

Николай Гогол
Мъртви души

„Мъртви души“ е сатиричен роман от руския писател Николай Гогол. Първите глави са публикувани през 1842. Романът е замислен като трилогия, но са завършени само първите две части.

Авторът определя творбата си като „епична поема в проза“. Руският писател Пушкин дава на Гогол идея за сюжета на романа. Гогол е имал намерението да напише трилогия, пресъздаваща в реално време ситуацията в Русия. От този замисъл е реализирана само първата част – „Мъртви души“. Авторът работи над творбата от 1835 до 1841 г., като тя излиза от печат през 1842 г. „Мъртви души“ е определян като роман-поема. Роман е, защото притежава мащабност и всеобхватност на описаните явления. Поема – наситена е с лирически отстъпления, имащи поетична тоналност и патетичност.

Източник: [[http://bg.wikipedia.org/wiki/Мъртви_души?oldid=1940119| Уикипедия, свободната енциклопедия]]

[[http://bg.wikipedia.org/wiki/Мъртви_души|Статията „Мъртви души“ от Уикипедия]] се разпространява при условията на [[http://bg.wikipedia.org/wiki/GNU_FDL|Лиценза за свободна документация на ГНУ]]. (Можете да разгледате [[http://bg.wikipedia.org/wiki/Мъртви_души?action=history| историята и авторите на статията]].)

ТОМ ПЪРВИ

ГЛАВА I

През портите на един хотел в губерния град NN влезе една доста хубава пружинена бричка, с каквито пътуват ергени: бивши подполковници, щабскапитани, помешчици, които имат около стотина души селяни – с една дума, всички, на които казват господари от средна ръка. В бричката седеше един господин, не хубавец, но не и с лоша външност – нито много пълен, нито много тънък; не можеше да се каже, че беше стар, ала не беше и твърде млад. Пристигането му не произведе в града абсолютно никакъв шум и не бе придружено с нищо особено; само двама душици, които бяха застанали до вратата на отсрещната кръчма, направиха някои забележки, които собствено се отнасяха повече до екипажа, отколкото до пътника. „Я гледай ти – каза единият на другия – какво колело! Какво мислиш: ще може ли да стигне това колело, да речем, до Москва, или не ще може?“ – „Ще стигне“ – отговори другият. „Ама до Казан май не ще може стигна, чини ми се?“ – „До Казан не може стигна“ – отговори другият. С това разговорът се свърши. И още едно – когато бричката приближаваше хотела, на улицата се случи един млад момък с бели ленени панталони, твърде тесни и къси, във фрак, с претенция да бъде по модата, изпод който се виждаше нагръдник, застегнат от тулска карфица с бронзово пишовче. Момъкът се обърна назад, изглежда екипажа, задържа с ръка фуражката, която насмалко щеше да хвъркне от вятъра, и тръгна пак по пътя си.

Когато екипажът влезе в двора на хотела, пътникът бе посрещнат от трактирния слуга или половоя, както ги викат в руските трактири, жив и вртлив до такава степен, че човек не можеше дори да види добре какво му е лицето. Той отърча пъргаво с кърпа в ръка, сам той дългурест и с дълъг бял памучен сюртук, яката на който стигаше едва ли не до самия му тил – разтърси коси и поведе бързо госта горе надлъж по целия дървен чардак да му покаже изпратената му от бога стая за почивка. Стаята беше от известен род стаи, защото и хотелът беше също от известен род, т.е. именно такъв, каквито биват хотелите в губернките градове, дето за две рубли на денонощие пътниците получават стая за спане заедно с хлебарките и, които надничат като сушени сливи от всички кътове, и с врата към съседното помещение, винаги препречена със

скрин, дето се е натъкмил някой съсед, мълчалив и спокоен, ала извънредно любопитен човек, който се интересува да знае всички подробности за новодошлия пътник. Външното лице на хотела отговаряше на вътрешността му: той беше много дълъг, на два етажа; долният етаж не беше измазан, а беше оставен с тъмночервени тухли, потъмнели още повече от острите промени на времето и измърсени вече от само себе си; горният етаж беше боядисан с вечната жълта боя; долу се намираха дюкянчета с хамути, въжа и дървени халки за ремъци. В едно от тия дюкянчета – което беше на ъгъла или по-точно в един прозорец, се поместваше продавач на гореща медовина със самовар от червен бакър и с лице също така червено като самовара и отдалеко можеше да се помисли, че на прозореца стоят два самовара, ако единият самовар не беше с черна като смола брада.

Докато новодошлият господин разглеждаше стаята си, внесоха багажа му: най-първо един куфар от бяла кожа, малко поизтърган, което показваше, че не му е първица да пътува. Куфара внесоха коларят Селифан, един нисичък човек с кожухче, и лакеят Петрушка, около трийсетгодишен момък с широк износен сюртук, взет, както изглеждаше, от господаревия гръб, момък малко суров наглед, с твърде дебели бърни и едър нос. Подир куфара внесоха едно малко ковчеже от червено дърво с преградки от карелска бреза, калъпи за обуца и загъната в синя хартия пържена кокошка. Когато всичко това беше внесено, коларят Селифан отиде в обора да нагласи конете, а лакеят Петрушка почна да се настанява в малкото антре, един твърде тъмен коптор, дето вече беше успял да донесе шинела си и заедно с него някаква своя миризма, която лъхаше също така и от внесения след тона чувал с разни лакейски тоалети. В тоя коптор той нагласи до стената тесничък триножен креват и го постла с едно мъничко подобие на дюшек, смачкан и плосък като млин и също тъй омазан може би, който бе сполучил да изпроси от хотелджията.

Докато слугите шътах и нареждаха, господарят отиде в общия салон. Какви биват тия общи салони – всеки пътник знае много добре: същите стени, боядисани с блажни бои, потъмнели горе от пушека на лулите и лъснати долу от гърбовете на разни пътници, а най-вече от тъдявашните търговци, защото в пазарни дни тука дохождаха по шест-седем търговци да изпиват своите традиционни два чая; същият окаден таван; същият окаден полилей с множество висещи стъкълца, които подскачаха и звънтяха всеки път, когато половоят тичаше по изжулената мушама, като помахваше пъргаво подноса, върху който бяха наредени сума чаени чаши като птици на морски бряг: същите картини по цялата стена, нарисувани с маслени бои; с една дума, същото каквото и навсякъде; само с тая разлика, че на една картина бе изобразена нимфа с такива огромни гърди, каквито читателят сигурно не е виждал. Подобна игра на природата обаче се случва по разни исторически картини, незнайно кога, откъде и от кого донесени у нас в Русия, по някой път дори и от нашите велможи, любители на изкуствата, които ги закупват в Италия по съветите на своите колари. Пътникът сне фуражката си и отмота от шията си вълненото пъстроцветно шалче, каквото на женените мъже приготвя със собствените ръце съпругата, като ги снабдява с прилични наставления как да се увиват, а на ергените не мога каза сигурно кой им го дава, господ знае: аз никога не съм носил такива шалчета. Като отви шалчето, господинът поръча да му донесат обяд. Докато му донасяха разни обикновени в трактирите ястия, като: шчи*1 с точен млин, нарочно пазени за пътниците в продължение на няколко седмици, мозък с грах, наденички със зеле, пържена кокошка, кисели краставички и вечната точена сладка баница, винаги готова за услуга на гостите – докато му донасяха всичко това и претоплено, и просто студено, той накара слугата или половоя да му разказва различни глупости, като кой е държал по-преди трактира и кой сега и много ли приход донася, и голям подлец ли е господарят му, на което половоят както обикновено отговори: „О, да, господине, голям мошеник!“ Както в просветена Европа, тъй и в просветена Русия сега има твърде много почтени хора, които не могат да похапнат в трактир, без да поприказват със слугата, а понякога дори и да се пошегуват весело с него. Ала гостът задаваше не само празни въпроси, той с извънредна точност разпита кой е губернатор на града, кой е председател на палатата*2, кой е прокурор, накъсо – не пропусна нито един значителен чиновник, но с още по-голяма точност, ако не дори и с участие, разпита за всички значителни помешчици, кой колко души селяни има, колко далече от града живее, дори какъв характер има и често ли дохожда в града, разпита грижливо за състоянието на този

край, нямало ли е някакви болести в тяхната губерния – епидемични огненици, някакви убийствени трески, шарки и други такива, и за всичко разпита тъй подробно и с такава точност, което показваше нещо повече от едно просто любопитство. В своето държание господинът имаше нещо солидно и се секнесе извънредно гръмовито. Не се знае как правеше това, ала носът му звучеше като тръба. Това достойнство, наглед съвсем невинно, му спечели обаче голямо уважение от страна на трактирния слуга, тъй че всеки път, когато чуваше тоя звук, той разтърсваше коси, изопваше се почтително и като навеждаше отвисоко глава, попитваше: „Нещо да ви трябва?“ След обяда господинът изпи чаша кафе и седна на канапето, като си подложи на гърба възглавка, която в руските трактири наместо с мека вълна натъпкват с нещо, много прилично на тухла и камък. Сега той почна да се прозява и каза да го отведат в стаята му, дето полегна и спа два часа. Като стана, написа на късче хартия – по молбата на трактирния слуга – своя чин, име и фамилия, за да съобщи това, дето трябва, в полицията. На хартията половоят, докато слизаше по стълбата, прочете, като сричаше, следното; „Колежки съветник*3 Павел Иванович Чичиков, помешчик, пътува по своя работа.“ Когато слугата все още сричаше записката, самият Павел Иванович Чичиков излезе да разгледа града, от който остана, както изглеждаше, доволен, защото намери, че градът съвсем не отстъпва на другите губернтски градове: силно биеше в очи жълтата боя на зиданите къщи и скромно се тъмнееше сивата – на дървените. Къщите бяха от един, два и един и половина етажа с вечната надстройка в средата, твърде гиздава според мнението на губернтските архитекти. На места тия къщи изглеждаха изгубени посред широка като поле улица и безкрайни дървени стобори; на места се сгъстяваха на купчина и тук се забелязваше повече движение на хора и оживление. Срещаха се почти измити от дъжда дюкянски надписи с гевречета и обуца, тук-там с нарисувани сини панталони и с името на някой си Аршавски шивач, някъде шапкарски магазин с фуражки и надпис: „Чуждестранец Василий Федоров“; някъде нарисуван билиард с двама играчи във фракове, с каквито у нас по театрите се обличат гостите, които излизат на сцената в последното действие. Играчите бяха изобразени с прицелни щеки, с по-извити назад ръце и с изкривени нозе, току-що направили във въздуха балетен скок. Пол всичко това беше написано: „Ето заведението.“ Тук-там, просто на улицата, имаше маси с лешници, сапуни и сладкиши, прилични на сапуни: някъде гостилничка с нарисувана дебела риба и забодена в нея вилица. Но най-често се срещаха потъмнели двуглави държавни орли, заменени вече с лаконичния надпис: „Питиепродавница“. Настилката на улицата беше навред развалена. Той намина и в градската градина, която се състоеше от тънички, жилави дръвчета, с подпорки отдолу във вид на триъгълници, твърде гиздаво боядисани със зелена блажна боя. И макар че тия дръвчета не бяха по-високи от тръстика, за тях бе казано във вестниците, когато описваха една илюминация, че градът ни се украси, благодарение грижите на градоначалника, с градина, състояща се от сенчести, широко разклонени дървета, които дават прохлада в знойни дни, и че при това беше твърде мило да гледа човек как сърцата на гражданите трептяха от изблик на благодарност и струяха потоци сълзи в знак на признателност към господин градоначалника. След като разпита подробно постовия стражар отде може да се иде по-скоро, ако потрябва, до катедралната църква, до държавните учреждения, до губернаторския дом, той отиде да види реката, която течеше посред града; пътем откъсна прикования на един стълб афиш, за да го прочете по-добре, когато се завърне в хотела, изгледа внимателно минаващата по дървения тротоар дама с приятна външност, подир която вървеше едно момченце във военна ливрея с вързопче в ръце, и като обгърна още един път всичко с очи, сякаш за да запомни хубаво положението на мястото, тръгна за хотела и се качи право в своята стая, подкрепян леко по стълбата от трактирния слуга. Като се напи с чай, той седна пред масата, поръча да му донесат свещ, извади от джоба афиша, доближи го до свещта и почна да чете, примикавайки малко с дясното си око. Ала в афиша нямаше кой знае какви забележителни неща: даваше се драма от г. Коцебу,*4 в която роля играеше г. Попльовин, Кора – госпожица Зяблова, а другите лица бяха още по-малко бележити, обаче той ги прочете всички, стигна дори до цената на партера и узна, че афишът бил напечатан в печатницата на губернтската управа; после го обърна на другата страна да види дали няма и там нещо, но като не намери нищо, потърка очи, сгъна го грижливо и го сложи в своето ковчеже, дето имаше обичай да туря всичко, каквото му попаднеше. Денят комай се завърши с порция телешко студено, бутилка резлив касис и дълбок сън

с хъркане като помпа, пусната с пълна пара, както се изразяват на някои места в широката руска държава. Целият следващ ден бе посветен на визити. Гостът тръгнала направи визити на всичките градски сановници. Отиде у губернатора да поднесе почитанията си, който излезе, че прилича на Чичиков, беше ни пълен, ни тънък, имаше на шията си „Ана“*5 и дори се разправяше, че бил представен за звезда; инак беше голям добряк и дори понякога сам взеше на тъл. После отиде у вицегубернатора, после у прокурора, у председателя на палатата, у полицейския началник, у прекупчика на ракията, у управителя на държавните фабрики... Съжалявам, че ми е малко трудно да си спомни всички силни на деня, но доста е да кажа, че гостът прояви необикновена дейност относно визитите: той отиде да засвидетелствува почитта си дори на инспектора на санитарната управа и на градския архитект. И после дълго седя пак в бричката, като си припомняше кому още остава да направи визита, ала в града нямаше вече други чиновници. В разговорите си с тия власти той много изкусно умееше да поласкае всекиго. На губернатора каза някак пътем, че в губернията му човек влизал като в рай, пътищата навред били кадифени и че ония правителства, които назначават такива мъдри сановници, са достойни за голяма похвала. На полицейския началник каза нещо много ласкателно относно градската стража; а в разговорите си с вицегубернатора и с председателя на палатата, които бяха още само статски съветници*6 каза дори погрешно два пъти „ваше превъзходителство“, което много им се хареса. Последица от всичко това беше, че губернаторът го покани да заповяда у него още същия ден на домашна вечеринка, другите чиновници също го поканиха от своя страна кой на обяд, кой на бостанче, кой на чаша чай.

[*1 _Шчи_ – супа от зеле. – Б.р.]

[*2 _Палата_ – тъй са се наричали някои държавни (съдебни, финансови, административни и др.) учреждения. – Б. р.]

[*3 _Колежки съветник_ – граждански чин 6-и клас (на основание таблицата за ранговете, чиновниците се делили на 14 класа)]

[*4 _Драмата на г. Коцебу_ – една от многобройните пиеси на немския драматург Август Коцебу (1761–1819 г.).]

[*5 _Имаше на шията си Ана_ – орден „Св. Ана“ 2-ра степен, който се носел на врата. Звезда – орден „Станислав“ 1-ва степен.]

[*6 _Статски съветник_ – чиновник от 5 клас.]

За себе си гостът, както изглеждаше, избягваше да говори много, ако пък говореше, то с някакви общи думи, с видима скромност и в такива случай приказките му приемаха малко книжни обрати, че той бил незначителен червей на тоя свят и недостоеен да се грижат много за него, че бил изпитал много в своя живот, пострадал на служба за права бога, имал много неприятности, които застрашавали дори живота му, че сега, желаейки да се успокои, търси да си избере най-послед място за живеене и че като стигнал в тоя град, сметнал за положителен дълг да засвидетелствува почитта си на първите му чиновници. Ето всичко, що научиха в града за това ново лице, което много скоро след това не изпусна случая да се покаже на губернаторската вечеринка. Приготвленията му за тая вечеринка заеха повече от два часа време и тук гостът показва такава внимателност към тоалета, каквато дори рядко можеше да се види. Подир кратък следобеден сън той поиска да се измие и дълго търка със сапун двете си бузи, натиснати отвътре с езика; после взе от рамото на трактирния слуга кърпата и избърса с нея пълното си лице от всички страни, почвайки иззад ушите, като пръхна преди това два пъти в самото лице на трактирния слуга. Сетне тури пред огледалото нагръдника си, изкубна щръкналите от носа две косъмчета и непосредствено след това се изкуми във фрак с боровинков цвят на ситни точки. Така облечен, той се понесе със собствения си екипаж по безкрайно широките улици, озарени от немощното осветление на прозорците, които се мяркаха тук-там. Впрочем губернаторският дом беше осветен дори като за бал; каляски с фенери, двама стражари пред парадния вход, фореиторски викове надалече – с една дума, всичко както му е редът. Като влезе в салона, Чичиков трябваше да зажуми за минута, защото блясъкът от свещите, лампите и дамските рокли беше страшен. Всичко беше заляно със светлина. Черни фракове се мяркаха и летяха поединично и на купчини ту тук, ту там, както летят мухи връз бяла сияеща рафинирана захар през горещо юлско лято, когато някоя стара икономка я счупи и дели на бляскави късчета пред отворен прозорец, всички деца гледат, натрупани наоколо, следейки любопитно движенията на коравите й ръце,

които вдигат чука, а въздушни ескадрони мухи, понесени от лекия въздух, се втурват смело като пълни господари и възползувани от полуслепотата на бабичката и от слънцето, което безпокои очите ѝ, облепват сладките късчета, де поотделно, де на гъсти купчини. Наситени от богатото лято, което и без това на всяка крачка им предлага сладки гозби, те са долетели съвсем не с цел да ядат, а само да се покажат, да се поразходят насам-натам по захарната купчина, да потъркат едно о друго задните или предните си крачета или да се почешат с тях под крилцата, или пък, като протегнат предните си крака, да ги потъркат над главата си, да се връцнат назад и пак да прилетят в нови досадни ескадрони.

Докато се озърне, Чичиков вече бе уловен под мишца от губернатора, който тутакси го представи на губернаторшата. Гостът и тук не се посрами: той каза някакъв комплимент, твърде подходящ за човек на средни години, с чин не много голям и не много малък. Когато съставилите се танцуващи двойки притиснаха всички към стената, той с ръце отзад ги гледа около две минути твърде внимателно. Много дами бяха хубаво облечени и по модата, други бяха облечени с каквото бог дал в губернияския град. Мъжете тук, както и навсякъде, бяха два вида: едни тънички, които току се увиваха около дамите; някои от тях бяха такива, че човек мъчно можеше да ги отличи от петербургските, имаха също тъй много чисто, грижливо и с вкус вчесани бакенбарди или просто благовидни, много гладко обръснати лица, също тъй говореха френски и също тъй разсмихваха дамите, както и в Петербург. Другият род мъже бяха пълните или такива като Чичиков, тоест не дотам дебели, ала не и тънки. Те, напротив, гледаха изкриво и отбягваха дамите и току погледваха встрани дали губернаторският слуга не натъкмява някъде зелена маса за вист. Лицата им бяха пълни и обли, някои имаха дори брадавки, а някои бяха и сипаничави; не носеха косата си нито вчесана на перчем, нито на къдрици, нито на „дявол да ме вземе“, както викат французите; косата им беше или ниско остригана, или мазно загладена, а чертите на лицата им бяха позакръглени и здрави: това бяха почетените чиновници в града. Уви! На тоя свят дебелите по-добре от тънките умеят да нагаждат своите работи. Тънките служат повече за особени поръчки или само се числят на такива служби и миткат насам-натам; съществуването им е много леко, въздушно и съвсем несигурно. Пълните пък никога не заемат второстепенни места, а все първи, и щом веднъж седнат някъде, ще заседнат надеждно и здраво, тъй че по-скоро мястото ще затреши и ще се огъне под тях, но те няма да изхвъркнат. Те не обичат вънкашния блясък; техният фрак не е тъй сръчно скроен, както на тънките, затова пък в ковчежетата им – благодат божия. На тънкия за три години не му остава ни една крепостна душа незаложена в заложната банка; а у дебелия – току-виж изникнали някъде накрай града друга къща, купена на името на жената, после на другия край друга къща, после близо до града – махала, а после и цяло село с всичките му имоти. Най-сетне пълният, след като послужи на бога и царя и спечели всеобщо уважение, напуска службата, прибира се, става руски помешчик, славен руски благородник, гостолюбец и живее, и хубаво живее. А подир него тънките наследници пропиляват, по руски обичай, с вратоломна бързина цялото бащино имане. Не може да се крие, че почти такъв вид размишления занимаваха Чичиков в туй време, когато разглеждаше обществото, и като последица от това бе, че той най-после се присъедини към пълните, дето срещна все познати лица: прокурора с твърде черни и гъсти вежди и с малко намигащо ляво око, тъй че сякаш думаше: „Хайде, драги, в другата стая, там ще ти кажа нещо“ – човек впрочем сериозен и мълчалив; началника на пощата, нисичък човек, но духовит и философ; председателя на палатата, твърде разсъдителен и любезен човек, и всички го приветстваха като стар познайник, на което Чичиков се покланяше малко на една страна, ала не без удоволствие. Веднага той се запозна с твърде любезния и учтив помешчик Манилов и с малко недодялания наглед Собакевич, който още от първи път настъпи крака му, като каза: „Моля, извинете.“ Веднага му пхнаха в ръцете една карта за вист, която той прие със също такъв вежлив поклон. Седнаха на зелената маса и вече не станаха до вечеря. Всички разговори се прекратиха съвсем, както става всякога, когато хората се залавят най-после за сериозна работа. Макар че началникът на пощата беше много приказлив, ала и той, щом улови в ръце картите, тутакси изобрази мислеща физиономия, покри с долната си устна с горната и запази това положение през цялото време на играта. Когато излизаше с фигура, той удряше силно масата с ръка и казваше, ако беше дама: „Хайде, дърта попадийо!“ Ако беше пък поп: „Хайде,

тамбовски мужик!“ А председателят току бърбеше: „Аз него по мустаците! Аз нея по мустаците!“ Понякога като удряха картите по масата, изхвъркваха изрази. „Е, то се е видяло, като няма с какво, с каро ще захванем!“ или пък просто възклицанията: „Купи! Купите! Пикенция!“ или „Пикендрас! Пичурушчух! Пичура!“, или просто „Пичук!“ – имена, с които бяха кръстили в своята компания боите. Когато свършваха една игра, те спореха, както се полага, доста високо. Нашият гост също спореше ала някак извънредно изкусно, тъй че всички виждаха: спори, ала приятно спори. Той никога не казваше „вие играхте“, а „вие благоволихте да играете“; „аз имах чест да покрия вашата двойка“ и др. т. За да накара по-лесно своите противници да се съгласят за каквото и да е, той всеки път предлагаше на всички сребърната си емфиена кутия с емайл, на дъното на която забелязваха две теменужки, турени за миризма. Вниманието на госта бе заето особено от помешчиците Манилов и Собакевич, за които се спомена по-горе. Той тозчас събра сведения за тях, като още там повика малко по-настрана председателя и началника на пощата. Няколкото въпроса, които им зададе, показаха у госта не само любознателност, но и солидност; защото преди всичко той разпита по колко души селяни има всеки от тях и в какво положение се намират техните имения, а след туй вече поиска да узнае как ги викат по име и по баща. В късо време той успя съвсем да ги омае. Помешчикът Манилов, още съвсем не в напреднала възраст човек, който имаше сладки като захар очи и всеки път, когато се смееше, замижаваше, беше залудял по него. Той твърде дълго стиска ръката му и убедително го моли да му направи чест със своето посещение в село, което, според думите му, било само на петнадесет версти от градската бариера. На което Чичиков с твърде вежливо извеждане на главата, искрено стискане на ръката отговори, че не само на драго сърце е готов да направи това, но дори ще го смята за най-свещен дълг. Собакевич също му каза малко лаконично: „И у мене, моля“, като направи реверанс чрез провлачване на крак, обут с чизма от такъв исполински размер, за която надали може да се намери съответна нога, особено в сегашно време, когато вече и в Русия богатирите почват да изчезват.

На другия ден Чичиков отиде на обяд и вечеря в полицейския началник, дето от три часа следобед заседнаха на вист и играха чак до два часа през нощта. Там, между другото, той се запозна с помешчика Ноздрев, около трийсетгодишен мъж, отворен човек, който след три-четири думи започна да му говори на „ти“. Ноздрев беше на „ти“ и с полицейския началник и прокурора и се отнасяше приятелски с тях: но когато седнаха да играят на големи суми, полицейският началник и прокурорът извънредно внимателно преглеждаха картите, които имаше, и следяха почти всяка карта, с която той излизаше. На следния ден Чичиков прекара вечерта у председателя на палатата, който приемаше в малко омазан халат гостите си, между които имаше две дами. После ходи на вечеря, у вицегубернатора, на голям обяд – у прекупчика, на малък обяд – у прокурора, който впрочем струваше за голям, на следчерковна закуска, дадена от кмета, която също струваше за цял обяд. Накъсо казано, ни един час не се случваше да остане у дома си и в хотела се връщаше само за да спи. Гостът умееше във всичко да бъде някак на мястото си и се показва като опитен светски човек. За каквото и да почват разговор, той винаги умееше да го поддържа: ако беше дума за конски завод – той говореше и за конски завод; ако приказваха за хубави кучета, и тука правеше твърде сериозни бележки: когато разговаряха за някое следствие, извършено от държавната палата – той показваше, че не са му непознати и съдийските фокуси; ако разсъждаваха за билиардната игра – и за билиардната игра не грешеше, ако приказваха за добродетели – разсъждаваше и за добродетелите много хубаво, дори със сълзи на очи; за това как се прави горещо вино – и от горещо вино разбираше; за митнишките надзиратели и чиновници – и за тях съдеше тъй, като че сам беше чиновник и надзирател. Но забележително е, че на всичко това той умееше да придава някаква сериозност, умееше да се държи добре. Говореше нито високо, нито тихо, а съвсем тъй както трябва. С една дума, както и да го обърнеш, той беше твърде приличен човек. Всичките чиновници бяха доволни от пристигането на новото лице. Губернаторът се изказа, че той е благонамерен човек; прокурорът – че е сериозен човек; жандармският полковник каза, че е учен човек; председателят на палатата – че е знаещ и почтен човек; полицейският началник – че е почтен и любезен човек; жената на полицейския началник – че е прелюбезен човек. Дори и самият Собакевич, който рядко се отзоваваше за добрите качества на някого, когато се завърна доста късно от града и

се съблече съвсем, и легна на кревата до мършавата си жена, каза й: „Аз, душке, бях у губернатора на вечеря, а обядвах у полицейския началник и се запознах с колежкия съветник Павел Иванович Чичиков: един преприятен човек!“ На което съпругата му отговори: „Хм!“ – и го блъсна с крак.

Такова твърде похвално мнение се състави за госта в града и то трая дотогава, докато една странна особеност и едно начинание на госта или, както казват в провинцията, един пасаж*, за който читателят скоро ще узнае, не докара в пълно недоумение почти целия град.

[* _Пасаж_ – произшествие.]

ГЛАВА II

Повече от седмица вече пристигналият господин живееше в града, като ходеше по вечеринки и обеда и по такъв начин прекарваше, както се казва, твърде приятно време. Най-сетне той реши да пренесе своите визити извън града и да навести помешниците Манилов и Собакевич, на които беше обещал. Може би към това го подтикна друга, по съществена причина, някоя по-сериозна работа, по-близка до сърцето му... Ала всичко туй читателят ще узнае постепенно и когато му дойде времето, стига само да има търпение да прочете предлаганата доста дълга повест, която ще се развива все по-широко и по-свободно, колкото по се доближава до края – венец на всяка работа. На коларя Селифан бе наредено да впрегне рано сутринта конете в познатата бричка, на Петрушка бе поръчано да остане дома, да пази стаята и куфара. За читателя не ще бъде излишно да се запознае с тия двама крепостни хора на нашия герой. Макар че, разбира се, те са лица не твърде бележити, и, дето ги викат, второстепенни или дори третостепенни, макар че главните ходове и пружини на поемата на са положени върху тях, а комай само тук-там ги допират и леко засягат, ала авторът твърде много обича да бъде обстоен във всичко, та и откъм тая страна, при все че сам е русин, иска да бъде точен като немец. Впрочем това ще заеме малко време и място, защото малко трябва да се прибави към онова, което читателят вече знае, т.е., че Петрушка ходеше с широчък кафяв сюртук, взет от гърба на господаря, имаше, както е у хората от неговото звание, голям нос и големи устни. По характер беше повече мълчалив, отколкото приказлив, имаше дори благородно влечение към просветата, т.е. към четене книги, от чието съдържание никак не се затрудняваше, беше му съвсем безразлично дали те бяха похождения на някой влюбен герой, просто буквар или молитвеник – той четеше всичко с еднакво внимание; ако му пъхнеха в ръцете дори химия, той и от нея не би се отказал. Нему харесваше не толкова това, което четеше, а повече самото четене или по-право, процесът на самото четене, тоест ето как – на, от буквите всякога излизаше някаква дума, която някой път дявол знае дори какво значеше. Това четене се извършваше повече в легнало положение в антрето, на кревата и върху дюшека, който от това обстоятелство беше станал сплеснат и тънък като питка. Освен страстта си към четене той имаше още два навика, които бяха други две негови характерни черти: да спи несъблечен, тъй както си ходи, в същия сюртук, и да носи винаги със себе си някакъв свой собствен въздух, своя собствена миризма, която напомняше малко нещо жилищно помещение, тъй че достатъчно беше само да настани някъде своя креват, дори и в необитавана дотогава стая, и да пренесе там шинела и пъртушините си и вече ти се струваше, че в тая стая от десетина години живеят хора. Чичиков, бидейки човек доста изтънчен и дори в някои случаи придирчив, сутрин, като се събудеше и поемеше въздух, само се понамръщваше, потръсваше глава и думаше: „Ти приятелю, дявол те знае, май че се потиш? Да беше отишъл барем на баня!“ На което Петрушка не отговаряше нищо и гледаше веднага да се залови за някоя работа: или се приближаваше с четка до закачения господарски фрак, или просто разтребваше нещо. Какво мислеше той в това време, когато мълчеше? Може би си думаше: „Ама и тебе те бива: как не ти е омръзнало четирийсет пъти да повтаряш едно и също...“ Бог знае, мъчно е да се каже какво мисли крепостният слуга в това време, когато господарят му дава съвет. Та на първо време ето що може да се каже за Петрушка. Коларят Селифан беше съвсем друг човек... Ала авторът много се стеснява да занимава тъй дълго читателите си с хора от долен клас, като знае от опит как неохотно те се запознават с низките съсловия. Такъв си е русинът: ламти да се запознае повече с оня, който

поне с един чин е по-горе от него, и далечното познанство с някой граф или княз за него е по-ценно от всякакви тесни приятелски връзки. Авторът се страхува дори за своя герой, който е само колежки съветник. Надворните съветници* може би ще се запознаят с него, ала ония, които са стигнали до генералски чин, те, господ знае може би дори ще хвърлят един от ония презрителни погледи, които човек хвърля гордо на всичко, пълзящо в краката му, или, което е още по-лошо, може би ще го отминат с убийствено за автора невнимание. Но колкото прискръбно и да е едното и другото, все пак трябва да се върнем при героя. И тъй, като даде потребните заповеди още от вечерта, на другата сутрин той се събуди твърде рано, изми се, изтърка се от глава до нозе с мокра гъба, което вършеше само в неделни дни, а тоя ден се случи неделя, – обръсна се тъй, че бузите му станаха същински атлаз, в смисъл на гладкост и лъскавина, облече фрака с цвят на боровинки с точици и после шинела с мечешката кожа, слезе по стълбата, подкрепян под ръка ту от едната, ту от другата страна от трактирния слуга, и се качи в бричката. Бричката излезе с трясък из хотелските порти на улицата. Един поп, който минаваше по пътя, сне шапка, няколко момченца в изцапани ризки протегнаха ръце, повтаряйки „Господарю, подари на сирачето!“ Коларят, като забеляза, че едно от тях много искаше да се качи отзад на колата, го плесна с бича и бричката заподскача по камъните. Не без радост Чичиков съзря в далечината шарената върлина на бариерата, която даваше да се разбере, че калдъръмът като всяка друга мъка скоро ще се свърши, и след като чукна още няколко пъти доста силно главата си о гюрука, понесе се най-сетне по мек път. Щом градът остана назад, от двете страни на пътя веднага се зареди нашата природна дивота и пустош, пънове, елова гора, ниски проредени шубраци от млади борчета, обгорени стволове от стари борове, диво изтравниче и други подобни глупости. Случваха се като обтегнати по конец селца, които приличаха на стари наредени дърва, със сиви покриви, с резбарски дървени украшения под стрехите във вид на провесени везани кърпи за лице. Неколцина мужици както обикновено се прозяваха, седнали на пръстения пат пред вратата, облечени с кожуси. Селянки с пълни лица и превързани гърди гледаха от горните прозорци: от долните гледаше някое теле или провираше сляпата си муцуна някоя свиня. С една дума, познати гледки. Като измина петнайсетата верста, той си спомни, че тука, според думите на Манилов, трябваше да бъде неговото село, ала и шестнайсетата верста прехвърча, а селото все още не се виждаше и ако не бяха двама селяни, които срещнаха, те надали щяха да излязат на добър край. На питането далече ли е село Заманиловка мужиците свалиха шапки и единият от тях, който беше по-умен и носеше клинообразна брада, отговори:

[* _Надворен съветник_ – чин 7 клас.]

– Маниловка, искате да речете, а не Заманиловка.

– Е, да, Маниловка.

– Маниловка! Па като изминеш още една верста – и туй ти е то, т.е. дръжте право надясно.

– Надясно ли? – обади се коларят.

– Надясно – каза селянинът. – Туй ти е тебе пътят за Маниловка, пък никаква Заманиловка няма. Така се вика селото, т.е. името му е Маниловка, а пък Заманиловка съвсем няма тъдява. Там, точно на хълма, ще видиш една къща, каменна, на два етажа – господарската къща, в която живее сам господарят. Ей това ти е Маниловка, а пък Заманиловка съвсем няма тъдява и не с имало.

Потеглиха да търсят Маниловка. Като изминаха две версти, кривнаха по един междуселски път; ала изминаха май вече и две, и три, и четири версти, а каменната къща на два етажа все още не се виждаше. Тук Чичиков си спомни, че когато някой приятел те кани на гости в село на петнайсет версти, това ще рече, че до селото има сигурно трийсет. Село Маниловка можеше да примами малцина със своето местоположение. Господарската къща стърчеше сама на билото, т.е. на върха на рида, открита за всички ветрове, на които би скимнало да духнат; стръмната стена на възвишението, върху което се издигаше тя, беше покрита с подстриган чим. По нея бяха разхвърляни по английски образец две-три лехи с люлякови шубрачки и жълти акации, тук-там пет-шест брени на малки купчини вишеха своите дребнолистни, редички вършини. Под две от тях имаше беседка със сплескан зелен купол, с дървени ясносини колони и с надпис: „Храм на самотното размишление“, по-долу – езеро, покрито с водна растителност, което впрочем не е рядкост в английските градини на руските

помешчици. В полите на това възвишение и отчасти по самата стръмнина се тъмнееха надлъж и нашир сиви дървени колиби, които нашият герой, неизвестна по какви причини, тутакси се залови да брои и наброи повече от двеста, никъде между тях нямаше дръвче или някаква зеленина, навсякъде се виждаха само едни греди. Гледката оживяваха две селянки, които, картинно подбрали поли и запретнати от всички страни, газеха до колене в езерото, влачейки с два дървени пръта една изпокъсана мрежа, в която се виждаха два омотани рака и лъщеше уловена платика, селянките, изглежда, се караха помежду си и си подхвърляха за нещо остри думи. По-надалече в страни се тъмнееше борова гора с някакъв отегчително син цвят. Дори и самото време подходеше твърде много на изгледа: денят беше нито ясен, нито мрачен, а с някакъв светлосив цвят – какъвто имат само старите мундири на гарнизонните войници, тая иначе мирна войска, ала в неделни дни май нетрезва. За да бъде картината пълна, не липсваше и петелът, предвестникът на променливото време, който, макар че главата му беше продупчена до самия мозък от клъвките на другите петли поради известни женкарски работи, кукуригаше много гръмливо и дори подпляскваше с крилата си, оскубани като стари рогозки. Приближавайки към двора, Чичиков зърна на площадката пред къщната врата самия стопанин, който стоеше в зелен вълнен сюртук, с ръка на челото във вид на чадър над очите, за да разгледа по-добре екипажа, що пристигаше. Колкото бричката по-приближаваше до вратата, толкова очите му ставаха по-весели, а усмивката – по-широка и по-широка.

– Павел Иванович! – извика той най-после, когато Чичиков излизаше от бричката. – Най-после си спомнихте за нас!

Двамата приятели се целунаха много силно и Манилов въведе своя гост в стаята. Макар че времето, през което те ще минат трема, антрето и трапезарията, е малко възкъсичко, нека се опитаме, дано успеем някак да се възползуваме от него и да кажем нещо за стопанина на къщата. Но тук авторът трябва да признае, че подобно предприятие е много трудно. Много по-лесно се изобразяват характери от голям размер: там просто хвърляй бои с цяла ръка връз платното – черни пламенни очи, надвиснали вежди, прорязано с бръчки чело, праметнат през рамо черен или ален като огън плащ – и портретът е готов, ала ей тия господа, които са много по света, които наглед си приличат много един на друг, а пък като се вгледаш ще видиш множество най-неуловими особености, тия господа са страшно мъчни за портрети. Тука човек трябва силно да напегне вниманието си, докато накара да изпъкнат отпреде му всичките гънки, почти незабележими черти и изобщо трябва много да задълбочава погледа си, изострен вече в науката на изпитването.

Само един господ май може да каже какъв беше характерът на Манилов. Има един род хора, познати под името хора от средна хубост, ни туй, ни онуй, ни в град Богдан, ни в село Селифан, както казва поговорката. Може би към тях трябва да се причисли и Манилов. наглед той беше личен човек, чертите на лицето му не бяха лишени от приятност, ала в тази приятност сякаш беше притурено премного захар; в маниерите и обноските му имаше нещо угодническо, което търсеше разположение и познанство. Той се усмихваше привлекателно, беше светлорус, с ясносини очи. В първата минута от разговора с него не можеш да не кажеш: какъв приятен и добър човек! В следващата подир това минута нищо няма да кажеш; а в третата ще кажеш: дявол знае какво е! И ще го отминеш; ако пък не го отминеш, ще почувствуващ смъртно отегчение. От него не можеш чу никаква жива или дори макар превзета дума, каквито можеш да чуеш почти от всекиго, когато засегнеш предмета, който силно го интересува. Всеки има някаква страст: един има страст към хрътки; другиму се струва, че е голям любител на музиката и чудесно чувства всички дълбоки места в нея; трети е майстор юнашки да си похапва, четвърти – да изиграе роля, макар на един нокът по-висока от оная, която му е определена; пети, с по-ограничени желания, спи и бленува как да се поразходи с някой флигеладютант* за показ на своите приятели, познати и дори непознати; шести пък е надарен с такава ръка, която чувства свръхестествено желание да прегъне ъгъла на някое каро асо или двойка, когато пък ръката на седми току се вре да вдвори някъде ред, да се промъкне колкото се може по-близо до личността на станционен надзирател или файтонджия – накъсо казано, всеки си има своето, а Манилов нямаше нищо. В къщи той говореше твърде малко и повечето разсъждаваше и мислеше, ала за какво мислеше, пак само един господ знаеше. Не можеше да се каже, че се занимаваше със стопанството, той дори

никога не отиваше по нивята; стопанството му вървеше някак от само себе си. Когато управителят му каже: „Добре ще бъде, господарю, да направим това и това.“ – „Да, не е лошо“ – отговаряше той обикновено, пушейки лулата, с която беше свикнал още когато служеше в армията, дето се смяташе за най-скромен, най-деликатен и най-образован офицер. „Да, именно, не е лошо“ – повтаряше той. Когато при него дохождаше някой мужик и, като почеше тила си с ръка, му се замолваше: „Господарю, позволи ми да отсъствувам от работа, да изкарам данъка.“ – „Върви“ – му думаше той, пушейки лулата, и дори през ум не му минаваше, че мужикът отива да пиянствува. Понякога, загледан от стълбата към двора и към езерото, той разправяше колко щяло да бъде добре, ако изведнъж се прокара от къщата подземен ход или над езерото се построи каменен мост, на който от двете страни да има дюкянчета и в тях да стоят търговци и да продават разни дребни стоки, потребни за селяните. В това време очите му ставаха извънредно сладки и лицето му вземаше най-доволен израз; впрочем всички тези проекти така се и свършваха само с думи. В кабинета му винаги лежеше някаква книжка с панделка на 14-а страница, която вече две години той постоянно четеше. В къщата му вечно нещо не достигаше: в гостната имаше прекрасни мебели, облечени с разкошна копринена материя, която наистина струваше твърде скъпо; ала за две кресла тя не бе достигнала и креслата стояха просто с кеневир; впрочем домакинът в продължение на няколко години всеки път предупреждаваше гостите си с думите: „Не сядайте на тези кресла, те още не са готови.“ В друга някоя стая пък съвсем нямаше мебели, макар че бе говорено още в първите дни след женитбата: „Душке, ще трябва утре да се погрижим, макар временно, да поставим мебели в тази стая.“ Всяка вечер се донасяше на масата един луксозен светилник от тъмен бронз, с три антични грации, със седефен кокетен щит и редом до него се слагаше някакъв меден инвалид, хром, кривнат настрана и цял потънал в лой, макар че ни домакинът забелязваше това, ни домакинята, ни слугите. Жена му... впрочем те бяха съвсем доволни един от друг. При все че бяха се изминали повече от осем години от женитбата им, все още някой от тях донасяше понякога на другия резенче ябълка или бонбонче, или лешниче и думаше с трогателно нежен глас, който изразяваше съвършена любов: „Зяпни, душке, да ти туря в устата това късченце.“ От само себе си се разбира, че устицата се отваряше при тоя случай много грациозно. За рождения ден се приготвяха сюрпризи – някакво бисерно калъфче за зъбочистка. И твърде често, както си седяха на канапето, внезапно, съвсем неизвестно по какви причини, единият оставяше чибук, а другата – работата си, ако тя беше в това време в ръцете ѝ, и си запечатваха такава страстна и дълга целувка, че докато траеше тя, човек свободно можеше да изпуши една малка тънка пуричка. С една дума, те бяха онова, което се казва щастливи. Разбира се. можеше да се направи бележка, че в една къща има много други занятия вън от продължителните целувки и сюрпризите и много още запитвания можеха да се направят, Защо например в готварницата се готви глупаво и без разбиране? Защо в килера е доста празно? Защо икономката е крадла? Защо ратаите са нечистоплътни и пияници? Защо всички домашни слуги се продънват от сън, а през цялото останало време обесничат? Но всичко това са нищожни неща, а госпожа Манилова е добре възпитана жена. Пък доброто възпитание, както е знайно, се получава в пансионите; а в пансионите, както е знайно, три главни предмета съставят основата на човешките добродетели: френският език, необходим за добродетелността на семейния живот, фортепианото, за да се доставят приятни минути на съпруга, и най-сетне същинската домакинска част: плетене кесии и други сюрпризи. Разбира се, случват се разни усъвършенствувания и изменения в методите, особено в днешно време; всичко това зависи повече от благоразумието и способностите на самите съдържателки на пансиона. В някои пансиони се нарежда тъй, че най-първо е фортепианото, после – френският език, а най-после домакинската част. А понякога се случва и тъй, че първо е домакинската част, т.е. плетенето сюрпризи, после френският език и вече най-сетне иде фортепианото. Разни методи има. Не пречи да се направи една забележка още, че Манилова..., но да си призная, за дамите ме е страх да говоря, а освен това и време е да се върна при нашите герои, които стояха вече няколко минути пред вратата на гостната, като се канеха взаимно един друг да влязат по-напред.

[* _Флигеладютант_ – адютант на царя.]

– Моля, не се безпокойте толкова за мене, аз ще мина после – казваше Чичиков.

– Не, Павел Иванович, не, вие сте ми гост – думаше Манилов, който показваше с

ръка към вратата.

– Не се затруднявайте, моля, не се затруднявайте, мили, минете – думаше Чичиков.

– Не, вие ще ме извините, няма да допусна да мине подир мен такъв приятен, образован гост.

– Защо пък образован?... Моля, влезте!

– Хайде, благоволете вие да влезете.

– Че защо пък?

– На, затова пък! – каза с приятна усмивка Манилов.

Най-после двамата приятели влязоха във вратата с раменете си напред и малко се попритиснаха един друг. Позволете ми да ви представя моята жена – каза Манилов – Душке, Павел Иванович!

Чичиков наистина видя една дама, която не беше забелязал, когато се кланяше при вратата с Манилов. Тя беше хубавка, облеклото ѝ приличаше. Добре ѝ стоеше бледоцветният халат от копринена материя, тънката и малка китка на ръката ѝ бързо хвърли нещо на масата и сви батистена кърпичка с везани ъгли. Тя стана от канапето, на което седеше. Чичиков не без удоволствие се приближи да целуне ръката ѝ. Госпожа Манилова каза, като изговаряше р малко гърлено, че той много ги зарадвал със своето пристигане и че не се минавало ден мъжът ѝ да не си спомни за него.

– Да – додаде Манилов, – тя постоянно ме питаше: „Че какво стана твоят приятел та не иде?“ – „Почакай, душке, ще дойде“. А ето и вие най-сетне ни удостоихте със своето посещение. И такова наистина наслаждение ни доставихте, – просто майски ден, празник на сърцето...

Чичиков, като чу, че работата дойде вече до празник на сърцето, дори се смути малко и отговори скромно, че той няма нито прочуто име, нито дори значителен чин.

– Вие имате всичко – прекъсна го Манилов със същата приятна усмивка, – всичко имате, дори и нещо повече.

– Как ви се видя нашият град? – подзе госпожа Манилова. – Приятно ли прекарахте там времето?

– Много хубав град, прекрасен град – отговори Чичиков, – и времето прекарах много приятно; обществото е най-приветливо.

– Ами как ви се видя нашият губернатор? – попита Манилова.

– Нали той е препочтен и прелюбезен човек? – прибави Манилов.

Свършена истина – отговори Чичиков, – препочтен човек. И как е усвоил своята длъжност, как я разбира! Трябва да пожелаем да има повече такива хора!

Как той може ей тъйнака, знаете, да приеме всекиго, да спази деликатност в своите постъпки – додаде Манилов с усмивка и от удоволствие съвсем замижа като котарак, погъделичкан зад ушите с пръсти.

– Много приветлив и приятен човек – продължи Чичиков, – и какъв майстор! Аз дори съвсем не предполагах това. Колко хубаво взе той разни домашни работи! Той ми показва една кесия – собствено негово изделие: рядко дама може тъй изкусно да бродира.

– А пък вицегубернаторът, какъв мил човек, нали? – каза Манилов, като пак примижа малко.

– Много, много достоен човек – отговори Чичиков.

– Ами позволете, как ви се видя полицейският началник? Нали е много приятен човек?

– Извънредно приятен и какъв умен, какъв начетен човек! У тях играхме на вист заедно с прокурора и председателя на палатата до най-късни петли. Много, много достоен човек!

– Е, ами какво е мнението ви за жената на полицейския началник? – запита Манилова. – Нали е прелюбезна жена?

– О, тя е една от най-достойните жени, които съм срещал – отговори Чичиков.

След това не пропуснаха председателя на палатата, началника на пощата и така изредиха почти всички чиновници от града, които излязоха най-достойни хора.

– Вие все в село ли прекарвате времето си? – зададе най-после от своя страна въпрос Чичиков.

– Повече в село – отговори Манилов. – Понякога впрочем отиваме и в града, и то само за да се видим с образовани хора. Ще подивее човек, знаете, ако живее

всичкото време затворен.

– Наистина, наистина – потвърди Чичиков.

Разбира се – продължи Манилов, – друго щеше да е, ако имяхме някой добър съсед, например човек, с когото да можеш един вид да поприказваш за любезността, за добрата обноска, да послушаш такава някоя наука, щото ей така да размърда душата ти, да ти даде, тъй да се каже, такъв един подем, че... – Тук той искаше още нещо да изрази, ала като усети, че беше прекалил, направи само едно малко завъртане с ръка във въздуха и продължи. – Тогава, разбира се, селото и самотата щяха да имат твърде много приятности. Но няма абсолютно никой... Само понякога попрочитаме „Сын отечества“*.

[* „Сын отечества“ – историческо, политическо и литературно списание с консервативно направление. Издавало се от Н. Греч от 1812 до 1818 год.]

Чичиков се съгласи с него напълно, като прибави, че нищо не може да бъде по-приятно от това да живееш в уединение, да се наслаждаваш от гледката на природата и да попрочиташ понякога книга...

– Но знаете ли – добави Манилов, – всичко, ако човек няма приятел, с когото да може да сподели...

– О, това е вярно, това е съвършено вярно! – прекъсна го Чичиков. – Какво значат тогава всички съкровища на света! Нямай пари, ала имай добри хора за общуване, е казал един мъдрец.

– И знаете ли, Павел Иванович – рече Манилов, като изписа на лицето си изражение не само сладко, но дори премалпяващо сладко, подобно на оная микстура, която някой ловък светски доктор е подсладил немилостиво, като си въобразява, че ще зарадва с нея болника, – тогава именно човек чувства някаква си, тъй да река, духовна наслада... Ето, както например сега, когато случаят ми достави такова щастие, мога да кажа, образцово, да говоря с вас и да се наслаждавам от приятния разговор с вас...

– Моля ви се, какъв приятен разговор?... Един нищожен човек и нищо повече – отговори Чичиков.

– О, Павел Иванович! Позволете ми да бъда откровен: аз на драго сърце бих дал половината от целия си имот, само да имам част от ония достойнства, които имате вие...

– Напротив, аз бих счел от своя страна за най-голямо...

Не се знае докъде би отишло взаимното излияние на чувствата между двамата приятели, ако влезният слуга не беше обадил, че обядът е готов.

– Моля най-покорно – го покани Манилов. – Вие ще извинявате, че у нас няма такъв обяд, както в салоните и в столиците, у нас по руски обичай просто – шчи, ала от чисто сърце. Моля най-покорно.

Сега те пак поспориха известно време кой първи да излезе и най-после Чичиков с извито рамо влезе в трапезарията.

В трапезарията вече седяха две момченца, синовете на Манилов, които бяха на ония години, когато вече турят децата да седят на трапезата, но още на високи столове. До тях стоеше учителят им, който се поклони вежливо и усмихнато. Домакинята седна до супника; гостът бе поставен между домакина и домакинята: слугата завърза около шииите на децата кърпи.

– Какви мили дечица! – рече Чичиков, като ги погледна. – На колко са години?

– По-големият на осем, а малкият едва вчера навърши шестата година – отговори Манилова.

– Фемистоклус! – каза Манилов, като се обърна към по-голямото, което се мъчеше да освободи брадичката си, завързана с кърпата от лакея. Чичиков по-привдигна малко вежди, като чу това донякъде гръцко име, на което, кой знае защо, Манилов бете придал окончанието „юс“, но тутакси се погрижи да докара лицето си в обикновено състояние.

– Фемистоклус, кажи ми: кой е най-хубавият град на Франция?

Тук учителят устреми всичкото си внимание във Фемистоклус и сякаш искаше да бръкне в очите му, но най-после съвсем се успокои и кимна с глава, когато Фемистоклус отговори:

– Париж.

– Ами у нас кой е най-хубавият град? – попита пак Манилов.

– Петербург – отговори Фемистоклюс.
– И още кой?
– Москва – отговори Фемистоклюс.
– Умник, душка! – каза Чичиков. – Кажете обаче... – продължи той, като се обърна тутакси с един вид учудване към Манилов. – Трябва да ви кажа, че това дете ще има големи способности.
– О, вие още не го познавате! – отговори Манилов. – Той е извънредно остроумен. На, по-малкият, Алкид, не е така буден, а тоя веднага щом срещне нещо, буболечка, животинка, прочете му тозчас заиграват, ще тръгне подир нея и тутакси ще обърне внимание. Аз го готвя за дипломатическата част. Фемистоклюс! – продължи той, като се обърна пак към него. – Искаш ли да станеш посланик?
– Искам – отговори Фемистоклюс, като дъвчеше хляб и клатеше глава надясно и наляво.

В това време застаналият отзад лакей обърса носа на посланика и много добре направи, защото иначе в супата щеше да капне една доста голяма чужда капка. На трапезата се подзе разговор за удоволствието на спокойния живот, прекъсван от забележките на домакинята за градския театър и за актьорите. Учителят твърде внимателно гледаше разговарящите и щом забележеше, че са готови да се усмихнат, същата минута отваряше уста и се смееше с усърдие. Навярно той беше признателен човек и с това искаше да се отплати на домакина за добрите му обноски. Един път впрочем лицето му взе суров вид и той строго затрака с вилица по масата, устремил очи към децата, седнали срещу него. Това беше тъкмо на мястото си, защото Фемистоклюс беше захапал за ухо Алкид, а Алкид, зажуял и разтворил уста, беше готов да ревне жално-жално, но като почувствува, че за това нещо може да бъде лишен от обяд, докара устата си в предишното положение и почна да гложде просълзен една овнешка кост, от която двете му бузки лъснаха омазани. Домакинята твърде често се обръщаше към Чичиков с думите: „Вие нищо не ядете, вие много малко си взехте“, на което Чичиков всеки път отговаряше: „Най-покорно благодаря, сит съм, приятният разговор е по-добър от всяко ястие.“

Станаха от трапезата. Манилов беше извънредно доволен и подкрепяйки с ръка гърба на своя гост, мислеше да го отведе така в приемната, когато неочаквано гостът му съобщи с твърде значителен вид, че има намерение да приказва с него за една много важна работа.

– В такъв случай позволете ми да ви поканя в моя кабинет – каза Манилов и го поведе към една малка стая с прозорци към синеещия се лес. – Ето моето кътче – каза Манилов.

– Приятна стаичка – рече Чичиков, като я изгледа. Стаята беше наистина приятна: стените ѝ бяха боядисани с някаква яносиня боя, прилична на сива, четири стола, едно кресло, маса, дете беше книжката с поставената в нея панделка, за която вече имаме случай да споменем, няколко изписани листа, ала най-много имаше тютюн. Той беше в разни видове: в пакети и в кутии; и най-сетне изсипан просто на купчина върху масата. На двата прозореца имаше и цели купчини изтърсена от лулата пепел, натъкмени с известно старание в твърде красиви редици. Личеше, че това занятие служи понякога на домакина да прекарва времето си.

– Позволете да ви помоля да се разположите в това кресло – каза Манилов. – Тук ще ви бъде по-добре.

– Позволете, аз ще седна на стол.

– Позволете да не ви позволявам това – каза Манилов засмяно. – Това кресло си е отредено само за гости: щете не щете, ще трябва да седнете в него.

Чичиков седна.

– Позволете да ви почерпя една лула.

– Не, не пуша – отговори Чичиков разнежен и като че съжaliaваше.

– Защо? – попита Манилов също разнежен и като че съжaliaваше.

– Не исках да свикна, боя се; казват, че от лулата човек съхнел.

– Позволете ми да ви забележа, че това е предубеждение. Аз смятам дори, че да пушиш лула, е много по-здроаво, отколкото да смъркаш емфие. В нашия полк имаше един поручик, прекрасен и образован човек, който не изпущаше от уста лулата не само на трапезата, но дори, с ваше позволение, във всички други места. И ето сега той е вече на четиридесет и повече години, ала благодарение на бога досега си е тъй здрав

и читав, че не може да бъде по-добре.

Чичиков забеляза, че това наистина се случва и че в природата има много неща, които са необясними дори за един голям ум.

Но позволете ми първом една молба... — каза той с глас, в който прозвуча някакъв странен или почти странен израз, и веднага след това неизвестно защо се озърна назад. Манилов също неизвестно защо се озърна назад.

— Отдавна ли сте благоволил да подадете на властта поименния преброителен списък на вашите крепостни.

— Да, отдавна или по-добре да кажа — не мога да си спомня.

— Ами оттогава насам много ли селяни са ви измрели?

— А че не мога да знам, за тая работа, мисля, трябва да се попита управителят ми. Ей, слушай! Повикай управителя, той трябва днеска да е тука.

Управителят дойде. Той беше около четиридестгодишен човек с бръсната брада, ходеше със сюртук и, както изглеждаше водеше спокоен живот, защото на лицето му личеше някаква подпухнала пълнота, а възжълтият цвят на кожата му и малките му очи показваха, че знае твърде добре що е пухени възглавници и меки дюшеци. Веднага личеше, че той бе минал своето поприще, както го минават всички господарски довереници: бил е първом просто грамотно момче в къщата, после се е оженил за някоя Агашка, икономка, любимка на госпожата, станал е сам иконом, а после и управител. А като е станал управител, постъпвал е, разбира се, както всички управители: завързал е приятелство и близост с по-богатичките от него, увеличавал е тежестите на по-сиромашките семейства, ставал в сутрин в девет часа, чакал е самовара и пиел чай.

— Чувай, любезни! Колко селяни у нас са умрели, откак сме дали преброителния списък?

— Че как колко? Мнозина умряха оттогава — отговори управителят и при това хълцукна, като затули леко устата си с ръка по подобие на щит.

— Да вярно, и аз сам тъй мислех — подзе Манилов, — именно, твърде много измряха. — Сега той се обърна към Чичиков и добави: — Вярно, твърде много.

— А като колко например на брой? — попита Чичиков.

— Да, колко на брой? — подзе Манилов.

— Че как да кажа на брой? Не се знае колко души са умрели: никой не ги сброил.

— Да именно — каза Манилов, като се обърна към Чичиков, — и аз тъй мислех, голяма е смъртността: никак не се знае колко души са умрели.

— Ти вземи, че ги преброй, моля ти се — каза Чичиков на управителя, — и направи едно подробно списъче на всичките поименно.

— Да, на всичките поименно — каза Манилов.

— Управителят рече: „Слушам!“ и си излезе.

— Ами поради какви причини ви трябва това? — запита Манилов, след като си отиде управителят.

Тоя въпрос като че затрудни госта: на лицето му се изписа някакво напрегнато изражение, от което той дори се изчерви — напъгане да изрази нещо, което не съвсем се подчиняваше на думите.

И наистина Манилов най-после чу такива странни и необикновени неща, каквито човешки уши още никога не бяха чували.

— Питате по какви причини ли? Причините са ето какви: аз бих искал да купя селяни... — проговори Чичиков, заекна и не довърши думата си.

— Но позволете да ви попитам — каза Манилов: — как желаете да купите селяни, със земя или просто за преселване, т.е. без земя?

— Не, не че искам същински селяни каза Чичиков, — аз искам да имам мъртви...

— Как казахте? Извинете... аз май недочувам, та ми се счу една много странна дума...

— Аз смятам да купя мъртви, но които да се числят в списъците като живи — каза Чичиков.

Манилов тутакси изтърва на пода чибука с лулата и както отвори уста, тъй си остана зяпнал в продължение на няколко минути. Двамата приятели, които разсъждаваха за приятностите на другарското живуване, останаха неподвижни, с втречени един в друг очи, както ония портрети, които едно време се заканваха един срещу друг от двете страни на огледалото. Най-после Манилов подигна чибука с лулата и погледна

изотдолу в лицето на Чичиков, като се мъчеше да зърне дали няма някаква насмешка на устните му, дали той не се е пошегувал, но не забеляза нищо подобно, напротив – лицето му изглеждаше дори по-сериозно от друг път; после си помисли да не би да е мръднал някак умът на госта и със страх го погледна втренчено, ала очите на госта бяха съвсем ясни, в тях нямаше оня див, безпокоен пламък, който играе в очите на лудия човек, всичко си беше прилично и наред. Колкото и да мислеше Манилов как и какво да прави, нищо друго не можа да измисли, освен да изпусне из устата си останалия дим в една твърде тънка струя.

– И тъй, аз бих искал да зная можете ли вие такива, не живи в действителност, но живи относително законната форма, да ми ги предадете, отстъпите, или пък както намерите за добре?

Но Манилов беше тъй смутен и забъркан, че само го гледаше.

– Струва ми се, вие нещо се затруднявате? – забеляза Чичиков.

– Аз ли?... Не, няма нищо – отговори Манилов, – но аз не мога да схвана... извинете... аз, разбира се, не можах да получа такова бляскаво образование каквото, тъй да се каже, личи във всяко ваше движение; не притежавам високото изкуство да се изказвам... Може би тука... в това току-що изразено от вас обяснение... да се крие нещо друго... Може би вие благоволихте да се изразите тъй за красотата на стила?

– Не – подзе Чичиков, – не, аз разбирам предмета тъй, както си е, тоест ония души, които наистина са вече умрели.

Манилов се забърка съвсем. Той чувствуваше, че трябва да направи нещо, да зададе някакъв въпрос, но какъв въпрос – дявол го знае. Той свърши най-после с туй, че изпусна пак дим, само че сега не из устата, а из ноздрите си.

– И тъй, ако няма пречки, то с бога напред можем да пристъпим към подписване на продавателното – каза Чичиков.

– Как, за мъртви души продавателно?

– А, не! – отговори Чичиков. – Ние ще напишем, че те са живи, тъй, както се числят действително в преброителния списък. Аз съм свикнал да не отстъпвам в нищо от гражданските закони, макар че съм пострадал за това в службата, ала ще ме извините, задължението за мене е свещено нещо, законът – аз немея пред закона. Последните думи се харесаха на Манилов, ала все пак никак не можа да вникне в същината на самата работа и наместо отговор започна да смуче чибукта тъй силно, че той захвана най-сетне да хърка като фагот. Изглеждаше, като че домакинят искаше да изсмуче от него мнение върху това неочаквано обстоятелство; но чибукът само хъркаше и нищо повече.

– Може би вие имате някакви съмнения?

– О, моля ви се, никакви! Аз не искам да кажа, че имам някакво, тоест критическо предубеждение за вас. Но позволете ми да ви доложам, няма ли да бъде това предприятие или ако мога още по-добре, тъй да се каже, да се изразя, негоция* – та няма ли да бъде тази неговия несъответна с гражданските постановления и с по-далечните интереси на Русия?

[* _Негоция_ – търговска сделка.]

Тука Манилов направи едно малко движение с глава и погледна твърде значително Чичиков в лицето, като показва във всички черти на своето лице и в стиснатите си устни такъв дълбок израз, какъвто може би дори не се е виждал на човешко лице освен може би у някой твърде умен министър, но и то в минути на най-главоломна работа.

Но Чичиков каза просто, че подобно предприятие или негоция никак няма да бъде несъответно с гражданските постановления и с по-далечните интереси на Русия, а след минута додаде, че държавната хазна ще има дори полза, защото ще получи законните данъци.

– Значи, вие мислите?...

– Мисля, че ще е добро.

– Е, щом е добро, то друга работа; аз нямам нищо против това – каза Манилов и се успокои съвсем.

– Сега остава да се условим за цената...

– Как за цената? – попита пак Манилов и се спря. – Нима мислите, че ще седна да ви вземам пари за души, които един вид са свършили своето съществуване? Ако пък ви е текнало такова, тъй да кажа, фантастично желание, то от своя страна аз ви ги давам безвъзмездно и поемам разносните за продавателното.

Историкът на излаганите събития би заслужил голям укор, ако пропуснеше да каже, че след тия думи, произнесени от Манилов, радост обзе госта. Колкото и да беше сериозен и разсъдлив, тук той насмалко щеше дори да подскочи подобно, на козел, което, както е известно, става в най-силни изблици на радост. Той се раздвижи тъй силно в креслото, че вълнената материя, която обтягаше седалището, се разпра; самият Манилов го погледна с известно недоумение. Подбуден от признателност, той тозчас изговори толкова благодарности, че онзи се смути, цял се изчерви, почна да прави с глава отрицателни жестове и най-сетне се изрази, че това е съвсем нищо, че той наистина би искал да му докаже с нещо своето сърдечно влечение, магнетизма на душата си; а умрелите души са един вид съвсем нищожна работа.

– Съвсем не са нищожна работа – рече Чичиков, като му стисна ръката.

Тук биде изпусната една твърде дълбока въздишка. Изглеждаше, че той бе настроен за сърдечни излияния: не без чувство и изразителност произнесе той най-последните думи:

– Да знаете каква услуга оказахте с тая наглед уж нищожна работа на един човек без племе и род! Пък и наистина какво не съм прекарал аз? Като някаква ладия, люшкана от свирепи вълни... Какви не гонения, какви не преследвания съм изтърпял, какви не горчивини съм вкусил! И то защо? Задето съм бранил правдата. Задето съм бил с чиста съвест, задето съм подавал ръка на безпомощна вдовица, и на клето сираче!... Тук той дори избърса с кърпата си една отронена сълза.

Манилов беше съвсем трогнат. Двамата приятели дълго си стискаха ръцете и дълго се гледаха мълком един другия в очите, в които се виждаха бликнали сълзи. Манилов никак не искаше да пусне ръката на нашия герой и продължаваше да я стиска тъй горещо, че той дори не знаеше как да я изтегли. Най-последно, като я издърпа полекичка, той каза, че не ще да е зле продавателното да се направи по-скоро и добре ще бъде, ако гои самичък наминае към града. После взе шапката си и почна да се сбогува.

– Как? Нима искате да си отивате? – попита Манилов изведнъж и почти уплашен.

В това време в кабинета влезе Манилова.

– Лизанка – каза Манилов с малко нажален вид. – Павел Иванович ни оставя!

– Защото омръзнахме на Павел Иванович – отговори Манилова.

– Госпожо! Тук – каза Чичиков, – тук на – той тури ръката на сърцето си, – да, тук ще пребъде приятността на времето, прекарано с вас! И повярвайте ми, за мене не би имало по-голямо блаженство от това да живея с вас ако не в една къща, то поне в най-близко съседство.

– А знаете ли, Павел Иванович – каза Манилов, комуто много хареса тая мисъл, – колко щеше да бъде наистина добре, ако – живеехме ей тъй заедно, под една стряха или под сянката на някой бряст да пофилософствуваме за нещо, да се вдълбочим!...

– О, това би било райски живот! – отвърна Чичиков с въздишка. – Сбогом, госпожо! – продължи той като се наведе към ръката на госпожа Манилова. – Сбогом, почтени приятелю! Не забравяйте молбата ми!

– О, бъдете сигурен – отговори Манилов. – Аз се разделям с вас само за един-два дена, не повече.

Всички отидоха в трапезарията.

– Сбогом милички дечица – каза Чичиков като видя Алкид и Фемистоклюс, които се занимаваха с някакъв дървен хусар, останал вече без ръце и нос. – Сбогом, мои пиленца. Извинете ме, че не ви донесох армаган, защото, нека ви призная, не знаех дори дали съществувате на тоя свят; но сега, като дойда пак, без друго ще ви донеса. На тебе ще донеса една сабя; искаш; ли сабя?

– Искам – отговори Фемистоклюс.

– А на тебе барабан. Нали барабан? – продължаваше Чичиков, наведен над Алкид.

– Парапан – отговори шепнешком и с наведена глава Алкид.

– Добре, ще ти донеса барабан, такъв славен барабан! Постоянно ще прави ей тъй, дърррр...ру, друм-друм-друм, друм-друм-друм. Сбогом, пиленце! Сбогом! – Той го целуна по главата и се обърна към Манилов и съпругата му с лек смях, с каквото обикновено се обръщат към родителите, за да им покажат колко невинни са желанията на техните дена.

– Я наистина останете, Павел Иванович! – рече Манилов, когато всички вече

бяха излезли на външната врата. – Погледнете какви облаци.

– Това са малки облачета – отговори Чичиков.

– Ами знаете ли пътя за Собакевич?

– За това именно искам да ви попитам.

– Позволете, аз ей сега ще разправам на вашия колар. Тук Манилов със същата любезност разправи на разправи на коларя и му рече дори един път „вие“.

Коларят, като чу, че трябва да пропусне два завоя и да свърне в третия, каза: „Ще погодим, ваше благородие“, и Чичиков си замина, изпращан дълго с поклони и махания с кърпа от приповдигащите се на пръсти домакини.

Манилов дълго стоя на площадката прел вратата, и провождайки с очи бричката, която се отдалечаваше, и когато тя съвсем се скри, той все още стоеше там със запалена лула. Най-сетне влезе в стаята си, седна на стола и се предаде на размисли, душевно зарадван, че е доставил на своя гост едно малко удоволствие. После, мислите му неусетно се пренесоха върху други предмети и най-после отлетяха бог знае къде. Той мислеше за благополучието на приятелския живот, за това, колко добре би могло да живее човек с някой приятел на брега на някоя река, после през тази река в главата му почна да се гради мост, после грамаден дом с такава висока кула, щото оттам да може да се види дори Москва и там да пият вечер заедно чай на чист въздух и да разсъждават за някакви приятни неща. После, че те заедно с Чичиков са дошли на някакво събрание с хубави карети, дето омагьосват всички с приятните си обноски, и че уж царят, като се научава за тази им дружба, ги награждава с генералски чинове и по-нататък кой знае какво още, което и той не можеше да разбере. Странната молба на Чичиков прекъсна внезапно всичките му мечтания. Мисълта за нея някак особено не се побираше в главата му както и да я обръщаше, никак не можеше да си обясни през цялото време той седя и пуши чибук, което продължи чак до самата вечеря.

ГЛАВА III

А Чичиков в настроение на доволство седеше в своята бричка, която отколе се търкаляше по широкия друм. От предходната глава знаем вече в що се състоеше главният предмет на неговия вкус и склонности и затова не е чудно, че той скоро се вдълбочи цял в него – и с тяло, и с душа. Виждаше се, че плановите, сметките и съображенията, които блуждаеха по лицето му, бяха много приятни, защото всяка минута оставяха подире си следи от доволна усмивка. Зает с тях, той не обръщаше никакво внимание как коларят му, доволен от приема на Маниловите слуги, правеше твърде сериозни бележки на шарения кон, впрегнат от дясна страна. Този шарен кон беше много лукав и само се преструваше, че уж тегли, а пък средният, дорестият кон, и червеникавият логой, който се казваше Заседател, защото бе купен от някакъв заседател, се трудеха от все сърце, тъй че дори в очите им се забелязваше удоволствието, което получаваха от това.

– Хитрувай, хитрувай! Аз ще те надхитря тебе! – думаше му Селифан, като се приповдигаше и шибаше с бича ленивеца. – Ти трябва да вършиш своята работа, гиди швабски панталоннико! Дорестият е почтен кон, той изпълнява своя дълг, аз нему на драго сърце ще му дам шепа зоб, защото е почтен кон, и Заседателя, и той е добър кон... Де, Де! Какво клепеш уши? Ти, глупако, слушай, когато ти приказват, аз тебе, простако, няма да те науча на лошо. Я го виж ти накъде се дърпа! – И той пак го шибна с бича, като додаде: – Ах ти, проклетнико! Бонапарт проклети!... – После извика на всички: Хайде, милички! – шибна и трите коня, но вече не във вид на наказание, а за да им покаже, че беше доволен от тях. Като си направи това удоволствие, той започна да говори на шарения: – Ти мислиш, че ще скриеш поведението си от мене, а? Не, ако искаш да те почитат, живеи праведно на тоя свят. На, у помешчика, дето бяхме – хората са добри. Аз на драго сърце приказвам с добри хора; с добрите хора ние всякога сме си верни, изпитани приятели; и чай да пийнеш, и да похапнеш на драго сърце, щом човек е добър. Добрия човек всеки го почита. Ето на, нашия господар всеки го уважава, защото, чуваш ли ти, той е изпълнявал държавната служба, той е колески съветник...

Като разсъждаваше тъй, Селифан се захласна накрая в най-далечни отвлечени

неща. Да беше се послушал Чичиков, щеше да узнае много подробности, които се отнасяха лично до него; но мислите му бяха тъй заети, че само един силен гръмотевичен трясък го накара да се свести и да погледне наоколо си: цялото небе отвред беше покрито с облаци и прашният пощенски път попръскан с дъждовни капки. Най-после втори път тресна по силно и по-близко и веднага рукна дъжд като из ръкав. Изпървом той заваля полегато и зашиба по едната страна на каросерията, после по другата; сетне, като измени начина на нападението си и като стана съвършено отвесен, затрака право отгоре; най-после пръските почнаха да стигат до лицето на Чичиков. Това го накара да спусне кожените завески на двете кръгли прозорчета, предназначени за гледане пътни изгледи, и да заповяда на Селифан да кара по-бързо. Селифан, прекъснат също в средата на приказките си, се досети, че наистина не трябва да се помайва, тутакси измъкна из под капрата някаква дрипа от сиво сукно, пхна ръце в ръкавите ѝ, улови поводите и подвижна на своята тройка, която едва местеше крака, защото усещаше приятно отпускане от поучителните думи. Ала Селифан никак не можеше да си спомни дали два или три завоя бе изминал. Като понапрегна ума си и си припомни донякъде пътя, той се досети, че имаше много завои, които беше пропуснал. Понеже русинът в решителни минути все ще се досети какво да направи, без да се вдълбочава в по-нататъшни разсъждения, като кривна надясно при първия кръстопът, той подвижна: „Ей, вие, почтени приятели!“ и препусна конете без да му мисли къде ще го изкара уловения път.

Дъждът, обаче, както изглеждаше, се закрепил за дълго. Натрупалият се из пътя прах бързо се размачка на кал и от минута на минута конете все по-тежко влачеха бричката. Чичиков почна силно да се безпокои, като не виждаше още селото на Собакевич. По негова сметка трябваше отдавна да стигнат. Той все разглеждаше наоколо, но беше тъмно като в рог.

– Селифане! – каза той най-после, като се подаде навън от бричката.

– Кво, господарю? – отговори Селифан.

– Я разгледай, не се ли вижда селото?

– Не, господарю, нийде не се вижда, – след което Селифан, помахвайки бича, проточи някаква песен – не песен, а нещо такова дълго, което нямаше край. Там влизаше всичко: всичките ободрителни и принудителни викове, с които коларите гощават конете в цяла Русия, от единия ѝ край до другия, прилагателни от всички видове и качества без голям подбор, а кое както попадне на сричка. По такъв начин работата стигна дотам, че той най-сетне започна да ги нарича секретари.

А през това време Чичиков почна да забелязва, че бричката се клатушка на всички страни и го гощава с много силни блъсканици; това го накара да почувствува, че са кривнали от пътя и навярно се влекат из разораните ниви. Селифан сякаш сам разбра това, ала не продумваше дума.

– Какво, разбойнико, из какъв път ме караш ти? – попита Чичиков.

– Че какво да правя, господарю, времето е такова: камишка си не мога да видя, толкова е тъмно! – Като каза това, той така наклони бричката, че Чичиков бе принуден да се придържа с двете ръце. Чак сега той забеляза, че Селифан бе понаправил главата.

– Дръж, дръж, ще обърнеш колата! – закрещя той.

– Не, господарю, ка' щяло да обърна колата – отговори Селифан. – Не е добре да я обърна, зная аз, хич няма да я обърна. – След това той почна леко да извива бричката, извива я, извива я – и най-сетне я катурна съвсем на едната страна. Чичиков и с ръце, и с крака цопна в калта. Ала Селифан спря конете; впрочем те щяха да спрат и сами, защото бяха много изморени. Този непредвиден случай съвсем го смая. Той слезе от капрата, застана пред бричката, подпря ръцете на хълбоци, докато господарят се въргаляше из калта, мъчейки се да излезе оттам, и каза след кратко размисление.

– Я гледай ти – катурна се!

– Ти си пьян като обуцар! – каза му Чичиков.

– Не, господарю, ка' щяло да съм пьян! Аз зная, че не е хубаво да съм пьян. Намери се един приятел, с когото си поприказвахме, а пък с добър човек може да се приказва – няма нищо лошо в това – и си похапнахме заедно. Закуската не вреди; с добър човек може и да се похапне.

– Ами какво ти казах последния път, когато се напи, а? Забрави ли? – попита

Чичиков.

– Не, ваше благородие, ка' щяло да съм забравил? Аз си зная работата. Зная, че не е хубаво да се напива човек. Само си поприказвахме с един добър приятел, защото...

– Като взема сега да ти дръпна един бой, ще те науча аз тебе как се приказва с добър приятел.

– Както бъде угодно на ваша милост – отвърна съгласният на всичко Селифан. – Като речете бой – ще ям и бой; аз не бягам от боя. Защо да не ям бой, щом заслужавам? Воля господарска. Понякога и боят е потребен, зер мужикът инак се разглезва, редът трябва да се пази. Ако заслужавам бой, бий ме, защо да не ме биеш?

На подобно разсъждение господарят съвсем не можа да намери какво да отговори. Но в това време сякаш самата съдба бе решила да се смили над него. Надалече се чу кучешки лай. Зарадваният Чичиков даде заповед на коларя да кара по-бързо. Руският колар има добър усет вместо добри очи; затуй се случва, че със зажумели очи той кара понякога стремглаво и винаги пристига де да е. Селифан, не виждайки нищо, така насочи конете право към селото, че спря чак когато бричката се удари с двата си ока о един стобор и когато вече решително нямаше къде да се кара. През гъстата мрежа на проливния дъжд Чичиков едва забеляза нещо прилично на покрив. Той прати Селифан да търси портата, което без съмнение щеше да продължи много, ако в Русия наместо врати нямаше зли кучета, които доложиха за него тъй гръмливо, че той затъкна с пръсти ушите си. Светлинка светна в едно прозорче и достигна като мъглява струя до стобора, та показва на нашите пътници портата. Селифан почна да чука и скоро, като се отвори вратата, показва се някаква фигура, покрита с ямурлук, и господарят и коларят чука един пресипнал женски глас:

– Кой чука? Какво сте се разтропали?

– Пътници, бабо, пусни ни да пренощуваме – каза Чичиков.

– Я го виж ти какъв е бърз – додаде бабичката, – дошъл в такова време! Тук не е хан, тук помешчица живее.

– Какво да се прави, бабо? На, изгубихме пътя. Няма да нощуваме в такова лошо време в полето я!

– Да времето е тъмно, лошо е времето – прибави Селифан.

– Мълчи, глупако – каза му Чичиков.

– Ами кой сте вие? – попита бабичката.

– Дворянин, бабо.

Думата дворянин накара бабичката сякаш да се позамисли малко. „Почакайте, ще кажа на господарката“ – рече тя и подир две минути излезе с фенер в ръка. Портата се отвори. Светлина заблещука и в друг един прозорец. Бричката влезе в двора и спря пред малка къщица, която поради тъмнината мъчно можеше да се види добре. Само едната ѝ половина беше озарена от светлината, която излизаше от прозорците; виждаше се пред къщата и една локва, върху която направо падаше същата светлина. Дъждът чукаше звънливо по дървения покрив и се стичаше на шуртящи ручеи в една подложена каца. През това време кучетата лаеха с всички възможни гласове: едно, вирнало нагоре глава, лаеше тъй проточено и с такова старание, сякаш получаваше за това бог знае каква заплата; друго ситнеше бързо-бързо като клисар; измежду тих звънтеше като пощенско звънче един неуморим дискант, навярно младо паленце, и всичко това завършваше най-последен бас, може би някой дъртак или просто дарен със силна кучешка натура, защото хъркаше, както хърка певческият бас, когато концертът е в пълен разгар, тенорите се подигат на пръсти от силно желание да извият някоя висока нота и всичко, което е там, се въззема нагоре с вирната глава, а той сам с мушната в яката небръсната брада, приклепнал и снишен, току-речи, до земята, изпуска оттам своята нота, от която треперят и звънтят стъклата. Вече по кучешкия лай, съставен от такива музиканти, можеше да се предположи, че селото е големичко; ала измокреният и премръзнал наш герой не мислеше за нищо друго освен за легло. Още неуспяла бричката съвсем да спре, той вече скочи на стълбата, залюля се и малко остана да падне. На стълбата излезе пак някаква жена, по-млада от първата, която много приличаше на нея. Тя го поведе към стаята, Чичиков хвърли набързо два погледа: стените на стаята бяха облепени с вехтичка, нашарена с ивици хартия; по тях – картини с някакви птици; между прозорците – старинни малки огледала с тъмни рамки, във вид на завити листа, и зад всяко огледало имаше затъкнато или някое

писмо, или вехто тесте карти, или някой чорап; стенен часовник с нарисувани цветя но циферблата... и – нямаше сили да забележи вече нищо друго. Той чувствуваше, че очите му се залепват, сякаш някой бе ги намазан с мед. След минута влезе домакинята, стара жена, с някаква нощна шапчица, надяната набързо, с фланелен шал на шията, една от ония бабички, дребни помешчички, които вечно се оплакват неплодородие и загуби и държат главата си малко приведена настрана, а все пак кътат малко по малко парици в платнени торбички, пъхнати из чекмеджетата на скриновете. В една торбичка отделят само целичките рубли, в друга – половинки, в трета – четвъртинки, макар и да изглежда, че уж в скрина няма нищо друго освен бели дрехи и нощни блузи и кълба от конци, някое раирано дълго женско палто, което отпосле ще стане рокля, ако старата рокля някак изгори, когато пекат празнични пити с всякакви пържени работи, или пък се изтърка от само себе си. Ала няма да изгори роклята и няма да се изтърка от само себе си, пестовна е старицата и на дългото палто е писано да лежи дълго в разпран вид, а после да остане по завещание на внучката на някоя нейна трета братовчедка заедно с много други парцали.

Чичиков се извини че ги обезпокои с неочакваното си пристигане. „Нищо, нищо! – отговори домакинята. – В какво време ви допрати господ! Хала и виелица такива... След пътя би трябвало да похапнете нещо, ала времето е късно, не може нищо да ви се приготви.“

Думите на домакинята бяха прекъснати от едно странно съскане, тъй че гостът комай се изплаши; шумът приличаше на нещо такова, сякаш цялата стая бе се напълнила със змии, но като погледна нагоре, той се успокои, защото се досети, че на стенния часовник бе текнало да бие. Подир съскането тозчас последва хъркане и най-после, като се понапъна с всички сили, той удари два часа с такъв звук, сякаш някой удряше с пръчка по счупено гърне след което махалото зареди пак да си цъка спокойно надясно и наляво.

Чичиков благодари на домакинята, като каза, че няма нужда от нищо и тя да не се безпокои за нищо, че освен легло той нищо друго не ще и полюбопитствува да знае само в какви места е дошъл и далече ли е оттука пътят за помешчика Собакевич, на което старицата отговори, че не е чувала такова име и че такъв помешчик съвсем няма.

– Ами не знаете ли поне Манилов? – запита Чичиков.

– Че какъв е тоя Манилов?

– Помешчик, майко.

– Не, не съм чувала; няма такъв помешчик.

– Ами какви има?

– Бобров, Свинин, Канапатов, Харпакин, Трепакин, Плешаков.

– Богати хора ли са, или не?

– Не, драги, богати май няма много. Кой с дваисет души, кой с трийсет, а тъй, с по стотина души, такива няма.

Чичиков забеляза, че е попаднал в твърде затънтено място.

– Дали е много далеч от града?

– А че около шейсет версти ще има. Как ми е жално, че няма какво да похапнете! Не обичате ли, господине, да пийнете малко чай?

– Благодаря, майко. Нищо не трябва освен легло.

– Наистина, след такъв път човек трябва да си отпочине. На, ей тука се разположете, господине, на това канапе. Ей, Фетиня, донеси дюшек, възглавница и чаршаф. Какво време даде господ: гръмотевица такава – цяла нощ ми е горяла свещта пред иконата. Ех, драги, та целият ти гръб и страната ти са оваляни с кал, като на шопар! Де сте могъл така да се изцапате?

– Слава богу, че само съм се изцапал: трябва да благодаря на бога, че не си счупих ребрата.

– Боже мили, какви патила! Ами не трябва ли с нещо да ви поразтрием гърба?

– Благодаря, благодаря. Не се безпокойте, ами поръчайте само на вашето момиче да поизсуши и почисти дрехите ми.

– Чуваш ли, Фетиня? – рече домакинята, като се обърна към жената, която излизаше из вратата със свещ. Тя вече бе успяла да донесе един пухен дюшек, който, като го потупа от двете страни с ръце, изпусна цял порой от пера из цялата стая. – Ти вземи техния кафтан и долните дрехи и първом ги изсуши пред огъня, както

правехме на покойния ти господар, а после ги изтъркай и изтупай хубавичко.

– Слушам, господарке! – рече Фетиня, – като постилаше върху дюшека чаршаф и слагаше възглавки.

– Ето ти и леглото готово – каза домакинята. – Довиждане, драги, желая ти лека нощ. Ами не ти ли трябва още нещо? Може би си свикнал, драги, да ти почеше някой петите, като си лягаш? Покойният ми човек без това никога не заспиваше.

Но гостът се отказа и от чесането на петите. Домакинята си излезе и той начаса побърза да се съблече, даде на Фетиня всичките си такъми, както горните, тъй и долните, и Фетиня, като му пожела от своя страна също лека нощ, отнесе тия мокри доспехи. Останал самичък, той не без удоволствие изгледа леглото си, което беше почти до тавана. Фетиня както личеше, беше майсторка да разчепква и отупва дюшеците. Когато той тури стол и се покачи на леглото, то спадна, току-речи, до самия под и много пера, избутани от местата им, полетяха по всички ъгли на стаята. Като угаси свещта, той се зави с един басмен юрган, сви се под него като кравайче и заспа в същата минута. Събуди се на другия ден доста късно сутринта. През прозореца слънцето блестеше право в очите му и мухите, които през нощта спяха спокойно по стените и тавана, сега всички се обърнаха към него; една беше кацнала на бърната му, друга – на ухото, трета се опитваше да кацне на самото му око, а пък оная, която има непредпазливостта да кацне близо до ноздрата му, той я всмукна насъне в носа си и това го накара да кихне – обстоятелство, което стана причина за неговото събуждане. Като хвърли поглед из стаята, той сега забеляза, че не на всички картини бяха изобразени птици: между тях висеше портретът на Кутузов и изрисуваният с маслени бои портрет на някакъв старец с червени краища на ръкавите от мундира, както ги носеха при Павел Петрович. Часовникът пак засъска и удари десет: във вратата назърна едно женско лице и същата минута се скри, защото Чичиков, желаейки да спи по-добре, беше съблякъл всичко от себе си. Назърналото лице му се видя като че познато. Той взе да си припомня кое беше то и най-после си спомни, че беше домакинята. Той надяна ризата си; другите му дрехи, вече изсушени и изчистени, бяха сложени до него. Като се облече, той отиде при огледалото и пак кихна тъй силно, че дошлият в това време близо до прозореца пуйк – а прозорецът беше много близо до земята – му заломоти нещо веднага и твърде бързо на своя чудат език, вероятно му думаше „наздраве!“, на което Чичиков му отговори: „Глупак!“. Като отиде до прозореца, той почна да разглежда картината, която се откри пред очите му; прозорецът гледаше едва ли не в курник, поне тясното дворче, що се намиреше пред него, цяло беше изпълнено с птици и всякакви домашни твари. Пуйките и кокошките бяха безброй; между тях с отмерени крачки се разхождаше един петел, като потръскваше гребена си и извиваше глава настрани, сякаш се ослушваше в нещо; свинята с челядта си също беше тука, в този момент, като ровеше бунището, тя изяде пътем едно пиле и без да забелязва това, продължаваше да лапа поред динените кори. Това малко дворче или курник беше преградено с дъсчен стобор, зад който се стелеха пространни градини със зеле, лук, картофи, цвекло и друг домашен зеленчук. Тук-там из градината бяха пръснати ябълкови и други плодови дръвчета, обвити с мрежи за защита от свраките и врабците, които на цели полегати облаци прехвъркваха от едно място на друго. За същата цел бяха натъкнати на дълги върлини няколко плашила с разперени ръце, на някои от тях беше турена нощната шапка на самата домашни. Отвъд градините идеха селските къщи, които, макар че бяха разхвърляни и не образуваха правилни улици, ила както забеляза Чичиков, показваха заможността на жителите им, защото бяха поддържани както трябва, навред овехтелите дъски по покривите бяха заменени с нови; портите никъде не бяха увиснали на една страна, а в обърнатите към него селски навеси той забеляза някъде по една запасна, току-речи, нова талига, а някъде и по две. „Та нейното селце не било малко“ – каза си той на ума и тутакси реши да поприказва и се запознае по-отблизо със стопанката. Той назърна в откренатата врата, дето по-преди тя беше показвала главата си, и като я видя седнала до чайната маса, влезе при нея с весел и любезен вид.

– Добро утро, драги. Как спяхте? – попита домакинята, като се приповдигна от мястото си. Тя беше облечена по-добре от снощи – с тъмна рокля и не беше с нощната си шапчица; но около шията ѝ все пак имаше нещо намотано.

– Добре, добре – отговори Чичиков, като сядаше на едно кресло. – А вие как, майко?

- Зле, драги.
- Защо тъй?
- Безсъница. Кръстът постоянно ме боли и кракът ми над глезена ей тъй ме върти.

– Ще мине, ще мине, майко. Няма какво да му мислите.

– Дай боже да мине, зер аз и със свинска мас се мазах, и с терпентин се търках. Ами с какво ще сръбнете чая? В павурчето има плодова ракия.

– Не вреди, майко, ще сръбнем и плодова ракия.

Читателят, мисля, вече е забелязал, че Чичиков при всичкия си любезен вид говореше обаче много по-свободно, отколкото с Манилов, и съвсем не се церемонеше. Трябва да кажа, че ние, в Русия, ако в някои и други работи още не сме настигнали чужденците, далече сме ги надминали в уменията да се отнасяме с хората. Не могат се изброи всички отсенки и тънкости на нашата обноска. Французинът или немецът цял век няма да схване и разбере всичките й особености и различия; той почти със същия глас и със същия език ще говори и с милионера, и с дребния тютюнопродавач, макар че в душата си, разбира се, ще раболепничи както трябва към първия. У нас не е тъй: у нас има такива мъдrecи, които с един помешчик, който има двеста души, ще говорят съвсем другояче, отколкото с оня, който има триста, а с оня, който има триста, ще приказват пак не тъй, както с оня, който има петстотин, а с оня, който има петстотин, не тъй, както с оня, който има осемстотин; с една дума, и до милион да стигнеш, все ще намериш отсенки. Да речем например, че съществува някоя канцелария – не тук, в някое място зад девет гори в десета, а в канцеларията, да речем, има канцеларски началник. Моля ви да го погледнете, когато седи между своите подчинени – та вие от страх просто дума не можете продума! Гордост и благородство, и какво ли още не изразява лицето му? Просто вземи четка и рисувай: Прометей, цял Прометей! Гледа като орел, стъпя плавно, отмерено. А същият този орел, щом само излезе от стаята си и тръгне за кабинета на своя началник – просто като някоя яребица бърза с книжка под мишница, та главина му слита. В обществото и на вечеринка, ако всички са от малък чин, Прометей ще си остане пак Прометей, но щом има малко по-горни от него, с Прометей ще стане такова преобразяване, каквото и Овидий* не може да измисли: муха, по-дребен и от муха дори – ще се унищожи и ще се обърне на пещчинка! „Но това не е Иван Петрович – думаш си, като го гледаш. – Иван Петрович е по-висок, а този хем нисичък, хем сухичък; оня говори високо, дебело и никога не се смее, а този – дявол го знае; пищи като птица и все току се хили.“ Наближаваш го повече, гледаш – той е, същият Иван Петрович! „Ехе, хе!“ – думаш на ума си... Ала да се обърнем пак към действащите лица. Чичиков, както вече видяхме, бе решил никак да не се церемони и затова, като взе в ръце чашата с чая и наля в нея ракия, поведе такава реч:

[* _Овидий_ – стар римски поет, автор на „Метаморфози“ – поеми за чудновати превъплъщения.]

– Хубавичко селце си имате, майко. Като колко души има то?

– Без малко осемдесет души има, синко – отговори домакинята, – ама лошо, тежки времена: на, и лани такъв непород имаше, че господ да пази.

– Ала селяните ви са здравеняци наглед, къшурките им яки. Но позволете ми да узная вашата фамилия. Аз тъй се записах... дойдох нощно време...

– Коробочка, колежка секретарша*.

[* _Колежка секретарша_ – жена на чиновник от 10 клас.]

– Покорно благодаря. Ами малкото и бащиното име?

– Настася Петровна.

– Настася Петровна? Хубаво име е Настася Петровна. Моята леля, майчината ми сестра, се казва също Настася Петровна.

– Ами вашето име как е? – попита помешчицата. – Вие май ще да сте заседател*?

[* _Заседател_ – представител на населението, привлечен да участва в работите на държавно учреждение. – Б. пр.]

– Не, майко! – отговори Чичиков, като се усмихна. – Колкото за заседател – не сме заседател, а тъй, ходим по свои работи.

– А, трябва да сте прекупвач! Колко ми е жал наистина, че продадох меда на търговците тъй евтино, а то ти, синко, сигурно би го купил.

– Виж, колкото за мед, не бих купил.

– Ами какво друго? Да не би коноп? Само че прежда и коноп малко са ми останали – около половин пуд всичко.

– Не, майко, друг вид стока търся аз; я ми кажете да са ви умирали селяни?

– Ох, синко, тъкмо осемнадесет души! – каза старицата с въздишка. – И ми измряха все такива левенти хора, все работници. След туй наистина пак се народиха, ала каква полза от тях? Все такъв дребосък, а пък като мине заседателят, данъка, каже, дайте за всички души. Хората измрели, а ти плащай за тях като за живи. Миналата неделя пък ми изгоря ковачът, такъв изкусен ковач беше и разбираше от железарския занаят.

– Да не би да сте имали пожар, майко?

– Опазил ни бог от такваз беда, пожар ще е още по-лошо; сам си изгоря. Вътре в него нещо се бе запалило; много беше пийнал; започна да излиза само син пламък от него, цял се стопи, стопи се и почерня като въглен; а пък изкусен ковач беше! И сега няма с какво да отида никъде, няма кой да подкове конете.

– Всичко е в божата воля, майко! – каза Чичиков, като въздъхна. – Против божата мъдрост нищо не може да се каже... Я ми ги отстъпете вие на мене, Настася Петровна!

– Кого, миличък?

– Ей тези на, всички, дето са измрели.

– Че как да ви ги отстъпя?

– Просто тъй. Или пък продайте ми ги, ако щете. Ще ви дам пари за тях.

– Ами как така? Аз, правичката да ви кажа, не мога да разбера. Да не би да искаш да ги откопаваш от земята?

Чичиков видя, че старицата отиде много далече и че е необходимо да... се разтълкува каква е работата. С няколко думи той ѝ обясни, че прехвърлянето или покупката ще се означава само на книга, а душите ще бъдат вписани, като да са живи.

– Че за какво ще ти са те? – попита старата, като опули очи срещу него.

– То си е вече моя работа.

– Ами че те са мъртви.

– Та кой казва, че са живи? Затова и губите от тях, защото са мъртви; вие плащате данъци за тях, а сега аз ще ви отърва от грижи и плащане. Разбирате ли? И не само ще ви отърва, ами ще ви дам още и петнайсет рубли отгоре. Е, сега ясно ли ви е?

– Правичката да си кажа, не знам – каза домакинята проточено, – зер мъртви не съм продавала други път.

– Има си хас! Чудно би било да сте ги продавали някому. Или мислите, че от тях наистина има някаква облага?

– Не, това не мисля! Каква ти облага от тях? Никаква облага няма. Затруднява ме само това, че те са вече мъртви...

„Ама че твърдоглава жена!“ – каза си Чичиков.

– Чувайте, майко! Размислете само хубавичко; ами че вие се разорявате, плащате за тях данъци като за живи...

– Ох, драги, не ми споменавай за това! – подзе помешницата. – Няма три недели още, откак внесох повече от сто и петдесет рубли! А и заседателя подмазах.

– Е, на, вилите ли. майко! А сега помислете само това, че няма нужда да подмазвате заседателя, защото сега аз ще плащам за тях, аз, а не вие; аз вземам върху си всички тегоби. Дори със свои пари ще извадя продавателното, разбирате ли това?

Старицата се замисли. Тя подразбра, че тази работа наистина май като че ще бъде износна, само че съвсем нова и нечувана, и затова почна да се страхува да не би той купувач някак да я измами; зер дошъл бог знае откъде, а пък на туй отгоре и нощем.

– Е, какво ще кажеш, майко, да сключим ли пазарлъка? – попита Чичиков.

– Правичката да си кажа, драги, никога още не ми се е случвало да продавам покойници. Живи – на, и по-лани продадох на протопопа – две момичета, по сто рубли едното, и много благодарен остана, такива добри работнички излязоха; умеят да тъкат кърпи.

– Е, ама не е за живи приказката, господ живот и здраве да им дава! Аз питам за мъртви.

– Правичката да си кажа, боя се от пръв път да не би никак да изгубя. Може, драги, ти да ме мамаш, а пък те туйнака... те да струват някак повече.

– Чувайте, майко... Ех каква сте! Какво могат да струват? Размислете сама, че те са само прах! Разбирате ли? Просто прах. Вземете най-непотребното, най-последното нещо например, дори един прост парцал – и парцалът има цена, него поне за хартиена фабрика ще го купят, а това за нищо не е потребно. На, кажете сама, за какво ви са потребни?

– Право казваш, това си е така. За нищо не са потребни те; но спира ме само това, че са мъртви.

„Ей, че дебела глава! – каза си Чичиков, като почваше да губи търпение. – Иди, та я предумай! Изпоти ме, проклетата дъртачка!“ Сега той извади от джоба си една кърпа и почна да бърше потта си, която наистина беше избила по челото му. Впрочем Чичиков напусто се сърдеше: има хора, гледаш го уж почтен и държавен мъж, а всъщност излиза, че е цяла Коробочка. Като закове нещо в ума си, ти вече с нищо не можеш му го изби: каквито доводи и да му представяш, ясни като ден, всичко отскача от него като гумена топка от стена. Като избърса потта си, Чичиков реши да опита дали не може да я вкара в прав път от някаква друга страна.

– Вие, майко – захвана той пак, – или не искате да разберете думите ми, или приказвате нарочно тъй, колкото да се намирате на приказка... Аз ви давам пари – петнайсет рубли в асигнации – разбирате ли? Това са пари. Вие няма да ги намерите на пътя! Я си кажете право, по колко продадохте меда?

– По дванайсет рубли пуда.

– Взехте си малко грях на душата, майко. По дванайсет не сте го продали.

– Вярвай бога, продадох го.

– Е, на, виждате ли? Ама защото е мед. Вие сте го събирали май цяла година, с грижите му, със старанието му, с шетнята му; отивали сте с кола, избивали сте пчелите, хранили сте ги в зимника цяла зима – а пък мъртвите души са нещо от друг свят. Тук вие никакво старание не сте полагали от своя страна, божата воля е била такава – да оставят тоя свят и да нанесат загуба на вашето стопанство. Там вие сте получили за труда, за старанието дванайсет рубли, а тука вземате за нищо, даром, и не дванайсет рубли, а цели петнайсет, и не сребро, а все сини асигнации. – След тия силни убеждения Чичиков не се съмняваше, че старата най-последно ще склони.

– Правичката да си кажа – отговори помешницата, – моята работа е такава неопитна, вдовишка работа! По-харно е да почакам малко, може да минат и други търговци, та да разбере цената.

– Срам, срам, майко! Просто срам! Че какво приказвате, помислете сама! Кой ще дойде да ти ги купува? Че за каква работа ще може да ги употреби?

– А че може в стопанството някак за нещо да притрябват... – възрази старицата и не издума думата си, отвори уста и го зазяпа, току-речи, със страх, като искаше да узнае какво ще каже на това.

– Мъртъвци в стопанството! Ама че я рекохте и вие! Да не би да плашите нощем врабците във вашата градина.

– Света Богородичке! Какви страхотии говориш? – каза старицата, като се прекръсти.

– Ами къде другаде искате да ги настаните? Впрочем костите и гробовете им – всичко туй остава у вас, отхвърлянето ще бъде само на книга. Е, тогава? Какво? Отговорете де!

Старицата пак се замисли.

– За какво мислите, Настася Петровна?

– Правичката да си кажа, не мога да намисля какво да направя, я по-добре да ви продам конопа.

– Че за какво ми е конопът? И таз добра, аз искам съвсем друго, а вие ми въвирате конопа си. Конопът си е коноп, друг път ще мина – и ще взема. Е, та как, Настася Петровна?

– Бога ми, стоката е такава чудновата, никога не ми се е случвало!

Тука Чичиков излезе съвсем от границата на всяко търпение, улови сърдито стола и го удари о пода, а нея изпрати по дявола.

От дявола помешницата се уплаши необикновено много.

– Ох, не го споменавай, господ да го съди! – извика тя цяла побледняла. – По

онзи ден цяла нощ го сънувах, проклетия. Бях рекла уж през нощта да си погледам на карти след молитвата, ала, види се, господ за наказание ми го изпрати. Такъв мръсен ми се присъни: а рогата му по-дълги от волски.

— Чудя се как не ви се присънват цели десетки от тях. Само от християнско човеколюбие исках това; гледам — как се мъчи, търпи нужда клетата вдовица... Дано се провали и пукне и тя, и цялото ѝ село!

— Ах, какви клетви ми струпа! — каза старицата, загледана в него със страх.

— Та с вас човек не може да намери думи! Наистина сякаш като някое, да не кажа по-лоша дума, куче, което лежи на сено: нито само яде сеното, нито другиму го дава. Аз бях намислил да закупя от вас разни стопански произведения, защото съм предприел и държавни доставки... — Така той послъга малко, макар и случайно, и без много да му мисли, ала неочаквано сполучи. Държавните доставки подействаха силно на Настася Петровна и тя произнесе вече почти с умолителен глас:

— Че защо пък толкова се разсърди? Да знаех по-рано, че си такъв сърдит, никак не щях да ти противореча.

— Да има поне защо да се сърдя! Работата не струва колкото черупката на изядено яйце, та ще взема да се сърдя заради нея!

— Е, хайде, добре, ще ти ги дам за петнайсет асигнации! Само гледай, драги, за доставките; ако ти се случи да вземеш ръжено или гречнево брашно, или булгур, клан добитък, моля ти се, не ме забравяй.

— Не, майко, няма да те забравя — отговори той и същевременно бършеше с ръка потта си, която като реки се лееше от лицето му. Той я поразпита дали няма в града някой доверен човек или познат, когото би могла да упълномощи да извади продавателно и да направи всичко каквото трябва.

— Как не — имам! Синът на протопопа отец Кирил служи в съда — отговори Коробочка.

Чичиков я помоли да му напише пълномощно и за да я избави от излишни затруднения, сам дори се залови да го съчини.

„Добре ще бъде — помисли си в това време Коробочка — да рече той занаят да купува от мене за държавата брашно и добитък; трябва само да го разположа; тесто остана от снощи, я да отида да кажа на Фетинка да изпържи блини. Добре ще бъде още да разточат баница от прясно тесто с яйца, много хубаво я точат моите готвачки, пък и става скоро.“ Домакинята излезе вън да приведе в изпълнение мисълта си за точене на баницата и навярно да я попълни още и с други произведения от домашната пекарница и готварница; а Чичиков отиде в гостната, дето беше прекарал нощта, за да извади необходимите листа хартия от своето ковчеже. В гостната отколе вече всичко бе прибрано, разкошните дюшеци изнесени вън, пред канапето стоеше приготвената трапеза. Като сложи на масата ковчежето си, той си поотдъхна малко, защото чувствуваше, че беше цял в пот като в река; всичките дрехи на гърба му, като почнеш от ризата, та дори до чорапите, всичко беше мокро. „Ей, че ме измори, проклетата му дъртачка!“ — каза той след малка почивка и отключи ковчежето. Авторът е уверен, че има такива любопитни читатели, които ще пожелаят да узнаят плана и вътрешното разположение на ковчежето. Пък защо ли да не ги удовлетвори! Ето го вътрешното разположение; точно в средата имаше кутия за сапун, зад кутията шест-седем тесни преградки за бърсначи, после квадратни отделения за пясъчника и мастилница и издълбана между тях ладийка за пера, за червен восък и всичко, което е по-дълъжко; после различни преградки с капачета и без капачета за по-късите неща, напълнени с визитни картички, траурни, театрални и други обявления, които се слагаха там за спомен. Цялото горно чекмедже с всичките преградки се вадеше и под него се намираше пространство, заето е топчета хартийни листове; после идеше едно малко тайно чекмедже за пари, което се измъкваше незабелязано от страни на ковчежето. То винаги така бързо се изкарваше и вкарваше още същата минута от стопанина, че не може сигурно да се каже колко пари имаше в него. Чичиков тутакси се залови за работа и като изостри перото си, почна да пише. В това време влезе домакинята.

— Хубаво ковчеже имаш, драги — каза тя, като седна до него. — От Москва ли си го купил?

— От Москва — отговори Чичиков, продължавайки да пише.

— Като да съм знаела; там все хубави работи има. По-лани сестра ми донесе оттам едни зимни обувки за децата; ама такава яко нещо — досега още ги носят. Ай,

божке, колко гербова хартия си имал! – продължи тя, като назърна в ковчежето му. И наистина гербова хартия имаше там много. – Поне едно листо да щеш да ми подариш! Аз пък съвсем си нямам; са се случи в съда и едно прошение да дам – няма с що.

Чичиков ѝ обясни, че тази хартия не е такава, че тя е предназначена да се пишат продавателни актове, а не за прошения. Впрочем, за да я успокои, той ѝ даде един лист от една рубла. Като написа акта, той ѝ го подаде да се подпише и ѝ поиска едно малко списъче на мъжиците. Излезе, че помещицата не държала никакви тефтери, нито списъци, но ги знаеше, то се вика, всички наизуст. Той я накара тутакси да му ги продиктува. Някои селяни комай го учудиха със своите фамилни имена, а още повече с прякорите си, тъй че всеки път, щом ги чуеше, той първом спираше малко, а чак след туй почваше да ги пише. Особено го поразиха някои си Петър Савелов Неуважай-Корито, тъй че той не можа да не извика: „Ей, че дълъг!“ Друг имаше прикачено към името си – Кравешка тухла, трети пък просто: Колелото Иван. Когато довършваше писането, той пое въздух с носа си и усети привлекателната миризма на нещо пържено с масло.

– Заповядайте да закусите – рече домакинята. Чичиков се обърна и видя, че на масата бяха наслагани вече гъби, пирожки, пържени яйца, пържени филии, хляб, мекици, блини, питки, припържени с всякакви работи: припържени с лучец, припържени с мак, припържени с извара, припържени с каймак от прясно мляко, та и какви не други работи.

– Прясна баница с яйца! – каза домакинята.

Чичиков се приближи до прясната баница с яйца и като изяде веднага повече от половината, похвали я. И наистина баницата сама по себе си беше вкусна, а след всичките мъки и хитрувания със старицата му се видя още по-вкусна.

– А ми от блините? – каза домакинята.

В отговор на това Чичиков сгъна три блини на едно и като ги натопа в разтопеното масло, запрати ги в устата си, а устните и ръцете си изтри с кърпа. След като повтори това три пъти, той помоли домакинята да заповяда да впрегнат бричката му. Настася Петрова, начаса изпрати Фетиня, като ѝ поръча в същото време да донесе още горещи блини.

– Блинчетата ви, майко, са много вкусни – каза Чичиков, като почваше донесените горещи.

– Пък у нас хубаво ги пържат – каза домакинята, – ала лошото е, че плодородието ни е слабо, пък и брашното не струва. Че защо толкова бързате, драги – рече тя, като видя, че Чичиков взе в ръце шапката си, – зер бричката още не е запрегната.

– Ще я запрегнат, майко, ще я запрегнат. Моят човек скоро запряга.

– Ама, моля ви се, не ме забравяйте за доставките.

– Няма да ви забравя, няма да ви забравя – думаше Чичиков, излизайки в трема.

– Ами свинска мас не купувате ли? – попита домакинята, като вървеше подире му.

– Защо да не купувам? Купувам, само че после.

– Аз към Коледа и мас ще имам.

– Ще купим, ще купим, всичко ще купим, и маста ще купим.

– Може би да ви трябват и птици пера? Към коледни заговезни ще имам и птици пера.

– Добре, добре – думаше Чичиков.

– На, видиш ли, драги, бричката ти още не е готова.

Ще бъде, ще бъде готова. Разправете ми само как да излезем на друма.

– Че как ли да сторя това? – отговори домакинята. – Май мъчничко е да ви се разправи, много завои има; ами ще ти дам едно момиче да те изпроводи. Нали има място на капрата де да поседне?

– Как да няма!

– Е, добре, ще ти дам едно момиче; то знае пътя, само че гледай да ми го не отмъкнеш, зер едно ми отмъкнаха тъй едни търговци.

Чичиков я увери, че няма да го отмъкне и Коробочка, като се успокои, взе вече да разглежда всичко, каквото се намираше в двора ѝ: втренчи очи в икономката, която изнасяше от зимника дървена паница с мед, в мъжика, който бе се показал на портата, и полека-лека цяла потъна в живота на домакинството. Но защо тъй дълго да се

занимаваме с Коробочка? Коробочка ли, Манилов ли, домакиния живот ли, или не – нека ги отминем! Не е това чудното в света: веселото в един миг може да се обърне в скръбно, щом само по-дълго се спреш пред него, и тогава господ знае какво може да ти хрумне. Може би ще вземеш дори да си мислиш: е, стига, та наистина ли Коробочка стои тъй ниско на безкрайната стълба на човешкото усъвършенствуване? Наистина ли е тъй дълбока пропастта, която отделя нея от нейната сестра, която е недостижимо оградена от стените на аристократическата къща с благоуханна чугунена стълба, сияеща от мед, червено дърво и килими, която се прозява над недочетена книга в очакване на някоя остроумно-светска визита, дето ще ѝ се открие възможност да блесне с ум и да изкаже заучени мисли, мисли, които занимават по законите на модата цяла неделя града, мисли не върху туй, какво става у дома ѝ в селските ѝ имения, забъркани и разстроени благодарение непознаване стопанското дело, а върху туй, какъв политически преврат се готвел във Франция и каква насока взел модният католицизъм. Но нека отминем, нека отминем по нататък! Защо да говорим за това. Ала защо сред веселите, безгрижни, без размисъл минути току от само себе си се вмъкна друга чудна струя! Още смехът не успял съвсем да слети от лицето ти, и вече си станал друг човек между същите хора, и вече с друга светлина се е осветило лицето ти...

– А, ето бричката, ето бричката! – извика Чичиков, като видя най-после бричката си, която идеше. – Защо се бави толкова време бре, дръвнико неден? Вижда се вчерашното ти пиянство още не е изветряло съвсем.

Селифан не отговори нищо на това.

– Сбогом, майко! Но де е вашето момиче?

– Ей, Пелагея! – каза помешчицата на едно застанало при стълбата момиче, около единайсетгодишно, в рокличка от боядисано домашно платно и с боси нозе, които отдалече човек можете да вземе за обуца, толкова бяха облепени с прясна кал. – Покажи пътя на господаря!

Селифан помогна на момичето да се качи на капрата и то стъпи с единия си крак на господарското стъпало, най-първо го оцапа с кал, а после се покатери горе и се намести до него. След него и сам Чичиков сложи крака си на стъпалото и като понаведе бричката на дясната страна, защото беше възтежичък, най-сетне се намести, като каза: „Сега е добре! Сбогом, майко!“ Конете потеглиха.

Селифан през целия път беше сериозен и заедно с това твърде внимателен към своята работа, което се случваше с него винаги, когато се провинеше в нещо или пък биваше пиян. Конете бяха чудно хубаво изчистени. Хамутът на единия от тях, който му надяваха дотогава, току речи, винаги в покъсан вид, тъй че изпод кожата стърчаха кълчища, беше изкусно зашит. През пелия път той беше мълчалив, само шибаше с бича и не почваше никаква поучителна реч към конете, макар че на шарения кон се искаше да чуе някое наставление, защото през това време ремъците винаги някак халтаво се държаха в ръцете на словоохотливия колар и бичът само за форма се разхождаше по гърбовете им. Но от мрачната му уста сега се чуваха само едни еднообразно неприятни възклицания: „Хайде, хайде, врано! Зяпай, зяпай!“ – и нищо друго. Дори дорестият кон и Заседателя бяха недоволни, като не чуваха нито един път нито „любезни“ пито „почтени“. Шареният усещаше пренеприятни удари по своите пълни и широки части. „Я го виж ги какво се с разлютил! – думаше той на ума си, като си мърдаше малко ушите. – Пък знае де да бие! Няма да плесне право по гърба, ами все избира място, дето повече боли: я по ушите ще перне, я под корема ще те шибне“.

– Надясно ли, а? – С такова сухо питане се обърна Селифан към седналото до него момиче, като му показваше с камшика почернелия от дъжда път между яркозелените, освежени ниви.

– Не, не, аз ще ти кажа – отговори момичето.

– А сега – къде? – попита Селифан, когато приближиха.

– Ей там е – отговори момичето, като показваше с ръка.

– Ех, ти! – каза Селифан. – Че това именно е дясно; не знаете де е дясно, де ляво!

Макар че денят беше много хубав, пътищата се бяха разкаляли дотолкова, че колелата на бричката, като се облепиха с кал, скоро заприличаха на обвити с плъст, което правеше колата значително тежка; при това почвата беше глинеста и необикновено лепкава. И едното, и другото станаха причина по-рано от пладне да не

излязат от междуселските пътища. Ако не беше момичето, трудно беше да сторят и това, защото пътищата пълзяха по всички страни като уловени раци, когато ги изсипят от торба, и Селифан щеше доста да се лута – тоя път не по своя вина. Скоро момичето посочи с ръка едно здание, което се чернееше в далечината, и каза:

– Ей там е широкият друм.

– А ми зданието?

– То е трактир – отговори момичето.

– Е, сега и сами ще отидем – каза Селифан, – хайде върви си у дома.

Той спря и му помогна да слезе, като процеди през зъби:

– Ех ти, чернокрако!

Чичиков му подаде елин меден петак и то се повлече към къщи, довольно дори и от туй, че се е повозило на капрата.

ГЛАВА IV

Като стигна до трактира, Чичиков заповяда да спрат поради две причини. Едно – за да си отпочинат конете, и друго – самият той да похапне и да се подкрепи. Авторът трябва да си признае, че завижда твърде много на апетита и стомаха на тоя род хора. За него решително нищо не значат всички господа от едра ръка, които живеят в Петербург и Москва и прекарват времето си в обмисляне като какво да ядат утре и какъв обяд да съчинят за в други ден и които почват от тоя обяд само след като глътнат предварително някакъв прах; които се хранят с миди, морски паяци и други чудесии, а после ходят в Карлсбад или Кавказ. Не, тези господа никога не са възбуждали у него завист. Но господата от средна ръка, които на една станция си поискват жамбон, на друга – прасенце, на трета – парче есетра или някакъв изпържен салам с лук и после, като че нищо не е станало, сядат на трапезата, в което време искаш, и чорбата от чига с риби жлези плющи и ръмжи между зъбите им, сърбана със зелник или пита със сомова опашка, тъй че и този, който гледа, и той се разяда – ето тия господа се ползват наистина от завидния дар на небето! Не един господин от едра ръка би жертвувал веднага половината от селяните си и половината от именията си, заложили и незаложили, с всичките им подобрения по чужд и руски образец, само и само да има такъв стомах, какъвто има господинът от средна ръка, но лошото е, че за никакви пари, па нито дори за имоти с подобрения и без подобрения човек не може да се сдобие с такъв стомах, какъвто има господинът от средна ръка.

Дървеният потъмнял трактир прие Чичиков под своя тесен гостоприемен навес, подпрян на дървени стружени диреци, прилични на старинни църковни светилници. Трактирът беше нещо като руска хижа, само че в малко по-голям размер. Ажурно изрязани корнизите от ново дърво около прозорците и под стрехите рязко и живо пъстреха тъмните му стени: на капациите бяха изписани кани с цветя.

Като се изкачи по тясна дървена стълба горе на широкия пруст, той видя врата, която се отвори със скърцане, и заедно със светлината, излизаща оттам, една дебела бабичка, облечена в пъстра басма, която му рече: „Заповядайте тука!“ В стаята той намери все стари приятели, които всеки може да срещне в малките дървени трактири, каквито има доста край пътищата, а именно: замъглен самовар, гладко рендосани борови стени, триъгълен шкаф с чайници и чаши в ъгъла, фарфорови позлатени яйца пред иконата, които висяха на яносини и червени панделки, наскоро окотила се котка, огледало, което показва наместо две – четири очи, а наместо лице – някаква пита; и най-после – затыкнати в иконата миризливи билки и карамфилови китки, изсъхнали до такава степен, че оня, който рече да ги помирише, само киха и нищо повече.

– Прасенце има ли? – С такова питане Чичиков се обърна към изправената бабичка.

– Има.

– С хрян и сметана ли?

– С хрян и сметана.

– Дай го тука!

Бабичката отиде да приготви и донесе чиния, кърпа, огладена с толкова много кола, че стърчеше като изсъхнала кора, после нож, тъничък като чекийка, с пожълтял

костен чирен, двузъба вилица и една солница, която никак не можеше да се постави права на масата.

Нашият герой както обикновено тозчас влезе в разговор с бабата и я разпита дали сама държи трактира, или има стопанин и колко приход дава трактирът, и с тях ли заедно живеят синовете им, и какъв е най-големият им син – ерген ли е или женен, и за каква жена се е оженил, взел ли е голяма зестра, или не, и доволен ли е бил тъст му, и не се ли сърди, че малко дарове е получил на сватбата; накъсо, не пропусна нищо. От само себе си се разбира, че той полюбопитствува да узнае какви помешчици живеят в околността и узна, че има всякакви помешчици: Блохин, Почитаев, Милной, Чепраков, полковникът Собакевич. „А! Познаваш ли Собакевич?“ – попита я той и тутакси чу, че старицата познава не само Собакевич, ами и Манилов и че Манилов падал май по-важен от Собакевич: поръчвал си веднага да му сварят кокошка, поисквал и телешко; пък ако има овчи дроб, и овчи дроб ще поиска, и от всичко само ще вкуси, а Собакевич само едно нещо ще поръча, ала затова пък всичкото ще го изяде, дори ще поиска и прибавка за същата цена.

Когато той разговаряше така, ядейки прасето, от което беше останало последното късче, чу се трополене на колела на пристигаща кола. Като погледна през прозореца, той видя спряна пред трактира една лека бричка, запрегната с три хубави коня. От бричката излязоха двама мъже. Единият рус, висок; другият малко понисичък, мургав. Русият беше с тъмносиня венгерка, мургавият – просто с кафтан на ивици. Отдалече се влачеше още една – празна, теглена от четири космати коня с изпокъсани хамути и с оглавници и поводи от върви. Русият бързо се изкачи по стълбата нагоре, а мургавият остана долу и опипваше нещо в бричката, разговаряйки със слугата и махайки същевременно към идещата след тях кола. Неговият глас се стори сякаш познат на Чичиков. Докато го разглеждаше, русият вече успя да напипа вратата и да я отвори. Той беше висок мъж, възсук на лице или, както казват, доста поживял, с червени мустаци. От загорялото му лице можеше да се заключи, че той знае какво нещо е дим, ако не барутен, то поне тютюнев. Той вежливо се поклони на Чичиков, на което последният отговори със същото. В продължение на няколко минути те навярно щяха да се заприказват и добре да се запознаят помежду си, защото началото беше вече сторено и двамата почти в едно и също време изразиха удоволствието си, че прахът по пътя е улегнал съвсем от вчерашния дъжд и че сега е и прохладно, и приятно да се пътува, когато влезе възчерничкият му другар и хвърли на масата шапката си, като разроши буйно с ръка своята черна гъста коса. Той беше мъжага, среден ръст, доста строен, с пълни румени бузи, с бели като сняг зъби и с черни като смола бакенбарди. Той беше свеж, сякаш кръв с мляко; лицето му просто прасчеше от здраве.

– Ба, ба, ба! – викна той изведнъж и разпери ръце, като видя Чичиков. – Отде така насам?

Чичиков позна Ноздрев, същия, с когото заедно обядва у прокурора и който в няколко минути толкова се сближи с него, че почна да му говори на „ти“, макар че от своя страна той не беше му дал никакъв повод за това.

– Къде си пътувал? – заговори Ноздрев и без да дочака отговор, продължи: – А пък аз, драги, ида от панаир. Поздрави ме: проиграх се в пух и прах! Вярваш ли, че никога в живота си не съм се проигравал тъй? Представи си, че дойдох с наемни коне! На, погледни през прозореца! – И той така наведе главата на Чичиков, че тоя насмалко не се чукна в рамката. – Виждаш ли какви кранти? Едва ме домъкнаха, проклетите: трябваше да се преместя в неговата бричка. – Като казваше това, Ноздрев посочи с пръст своя другар: – Ама ние не се ли познавате още? Зет ми Мижуев! Ние с него целия предиобед говорехме за тебе. Чакай – думам, току-виж, че сме срещнали Чичиков. Ех, драги, ама да знаеш как загубих! Ще ми повярваш ли, не само четирите си коня прахосах – всичко отиде. На, сега нямам ни кордон, ни часовник... – Чичиков погледна и видя наистина, че той нямаше нито кордон, нито часовник. Нему дори се стори, че и единият му бакенбард беше по-тънък и не тъй гъст, както другият. – А да имам само дваисет рубли в джоба си – продължаваше Ноздрев. – именно дваисет, не повече, щях да си върна всичко, тоест освен дето щях да си го върна, ами като честен човек веднага щях да туря в портфейла си трийсет хиляди.

– Ти и тогава така казваше – намеси се русият, – ама като ти дадох петдесет рубли, начаса ги прогори.

– Ама нямаше да ги загубя! Бога ми, нямаше да ги загубя! Ако само не бях направил една глупост, истина ти думам, нямаше да ги загубя. Ако не бях се хвърлил след дублирането с допълнителен влог на проклетата седморка, щях да оберя банката.

– Ама нали не я обра! – каза русият.

– Не я обрах, защото направих допълнителен влог не навреме. Ами ти мислиш, че твоят майор по-хубаво ли играе?

– Хубаво или лошо, ала той те обра.

– Чудо голямо! – отговори Ноздрев. – Тъй и аз искам да го оберя. Не, я да седне да поиграем, като постоянно дублираме, тогава ще видя, ще видя аз тогава какъв играч е той! Но затова пък, брате Чичиков, какъв гуляй му търтихме в първите дни! Наистина панаирът беше чудесен! Сами търговците казват, че никога не са се събирали толкова много хора. Всичко, каквото докарах от село, се продаде на най-износна цена. Ех, братко, ама как си погуляхме! Само като си спомня сега... дявол да го вземе! Тоест колко ми е жал, че ти не беше там! Представи си, на три версти от града квартирува един драгунски полк. Офицерите не знам колко бяха, трябваше да има до четирийсет души офицери в града, че като почнахме, братко, да пием... Щабсротмистър Поцелуев... славен човек! Ей такива едни мустаци! На бордото* казва просто бурдашка. „Я донеси, байно – каже, – бурдашка!“ Поручик Кувшинников... Ах, братче, какъв мил човек! Пък гуляйджия – здраве му кажи. Ние бяхме постоянно заедно е него. Пък какво вино ни отпусна Пономарев! Трябва да знаеш, че той е мошеник и от дюкяна му не може нищо да се вземе; във виното туря всякакви боклуци: бакам, горена гъба, та дори и бъз, подлецът неден, разтрива; но затова пък, ако ти извади от вътрешната стаичка, която той нарича специална, някоя бутилчица – е, драги, просто сякаш се намираш в емпириите. Нашето шампанско беше такова едно... какво чинеше пред него губернаторското? – Просто квас. Представи си, не клико**, а някакво си кликоматрадура, това ще рече – двойно клико***. И освен това донесе една бутилчица френско под името бонбон. Аромат? – Гюл и всичко, каквото искаш. Ама си погуляхме!... След нас дошъл някой си княз, пратил да му купят шампанско – в целия град няма ни една бутилка: офицерите изпили всичко. Вярваш ли, че само аз през време на обяда изпих седемнайсет бутилки шампанско.

[* _Бордо_ – французко вино.]

[** _Клико_ – марка на френско шампанско.]

[*** _Двойно клико_ – най-висок сорт шампанско.]

– Е, чак седемнайсет бутилки май не можеш изпи – забеляза русият.

– Като честен човек ти казвам, че изпих – отговори Ноздрев.

– Можеш да си приказваш каквото си щеш, но аз ти думам, че и десет не можеш изпи.

– Е, добре, искаш ли да се обзаложим, че изпих?

– Че защо пък да се обзалагаме?

– Хайде, заложи пушката, дето я купи в града.

– Не ща.

– Е, заложи я де, опитай!

Не искам да опитвам.

– Защото ще останеш без пушка като без шапка. Ех, драги Чичиков, ама колко съжалявах, че те нямаше! Зная, че не би се отделил от поручик Кувшинников. Ама как щяхте да си допаднете с него! Това не е като прокурора и онези губернски стипци в нашия град, които треперят за всяка копейка. Тоя, братко, и на халбик*, и на банка играе, и на всичко, каквото искаш. Ех и ти, Чичиков, какво ти струваше да дойдеш? Истина, заслужаваш да ти се каже свинтус за това, скотовъд неден! Целуни ме, душо, страшно те обичам! Мижув, гледай – съдбата ни събра: е, добре, какъв ми е той или какъв съм му аз? Дошъл бог знае откъде, аз пък тук живея... А пък колко карети имаше, драги, и всичко това en gros**. Опитах си късмета на пианко, спечелих две бурканчета помада, една фарфорова чаша и една китара, после поставих пак и изгубих, да се не видеше макар, още шест рубли. А пък какъв женкар е да знаеш Кувшинников! Ние с него бяхме, то се вика, на всички балове. Имаше една такваз наконтена, само дантели и мантили по нея и дявол знае още какво нямаше... аз само си мисля; бре, дявол да я вземе! А пък Кувшинников, тоест той е такава една стока, залепи се до нея и на френски език почна да й подхвърля такива едни комплименти... Ще повярваш ли, дори и простите жени не пропуска. Той това нарича „да удариш къоравото“. Пък риба,

прясна и сушена, бяха надокарали, чудо. Все пак успях да донеса една – добре, че се сетих да я купя, когато имах още пари. Ти сега накъде отиваш?

[* _Халбик_ – игра на карти.]

[** _En gros_ – на едро. – Б. р.]

– Отивам у един човечец – отговори Чичиков.

– Какъв ти човечец? Я го зарежи! Ще отидем у дома.

– Не, не може, работа имам.

– Ами, сега пък работа! Ама че я измиеш! Ах ти, Оподелдок Иванович!

– Истина ти думам, работа, при това и важна.

– Обзалагам се, че лъжеш! Я ми кажи само, у кого отиваш?

– Е, у Собакевич.

Ноздрев избухна с такъв звънлив смях, с какъвто се смес само бодър, здрав човек, у когото се показват до един бели като захар зъби, а бузите му треперят и подскачат, а съседът му през две стаи в трета се сепва от сън с опулени очи и казва: „Ама че го е прихванало“.

– Че какво смешно има тука? – попита Чичиков, малко недоволен от този смях.

Ала Ноздрев продължаваше да се кикоти с цяло гърло, като думаше:

– Ой, съжали ме! Наистина ще се пукна от смях!

– Няма нищо смешно: аз му обещах – каза Чичиков.

– А бе ти ще прокленаш живота си, когато отидеш у него; той е просто чифутомор! Зер аз знам характера ти: жестоко се мамииш, ако мислиш, че ще намериш там игра на карти и хубава бутилка бонбон. Чуй ме, братче, по дяволите Собакевич! Я да отидем у дома! С каква пушена риба ще те нагостя! Пономарев, дяволът неден, ей тъй ми се кланяше и вереше. „Само за вас е – каже, – целия панаир разтършувайте, няма да намерите такава.“ Ама страшен мошеник е, ще ти кажа. Аз му рекох право в очите. „Вие – думам му – с нашия прекупчик сте първи мошеници!“ Хили се, хитрецът му неден, и си глади брадата. Ние с Кувшинников всеки ден закусвахме в дюкяна му. Ах, драги, забравих да ти кажа: знай, че сега няма да ме оставиш на мира, ала за десет хиляди не ти го давам, отнапред ти казвам. Ей, Порфирий! – приближи се той до прозореца той и викна на своя слуга, който държеше в едната си ръка ножче, а в другата – корав хляб с едно парче от пушената риба, която бе успял на бърза ръка да отреже, докато вадеше нещо от бричката. – Ей, Порфирий! – крещеше Ноздрев. – Я донеси кученцето! Ама какво кученце! – продължи той, като се обърна към Чичиков. – Крадено е: стопанинът му за нищо на света не го даваше. Аз му предложих жълтата си кобила, онази помниш, която размених с Хвостирьов... – Ала Чичиков никога не бе виждал нито жълтата му кобила, нито Хвостирьов.

– Господине, няма ли нещо да си хапнете? – запита бабата, която в това време се приближи до него.

– Нищо. Ех, братле, ама как си погуляхме! Е, хайде, дай една ракия. Каква ракия имаш?

– Анасонена – отговори старата.

– Добре, донеси анасонена – каза Ноздрев.

– Донеси тогава, и на мене една! – каза русият.

– В театъра една актриса пееше, каналаята, като канарче! Кувшинников, който седеше до мене, ми думаше: „Ех да може човек да удари къравото тука!“ Само бараки, мисля, имаше към петдесет. Фенарди четири часа се въртя като воденица. – В същото време той взе чашката от ръцете на бабичката, която му се поклони ниско. – А дай го тука! – извика той, като видя Порфирий, който влезе с кученцето. Порфирий беше облечен също като господаря си, в някакъв полукафтан, подплатен с памук, но малко омазан.

– Дай го тука, тури го на дъските!

Порфирий сложи на пода кученцето, което се простря на четирите си крачета и почна да души дъските.

– Това се казва кученце! – рече Ноздрев, като го улови за гърба и приповдигна с ръка. Кученцето жално изквича.

– Ами ти не си направил, каквото ти казах – рече Ноздрев, като се обърна към Порфирий и почна да разглежда внимателно корема на кученцето. – Ти не си и помислял да го изчешеш.

– Не, аз го изчесах.

– Ами защо има бълхи?
– Не знам. Кой знае, може някак от бричката да ги е хванало?
– Лъжеш, лъжеш и не си помислял да го изчешеш; а мисля, глупако, че ти и свои бълхи си му пуснал. Я, Чичиков, виж, виж какви уши има; на попирай ги с ръка.
– Че защо? Аз и без това виждам: добра порода! – отговори Чичиков.
– Не, хвани го, попирай ушите му!
За да му угоди, Чичиков попира ушите му, като каза:
– Да, добро куче ще стане.
– Ами носът, чувствуваш ли какъв е студен? Побарай го с ръка.
Не желаейки да го обиди, Чичиков го побара за носа и каза:
– Хубаво ще души.
– Истински муцунак – продължи Ноздрев, – да си призная, отколе точех зъби за муцунак. На, Порфирий. Отнеси го!

Порфирий улови кученцето под корема и го отнесе в бричката.
– Чувай, Чичиков, ти трябва без друго сега да дойдеш у дома; пет версти са всичко на всичко, ще ги вземем на един дъх, а после, ако щеш, иди и у Собакевич.
„Какво пък – каза си Чичиков, – я да отида наистина у Ноздрев! Че с що той е по-лош от другите? Също такъв човек, а отгоре на туй още и се проиграл. Бива си го, личи си, за всичко; значи, ще може нещичко да се издрънка даром от него.“

– Добре, да вървим – отговори той, – но да знаеш, че няма да ме задържиш много: времето ми е скъпо!
– Браво, душо, тъй те харесвам! Ето, тъй е добре! Чакай сега, ще те целуна за това. – Сега Ноздрев и Чичиков се целунаха. – Ех, че славно: тримката ще полетим!
– Не, моля те, мене вече ме пусни – каза русият, – трябва да си отида у дома.
– Празна работа, празна работа, драги: няма да те пусна.
– Не, не, не! Хич и не помисляй!

Русият беше от ония хора, в характера на които на пръв поглед има някаква упоритост. Преди да отвориш уста, те вече са готови да се препират и чини ти се, че никога няма да се съгласят с онова, което е явно противоположно на техния начин на мислене, че никога няма да нарекат глупавия човек умен и особено, че няма да се съгласят да играят по чужда гайда; а свършва винаги тъй, че в характера им се оказва мекушавост и се съгласяват именно на това, което са отхвърлили, глупавото ще нарекат умно и ще почнат после чудесно да тропкат по чужда гайда, с една дума, почват гладко, а свършват гадко.

– Празна работа! – рече Ноздрев в отговор на някакъв довод на русия, нахлузи на главата му фуражката и русият тръгна подире им.

– Ракията, господине, не платихте – напомни старицата.
– Добре, добре, бабо. Чувай, зетко! Заплати, моля ти се. Нямам ни една копейка в джоба си.

– Колко искаш? – попита зетят.
– Че колко, господине? Двадесет копейки всичко – отговори старата.
– Лъжеш, лъжеш. Дай й петнайсет, стига й и престига й.
– Малко е, господине – отвърна старата, ала взе парите с благодарност и дори се затече бързо-бързо да им отвори вратата. Тя не губеше, защото бе поискала четворно повече, отколкото струваше ракията.

Пътниците се качиха в бричките си. Бричката на Чичиков вървеше редом с бричката, в която седяха Ноздрев и зет му, и затова тримата можеха свободно да разговарят, докато пътуваха. Подире им следваше, постоянно оставайки назад, малката калясчица на Ноздрев, запрегната с дръгливи кираджийски коне. В нея седеше Порфирий с кученцето.

Понеже разговорът, воден от пътниците помежду им, не беше твърде интересен за читателя, ще направим по-добре, ако кажем няколко думи за самия Ноздрев, комуто може би ще се случи да играе не съвсем последна роля в нашата поема.

Лицето на Ноздрев наистина е вече горе-долу познато на читателя. Всекиму се е случвало да срещне доста такива хора. Наричат ги отворени хора, минават още от детинство и от училище за добри другари и при това биват доста зле пердашени. В лицето им винаги се вижда нещо открито, искрено, смело. Те скоро се запознават и докато усетиш, те вече ти викат: ти. Завързват уж приятелство до живот, а пък почти всякога се случва тъй, че новият приятел се сбива с тях още същата вечер на

приятелски гуляй. Те са винаги бърбурци, гуляйджи, бабаити, лични хора. На трийсет и петата си година Ноздрев беше достъп такъв, какъвто беше на осемнайсетата и двайсетата: обичаше да погулява. Женитбата съвсем не го промени, толкоз повече, че жена му скоро отиде на оня свят, като остави две дечица, които положително му бяха непотребни. С децата обаче се занимаваше една хубавичка бавачка. В къщи той не можеше да се заседи повече от един ден. Острият му нос от няколко десетки версти подушваше де има панаир с всякакви сборове и балове; в един миг той вече биваше там, караше се и дигаше врява на някоя зелена маса, защото, както всички като него, имаше страст към картите. На карти, както видяхме още в първата глава, той играеше не съвсем безгрешно и чисто, знаейки много разни мошеничества и други тънкости, и затова играта твърде често свършваше с друга игра или го налагаха с ботуши, или пък му показваха такива фокуси върху гъстите и много хубави бакенбарди, че понякога се връщаше в къщи само с един бакенбард, и то доста оредял. Но здравите му и пълни бузи бяха тъй хубаво създадени и съдържаха в себе си толкова много растителна сила, че бакенбардите скоро израстваха отново, дори още по-хубави от предишните. И което беше най-чудното – което можеше да се случи само в Русия, – след време той се срещаше пак с ония приятели, които са го млатели. и се срещаше, като че ли ни лук ял, ни лук мирисал: и той, дето се вика, нищо, и те – нищо.

Ноздрев беше един вид исторически човек. Дето имаше повече хора и биваше и той, не минаваше без история. Без друго все някаква история се случваше: или жандарми ще го изведат поя ръка из салона, или пък приятелите му се принуждаваха да го изтикат. Ако не се случеше това, все пак ставаше нещо такова, което с другите никога не се случваше: или пък дотолкова се захласваше в лъготене, че най-после и самият той се засрамяше. И ще излъже съвсем без нужда: току видиш, почнал да разказва, че бил имал някакъв кон с ясносин или розов косъм и други подобни глупости, тъй че всички, които го слушаха, най-после го напущаха с думите: „Е, приятелю, ти май загази в лука.“ Има хора, които са обзети от страст да напакостват на ближния си понякога ей така, без никаква причина. Някой например, дори висок чиновник, с благороден вид, със звезда на гърдите, ще ви стиска ръката, ще се заприказва с нас за най-дълбоки предмети, които карат човека да размишлява, а после гледаш, тука още, пред очите ви. ще ви напакости. И ще ви напакости като прост колежки регистратор*, а съвсем не като човек със звезда на гърдите, беседващ за предмети, които изискват размишления, тъй че само стоиш и се чудиш и маеш, дигаш рамене и нищо повече. Та каква чудна страст имаше в Ноздрев. Колкото по-тясно се сбличаваше някой с него, толкова по-скоро нему именно, а не на някой друг, той напакостваше: ще пусне някоя клюка, по-глупава от която мъчно може да се измисли, ще развали сватба, търговска сделка, и при това съвсем не се смята, че е ваш неприятел; напротив, ако случат го докара да се срещне пак с вас, той ще се отнесе пак приятелски и дори ще ви каже: „Ама че си бил подлец – никога няма да наминеш към мене.“ В много отношения Ноздрев беше разностранен човек. т.е. годен за всичко. И една и съща минута той ви предлагаше да заминете за където щете, дори и накрай света, да влезе в каквото обичате предприятие, да трампи всичко, каквото и да било, с всичко, каквото искате. Пушка, куче, кон – всичко беше предмет за размяна, ала съвсем не с цел да печели: това произлизаше просто от някаква неуморна живост и пъргавина на характера. Ако на панаир му проработеше където да напипа някой прост човечен и да го обере, той накупуваше цяла камара от всичко, което най-напред зърнеше в дюкяните: хапути, благовонни свещи, смоли, басми, обикновени свещи, шалове за бавачката, някой жребец, стафиди, сребърна кана, холандско платно, грис, тютюн, пищови, сельодки, картини, точило, гърнета, чизми, фаянсови съдове – доколкото му стигнеха парите. Впрочем рядко се случваше всичко туй да бъде отнесено в къщи: ти го рече още същия ден всичко пак отиваше у друг, по-щастлив играч, понякога отиваше дори и собственият му чибук с кесията и мундшука, а понякога и четирите му хранени коня с каляската и файтонджията, тъй че самият стопанин тръгваше в късичък сюртук или полукафтан да търси някой приятел, за да си послужи с неговата кола. Ето какъв беше Ноздрев! Може би хората ще го нарекат изтърган характер, ще почнат да казват, че сега вече няма ноздревци. Уви! Несправедливи ще бъдат ония, които ще почнат да говорят така. Ноздрев дълго още няма да изчезне от света. Той е навсякъде между нас и може би ходи само в друг кафтан; ала хората са лекомислено непроницателни, та човек в друг кафтан им се струва друг човек.

[* _Колежки регистратор_ – най-долният граждански чин.]

През това време трите екипажа стигнаха пред портата на Ноздревата къща. В къщи нямаше никакво приготвление за посрещането им. Насред трапезарията стояха две дървени магарета и двама mužiци, покачени на тях, белосваха стените, като пееха провлечено някаква безкрайна песен: целият под беше опръскан с вар. Ноздрев начаса изпъди mužiците с дървените магарета и отърча в другата стая да дава заповеди. Гостите чуваха как той заръчваше обяд на готвача: Чичиков, който почваше вече да чувствува апетит, разбра, че по-рано от пет часа надали ще седнат да ядат. Ноздрев, като се завърна, разведе гостите навсякъде да видят всичко, каквото имаше в селото му, и за два часа и нещо им показва положително всичко, тъй че нищо повече не остана за показване. Най-първо отидоха да разгледат конюшната, дето видяха две кобили, едната – сива с кръгли петна, другата – възжълта, после един дорест жребец, наглед нищо особено, ала за него Ноздрев се кълнеше и вереше, че бил заплатил десет хиляди.

– Десет хиляди за него не си дал – забеляза зет му. – Той не струва и хиляда.

– Бога ми, дадох десет хиляди – отговори Ноздрев.

– Ти можеш да се кълнеш колкото щеш – додаде зет му.

– Е. добре, искаш ли да се обзаложим? – каза Ноздрев.

На облог зетят не рачи да се хване. После Ноздрев им показва празните ясли, дето по-рано имаше също тъй хубави коне. В същата тая конюшня видяха и пръча, който хората по едно старо вярване смятаха за необходимо да държат при конете и който изглеждаше да е в мир и любов с тях и се разхождаше под коремите им като у дома си. После Ноздрев ги заведе да видят едно вълче, което беше вързано.

– Ето вълчето – каза той, – нарочно го храня със сурово месо. Искане ми се да стане съвършен звяр. – Отидоха да видят езерото, дето според думите на Ноздрев имало такива големи риби, щото двама души с мъка измъквали една, в което обаче зет му не захъсна да се усьмни. – Аз, Чичиков – каза Ноздрев, – ще ти покажа на тебе две превъзходни кучета: силата на задните им крака просто кара човека да се чуди, а муцуната им – съща игла – и ги поведе към една къщичка, построена много красиво и заобиколена с голям, заграден от всички страни двор. Като влязоха в двора, видяха там всякакви кучета: и с дълги гъсти косми, и с меки косми от всички възможни бои и всякакъв косъм: сивочервеникави, черни, с червеникави петна, с жълти петна, с черни петна по жълта козина, червеношарени, черноухи, сивоухи. Тука бяха всички прякори – всички повелителни наклонения: Стреляй, Обругай, Хвъркай, Пожар, Луд гидия, Псувач, Душевад, Обесник, Припрянко, Лястовичка, Награда, Попечителка. Между тях Ноздрев беше също като баща между челядта си: те всички с вирнати опашки – които любителите на кучета наричат кормила – полетяха право срещу гостите и почнаха да се здрависват с тях. Десетина от тях сложиха лапите си върху раменете на Ноздрев. Обругай засвидетелствува също такова приятелство на Чичиков и като се изправи на задните си крака, близна го по самата уста тъй, че Чичиков тутакси плюна. Разгледаха кучетата, които възбуждали удивление със силата на задните си крака – добри кучета бяха. После отидоха да видят кримската кучка, която била вече съляпа и според думите на Ноздрев трябвало скоро да псовиса, ала преди две години била много добра кучка; разгледаха и кучката – тя наистина беше съляпа. После отидоха да разгледат воденицата, дето липсваше кречеталото, в което се опира горният камък, който се върти бързо на оста и пръха според чудния израз на руския мужик. – А ето, сега ще видим и ковачницата – каза Ноздрев. Като изминаха още малко, те наистина видяха и ковачницата; разгледаха и ковачницата. – А пък тука, в това поле – каза Ноздрев, като сочеше с пръст полето, – има толкова много зайци, че земята се не вижда от тях: аз сам улових с ръце един за задните крака.

– Ба, заек не можеш улови с ръка – забеляза зет му.

– Ама на, че улових, специално го улових – отговори Ноздрев. – Сега ще те заведе – продължи той, като се обърна към Чичиков – да видиш границата, дето свършва моята земя.

Ноздрев поведе гостите през полето, което на много места беше цяло от малки могили, обрасли с трева. Гостите трябваше да минават през угарите и изравнените с брани ниви. Чичиков почна да чувствува умора. На много места изпод краката им цвъркаше вода: дотолкова мястото беше ниско. Изпърво те уж се пазеха и стъпваха внимателно, но после, като видяха, че няма никаква полза от това, удариха направо,

без да избират де има повече и де по-малко кал. Като изминаха доста голямо разстояние, най-сетне видяха наистина границата, която се състоеше от едно дървено стълбче и тесничък ров.

– Туй е границата! – каза Ноздрев. – Всичко, що се вижда от тая страна, всичко това е мое, и дори от оная страна, цялата тая гора, дето ей там се синее, и всичко във гората е все мое.

– Че кога пък тая гора е станала твоя? – попита го зет му. – Или наскоро си я купил? Тя по-рано не беше твоя.

– Да, наскоро я купих – отговори Ноздрев.

– Че кога толкова скоро си успял да я купиш?

– А бе още онзи ден я купих и скъпо заплатих, дявол да го вземе.

– Че ти тогава беше на панаира.

– Ех и ти, Софроне! Нима човек не може в едно и също време хем да бъде на панаира, хем да купи земя? Да, аз бях на панаира, а моят управител тук без мен я купил.

– Е, ако управителят ти я е купил... – каза той. Но и сега се усъмни и заклати глава. Гостите се върнаха по същия лош път в къщи. Ноздрев ги отведе в своя кабинет, дето впрочем не се забелязваха следи от онова, което се среща в кабинетите, т.е. книги или хартия: висеха само саби и две пушки: едната – за триста, а другата – за осемстотин рубли. Зетят, като ги разгледа, само заклати глава. После им показа турски ками, на една от които по погрешка беше издълбано: Майстор Савелий Сибирияков. Подир това им показа една латерна. Ноздрев веднага завъртя пред тях нещо. Латерната свиреше донякъде приятно, но, види се, вътре в нея нещо се бе случило, защото мазурката се завърши с песента: „Малбруг на поход тръгна“*, а пък „Малбруг на поход тръгна“ неочаквано завърши с един отколе познат валс. Ноздрев отдавна вече беше престанал да върти, ала вътре в латерната имаше една много пъргава свирка, която никак не рачеше да млъкне и дълго още после свири тя сама. Сетне им показа разни лули: дървени, пръстени, от морска пяна, опушени и неопушени, увити с мека кожа и неувити, чибук с кехлибарен мундшук, неотколе спечелен на игра, тютюнева кесия, ушита от някаква графиня, която на някаква си пощенска станция се влюбила в него до уши, чиито ръчички според думите му били най-субтилно** суперфлю – дума, която вероятно означаваше за него най-висока точка на съвършенство. Като закусиха малко пушена риба, седнаха на трапезата едва към пет часа. Обядът, както изглеждаше, не съставляваше за Ноздрев главното нещо в живота, ястията не играеха голяма роля: някои бяха попрегорени, а някои съвсем недоварени. Виждаше се, че готвачът се е ръководил повече от някакво вдъхновение, та бе натурял, каквото му попаднало под ръка: ако пиперът се е намирал до него – сипвал пипер, зеле ли се е намирало – турял зеле, наливал мляко, слагал шунка, грах – с една дума: туряй, бъркай, стига само да бъде горещо, а вкус – все ще има някакъв. Затова пък Ноздрев се залови за вината: не бяха изяли още супата, а той вече напълни на гостите по голяма чаша портвайн и по една госотерн, защото в губернските и уездните градове няма прост сотерн***. После Ноздрев заповяда да донесат една бутилка мадейра, по-хубава от която не е вкусвал и самият фелдмаршал. Мадейрата наистина дори пареше в устата, защото винопродавците, знаейки вкуса на помещиците, които обичат хубава мадейра, я подправяха безпощадно с ром, а по някой път наливаха в нея и царска водка с надежда, че руските стомаси ще понесат всичко. После Ноздрев заповяда да донесат още някаква особена бутилка, която по думите му беше и бургоньон и шампаньон заедно. Той наливаше много усърдно в двете чаши – и надясно, и наляво, и на зетя си, и на Чичиков. Чичиков обаче забеляза някак случайно, че на себе си той наливаше малко. Това го накара да бъде предпазлив и щом Ноздрев се заприкажеше или наливаше на зетя си, той веднага изсипваше своята чаша в чинията си. Не след много донесоха на трапезата калинова настойка, която имала, според думите на Ноздрев, същински вкус на пресен каймак, ала в която, за чудо, се усещаше най-върла проста ракия във всичката ѝ сила. После пиха някакъв балсам с такова име, че мъчно можеше да се запомни, пък и самият домакин втория път го нарече вече с друго име. Обядът отколе бе вече свършен и вината бяха опитани, ала гостите все още седяха на трапезата. Чичиков никак не искаше да заприказва с Ноздрев пред зет му за главния предмет, все пак зетят беше чужд човек, а предметът искаше усамотен и приятелски разговор. Впрочем зетят надали можеше да бъде опасен човек, защото се бе

нарязал май доста много и както седеше на стола, час по час клюмаше с нос. Като забеляза сам, че се намира в ненадеждно състояние, той почна най-сетне да моли Ноздрев да го пусне да си отиде у лома, ала с такъв мързелив и апатичен глас, сякаш, според руския израз, с клещи вадеха думите му от устата.

[* „Малбруг на поход тръгна“ – старинна французки песенчица. Малбруг – херцог Малборо, английски полководец.]

[** _Субтилен_ – лек, изящен.]

[*** _Сотерн_ – тип френско бяло вино. – Б. р.]

– Не. Не! Няма да те пусна! – каза Ноздрев.

– Не, не ме огорчавай, приятелю, наистина ще си отида – думаше зет му, – ти много ще ме огорчиш.

– Празна работа, празна работа! Ние ей сега ще натъквим една банчица.

– Не, тъкми си я самичък, аз не мога: жената много ще ми се разсърди, истината ти думам! Аз трябва да й направя това удоволствие. Не, не ме задържай!

– Поврага и жена ти, и... Бог знае каква важна работа имате да вършите заедно!

– Не братко! Тя е такава почитена и вярна! Такива добрини ми прави... вярваш ли, плаче ми се дори. Не, не ме задържай; като честен човек, ще си отида. Уверявам те в това по чиста съвест.

– Нека си отиде, каква полза от него! – каза тихо Чичиков на Ноздрев.

– Истина казваш! – отговори Ноздрев. – Страшно не обичам такива скашкани хора! – И додаде с глас: – Е, добре, дявол те взел, върни и се търкай о фустата на жена си, фетюк* неден!

[* _Фетюк_ – обидна дума за мъж; произлиза от името на буквата фита (гр. тита – θ), която се смята за неприлична буква. – Б.а.]

– Не, братко, не ми казвай фетюк – отговори зет му, – до живот съм й задължен. Тя е наистина толкоз добра, мила, тъй ме гали, че ми се доплаква. Ще ме попита какво съм видял на панаира – трябва всичко да й разправам... тя е толкоз наистина мила.

– Е, хайде, върви да й дрънкаш глупости! Ето ти фуражката.

– Не, братко, съвсем не бива тъй да приказваш за нея; с това ти, може да се каже, мене докачаш, тя е такваз мила.

Е, добре, махай се по-скоро при нея!

– Да, братко, ще отида; прощавай, че не мога да остана. На драго сърце, ама не мога. – Зетят дълго още повтаря извиненията си, без да забележи, че отдавна вече бе седнал в бричката, отдавна бе излязъл от портата и пред него отдавна се простираше само пусто поле. Трябва да се вярва, че жена му ще е чула малко подробности за панаира.

– Ама какъв негодник – думаше Ноздрев, застанал до прозореца и загледан в бричката, която се отдалечаваше. – Я го виж ти как препуска! Логоят му не е лош, отдавна съм турил око на него, ама с него човек не може да се спазари. Фетюк, цял фетюк!

След това те влязоха в стаята. Порфирий донесе свещи и Чичиков забеляза в ръцете на стопанина, кой знае отде дошло, едно тесте карти.

– Какво ще речеш – заговори Ноздрев, като бе стиснал страните на тестето с пръсти и малко го бе прегънал, тъй че хартийката отдолу бе се скъсала и отскочила.

– Хайде, за да мине времето, отварям банка от триста рубли!

Но Чичиков се престори, че уж не чу за какво става дума, та му каза, като че неочаквано си бе спомнил:

– А, щях да забравя, имам една молба към тебе.

– Каква?

– Обещай ми по-напред, че ще я изпълниш.

– А каква е молбата?

– Е, обещавай, че тогава!

– Заповядай!

– Честна дума?

– Честна дума.

– Ето каква е молбата ми: ти навярно имаш доста умрели селяни, които не са заличени в преброителните списъци?

– Имам; та що?

– Прехвърли ги на мене, на мое име.
– Че за какво ти са?
– Трябват ми.
– Ама за какво?
– Ей тъй, трябват ми, това е моя работа – с една дума, трябват ми.
– Сигурно си намислил нещо. Кажи си какво е?
– Че какво съм намислил? От такава празна работа няма какво и да се намисли.
– Е, тогава защо ти са?
– Ох, какъв си бил любопитен! Той иска всяка отрепка да попипа с ръка, па още и да я помирише!

– Но защо не искаш да ми кажеш?
– Че каква полза да знаеш? Ей тъй, просто дошла ми е такава фантазия.
– Тогава знай: докато не ми кажеш, няма да направя нищо.
– Ето, видиш ли, това е вече нечестно от твоя страна: даде дума и сега се отмяташ.

Както щеш, ама аз няма да направя нищо, докато не ми кажеш защо ти са.
„Какво ли да му кажа?“ – рече на ума си Чичиков и след като помисли минута, каза, че мъртвите души му трябват, за да добие тежест в обществото; че той няма още големи имения, та дотогава барем да има някоя и друга душичка.

– Лъжеш, лъжеш! – пресече го Ноздрев. – Лъжеш, приятелю!
Чичиков сам видя, че не беше го измислил хитро и предлогът бе твърде слаб.
– Тогава ще ти кажа право – поправи се той, – само, трябва да ти кажа, че бащата и майката на моята годеници са много амбициозни хора. Навлякох си наистина такава беля: не съм доволен, че се свързах, искат без друго зетят да има не по-малко от триста души, а понеже не ми достигат почти сто и петдесет селяни...
– Е, лъжеш, лъжеш! – извика пак Ноздрев.
– Сега вече – отговори Чичиков – нито ей тоничко не съм излъгал – и показва с палеца си върху кутрето

– Езуит, езуит. Главата си залагам, че лъжеш!
– Ама ти ме докачаш! Какъв съм аз най-сетне? Защо непременно ще лъжа?
– Хе, знам те аз тебе, ти си голям мошеник – позволи ми да ти кажа това по приятелски! Да бях твой началник, щях да те обеса на първото дърво.

Чичиков се докачи от тая забележка. Нему и без това всеки израз, малко или много груб, или оскърбяващ благоприличието, му беше неприятен. Той дори никак не допускаше да се отнасят с него фамилиарно, освен ако особата беше от твърде високо звание. И затова много се обиди.

– Бога ми, щях да те обеса – повтори Ноздрев. – откровено ти казвам, не за да те оскърбя, а просто приятелски ти казвам.

– За всичко има мярка – отговори Чичиков с чувство на достойнство. – Ако искаш да се перчиш с подобни думи, иди в казармата. – И после додаде: – Като не искаш да ми ги подариш, тогава продай ми ги.

– Да ти ги продам! Но аз знам, че си подлец. Няма да платиш много.
– Ех, ама и тебе те бива! Гледай го ти! Та те да не са ти брилянтови, а?
– Ето на. Знаех те аз.
– Ама слушай, братко, какви са тия чифутски подбуди у тебе! Ти би трябвало да ми ги дадеш просто току-тъй.

– Чувай сега: аз да ти докажа, че съвсем не съм някой скъперник, няма да ти взема нищо. Купи моя жребец, тях ще ти дам тъй, прибавка.

– Моля ти се, защо ми е жребец? – каза Чичиков, наистина учуден от това предложение.

– Как защо? Че за него аз съм платил десет хиляди, а на тебе ще го отстъпя за четири.

– Но защо ми е жребец? Аз не държа завод.
– Ама чувай, ти не разбираш: аз ще ти взема сега само три хиляди, другите хиляда можеш да ми ги изплатиш и после.
– Ама нямам нужда от твоя жребец, господ да го поживи!
– Е, хайде, купи тогава жълтата кобила.
– И кобила не ми трябва.
– За кобилата и за сивия кон, който видя, ще ти взема две хиляди.

- Ама на мене не ми трябват коне.
- Ще ги продадеш бе: още на първия панаир ще ти дадат тройно повече.
- Ами тогава ти сам ги продай, щом си уверен, че ще спечелиш тройно.
- Знам, че ще спечеля, ама иска ми се и ти да спечелиш.

Чичиков му благодари за разположението и решително се отказа от сивия кон и от жълтата кобила.

– Хайде, тогава купи кучета. Ще ти продам един чифт, просто тръпки да те побият! Породисти, с мустаци, козината им стърчи като четина. Изпъкналите им ребра – непостижими за ума, краката им като топки – земята не допират!

– Та защо ми са кучета! Не съм ловец.

– Ама иска ми се да имаш кучета. Чувай, ако пък не искаш кучета, тогава купи латерната. Чудна латерна е. На мене, като честен човек ти казвам, ми струва хиляда и петстотин, а на тебе ще я отстъпя за деветстотин.

– Но защо ми е латерна? Аз не съм немец да ходя по пътищата да прося пари.

– Ама тази не е такваз латерна, каквито носят немците. Това е орган; погледни специално: цяла от чернено дърво. Чакай, аз ще ти я покажа пак. – Тука Ноздрев улови Чичиков за ръка, почна да го дърпа към другата стая и Чичиков, колкото и да се опираше с крака о пода и уверяваше, че знае вече латерната, трябваше да чуе още един път как Малбруг тръгнал на поход. – Щом не искаш с пари, тогава чуй какво ще ти кажа: ще ти дам латерната и всички мъртви души, колкото имам, а ти ми дай своята бричка и още триста рубли отгоре.

– И таз хубава! Ами аз с какво ще си отида?

– Ще ти дам друга бричка. Хайде да отидем в сайванта да ти я покажа! Ще трябва само да я преобоядисаш и ще стане чудо бричка.

„Ама че го прихванаха дяволите!“ – каза на ума си Чичиков и се реши, каквото и да става, да се отърве от всякакви брички, латерни и всички възможни кучета, въпреки непостижимата за човешкия ум изпъкналост на ребрата им и топкообразност на краката им.

Ама бричката, латерната и мъртвите души – всичко това заедно.

– Не ща! – каза пак Чичиков.

– Че защо не щеш?

– Ей тъй, защото просто не ща – и свършено.

– Ама наистина какъв си бил ти! С тебе, личи си, човек не може, както става между добри приятели и другари... такъв си наистина! Веднага се вижда, че си двуличен човек!

– Та какъв съм аз, глупак ли съм, или какво? Разсъди сам, защо ми е да купувам неща, които положително не ми трябват?

– Остави, моля те, не говори. Сега много добре те познавам. Какъв негодник си бил наистина! Я чуй: искаш ли да хвърлим на бърза ръка една банка? Аз ще туря всички умрели на карта, също и латерната.

– Хе, да се реша сега да играя, ще рече да се подхвърля на неизвестност! – каза Чичиков и между това погледна изкриво картите, които другият държеше в ръцете си. Двете тестета му се видяха много прилични на изкуствени и самият гръб на картите изглеждаше много подозрителен.

– Защо пък на неизвестност? – рече Ноздрев. – Никаква неизвестност! Само да имаш късмет, можеш да спечелиш чудно нещо. Ето ги на! Какво щастие! – думаше той, като почваше да хвърля, за да го подразни. – Какво щастие! – Какво щастие! На: постоянно бис! Ето я, проклетата деветка, на която всичко проиграх! Чувствувах, че ще ми измени, ала замижах и си рекох: дявол да те вземе, измени ми проклетнице!

Докато Ноздрев говореше това. Порфирий донесе една бутилка. Но Чичиков се отказа категорично и от играта, и от пиенето.

– Но защо не щеш да играеш? – попита го Ноздрев.

– Е, защото не съм разположен. А пък да ти се призная – съвсем не съм любител на карти.

– Че защо не си любител?

Чичиков сви рамене и додаде:

– Защото не съм любител.

– Парцал си ти!

– Какво да правя? Такъв ме е създал господ.

– Фетюк си просто! Аз те мислех по-рано, че си поне малко от малко почтен човек, а пък то ти не си разбирал от никаква обноска. С тебе съвсем не може да се говори като с близък човек... Никаква откровеност, нито искреност! Цял Собакевич, такъв подлец!

– Но защо ме ругаеш? Виновен ли съм, че не играя? Продай ми само душите, щом си бил такъв човек, че трепериш за празни работи!

Ще получиш някому цървулите! Щях да ти ги дам, даром щях да ти ги дам: ама сега няма да получиш нищо! Ако ще би и три царства да ми даваш, няма да ти ги дам. Шарлатанин такъв, мръсен коритар! Отсега нататък не искам да имам никаква работа с тебе. Порфирий, върви кажи на коняря да не дава овес на конете му – да ядат само сено.

Последното заключение Чичиков съвсем не очакваше.

– По добре беше просто да не се показваш пред очите ми! – каза Ноздрев.

Ала макар и да се поскараха така, гостът и домакинят вечеряха заедно, при все че тоя път на масата нямаше никакви вина с дълбокомислени имена. Стърчеше само една бутилка с някакво кипърско, което беше, както се казва, оцет във всяко отношение. След вечерята, като отведе Чичиков в страничната стая, дето му беше приготвено легло, Ноздрев му каза:

– Ето ти леглото. Не ща да ти пожелаая и лека нощ.

Когато Ноздрев си отиде, Чичиков остана в най-неприятно разположение на духа. Той се ядосваше вътрешно. Ругаеше се, че е дошъл у него и напразно изгубил времето си. Но още повече се осъждаше, че заприказва с него за своята работа, постъпи непредпазливо като дете, като глупак, защото работата съвсем не е такава, че да бъде поверена на Ноздрев... Ноздрев е човек-отрепка. Ноздрев може да измисли, да принади, да раздрънка дявол знае какво и да излязат кой знае какви сплетни... Не е хубаво това, не е хубаво. „Просто аз съм глупак“ – думаше си той. През нощта спа много зле. Някакви малки, много пъргави насекоми го хапеха нетърпимо силно и той стържеше с цяла шепа ухапаното място, като повтаряше: „А, дявол да ви вземе и вас, и Ноздрев.“ Събуди се рано сутринта. Първата му работа бе да надене халата и облуката си и да отиде през двора в конюшната да каже на Селифан тозчас да впряга. На връщане през двора срещна Ноздрев, също по халат и с чибук в устата.

Ноздрев го поздрави приятелски и го попита как е.

– Средно – отговори Чичиков твърде сухо.

– А пък аз, брате – каза Ноздрев, – цяла нощ такива мръсотии сънувах, щото ме е гнус да ги разказвам; и в устата ми след вчерашното сякаш цял ескадрон е пренощувал. Представи си, присъни ми се, че ме набиha, бога ми! И можеш ли да познаеш кой? Не, по никой начин не можеш позна: щабсротмистър* Поцелуев заедно с Кувшинников.

[* _Щабсротмистър_ – офицерски чин в кавалерията и жандармерията.]

„Да – каза си Чичиков, – добре би било да те напердашат наяве.“

– Бога ми! Хем силната! Събудих се, дявол да го вземе, наистина нещо ме сърби; сигурно тези вещици бълхите. А сега върви и се обличай, аз веднага ще дойда при тебе. Трябва само да смърям моя подлец-управител.

Чичиков отиде в стаята си да се облече и измие. Когато след това влезе в трапезарията, там вече на масата бе сложен чаен прибор със стъкло ром. В стаята имаше следи от вчерашния обяд и вечеря; изглеждаше, че метла съвсем не бе играла. По пода се търкаляха хлебни трохи, а пепел от цигарите се виждаше дори на покривката. Самият домакин, който не закъсня да дойде, нямаше под халата си нищо друго освен голи гърди, обрасли с някаква брада. С чибук в ръка и посрбъвайки от чашата, той беше много добър за някой живописец, който съвсем не обича гладко вчесаните и нахъдрени господа, прилични на бръснарски фирми, или ниско остриганите.

– Е, какво мислиш? – подзе Ноздрев, след като помълча малко. – Искаш ли да играем на душите?

– Аз ти казах вече, драги, че не играя. Ако искаш да ги купя – виж, ще ги купя...

– А пък аз не искам да ти ги продам: това не ще бъде по приятелски. Няма да взема да дера кожа от дявол знае що. Виж, на банка – е друго. А? Да изкараме поне едно тесте!

– Казах вече – не ща.

– Ами да трапим нещо, не щеш ли?
– Не ща.
– Я чувай тогава: хайде да поиграем на дама: ако ме надвиеш – твои са всичките. Пък аз имам много такива, които трябва да се заличат от списъците. Ей, Порфирий, донеси даматата!
– Безполезно е: няма да играя.
– Това не е банка; тука няма никакъв късмет или лъжа: всичко е от изкуството на човека; аз дори те предупреждавам, че съвсем не умея да играя, освен ако ми дадеш нещо отнапред.
„Я да седна – си каза Чичиков – да изиграя аз с него една дама. Едно време играех на дама добре, а пък той не ще може да ми продава фокуси тука.“
– Добре, нека бъде тъй, ще изиграя една дама.
– Душите струват сто рубли!
– Защо пък сто? Стига и петдесет.
– Не, какъв залог е петдесет? По-добре тогава към тази сума да ти притуря някое кученце средна ръка или един златен печат за часовник.
– Добре, хайде! – каза Чичиков.
– Колко ще ми дадеш напред? – попита Ноздрев.
– Че отде накъде? Разбира се, нищо.
– Поне първите два хода да бъдат мои.
– Не съм съгласен, и аз лошо играя.
– Знаем ви ние как лошо играете! – рече Ноздрев, като излезе с една фигура.
– Отколе не съм улавял в ръце дама! – каза Чичиков, като премести и той една фигура.
– Знаем ви ние как лошо играете – рече Ноздрев, като излезе с друга фигура.
– Отколе не съм улавял в ръце дама! – думаше Чичиков, излизайки с друга фигура.
– Знаем ви ние как лошо играете! – рече Ноздрев, като премести трета фигура, а в същото време мръдна с края на ръкава си и друга фигура.
– Отколе не съм улавял в ръка!... Ей, ей! Какво е това, приятелю? Я върни я назад! – заговори Чичиков.
– Кое?
– Фигурата – каза Чичиков и в същото време видя, току-речи, пред самия си нос и друга една, която се промъкваше, както изглеждаше, за да стане дама. Отде се бе взела тя, само един господ знаеше. – Не – каза Чичиков, като стана от масата, – с тебе съвсем не е възможно да се играе. Тъй не ходят хората – по три фигури наведнъж!
– Защо по три? Това е по погрешка. Едната се бутна, без да искам; е добре, ще я върна.
– Ами другата отде се взе?
– Коя друга?
– Ей тази, дето се промъкна да стане дама?
– И таз добра! Уж не помниш.
– Не, байно, аз смятам всичките ходове и всичко помня; ти току-що я натъкми там. Ето де е нейното място!
– Как, де е мястото й? – каза Ноздрев и почервеня. – Ти, любезни, май взе да съчиняваш.
– Не, байно, струва ми се, че ти съчиняваш, само че несполучливо.
– Че за кого ме смяташ ти? – запита Ноздрев. – Нима ще взема да играя с измама?
– За никого не те смятам, само че няма да играя вече.
– Не, ти не можеш да се откажеш – каза Ноздрев разпалено. – играта е вече почната!
– Аз имам право да се откажа, защото ти не играеш, както е прилично за един честен човек.
– Не, лъжеш, това не можеш каза!
– Не, байно, ти сам лъжеш!
– Аз не съм направил никаква шмекерия и ти не можеш да се откажеш; трябва да свършим играта!

– Само това не можеш ме накара – каза Чичиков хладнокръвно и като посегна към дъската, разбърка фигурите.

Ноздрев пламна от яд и отиде към Чичиков тъй наблизко, че той отстъпи две крачки назад.

– Аз ще те накарам да играеш. Нищо, че разбърка фигурите! Аз помня всичките ходове. Ще ги поставим пак тъй, както си бяха.

– Не, байно, свършено е – с тебе вече няма да играя.

– Не щеш ли да играеш?

– Както виждаш, с тебе не може да се играе!

– Не, кажи ми право: не щеш ли да играеш? – говореше Ноздрев, като го приближаваше още повече.

– Не ща – отговори Чичиков и подигна обаче за всеки случай двете си ръце поблизо до лицето, защото работата действително ставаше гореща. Тази предпазливост беше много уместна, защото Ноздрев замахна с ръка... и твърде лесно можеше да се случи, че една от приятните и пълни бузи на нашия герой да се покрие с неизлечимо безчестие; но като отклони щастливо удара, той улови двете немирни ръце на Ноздрев и ги държеше яко.

– Порфирий, Павлушка! – крещеше побеснелият Ноздрев, като се дърпаше да се изскубне.

– Като чу тия думи, за да не направи къшните слуги свидетели на неприличната сцена и заедно с това чувствувайки, че е безполезно да държи повече Ноздрев, пусна ръцете му. В същото това време влезе Порфирий заедно с Павлушка, един едър мъжага, с когото съвсем не беше износно да има човек работа.

– Е, как, не щеш ли да довършим играта? – попита Ноздрев. – Отговори ми направо!

– Няма никаква възможност да я довърша! – отговори Чичиков и погледна през прозореца. Той видя своята бричка, която седеше съвсем готова, а Селифан като че очакваше знак, за да я докара до входа; но нямаше никаква възможност да се изплъзне из стаята – на вратата се бяха изправили двамата крепостни дангалаци.

– Та ти не щеш да довършим играта, а? – повтори Ноздрев с пламнало като огън лице.

– Да беше играл както прилича на честен човек. Но сега не мога.

А! Не можеш, подлецо недни, а! Като видя, че не ти върви, сега не можеш! – Удряйте! – изкрещя той в изстъпление, като се обърна към Порфирий и Павлушка, а сам взе в ръка черешовия чибук. Чичиков побеля като платно. Той искаше да каже нещо, ала чувствуваше, че устните му се мърдаха без звук.

– Удряйте! – крещеше Ноздрев, като пристъпваше напред с черешовия чибук, цял разгорещен, изпотен, сякаш че настъпваше към някоя непристъпна крепост. – Удряйте – крещеше той със също такъв глас, с какъвто във време на голям пристъп крещи на своя взвод: „Момчета, напред!“ някой отчаян поручик, чиято лудешка храброст вече е придобила такава известност, че началството дава нарочна заповед да го държат строго във време на разпалени действия. Но поручикът вече е почувствувал боен плам, всичко се върти в главата му: пред него се мярка Суворов, той тръгва към велико дело. „Момчета, напред!“ – крещи той и се впуска напред, без да помисли, че с това вреди на обмисления план за общ пристъп, че милиони пушечни гърла са се насочили в амбразури на непристъпните, извисени над облаците крепостни стени, че безсилният му взвод ще хвъркне като перушинка във въздуха и че съдбоносният куршум вече пищи, готов да затъкне кресливото му гърло. Но ако Ноздрев представляваше от себе си настъпилия към крепостта отчаян, обезумял поручик, крепостта, към която той налиташе, съвсем не приличаше на непристъпна. Напротив, крепостта чувствуваше такъв страх, че душата ѝ се беше скрила чак в петите. Столът, с който той бе рекъл да се защитава, вече бе издърпан от крепостните хора из ръцете му, зажумял, ни жив, ни мъртъв, той се готвеше вече да опита черкезкия чибук на своя домакин и бог знае що можеше да се случи с него, но на орисниците било угодно да спасят хълбоците, плещите и всички благовъзпитани части на нашия герой. Не щеш ли, изведнъж, сякаш из облаците, неочаквано дрънкаха треперливи звуци от звънчетата, чу се ясно изтрополяване на пристигнала в двора талига и се отекна дори в самата стая тежкото пръхтене и моторното дишане на разгорещените коне на спрялата тройка. Всички неволно погледнаха през прозореца: някакъв човек с мустаци, в полувоенен сюртук,

слизаше от талигата. Като разпита в антрето, той влезе в същата минута, когато Чичиков не бе успял още да се съвземе от страх и се намираше в най-жалкото положение, в каквото някога се е намирал някой смъртен.

– Позволете ми да попитам кой тука е господин Ноздрев? – попита непознатия като погледна с недоумение Ноздрев, който стоеше с чибук в ръце, и Чичиков, който едва почваше да се съвзема от неизгодното си положение.

– Позволете ми по-напред да узная с кого имам чест да говоря? – каза Ноздрев, като го наближи повече.

– С капитан-изправника*.

[* _Капитан-изправник_ – началник на местната полиция в околията.]

– А какво обичате?

– Аз дойдох да ви съобща известието, което получих, че се намирате под следствие, докато се реши вашето дело.

– Що за глупост, какво дело? – каза Ноздрев.

– Вие сте бил замесен в една история по случай нанасяне на помещика Максимов лична обида с пръчки в пияно състояние.

Вие лъжете! Не съм виждал и очите на помещика Максимов!

– Почитаеми господине! Позволете ми да ви доложа, че аз съм офицер. Можете да говорите така на вашия слуга, а не на мене.

Тука Чичиков, без да чака какво ще отговори Ноздрев на това, пипна по-скоро шапката си, па тъй, иззад гърба на капитан-изправника, се измъкна вън, качи се в бричката и заповяда на Селифан да кара конете с все сила.

ГЛАВА V

Ала нашият герой беше се изплашил здравата. Макар че бричката летеше стремглаво, а селото на Ноздрев отдавна се бе изгубило от очите му, затулено зад нивите, падините и хълмовете, той все още се озърташе назад страхливо, сякаш очакваше, че ей сега ще го настигне потеря. Той с мъка поемаше дъх и когато се опита да сложи ръка на сърцето си, почувствува, че то се бърхти като пъдпъдък в клетка. „Ама че ме накара да се изпотя! Я го виж ти!“ Сега по адрес на Ноздрев бяха пуснати множество различни тежки и силни пожелания: попаднаха дори и нехубави думи. Какво да се прави? Руски човек и още разлютен! При това работата съвсем не беше за шега. „Каквото и да се говори – каза той на ума си, – ама ако не беше се явил овреме капитан-изправникът, аз може би дори не щях да видя вече божия свят! Щях да си пропадна за едната хубост, като мехур във вода, без всякаква следа, без потомство, без да оставя на бъдещите си деца нито състояние, нито честно име!“ Нашият герой много се грижеше за своите потомци.

„Ама че лош човек, брей! – мислеше си Селифан. – Не съм виждал досега такъв господар. Дето се е рекло, да го заплуеш, па да го оставиш! Ти по-добре на човека храна не давай, ала назоби коня му, защото конят обича овес. Туй му е продоволствието, каквото за нас например е дажбата, туй за него е овесът; то му е продоволствието.“

Конете също сякаш мислеха нещо подобно за Ноздрев: не само дорестият и Заседателя, но дори и шареният бе в лошо настроение. Макар че му се отделяше винаги по-лош овес и Селифан му го сипваше в коритото само след като кажеше първо: „Ах ти, подлецо!“ – ала все пак то беше овес, а не просто сено, той го дъвчеше с удоволствие и често навираще дългата си муцуна в коритата на споите другари, за да поопита какво е тяхното продоволствие, най-вече когато Селифан го нямаше в конюшната, но сега само едно сено – не струва! Всички бяха недоволни.

Но скоро всичките недоволни бяха прекъснати посред своите излияния по един внезапен и най-неочакван начин. Всички, без да се изключва и самият кочияш, се опомниха и свестиха чак когато върху тях врхлетя една каляска, впрегната с шест коня, и почти над главите им се разнесе писъкът на дамите в каляската, псувните и заканите на чуждия кочияш. „Ах ти, мошенико неден! Че аз ти виках с глас: дръж, гарго, надясно! Пиян ли си или какво?“ Селифан почувствува вината си, ала тъй като русинът не обича да признава пред другите, че е виновен, тутакси му отвърна: като се напери. „А пък ти какво си запрепускал? В кръчмата ли си оставил очите?“ И подир

тези думи той се залови да отдръпна назад бричката, за да се освободи така от чуждите ремъци, ала не бе тъй лесно – всичко се бе преплело. Шареният с любопитство душеше новите си приятели, които попаднаха от двете му страни. През това време дамите в каляската гледаха всичко туй с израз на страх в очите и по лицата. Едната беше стара, другата младичка, шестнайсетгодишна, със златисти коси, твърде сръчно и мило пригладени на малката ѝ главичка. Хубавкото ѝ овално личице се кръглееше и белееше с някаква прозрачна белота като прясно, току-що снесено яйце в мургавите ръце на някоя икономка, която го изпитва срещу светлината, като пропуска през него лъчите на сияещото слънце; тъничките ѝ ушички също така прозираха, пламнали от топлите и светли лъчи, които проникваха през тях. При това уплахата на зяпналата ѝ, млъкнала уста, сълзите на очите ѝ, всичко това у нея беше тъй мило, че нашият герой се загледа в нея няколко минути, без да обръща никакво внимание на произлязлата бъркотия между конете и коларите. „Хайде, дърпай назад, нижегородска врано!“ – викна другият колар. Селифан дръпна юздите назад, другият направи същото, конете малко се стъписаха и после пак се сблъскаха, като застъпиха ремъците. При това обстоятелство на шарения кон тъй се хареса новото му познанство, че никак не искаше да излезе от бъркотията, в която беше попаднал от непредвидения случай, и сложил муцуна върху шията на новия си приятел, сякаш нашепваше нещо на самото му ухо, вероятно страшни глупости, защото новодошлият безпирно клепеше уши. При тази бъркотия обаче успяха да дотърчат мужици от селото, което за щастие се намираше наблизко. Понеже подобно зрелище за мужика е същинска благодат, както за немеца вестниците или клубът, скоро около екипажите се натрупа сума свят и в селото останаха само стари бабички и малки деца. Отвързаха ремъците; няколко смущения по муцуната на шарения кон го накараха да се дръпне назад; с една дума, разделиха ги и ги оправиха. Но дали защото дошлите коне почувствуваха досада, че ги разлъчиха от приятелите им, или просто от глупав инат, ала колкото и да ги шибаше коларят, те не мръдваха от мястото си и стояха като вдървени. Съчувствието на мужиците порасна до невероятна степен. Всеки в превара се тикаше да дава съвети: „Иди, Андрюшка, поведи десния логой, а чичо Митяй да яхне средния! Качвай се, чичо Митяй!“ Съсухреният и дълъг чичо Митяй, с червена брада, се покачи на средния кон и заприлича на селска камбанария или по-точно на геранило, с което вадят вода от кладенците. Коларят удари конете, ала те не искаха и да чуят, нищо не помогна и чичо Митяй. „Чакай, чакай! – крещяха мужиците. – Качи се ти, чичо Митяй, на логоя, а чичо Миняй да яхне средния!“ Чичо Миняй, широкоплещест мужик, с черна като въглен брада и с корем, приличен на оня исполински самовар, в който варят медовина за цял измръзнал пазар, на драго сърце се метна върху средния, който се прегъна под него, току-речи, до земята. „Сега работата ще тръгне – викнаха мужиците. – Шибай, шибай! Перни с камшика ей оня, жълтеникавия – какво току се топори назад като корамора*!“ Но като видяха, че работата не върви и не помогна никакво шибане, чичо Митяй и чичо Миняй яхнаха и двамата логоя, после чичо Митяй и чичо Миняй яхнаха и двамата средния, а на логоя качиха Андрюшка. Най-после коларят, като изгуби търпение, прогони и чичо Митяй, и чичо Миняй и добре направи, защото от конете се беше вдигнала такава пара, сякаш на един дъх бяха взели пътя между двете станции. Той ги остави да си отпочинат една минута, подир което те сами тръгнаха. През цялото време, когато ставаше тази разправия. Чичиков гледаше твърде внимателно младото, непознато момиче. Той се опита няколко пъти да заприказва с него, но някак не му прилегна. А през това време дамите си заминаха, хубавичката главичка с тънки черти на лицето и с тънка снага се скри като нето, прилично на видение, и пак останаха – пътят, бричката, познатата на читателя тройка коне, Селифан, Чичиков, равнината и пустоща на околните полета. Навсякъде, дето и да е, в живота, между коравите грубо-сиромашки и нечисто-плесенявали низши слоеве или между еднообразно-студените и отегчително-чисти висши съсловия – навсякъде, макар веднъж, ще се случи на човека някоя среща, неприлична на всичко, което му се е случвало да види дотогава, която поне веднъж ще пробуди у него чувство, различно от ония, които му са орисани да чувствава цял живот. Навсякъде, през каквито и да било скърби, от които се изплита нашият живот, весело ще прехвърчи някоя светла радост, както понякога лъскав екипаж със златни такъми, с коне, като че изписани, и искрящи бляскави стъкла, ще се понесе изведнъж неочаквано като стрела покрай някое заглъхнало бедно селце, невиджало нищо друго освен селска талига, и дълго мужиците стоят със зяпнали уста,

гологлави, макар че отдавна вече е отминал и изчезнал от очите им дивният екипаж. Тъй и блондинката изведнъж съвсем неочаквано се мярна в нашата повест и също тъй се изгуби. Да беше се случил в това време вместо Чичиков някой дваисетгодишен момък – хусар или студент, или просто току-що наченал жизненото си поприще младеж, – ех, боже мой, какво не би се събудило, не би заиграло, не би запrikaзвало у него! Дълго би стоял той безчувствен на едно място с безсмислено устремени в далнината очи, забравил и път, и всички очакващи го напред мъмрения и караници, заедо се е забравил, забравил и себе си, и службата, и света, и всичко на света. Ала нашият герой беше средна пора човек и с предвидливо охладен характер. Той също се замисли и мислеше, но по-положителни, не тъй безотчетни и дори донейде твърде основателни бяха мислите му. „Славно женче! – каза той, като отвори емфиената си кутия и смръкна емфие. – Но кое именно е хубавото у нея?

[* _Корамора_ – голям, дълъг, омърлушен комар; понякога влиза в стаята и стърчи някъде, уединен на стената. Към него можем да се приближим и да го хване за единия крак, в отговор на което той само се тегли или разкрачва, както казва народът.]

Хубавото е, че тя, както се вижда, току-що е пусната от някой пансион или институт, че у нея, както се казва, няма още нищо женско, тоест именно онова, което е най-неприятно у жените. Тя е сега като дете, всичко у нея е просто, ще каже, каквото ѝ текне, ще се засмее, когато ѝ се поиска да се засмее. От нея може да стане всичко, тя може да стане чудо, а може да излезе и смет, и ще излезе смет! На, стига само да се заловят сега с нея мамички и лелички. За една година отгоре тъй ще я напълнят с всякакви женски работи, че и самият ѝ баща няма да я познае. От невиделица ще дойде и надутост, и маниерност; ще вземе да се върти със заучени наставления, ще вземе да блъска ума си и да измисля с кого и как, и колко трябва да говори, кого как да гледа, всяка минута ще се бои да не каже нещо повече, отколкото трябва, ще се забърка накрая и тя самата и ще свърши с туй, че ще вземе най-сетне да лъже през цял живот и ще излезе от нея просто дявол знае що!“ Той помълча малко и после додаде: „Но интересно е да се знае коя е тя? Кой и какъв е баща ѝ? Богат ли помешчик с почтен нрав, или просто благомислещ човек с капитален, спечелен на служба? Защото, да речем, това момиче, па като се притури една зестра от двеста хилядички, от него може да излезе много, много съблазнително парче. Това може да направи, тъй да се рече, щастлив един почтен човек.“ Двестата хилядички тъй привлекателно взеха да се рисуват в главата му, че той почна да се ядосва вътрешно на себе си защо през време на записията около екипажите не разпита форейтора или коларя кои бяха пътници те. Скоро обаче се показа селото на Собакевич, което разся мислите му и ги накара да се обърнат към своя постоянен предмет.

Селото му се видя доста голямо: две гори – брезова и борова, като две крила, едното – по-тъмно, другото по-светло, се простираха отдясно и отляво; по средата се виждаше дървена къща с мезонин*, червен покрив и тъмносиви или по-точно грозни стени – къща като ония, каквито строят у нас за военни селища и немски колонисти. Личеше, че при градежа строителят ѝ постоянни се е борил с вкуса на стопанина. Майсторът е бил педант и е искал симетрия, стопанинът – удобство и както личеше, поради това бе затворил на едната страна всичките съответни прозорци и извъртял на тяхно място едно малко прозорче, вероятно притрябвало за някой тъмен килер. Фронтонът също никак не е можал да прилегне в средата на къщата, колкото и да се е мъчил архитектът, защото стопанинът заповядал да махнат едната колона отстрани и затова наместо четири колони, както се е предвиждало, останали само три. Дворът беше ограден със здрава и прекомерно дебела дървена решетеста ограда. Помешчикът, изглежда се е грижил много за трайността. За конюшните, тремове и готварницата бяха употребени дебели и тежки греди, назначени да траят цял век. Селските къщи на мъжците също бяха чудно построени. Нямаше огладени стени, резбарски шарилки и други изискани работи, ала всичко беше както трябва и здраво натъкмено. Дори корубата на кладенеца беше от такъв як дъб, какъвто се употребява само за мелници и за кораби. Накъсо казано, всичко, каквото виждаше, беше сложено трайно, непоклатимо, в някакъв здрав и недодялан ред. Като наближи входа, той забеляза назърнали от прозореца, току-речи едновременно, две лица: едно женско с шапчица, тясно и дълго като краставица, и друго мъжко – валчесто, та широко като молдовските кратуни, наречени гърлянки, от които в Русия правят балалайки, двуструнни, леки,

балалайки – хубост и забавата сръчен двайсетгодишен момък, подмигвач и конте, който хем намига, хем подсвирква на белогърди и белогуши моми, събрани да послушат тихострунното му подрънкване. Щом погледнаха, двете лица тутакси се скриха. На вратата излезе лакей в сива куртка, яносиня права яка и въведе Чичиков в антрето, дето вече беше излязъл самият домакин. Като видя госта, той каза отсечено: „Моля!“ и го поведе във вътрешните жилищни помещения.

[* _Мезонин_ – надстройка в средата на къщата – Б. р.]

Когато Чичиков погледна Собакевич отстрани, този път той му се видя много приличен на мечка от средна големина. За довършване на приликата фракът му имаше съвършено мечешки цвят, ръкавите му дълги, панталоните му дълги, стъпваше с целите си стъпала полегато и накриво и постоянно настъпваше чуждите крака. Цветът на лицето му беше кален, червен като на меден петак. Известно е, че на света има много такива лица, над чиято направа природата не е мъдрувала много, не е употребявала никакви дребни инструменти, като пилички, свърделчета и др. т., но просто е дялала с пълен размах: ударила с брадвата веднъж – станал носът, ударила втори път – станали устните, с един голям свърдел изчовъркала очите и без да го остърже, пуснала го по света, като казала: „Нека живее!“ Също такъв най-як и за чудо издялан образ имаше и Собакевич: той го държеше повече надолу, отколкото нагоре, шията си не въртеше никак и поради тази неподвижност рядко гледаше оногова, с когото говореше, но винаги гледаше или ъгъла на печката, или вратата. Когато минаваха през трапезарията, Чичиков още веднъж го погледна отстрани: мечка! Същинска мечка! Пък сякаш беше потребна и такава чудна прилика: дори и името му беше Михаил Семьонович. Знаейки привычката му да настъпва чуждите крака, той пристъпяше твърде предпазливо и му даваше път напред. Домакинът сам сякаш чувствуваше тоя свой грях и тозчас попита: „Да не би да ви пообезпокоих нещо?“ Но Чичиков поблагодари, като каза. че още не се е случило никакво безпокойство.

Щом влезе в гостната, Собакевич посочи едно кресло, като каза пак: „Моля!“ Сядайки, Чичиков изгледа стените и окачените по тях картини. Картините изобразяваха все юнаци, все гръцки полководци, изрисувани в цял ръст: Маврокордато в червени панталони и мундир, с очила на носа, Колокотрони, Мияули, Канари*. Всички тия герои бяха с такива дебели бедра и невиждани мустаци, че тръпки побиваха човека. Между едрите гърци, кой знае как и защо, се бе наредил Багратион, слаб, сухичък, с мънички знамена и с топове отдолу в съвсем тясна рамка. После пак идеше една гръцка героиня, Бобелина**. на която единият крак изглеждаше по-голям от цялата снага на ония контета, които пълнят сегашните гостни стаи. Домакинът, бидейки сам здрав и силен човек, сякаш искаше и стаята му да се украсява от също така силни и здрави хора. До Бобелина на самия прозорец висеше клетка, от която гледаше един дрозд с тъмни петна и бели точки, който също така много приличаше на Собакевич. Гостът и домакинът не бяха успели да помълчат две минути, когато вратата на гостната се отвори и влезе домакинята, една твърде висока госпожа с късна шапчица с панделки, боядисани с домашна боя. Тя влезе важно, държейки главата си право като палма.

[* _Маврокордато, Миаули, Канари, Колокотрони_ – видни дейци на националноосвободителните борби на Гърция против турското владичество (20-те години на XIX век).]

[** _Бобелина_ – предводителка на гръцки отред.]

– Това е моята Феодулия Ивановна – каза Собакевич.

Чичиков се приближи до ръката на Феодулия Ивановна, която тя му пхна почти в устата, при което той има случай да забележи, че ръцете ѝ бяха измити със саламура от краставици.

– Душичке – продължи Собакевич, – препоръчвам ти Павел Иванович Чичиков! У губернатора и началника на пощата имах честта да се запозная с него.

Феодулия Ивановна го помоли да седне, като каза също: „Моля!“ и като направи едно движение с главата, подобно на актрисите, които представляват царици. След това тя седна на канапето, наметна се с мериносов и я шал и вече не мръдна ни око, ни вежда, ни нос.

Чичиков пак дигна очи нагоре и пак видя Канари с дебелия бедра и безкрайните мустаци, Бобелина и дрозда в клетката.

В продължение току-речи на цели пет минути всички пазеха мълчание; чуваше се само чукането от човката на дрозда по дъската на дървената клетка, дето той кълвеше

житни зрънца. Чичиков още веднъж изгледа стаята и всичко, което имаше в нея; всичко беше яко, крайно нескопосно и имаше някаква чудна прилика със самия домакин. В един ъгъл на гостната стоеше тумбесто орехово бюро на четири много грозни крака – същинска мечка. Масата, креслата, столовете – всичко имаше най-тежък и безпокоен характер; с една дума, всеки предмет, всеки стол сякаш думаше: „И аз съм също Собакевич!“ или: „И аз също приличам на Собакевич!“

– Ние си спомнихме за вас у председателя на съда, у Иван Григориевич – каза най-после Чичиков, виждайки, че никой не се наканва да захване разговор, – миналия четвъртък. Много приятно прекарахме там времето.

– Да, аз не бях тогава у председателя – отговори Собакевич.

– Какъв прекрасен човек!

– Кой? – попита Собакевич, гледайки ъгъла на печката.

– Председателят.

– Хе, може би тъй ви се е сторило; само дето е масон*, а инак е такъв глупак, какъвто светът не е сътворявал.

[* _Масон_ – член на тайна организация с нравствено-религиозен характер, възникнала в 18-и век и отразяваща настроенията на буржоазията и свързаните с нея групи на дворянството.]

Чичиков се озадачи малко от това донейде рязко определение, но после, като се посъвзе, продължи:

– Разумява се, всеки човек си има своите слабости, ала затова пък губернаторът – какъв превъзходен човек!

– Губернаторът ли е превъзходен човек?

– Да, нали?

– Пръв разбойник на света!

– Как, губернаторът разбойник! – каза Чичиков и съвсем не можеше да разбере как губернаторът можеше да попадне между разбойниците. – Да си призная, това никога не бих помислил – продължи той. – Позволете ми обаче да забележа: постъпките му съвсем не са такива; напротив, по-скоро дори той е много мек. – Тука той приведе за доказателство и кесиите, които губернаторът извезваше със собствени ръце, и се отзова похвално за приветливия израз на лицето му.

– И лицето му е разбойнишко! – каза Собакевич. – Дайте му само нож, па го пуснете на широк друм – ще заколи човека, за една копейка ще го заколи! Той, па още и вицегубернаторът – това са от един дол дренки.

„Не, той не ще да е добре с тях – каза си Чичиков. – Я чакай да заприказвам с него за полицейския началник: той, чини ми се, му е приятел.“

– Собствено, ако питате мене – каза той, – признавам, че най-много ми харесва полицейският началник. Той има някак си искрен, открит характер, по лицето му се вижда нещо просто сърдечно.

– Мошеник! – каза Собакевич твърде хладнокръвно. – Ще ви продаде, ще ви измами, че отгоре на това и ще пообядва с вас. Знам ги аз тях: всичките са мошеници: целият град е такъв; мошеник мошеника язди и мошеник кара. Всички са христопродавци. Само един почтен човек има там – прокурорът, ала и той, право да ви кажа е цяла свиня.

След тия похвални, макар и малко кратки биографии. Чичиков видя, че няма защо да се споменава за другите чиновници и си спомни, че Собакевич не обичаше да се отзовава добре за никого.

– Хайде, душичке, да отидем да обядваме – каза на Собакевич съпругата му.

– Моля! – рече Собакевич. След това, като се приближиха до масичката, дето беше сложена закуската, гостът и домакинят изпиха, както му е редът, по чашка ракия, закусиха, както закусва цяла пространна Русия по градове и села. т.е. с всякакви солени и други възбудителни благодати, и се упътиха всички към трапезарията; най-напред вървеше плавна като гъсок домакинята. На малка маса бяха сложени четири прибора. На четвъртото място седна твърде скоро една личност – мъчно е да се каже положително каква бе тя, госпожа или госпожица, роднина, домоуправителка или просто храненица на къщата – нещо без шапчица, на около трийсет години, с пъстър шал. Има лица, които съществува на света не като предмет, а като чужди точки или петна на предмета. Седят те на едно и също място, еднакво държат главата си, почти си готов да ги вземеш за мебели и си мислиш, че откакто са се

родили, не е излизала дума от устата им; а нейде в килера или в слугинската стая те се оказват просто – охо-хо!

– Супата от зеле, душо моя, днес е много хубава – забеляза Собакевич, като сръбна от супата и си извади от блюдото голямо парче няня, известно ястие, което се слага заедно с чорбата и се състои от овчи търбух, напълнен с елдена каша, мозък и крачка. – Такава няня – продължи той, като се обърна към Чичиков – не можете яде в града: там ще ви дадат дявол знае какво!

– У губернатора обаче не готвят лошо – каза Чичиков.

– Ами знаете ли от какво готвят всичко това? Вие няма да ядете, ако узнаете.

– Не зная как готвят, за това не мога да съдя; но свинските котлети и варената риба бяха превъзходни.

– Тъй ви се е сторило. Защото аз знам какво купуват на пазара. Оня ми ти канала готвач, дето се е учил у френеца, ще купи някоя котка, ще я одере, па ще я даде на софрата наместо заек.

– Фу, какви неприятности приказваш! – забеляза съпругата на Собакевич.

– Па така си е, душке, тъй правят те, аз не съм крив, тъй правят те всички. Всичко, което е непотребно, което наша Акулка го хвърля, с ваше позволение, в помийната кофа, те го турят в супата, и в супата! Да върви; вътре!

– Ти на трапезата все нещо такова ще разправяш – възрази пак съпругата на Собакевич.

Че какво, душо моя – отговори Собакевич, – да ставаше това у нас, щях да ти кажа право в очите, че аз мръсотии няма да ям. Жабата, ако ще би и цялата да ми и посипеш със захар, пак няма да я турна в устата си, и мидата също: зер, знам аз на какво прилича мидата. Вземете си овнешко – продължаваше той, като канеше Чичиков, – това е овнешки бут с каша. Това не са ония фрикасети*, дето ги готвят по аристократическите къщи от овче месо, което по четири-пет дни се търкаля из пазара. Всичко това са го измислили докторите – немци и французи; бих ги обесил аз тях за това. Измислили ми диета – да лекуват с глад! Като имат немска мекокоствена натура, те си въобразяват, че и руският стомах ще изтърпи! Не, това е съвсем друго, всичко това е измислица, това е... – Тук Собакевич дори сърдито заклати глава. – Казват ми – просвета, просвета, но такава просвета... фу! Щях да кажа друга дума, ама на, на трапезата не е прилично. У мене не е тъй. У мене, ако има свинско – слагай цялата свиня на трапезата, ако има овче – целия овен домъкни, ако има гъска – цялата гъска! По-добре е да изям само два вида ястия, ама да изям според мярката си, колкото ми душа иска. – Собакевич потвърди това на дело: той сложи на своята чиния половината от овнешкия бут и изяде всичко, изгриза, изсмука го до последното кокалче.

[* _Фрикасе_ – кълцано месо със сос.]

„Да – помисли си Чичиков, – тоя разбира от ядене.“

– У мене не е тъй – продължаваше Собакевич, като бършеше с кърпа ръцете си, – у мене не е като у някой си Плюшкин: 800 души има, а пък живее и се храни по-лошо от моя говедар.

– Кой е този Плюшкин? – попита Чичиков.

– Мошеник – отговори Собакевич. – Такъв скъперник, какъвто мъчно може да си представи човек. В затвора окованите във вериги живеят по-добре от него: всичките си хора измори от глад.

– Наистина ли? – подзе съчувствено Чичиков. – И вие казвате, че неговите хора мрат в голям брой?

– Мрат като мухи.

– Нима като мухи? Ами позволете да ви попитам, далеч ли живее той от вас?

– На пет версти.

– На пет версти! – възкликна Чичиков и дори почувствува малко разтупване на сърцето. – Като се излезе от вашата порта, надясно или наляво ще бъде?

– Не ви съветвам да знаете дори и пътя към това куче! – каза Собакевич. – По-извинително е да отиде човек в някое непристойно място, отколкото при него.

– Не, аз попитах не за някакви... а само защото се интересувам да изуча разни места – отговори на това Чичиков.

Подир овнешкия бут последваха ватрушки*, от които всяка една беше много по-голяма от чинията, после пуяк, голям колкото теле, натъпкан с всякакви неща: с

яйца, ориз, дробчета и кой знае още с какво, което падаше като камък в стомаха. С това обядът се свърши: ала като станаха от трапезата. Чичиков усети, че е натежал с цял пул. Отидоха в гостната, дето вече беше сложено на чинийка сладко – от круши ли, или от сливи, или от друг някакъв плод, – до което впрочем не се допряха нито гостът, нито домакинът. Домакинята излезе да тури сладко и в други чинийки. Възползувай от нейното отсъствие, Чичиков се обърна към Собакевич, който, възлегнат на едно кресло, само попъшкваше след сития обяд и издаваше с уста някакви неясни звуци, като се кръстеше и затуляше всеки миг устата си с ръка. Чичиков се обърна към него с тия думи:

[* _Ватрушки_ – питки с извити нагоре краища и на върха с извара.]

– Бих искал да поприказвам с вас за една работица.

– Ето ви още сладко – каза домакинята, като се върна с друга чинийка, – репички, варени с мед!

– После ще вземем! – рече Собакевич. – Ти сега си иди в стаята, а ние с Павел Иванович ще хвърлим фраковете, да си поотпочинем мъничко.

Домакинята вече изяви готовност да прати за дюшеци и възглавници, но домакинът ѝ каза:

– Нищо, ние ще си починем в креслата.

И тя си излезе.

Собакевич понаведе леко глава, като се готвеше да чуе в какво се състои работицата. Чичиков почна някак твърде издалеко, докосна се изобщо до цялата руска държава и се изказа с голяма похвала за нейното пространство, каза, че дори най-древната римска монархия не е била толкова голяма и чужденците с право се учудват... Собакевич все слушаше с наведена глава. И че според съществуващите положения в тая държава, на която няма друга равна по слава, регистрираните души, като свършат своето жизнено поприще, продължават да се числят все още, до подаване нов списък, наравно с живите, за да не се обременяват канцелариите с множество дребни и безполезни справки и да не се увеличава сложността на и без това сложния държавен механизъм... Собакевич все слушаше с наведена глава – и че при всичката справедливост на тая мярка, тя обаче бива май тежичка за мнозина стопани, задължавайки ги да плащат за тях данък като за живи хора, и че той, чувствайки уважение лично към него, готов е дори да вземе отчасти върху себе си това действително тежко задължение. Относно главния предмет Чичиков се изрази твърде предпазливо: не спомена, че душите са умрели, а само – несъществуващи.

Собакевич все слушаше както по-преди с наведена глава и нищо, което от малко да прилича на израз, не се показва на лицето му. Сякаш в това тяло съвсем нямаше душа или имаше, но съвсем не там, дето трябва, а както у безсмъртния Кашчей нейде зад гори и планини и е покрита с такава дебела черупка, че каквото и да мърдаше на дъното, не причиняваше никакво раздвижване на повърхността ѝ.

– И тъй? – каза Чичиков, очаквайки отговор не без известно възмущение.

– Вам ви трябва мъртви души? – попита Собакевич твърде просто, без ни най-малко учудване, като че беше думата за жито.

– Да – отговори Чичиков и пак смекчи израза, като додаде: – Несъществуващи.

– Ще се намерят; защо не... – каза Собакевич.

– А щом се намерят, то без съмнение... ще ви бъде приятно да се избавите от тях?

– Моля ви се, аз съм готов да ви ги продам – рече Собакевич, като приповдигна вече главата си и се досети, че купувачът сигурно трябва да има някакъв интерес.

„Дявол го взел! – помисли си Чичиков. – Този продава, още преди да съм загатнал!“ И продума гласно:

– Ами каква например ще им бъде цената? Макар че собствено, това е такъв предмет... че за цена е дори странно...

– За да не ви искам повече, по сто рубли едната – отговори Собакевич.

– По сто ли! – извика Чичиков, като зяпна и го загледа направо в очите, не знаейки криво ли е дочул, или езикът на Собакевич поради тежката си природа не се обърна както трябва, та изтърси наместо една – друга дума.

– Как, нима ви се видя скъпо? – запита Собакевич и после додаде: – Ами каква е вашата цена?

– Моята цена! Ние навярно нещо сме сбъркали или не се разбираме един друг,

забравяме в какво се състои предметът. Аз от своя страна, като турям ръка на сърцето си, смятам по осемдесет копейки за едната душа – това е най-високата цена!

– Ама я рекохте и вие – по осемдесет копейки!

– А че по моя преценка, мисля, повече не може.

– Та аз не ви продавам цървули.

– Но съгласете се и вие сам, че това не са и хора.

– Ама вие мислите, че ще намерите такъв глупак, който да ви ги продаде по дваисет копейки душата от списъците?

– Но моля ви се, защо споменавате тук списъците? Самите души отколе вече са умрели, останал е само един неуловим от чувствата звук. Ала за да не влизаме в по-нататъшна разправия по тая работа, заповядайте, ще ви дам по една и половина рубла, но повече не мога.

– Как не ви е срам да предлагате такава сума! Пазарете се както трябва, кажете истинска цена.

– Не мога, Михаил Семьонович, повярвайте, по съвест ви говоря, не мога: което не може да се направи, не може да се направи – рече Чичиков, ала придаде още половин рубла.

– Та защо се стискате толкова? – каза Собакевич. – Наистина не е скъпо! Да е някой мошеник, ще ви излъже, ще ви продаде смет, а не души, а пък моите души са като едри орехи, все отбор; все или майстори, или здравеняци-селяни. Вие вижте: на, например коларят Михеев! Той не правеше никакви други коли освен с пружини. И работата му не беше като някоя московска, дето трае ден до пладне, ами яко нещо... Сам ще обкове колата и ще я лакира.

Чичиков отвори уста, за да забележи, че Михеев отколе го няма на света, ала Собакевич беше се увлякъл, както се казва, от силата на речта си: кой знае отде се взе такава живост, такъв дар слово.

– Ами Пробка Степан, дърводелецът? Главата си залагам, ако намерите другаде такъв мужик. Пък каква сила беше! Да би служил в гвардията – бог знае що биха му дали; три аршина и един руп висок!

Чичиков пак искаше да му възрази, че и Пробка го няма на света: но Собакевич очевидно се беше разпалил; рукнаха такива потоци думи, че трябваше само да се слуша.

– Ами Милушкин, тухларят! Можеше да ти направи печка, в която щеш къща. Ами Максим Телятников, ботушарят: каквото дупнеше с шило – ботуши ставаше; от него ботуши – от тебе благословия: и да речеш барем веднъж да тури в уста ракия. Ами Еремей Сорокопльохин! Този мужик пък, ще ви кажа, самичък струваше колкото всички, в Москва търгуваше, само оброк* ми носеше по петстотин рубли. Видите ли какъв народ! Това не е каквото би ей продал някакъв си Плюшкин.

[* _Оброк_ – данък от крепостните на техния господар. – Б. р.]

– Но моля ви – каза най-сетне Чичиков, учуден от това изобилно наводнение на думи, които сякаш нямаха край. – защо изброявате всички тия техни качества? Та от тях не става нищо сега, те са вече мъртви хора. С това мъртво тяло, ако щеш, стобор подпирай, казва пословицата.

– Да, разбира се, мъртви са – каза Собакевич, който сякаш се свести и си спомни, че те наистина бяха вече мъртви, а после додаде: – А пък да ви кажа и това: какви хора са те? Мухи, а не хора.

– Все пак те съществуват, а пък това е просто мечта.

– Ба, не, не е мечта! Аз ще ви обадя какъв човек беше Михеев – такива хора сега не можете намери цяла ми ти машина, която в тази стая не може влезна; не, това не е мечта! А пък такива яки плешки имаше, че и кон не може да се мери с него! Желал бих да зная де на друго място бихте намерили такава мечта! – Последните думи той вече каза обърнат към окачените на стената портрети на Багратион и Колокотрони, както обикновено се случва със събеседниците, когато единият от тях изведнъж, неизвестно защо, току се обърне не към човека, към когото се отнасят думите, а към някое трето лице, дошло ненадейно, дори и съвсем непознато, от което той знае, че няма да чуе ни отговор, ни мнение, ни потвърждение, но ще устреми върху му погледа си, като че го вика за посредник; и непознатият, смутен малко в първата минута, не знае да отговаря ли за оная работа, от която хабер няма, или да постои малко тъй, за да запази потребното приличие, и после да се махне.

Не, повече от две рубли не мога да дам – каза Чичиков.

– Добре, за да не се сърдите, че скъпо ви искам и че не ще ви правя никаква отстъпка, заповядайте – по седемдесет и пет рубли за една душа, но само асигнации – истина ви думам, само за приятелство!

„Какво смята той наистина? – каза Чичиков. – За глупак ли ме смята, какво?“ И сетне додаде гласно:

– Чудно ми е, право да ви кажа, сякаш между нас става някое театрално представление или комедия: никак не мога да си обясня... Вие сте, както ми изглеждате, доста умен човек, владееете сведения на образованост. Та това нещо е просто – пфу. Какво струва? Кому е потребно?

– Че на, вие купувате: ще рече, потребно е.

Сега Чичиков си прехапа устната и не знаеше какво да отговори. Започна уж да приказва за някакви домашни и семейни обстоятелства, ала Собакевич каза просто:

– Аз не искам да знам какви ви са отношенията: в домашните работи на хората не се бъркам – това е ваша работа. Дотрябвали ви са души, аз ви продавам и вие ще се каете, ако не купите.

Две рублички – рече Чичиков.

– Я го гледай ги! Едно баба знае – едно бае, както казва пословицата; като рекохте две, та не искате вече да мръднете от тях. Вие дайте истинска цена!

„Хе, дявол да го вземе! – си каза Чичиков. – Ще му прибавя на това куче по половин рубла!“

– Добре, още по половин рубла ще ви дам.

– Тогава позволете и аз да кажа последната си дума: петдесет рубли! Истина ви думам, че ги продавам на загуба, по-евтино нийде не можете купи такъв добър народ!

„Ама че експлоататор!“ – си каза Чичиков и после продължи гласно, малко разядосан:

– Но какви са тия приказки? Като че ли наистина работата е сериозна! Та аз на друго място и без пари ще ги взема! Дори на драго сърце всеки ще ми ги отстъпи, за да се отърве по-скоро от тях. Само някой глупак ще иска да си ги държи и да плаща за тях данъци!

– Ама знаете ли, че такъв вид покупки – аз това го казвам само между нас, като приятели – не винаги са позволителни и само да пошушна аз или някой друг – такъв човек ще бъде лишен от всякаква довереност при сключване на контракти или при встъпване в някои полезни за него договори?

„Я го гледай къде бие, подлецът неден!“ – помисли си Чичиков и тутакси каза гласно с най-хладнокръвен вид.

– Както обичате, аз купувам не за никакви нужди, както мислите, а тъй... по склонност на собствените си мисли. Две и половина, ако не обичате – сбогом!

„Не можеш го уплаши, не се дава!“ – помисли си Собакевич. – Е, хайде, господ да ви съди, дайте по трийсет и ги вземете.

– Не, аз виждам, че не искате да ги продадете сбогом!

– Моля, моля! – каза Собакевич, като го хвана за ръката и го въведе в гостната. – Моля, ще ви кажа нещо.

– Защо се безпокоите, аз казах всичко.

– Моля, моля! – каза Собакевич, като не пускаше ръката му и настъпи крака му, защото нашият герой забрави да се пази, та за наказание трябваше да засъска и подскочи на единия си крак.

– Моля прошка! Струва ми се, аз ви обезпокоих. Моля, седнете тука! Моля! – Сега той го настани в едно кресло дори с известна сръчност като опитомена мечка, която умее хем да се обръща, хем да прави разни дяволии на въпросите: „Я покажи, мецано, как се къпят жените?“ или: „Ами как, мецо, малките деца крадат грах?“

– Истина ви думам, напусто си губя времето, аз трябва да бързам.

– Поседнете за една минутка, ей сега ще ви кажа една приятна дума. – Тука Собакевич приседна по-близо и каза на ухото му сякаш някакъв секрет: – Съгласен ли сте – един ъгъл?

– Тоест двайсет и пет рубли ли? Не, не, не! Дори и четвъртина ъгъл няма да дам, и копейка няма да принадлея.

Собакевич замълча. Чичиков също мълкна. Мълчанието продължи около две минути. Багратион с орловия нос гледаше от стената крайно внимателно тая покупка.

– А каква ще бъде последната ви цена? – попита най-сетне Собакевич.
– Две и половина.
– Право да ви кажа, вие цените човешката душа като варена ряпа. Барем по три рубли дайте!

– Не мога.
– Хайде, няма какво да се прави с вас, заповядайте! Губя, ама нравът ми е кучешки: не мога да не направя удоволствие на своя ближен. Ами нали и продавателно трябва да направим, за да бъде всичко в ред?

– Разбира се.
– Е, туйто; ще трябва да се ходи и в града.

Тъй се свърши работата. И двамата се надумаха другия ден да отидат в града и да свършат с продавателното. Чичиков поиска един списък на селяните. Собакевич се съгласи на драго сърце и начаса отиде в бюрото си, собственоръчно се залови не само да изважда всички поименно, но дори с означаване похвалните им качества.

А Чичиков, като нямаше какво да прави, застанал отзад, се залови да изглежда цялата му просторна снага. Като погледна гърба му, широк като на вятските ниски коне, и краката му, прилични на чугунени стълбчета, които се поставят по тротоарите, не можа да не извика вътрешно: „Ех, че те е дарил господ! На, дето се е рекло, лоша кройка, ала здрав шев! Дали си се родил такава мечка, или те е омечил глухият затътен живот, сеитбите, разправиите със селяните и поради тях си станал, дето се вика, човек-юмрук*? Но не; аз мисля, че би останал все същият, дори ако бяха те и по модата възпитали и пуснали в света и ако би живял в Петербург, а не в дълбоко затътен край. Цялата разлика щеше да е, че сега изядаш половин овчи бут с каша, след като си закусил с питка, колкото една чиния, а тогава щеше да ядеш някакви котлетки с трюфели. И ето на, сега имаш под своя власт мужици: добре си с тях и, разбира се, няма да ги онеправдаеш, защото са твои – инак за тебе ще е по-лошо; а тогава щеше да имаш чиновници, които щеше силно да подмушкваш, защото знаеш, че не са твои крепостни, или пък щеше да крадеш държавата! Не, който е юмрук, той не може да се разтвори като длан! А ако отвориш единия или двата пръста на юмука – ще бъде още по-лошо. Ако би опитал от малко-малко връхчетата на някоя наука, после, когато заеме по-високо място, той би им дал да разберат на всички ония, които действително са получили някоя наука! И кой знае дали не би си казал още: «Я чакай да им кажа аз на тях кой съм!» Па ще седне и ще измисли някое такова мъдро постановление, от което мнозина ще има да си изпатят. Ех, да можеше всички тия кулаци...”

[* _Човек-юмрук_ – непреводима игрословица – „кулак“, юмрук и експлоататор. – Б. р.]

– Готов е списъкът – проговори Собакевич, като се обърна на мястото си.
– Готов ли? Моля, дайте го тука. – Той го прегледа набързо и се учуди на акуратността и точността му: бяха обстойно вписани не само занаятът, званието, годините и семейното състояние, но дори на белите полета имаше особени бележки за поведението, трезвостта – с една дума: да ти е драго да го гледаш.

– Сега, моля ви, малко капаро – каза Собакевич.
– Че защо ви е капаро? В града ще получите наведнъж всичките пари.
– Все пак, знайте, тъй си му е редът – възрази Собакевич.
– Че аз не зная колко да ви дам, не съм взел със себе си пари. Ето, имам десет рубли.

– Какво десет! Дайте поне петдесет!
Чичиков почна уж да се оправдава, че няма, ала Собакевич тъй положително каза, че има пари, щото той извади още една асигнация и каза:

– Добре, на ви още петнайсет, всичко дваисет и пет. Моля само, дайте ми разписка.

– Че за какво ви е разписка?
– Все пак, знаете, по-добре е с разписка. Невярно време... може всичко, да се случи.

– Добре, дайте тука парите.
– Че защо са ви парите? Аз ги държа в ръката си! Щом напишете разписката, в същата минута ще ви ги дам.
– Ама, моля ви, как ще напиша разписката? Първом трябва да видя парите.

Чичиков пусна от ръцете си банкнотите, които Собакевич взе, приближи се до масата, затисна ги с пръстите на лявата си ръка, а с другата написа на късче хартия, че е получил напълно капаро двайсет и пет рубли в държавни асигнации за продадените по списък хора. Като написа разписка, той прегледа още един път асигнациите.

— Тази банкнота е май старичка — забеляза той, като разглеждаше едната от тях на светло. — Малко покъсана; но хайде, между приятели няма какво да му издирваме толкова.

„Експлоататор! Експлоататор! — помисли си Чичиков. — А на туй отгоре още и помешчик.“

— Ами от женски пол не искате ли?

— Не, благодаря.

— Евтино ще ви ги дам. За приятелство, по рубличка парчето.

— Не, не ми трябват от женски пол.

— Е, щом не ви трябват, няма какво да се говори. На вкус закон няма: един обича попа, друг — попадията — казва пословицата.

— Още едно бих искал да ви помоля — тази покупка да остане между нас — каза Чичиков, като си вземаше сбогом.

— Е, то се разбира от само себе си. Трето лице няма какво да се бърка тука: онова, което искрено става между близки приятели, трябва да си остане във взаимното им приятелство. Сбогом! Благодаря, че ме посетихте, моля и занаят да не ме забравяте: щом ви се падне свободен час, елате пак да похапнем заедно, да прекараме времето. Може пак да се случи да си услужим един другиму с нещо.

„Ами, надявай се! — думаше на ума си Чичиков, като се качваше в бричката. — По две и половина рубли ме оскуба за една мъртва душа, дяволският кулак!“

Той беше недоволен от поведението на Собакевич. Защото, каквото и да се казва, все пак беше уж познат човек — и у губернатора, и у полицейския началник се виждаха, а пък постъпи с него като със съвсем чужд човек: за нищо и никаква работа му взе пари! Когато бричката излезе от двора, той се обърна назад и видя, че Собакевич все още стоеше на стълбата и както изглеждаше, искаше да види накъде ще поеме гостът.

— Подлецът неден, още стои там! — процеди той през зъби и заповяда на Селифан да завие към селските къщи, тъй че, като се отдалечат, колата да не се вижда от господарския двор. Нему се искаше да наминае у Плюшкин, у когото според думите на Собакевич хората умирали като мухи; но искаше Собакевич да не знае затова. Когато бричката беше вече на края на селото, той повика при себе си първия срещнат мужик, който бе дигнал нейде из пътя една много дебела гредка и я мъкнеше на рамо, подобно на неуморната мравка, към дома си.

— Хей, брадатият, как може да се иде оттук у Плюшкин, но тъй, че да не се минава покрай господарската къща?

Мужикът като че ли се затрудни от това питане.

— Какво, не го ли познаваш?

— Не, господарю, не го познавам.

— Ех, и ти! Пък бели косми са ти поникнали вече! Скъперникът Плюшкин не го ли познаваш — оня, дето лошо храни хората си?

— А, закръпко, закръпко! — извика мужикът. Към думата закръпко беше прибавена от него още една друга дума, много сполучлива, но която не се употребява в светския разговор, та затова ние ще я изпуснем. Ала човек може да се досети, че тоя израз беше много на мястото си, защото Чичиков, дълго след като бе изчезнал от очите му мужикът и когато вече бяха отишли много напред, все още продължаваше да се усмихва в бричката. Силно се изразява руският народ! И когато награди някого с именце, ще мине то в рода и потомството му, ще го повлече той подире си и на служба, и в оставка, и в Петербург, и накрай света. И колкото и да хитрува и да облагородява после своя прякор, ако ще и да накара разни пишещи хорица да го изкарат за наемна плата от древен княжески род, нищо няма да помогне: от цялото си гарванско гърло ще изграка сам за себе си прякора и ще каже ясно отде е изхвъркнала птицата.

Майсторски казаното, също както написаното, и с брадва не можеш го отсеке. А пък колко сполучливо бива всичко онова, което излиза от дълбочината на Русия, дето няма ни немски, ни чухонски, ни никои други племена, а си е сам-самороден, жив и пъргав

руски ум, който не търси в джоба си думата, не я мъти, както квачка пилците, а я лепва наведнъж като паспорт за вечно носене и няма какво да се принажда отсетне какъв ти бил носът или устните; с една черта си нарисувал от глава до пети!

Както безчетно множество черкви, манастири с куполи, с глави, с кръстове са пръснати из светата благочестива Русия, тъй и безчетно множество племена, поколения, народи се трупат, пъстрейт и пълпят по лицето на земята. И всеки народ, който носи в себе си залог на сили и е пълен с творчески способности на душата, със своята ярка особеност и други божии дарби своеобразно се е отличил всеки със своя собствена дума, с която, изразявайки какъвто и да било предмет, отразява в израза му част от собствения си характер. Със сърцевидение и мъдро познаване на живота ще се отеки думата на британеца; като лека гиздосия ще блесне и ще се пръсне нетрайното слово на французина; дълбокомислено ще измъдри своята не всекиму достъпна, умномършава дума немецът; ала няма дума, която да бъде тъй широка, тъй жива, тъй да се изтръгва изпод самото сърце, тъй да кипи и животрепти, както майсторски казаната руска дума.

ГЛАВА VI

По-рано, отдавна, в годините на моята младост, в годините на безвъзвратно отлетялото ми детинство, драго ми беше, когато пътувах, да приближавам за пръв път някое непознато място: все едно селце ли беше то, бедно околийско градче ли, село или предградие – детският ми любопитен поглед откриваше множество интересни неща в него. Всяка сграда, всичко, което носеше върху себе си отпечатък на каква-годе лична особеност, всичко ме спираше и поразяваше. Масивна ли държавна постройка от известна архитектура с половин фалшиви прозорци, стърчаща сам-сама посред купчина дървени едноетажни еснафски провинциални къщурки, валчест ли правилен купол, цял обкован с бяла ламарина, въземнат над белосана като сняг нова черква, пазар ли, провинциално ли конте, срещнато в града – нищо не се изплъзваше от моето свежо тънко внимание и аз, подал нос навън от пътническата каруца, вглеждах се и в невидената дотогава кройка на някой сюртук, и в дъсчените сандъчета с гвоздеи, с жлътнала се отдалече сира, със стафиди и сапун, които се тъмнееха през вратата на някое овощарско дюкянче заедно със стъкленници изсъхнали московски бонбони; вглеждах се и в минаващия отстрани на пътя пехотински офицер, завеян бог знае от каква губерния, за да събира теготата на околийското градче; вглеждах се и в облечения в сибирка* търговец, който прехвърчаше с кабриолет, и се унасях мислено подире им в техния беден живот. Минеше ли покрай мене околийски чиновник, аз се замислях: къде отива той, на вечеринка ли у някой свой побратим, или право у дома, за да поседи около половин час на балкончето пред вратата, докато не е паднал още гъст здрач, и сетне да седне на ранна вечеря с майка си, жена си, сестра си и цялата си челяд; и за какво ще разговарят те помежду си в това време, когато момичето-слугинче с мъниста или момчето-слуга с дебела куртка ще донесе вече подир супата лоена свещ в дълговечен домашен свещник. Когато приближавах селото на някой помешчик, аз с любопитство изглеждах високата тясна дървена камбанария или широката тъмна дървена стара черква. Примамливо се мяркаха отдалече през зеленината на дърветата червения покрив и белите комини на помешчиковата къща и аз очаквах нетърпеливо кога ще се разделят затулилите я от двете страни градини и тя ще се белне цяла със своята – тогава, уви! – съвсем не просташка външност и по нея се мъчех да отгатна какъв е самият помешчик – някой шишав ли и има ли синове, или тъкмо половин дузина дъщери със звънлив момински смях, лудории и с неизменната хубавица най-малка сестра и дали са чернооки те, и веселяк ли е той, или навъсен като септември в последните дни, гледа в календара и се разправя за отегчителната на младежта ръж и пшеница. Сега равнодушно приближавам всяко непознато село и равнодушно гледам просташката му външност; за моя изстинал поглед вред е неприятно, не ми се смее и туй, което понякога, в предишните години, би събудило жив израз на лицето ми, смях и немлъкващи речи, сега се плъзга и отминава и безучастно мълчание пази неподвижната ми уста. О, моя младост! О, моя свежест!

[* Сибирка – късо върхно палто, пристегнато в пояса и с гънки.]

Докато мислеше и вътрешно се смееше над прякора, лепнат от мъжиците на

Плюшкин, Чичиков не забеляза как влезе сред едно пространно село с много къщи и улици. Скоро обаче той бе принуден да го забележи поради един силен блясък, причинен от дървената настилка, пред която градският калдъръм беше нищо. Гредите, с която беше настлана улицата като клавиши на фортепиано, се движеха ту нагоре, ту надолу, и оня, който минаваше с кола, ако не се попазваше, си спечелваше или буца на тила, или синьо петно на челото, или пък се случваше да прехапе силно със собствените си зъби крайчеца на собствения си език. Някаква особена овехтялост забеляза той върху всички селски постройки; гредите на къщите бяха тъмни и стари; много покриви прозираха като решето; на някои беше останало само украшението върху билото и гредите отстрани във вид на ребра. Изглеждаше, като че ли самите стопани бяха снели от тях летвите и дъските, като са разсъждавали, и, разбира се, много вярно, че във време на дъжд покривите не бранят, а когато е ясно – и без това не капе, а пък да пазят полите на жените си в къщи няма защо, когато има простор и в кръчмата, и на широкия друм – с една дума, дето им е воля. Прозорците на къщурките бяха без стъкла, някои бяха затъкнати с парцал или забун; балкончетата с перила, правени кой знае по какви причини в някои руски къщи чак под самите стрехи, бяха се кривнали и почернели съвсем неживописно. Иззад къщите се простираха на много места редица огромни хладни с жито, застояли се, както се вижда, от дълго, по цвят те приличаха на стари, недобре изпечени тухли; по върха им бяха поникнали всевъзможни боклуци, а отстрани бяха покарали шубраци. Житото, както изглеждаше, беше господарско. Иззад житните кладки и вехтите покриви се възземаха и мяркаха в чистия въздух ту отдясно, ту отляво, според завоите, които правеше бричката, двете селски църкви, една до друга – едната запустяла, дървена, другата – зидана, с жълтички стени, изпоцапана и изпопукана. Взе да се показва постепенно господарската къща и най-сетне изпъкна цяла на онова място, дето редицата къщи се прекъсваше и започваше зеленчукова градина, обградена с нисък плет, на места изпокъртен. Като някакъв грохнал инвалид изглеждаше този чуден замък, дълъг, дълъг, извън мярката. На някои места той беше едноетажен, на други – двуетажен; върху потъмнелия покрив, който не навсякъде надеждно защищаваше старостта му, стърчаха два белведера един срещу друг – и двата кривнати настрани и изгубили вече боята, която някога ги е покривала. Стените на къщата показваха тук-там озъбена решетообразна мазилка и както личеше, бяха много пострадали от лошо време, дъждове, бури и есенни промени. От прозорците само два бяха отворени, другите бяха закрити с капаци или дори заковани с дъски. Тези два прозореца от своя страна бяха също полуслепи: на единия от тях се тъмнееше залепен триъгълник от синя захарна хартия.

Старата широка градина, която се простираше зад къщата, като излизаше във от село и се губеше в полето, буренясала и заглъхнала – сякаш едничка освежаваше просторното село и едничка беше напълно живописна в своето картинно запустение. Като зелени облаци и неправилни трепетнолистни куполи стояха върху небесния хоризонт преплетените вършини на разраслите се на воля дървеса. Един бял колосален ствол на бреза, лишен от връх, скършен от буря или гръм, се издигаше над тази гъстолиста зеленина и се кръглеше във въздуха като правилна мраморна лъскава колона; полегатият му островръх край, с който той свършваше горе наместо капител, се чернееше върху снежната му белота като шапка или птица. Хмелът, който задушаваше долу шубраци от бърз, калина и леска, пълзеше по върха на цялата ограда, възземаше се нагоре и до половина обвиваше пречупената бреза. Като стигаше до средата ѝ, спускаше се оттам надолу и почваше вече да залавя вършето на други дървета или пък висеше във въздуха, като виеше на колелца тънките си вкопчващи се жилки, леко полюлявани от въздуха. Тук-там зелените гъстаци, озарени от слънцето, се разтваряха и се показваше неосветена глъбина, зинала като тъмна паст; тя беше цяла засенена и в черната дълбочина се мяркаха едва-едва лъкатушна тясна пътека, паднали перила, кривнала беседка, хралупа на грохнал върбов ствол, сив храсталак като гъста четина, подал иззад върбата преплетени и кръстосани в безредие листи и вейки, изсъхнали от страшната задуха, и най-сетне млада кленова клонка, протегнала отстрана своите зелени листа-лапи, под един от които слънцето, провряло се бог знае как, го преобразяваше изведнъж в прозрачен и огнен, чудно сияещ в тая гъста тъмнина. На една страна в самия край на градината няколко трепетлики, израсли високо над другите, издигаха огромни гарванови гнезда на треперливите си вършини. По някои от тях висяха надолу заедно с изсъхнали листа отчекнати и не съвсем откъснати клони. С

една дума, всичко беше някак пустинно хубаво, както не може да измисли нито природата, нито изкуството, но както бива само тогава, когато те се съчетаят заедно, когато по натрупания, често без смисъл, труд на човека премине с окончателното си длето природата, за да направи по-леки тежките маси, за да унищожи грубо усещаната правилност и мизерните дупки, през които се вижда явният, гол план, и да даде чудна топлина на всичко, което се е създало в хладината на отмерената чистота и спретнатост.

Като направи един или два завоя, нашият герой се озова най-после пред самата къща, която му се видя сега още по-печална. Зелена плесен покриваше старите дървета на оградата и портата. Множество сгради – за слуги, хамбари, зимници – явно овехтяващи, пълнеха двора; до тях, надясно и наляво, се виждаха врати към други дворища. Всичко говореше, че някога стопанството тук е вървяло в широк размер, а сега всичко изглеждаше мрачно. Не се забелязваше нищо, което да съживи картината – ни врати да се отворят, ни хора да излизат отнякъде, никакви живи къщни шетни и грижи! Само пътната порта беше отворена, и то защото беше влязъл един мужик с натоварена талига, покрита с рогозка, дошъл сякаш нарочно за да съживи това замряло място: в друго време и тя биваше затворена здраво, защото на желязната врата висеше един исполински катинар. До една от сградите Чичиков скоро забеляза някаква фигура, която почна да се кара на мужика, дошъл с талигата. Той дълго не можа да разпознае от какъв пол беше фигурата – селянка или селянин. Дрехата я беше съвсем неопределена, много прилична на женски халат, на главата ѝ качулка, каквито носят слугините селянки; само гласът му се стори малко по-дебел, но като на жена. „Брей жена е! – рече си той и тутакси додаде: – Ба, не е! Разбира се, жена е!“ – най-после каза, като се вгледа по-внимателно. Фигурата от своя страна също го гледаше внимателно. Изглеждаше, че гостът беше за нея нещо невидяно, защото тя го разглеждаше не само него, но и Селифан, и конете, като почнеш от опашката, та до муцуната. По закачените на пояса и ключове и по това, че тя гълчеше мужика с доста оскърбителни думи, Чичиков заключи, че тя сигурно е икономката.

– Чувай, стрино – проговори той, като слизаше от бричката, – де е господарят ти?...

– Няма го дома – прекъсна го икономката, без да дочака края на питането, и после подир минута додаде: – Какво ви трябва?

– Имам работа с него.

– Влезте в къщи – рече икономката, като се обърна и му показа гърба си, който беше оцапан с брашно, а по-надолу имаше една голяма дупка.

Той влезе в един тъмен широк трем, отдето го лъхна влага като в зимник. От трема попадна в една стая, също тъмна, едва озарена от светлина, която идеше от една широка пролука под вратата. Като отвори тая врата, той най-сетне се видя на светло и биде поразен от безредието, което беше пред него. Изглеждаше, като че в къщата сега миеха дъските, та тук бяха натрупали временно всичките мебели. На една маса стоеше дори счупен стол, а до него часовник със спряно махало, около което паяк бе успял да уплете паяжина. Тук също стоеше, опрян с едната си страна към стената, един долап със старовремски сребърни предмети, шишенца и китайски фарфор. На писмената маса, инкрустирана със седефена мозайка, която на места бе вече изпадала и оставила подире си само жълти жлебчета, пълни с клей, бяха струпани множество всевъзможни неща: купчинка ситно изписани хартийки, затиснати с мраморна позеленяла преса с яйчице отгоре, някаква си старовремска книга с кожена подвързия и червени краища, един лимон, цял изсъхнал и станал колкото лешник, отчупена ръчка от кресло, чаша с някаква течност и с три мухи вътре, покрита отгоре с писмо, парченце червен восък, парцалче, намерено някъде, две пачи пера, оцапани с мастило и изсъхнали като от охтика, зъбочистка, свършено пожълтяла, с която стопанинът навярно е човъркал зъбите си още преди нашествието на французите в Москва.

По стените бяха накачени доста нагъсто и безразборно няколко картини: една дълга пожълтяла гравюра, която изобразяваше някакво сражение – с огромни барабани, викащи войници с триъгълни шапки и със затъващи коне – без стъкло, турена в рамка от червено дърво с тънки бронзови ивици и бронзови кръгчета по ъглите. Наред с тях заемаше половин стена една огромна почерняла картина с маслени бои, която изобразяваше цветя, плодове, разрязана диня, муцуна на дива свиня и увиснала с главата надолу патица. Отсред тавана висеше полилей в платнен калъф, който от праха

беше заприличал на пашкул с бубата вътре. В един ъгъл на стаята на пода бе натрупана купчина от всички ония предмети, които бяха по-груби и недостойни да стоят по масите. Какво именно се намираше в тая купчина – мъчно беше да се каже, защото прахът върху нея беше толкова изобилен, че ръцете на оня, който се допреше до нея, заприличваха на ръкавици; по-изпъкнало от другите неща стърчаха оттам счупено парче от дървена лопата и една вехта подметка от ботуш. По никакъв начин не би могло да се каже, че в тая стая живее живо същество, ако една стара, износена качулка, която стоеше на масата, не говореше за неговото пребиваване. Докато той разглеждаше цялата странна наредба, страничната врата се отвори и влезе същата оная икономка, която той срещна на двора. Но сега той видя, че това беше по-скоро иконом, отколкото икономка: икономката поне не бръсне брадата си, а тоя напротив, я бръснеше и, както изглеждаше, доста рядко, защото пялата му гуша с долната част на бузите приличаха на телено чесало, с каквото чешат конете. Като придаде на лицето си въпросителен израз, Чичиков очакваше с нетърпение да чуе какво иска да му каже икономът. Икономът от своя страна също очакваше какво иска да му каже Чичиков. Най-сетне последният, учуден от това странно недоумение, се реши да попита:

– Какво стана господарят? Дома ли е?

– Тук е стопанинът – отвърна икономът.

– Че де е? – запита пак Чичиков.

Та що, драги, спяп ли сте или какво? – забеляза икономът. – Ама че сте и вие! Ето ме, аз съм стопанинът!

Тук нашият герой, без да иска, отстъпи назад и го погледна втренчено. Случвало му се беше да вижда много и разни хора, дори такива, каквито на нас с читателя може би никога не ще ни се случи да видим; ала такъв още не бе виждал. Лицето му не представляваше нищо особено, то беше почти такова, каквото бива у мнозина мършави старци, само долната челюст се издаваше твърде далеч напред така, че той трябваше винаги да я закрива с кърпа, за да не я заплуе; малките му очички още не бяха угаснали и играеха изпод високо израслите вежди като мишки, когато, подали из тъмните си дупки муцунки, с наострени уши и раздвижени въси, разглеждат дали не се е спотаила нейде някоя котка или някое палаво момче и душат подозрително дори и въздуха. Много по-забележително беше облеклото му. С никакви средства и старания човек не можеше да открие от какво беше направен халатът му: ръкавите и горните поли дотолкова бяха се омазали и лъснали, че приличаха на юфт, от който правят ботуши; отзад вместо две се клатушкаха четири поли, от които се подаваха фъндъци памук. Около шията също беше завързано нещо, което не можеше да се разбере чорап ли е, превръзка ли е или колан, но по никакъв начин не беше вратовръзка. С една дума, да би го срещнал Чичиков тъй пременен при някоя църковна врата, навярно би му дал един меден петак, защото за честта на нашия герой трябва да кажем, че той имаше състрадателно сърце и не можеше да се удържи да не подари на сиромаша един меден петак. Ала пред него стоеше не просяк, пред него стоеше помешчик. Тоя помешчик владееше повече от хиляда души селяни и надали можеше да се намери у друг някой толкова храна – на зърно, на брашно и просто на кладки, а зимниците, хамбарите и сушилните да са натъпкани с толкова много платна, сукна, овчи кожи, обработени и сурови, сушени риби и всякакви зеленчуци и хранителни припаси. Да би назърнал някой в работния му двор, дето бяха приготвени в запас всякакви дървени изделия и съдове, които никога не влизаха в работа – би му се сторило, че се е намерил по някакъв начини в Москва на дървения пазар, дето всекидневно отиват пъргави тъщи и свекърви, с готвачките отподире, да пазаруват различни неща за къщните си нужди и дето се белеят на камари, всякакви дървени работи, дялани, стружени, сглобявани и плетени, бъчви, качета, чебури, бурета, кани с човка и без човка, чутури, кошници, панери, дето жените държат къдели, конци и други подобни дреболии, кошове от тънка вита трепетлика, кутийки от плетена брезова кора и много други неща, които употребява богатата и бедна Русия. И защо, да попита човек, трябваше на Плюшкин такава грамада от подобни изделия? Цял живот не би дошло ред да се употребят те дори за две такива домакинства като неговото; ала нему и това се виждаше малко. Недоволен от събраното, той всеки ден се разхождаше по улиците на своето село, надничаше под мостчета, под греди и всичко, каквото му попаднеше: вехта подметка, женска дрипа, железен гвоздей, глинено чирепче – всичко мъкнеше в къщи и го туряше в купа, който Чичиков съзря в ъгъла. „Я вижте, рибарят тръгна на

лов!“ – думаша селяните, като го зърнеха да отива за плячка. И наистина след него нямаше нужда да се помита улицата: ако някой пътник офицер изгубваше шпората си, шпората начаса отиваше в известната купчина; ако някоя селянка се заплеснеше някак на кладенеца, та забравяше кофата си, той задигаше и кофата. Впрочем, когато някой селянин го забележеше и го уличеше на местопрестъплението, той не се опираше и връщаше задигнатия предмет: но попаднеше ли веднъж тоя предмет е купчината, тогава всичко бе свършено: той се вереше и кълнеше, че предметът е негов, купен еди-кога си от еди-кого си, или пък останал от дядо му. В стаята си той дигаше от пода всичко, каквото видеше: парченца червен вощък, късче хартия, перце, и всичко туй слагаше на писмената маса или прозореца.

А пък беше време, когато той бе само пестелив стопанин! Беше женен, къшовник и съседите му се отбиваха у тях да си хапнат добре, да послушат и се поучат от него на стопанство и мъдра спестовност. Всичко течеше живо и с отмерен вървеж: движеха се воденици, тепавици, работеха сукнени фабрики, столарски тезгяхи, предачници; вред и във всичко се вмъкваше зоркият поглед на стопанина и като трудолюбив паяк той припкахе загрижено, но чевръсто по всички краища на своята стопанска паяжина. В чертите на лицето му не се отразяваха твърде силни чувства, ала в очите му личеше ум: с опитност и познаване на света бе проникната речта му и на госта биваше приятно да го слуша; приветливата и приказлива домакиня се славеше с гостоприемство; за посрещане на гостите излизаха двете му миловидни дъщери – и двете русокоси и свежи като рози, изскачаше и син му, пъргаво момче и се целуваше с всички, без много да обръща внимание дали това е приятно, или не на госта. В къщата бяха отворени всички прозорци, в задните горни стаи се помещаваше учителят французин, който се бръснеше чудесно и беше голям стрелец: за обяд винаги донасяше фазани или патици, а понякога и само врабешки яйца, които поръчваше да му опържат, защото никой друг в цялата къща не ги ядеше; там също живееше и една негова съотечественица, наставница на двете девойки. Самият домакин се явяваше на трапезата със сюртук, макар и малко поизносен, ала чист, лактите бяха здрави: нийде никаква кръпка. Ала добрата домакиня се помина, част от ключовете, а заедно с тях и малките грижи преминаха върху него. Плюшкин стана по-неспокоен и както всички вдовци, по-подозрителен и по-скъперник. На голямата си дъщеря, Александра Степановна, той не можеше да се довери за всичко, пък и имал право, защото Александра Степановна скоро побягнала с един щабсротмистър, който знае от кой кавалерийски полк, и се венча с него набързо в една селска черква, знаейки, че баща ѝ не обича офицерите поради чудноватото предубеждение, че всички военни са картоиграчи и прахосници. Бащата я прокълна тогава, ала не си направи труд да я преследва. В къщи стана още по-пусто. Скъперничеството на стопанина почна да проличава по-ясно; лъсналите се в острата му коса бели косми, верни негови дружки, помогнаха да се развие то още повече; учителят французин бе освободен, защото синът му трябваше вече да отиде на служба: мадам бе изпъдена, защото излезе, че не е безгрешна в открадването на Александра Степановна: синът бе изпратен в губерньския град да разпита в правителствения дом, според съвета на баща му, за някоя по-важна служба, ала вместо това се зачисли в полка и писа на баща си оттам да му прати пари, за да се обмундирова; твърде естествено, в отговор той получи онуй, което простолудиято нарича „цървул“. Най-сетне последната дъщеря, която бе останала в къщи, се помина и старецът остана сам-самин – и вардач, и пазител, и владетел на своите богатства. Самотният живот даваше изобилна храна на скъперничеството му, което, както е известно, има вълчи глад и колкото повече поглъща, толкова по-ненаситно става; човешките чувства, които и без това не бяха дълбоки у него, от минута на минута издребняваха и всеки ден по нещо се губеше в тази изхабена развалина. Пък взе, че се случи в таква минута, като че нарочно за да се потвърди мнението му за военните – синът му да загуби на карти: възмутен от дън душа, той му изпрати бащиното си проклетие и никога вече не се интересува да узнае дали е жив или не. В къщата му всяка година се затваряше по един прозорец, останаха най-сетне само два, от които единия, както вече читателят видя, беше залепен с хартия; всяка година главните неща от стопанството се изплъзваха от очите му, все по-вече и повече дребнавият му поглед се обръщаше към хартийките и перцата, които той събирал в стаята си; все по-неотстъпчив ставаше той към търговците, които дохождаха да закупват от него стопански произведения: те се пазаряха, пазаряха, па

най-после съвсем го зарязваха, като си казваха, че това е бяс, а не човек, сеното и храните гниеа: кладните и купчините се обръщаха на чист тор – зеле да садиш на тях, брашното в зимниците се обръщаше на камък, та трябваше да се сече; страшно беше да се допре човек до сукната, платната и домашните материите се обръщаха на прах. Той вече бе почнал да забравя колко и какво има и помнеше само на кое място в долапа стои шишенце с остатък от някаква си настойка, на което сам бе турял белег, за да не я изпие някой крадешком, и де има някое перце или късче червен восък. А пък приходите в стопанството се събираха както по-рано; пак толкова оброк трябваше да донесе всеки мужик, пак с толкова принос орехи беше обложена всяка селянка, пак толкова топа платно трябваше да натъче тъкачката. Всичко това се трупаше в зимниците и всичко гниеше и ставаше на дупки и сам той се обърна най-после в някаква дупка на човечеството. Александра Степановна дохожда на два пъти с малкия си син с надежда дано получи нещо: види се походният живот на щабсротмистъра не ще да е бил тъй привлекателен, както е изглеждал преди сватбата. Плюшкин й прости и дори позволи на малкото внуче да си поиграе с някакво копче, което беше на масата му, ала не й даде никакви пари. Друг път Александра Степановна пак дойде, вече с две дечица, и му донесе козунак за чай и нов халат, защото старият халат на баща й беше станал такъв, че не само й беше съвестно да го гледа, но дори й беше срамно. Плюшкин погали двете си внучета и като качи едното на дясното си коляно, а другото – на лявото, подруса ги досъщ тъй, като че язدهа коне; взе козунака и халата, ала абсолютно нищо не даде на дъщеря си; тъй си отиде Александра Степановна без нищо.

И така, ето какъв род помешчик стоеше пред Чичиков! Трябва да се каже, че подобно явление рядко може да се срещне в Русия, дето всичко обича да се разпусне, а не да се свие, и толкова по-поразително бива то, че тук, до самия него, можеше да се случи друг помешчик, който се весели и пирува на широка нога, с всичката руска юнащина и боярство, който изпепелява, дето се вика, до шушка целия си живот. Чужденец пътник ще се спре отчаян пред жилището му и ще се чуди кой ли владетелен принц се е озовал между тия дребни тъмни собственици: като дворци изглеждат белите му масивни къщи с безброй комини, белведери, ветропоказатели, обиколени с купища отделни постройка и всякакви помещения за гости. Какво ли няма у него! Театри, балове; цяла нощ сияе градината му, окитена със светлини и кандила, огласявана от гръмовита музика. Половина губерния се събира тук пременена и весело се разхожда под дърветата и на никого не изглежда диво и застрашително в това изкуствено осветление, когато театрално изпъкне от гъстака някоя озарена с фалшива светлина гранка, лишена от ярката си зеленина, а там във висинето нощното небе изглежда от това по-тъмно и по-намръщено, и двайсет пъти по-страшно и строгите вършини на дървесата, врязали се дълбоко в непробудния мрак, негодуват с разтреперани листа против тоя лъжлив блясък, осветил долу коренищата им.

Няколко минути Плюшкин стоеше, без да продума дума, а Чичиков все още не можеше да заприказва, заинтересуван както от вида на самия стопанин, тъй и от всичко онова, което беше в стаята. Той дълго не можеше да измисли като с какви думи да обясни причината на своето посещение. Беше се накарал да почне в такъв дух, че уж като бил чувал много за добродетелите и редките качества на душата му, сметнал за свой дълг да му засвидетелствува лично уважението си; но се сепна и почувствува, че това е твърде много. Като метна още един път изкриво поглед върху всичко, което се намирало в стаята, той почувствува, че може успешно да замени думите „добродетели и редки качества на душата“ с думите „икономия и ред“ и затова, като видоизмени речта си, той каза, че бил слушал много за икономията и рядкото управление на имението му, та сметнал за свой дълг да се запознае с него и да му засвидетелствува лично почитанията си. Разбира се, можеше да се приведе друга, по добра причина, но тогава нищо друго не му текна.

На това Плюшкин изломоти нещо през устни – защото нямаше зъби – какво именно, не се знае, но смисълът вероятно беше такъв: „Поврага и ти, и твоите почитания!“ Но понеже гостоприемството у нас, в Русия, е толкова разпространено, че и скъперникът не е в сила да престъпи законите му, той додаде тутакси малко по-разбрано: „Моля покорно, седнете!“

– Аз отдавна не съм посрещал гости – рече той, – а и да си призная, не виждам полза от тях. Завели са у нас един крайно неприличен обичай да си ходят на гости един другиму, а стопанството страда... отгоре на туй и конете им храни със сено! Аз

отколе вече обядвах, пък готварницата ми е ниска, много несгодна и коминът ѝ съвсем се е гътнал; речеш да запалиш огън, току-виж, и пожар си направил.

„Я го виж ти! — помисли си Чичиков. — Добре, че си взех от Собакевич питка и едно парче от овнешкия бут.“

— И за зла чест да се случи, че няма ни стиска сенце в цялото ми стопанство! — продължаваше Плюшкин. — Пък и наистина, как да го опазиш? Земицата мъничко, селяните мързеливи, не искат да работят, гледат само как да се мушнат в кръчмата... току-виж, че на стари години тръгнеш по просия.

— А мене ми разправяха — скромно забеляза Чичиков, — че вие сте имали повече от хиляда души.

— Кой ви е казал това? Та вие, господине, плюйте в очите на оня, който ви е казал това! Той, види се, ще да е някой шегобиец и с искал да се пошегува с вас. На, баят си: хиляда души, ала иди ги преброй — нищо няма да наброиш! Последните три години проклетата огненица измори сума здрав свят селяни.

— Що думате! И много ли измори? — извика Чичиков със съчувствие.

— Да, много отидоха.

— Ами позволете ми да узная: като колко на брой?

— Към осемдесет души.

— Не може да бъде!

— Няма да ви лъжа, драги.

— Позволете ми още да ви попитам: мисля, че тези души вие ги смятате от деня на последното преброяване, нали?

— Де да беше тъй — отговори Плюшкин, — но лошото е, че от онова време ще се наберат до сто и двацет души.

— Нима? Цели сто и двацет? — извика Чичиков и дори малко зяпна от учудване.

— Стар съм, господине, та няма да лъжа: седемдесет лазарника карам! — рече Плюшкин. Той сякаш се пообиди от това почти радостно възклицание.

Чичиков забеляза, че наистина е неприлично подобно безучастие към чуждата неволя и затова тутакси въздъхна и каза, че му съчувствува.

— Ала съчувствието в джоб не се туря — каза Плюшкин. — Ето на, тук наблизко живее един капитан, дявол го знае отде се взе, казва, че уж ми бил роднина: „Вуйчо, вуйчо!“ и ръка ми целува: па като почне да ми съчувствува, такава олелия ще дигне, че ушите си да запушиш. Пък лицето му цяло червено: страшно обича бяла Рада, то се види. Сигурно е прахосал паричките си, когато е служил като офицер, или някоя театрална актриса му ги е измъкнала, та сега на, дошъл да ми съчувствува!

Чичиков се опита да му обясни, че неговото съчувствие съвсем не е като капитановото и че той е готов не с празни думи, а на дело да го докаже и без да отлага работата повече, без всякакви заобикалки, тутакси му изказа готовност да вземе върху си задължението да плаща данъка за всички селяни, които са умрели от такива нещастни случаи. Това предложение сякаш съвсем слиса Плюшкин. Той изблеци очи, дълго го гледа и най-после запита:

— Вие, господине, да не би да сте служили на военна служба?

— Не — отговори Чичиков доста лукаво, — служил съм на гражданска.

— На гражданска ли? — повтори Плюшкин и почна да дъвчи с джуките си, като че ядеше нещо. — Че тогава как? Ами това за вас е загуба!

— За ваше удоволствие готов съм да загубя.

— Ах, драги! Ах ти, благодетелю мой! — извика Плюшкин, без да забележи от радост, че от носа му твърде некартинно потече малко емфие, подобно на гъсто кафе, а полите на халата му се отвориха и се показаха дрехи, май не твърде прилични за гледане. — Каква утеха за мене старика! Ах ти, божичко! Ах вие, светители мои!... — По-нататък Плюшкин не можеше и да говори. Ала не се мина една минута и тая радост, която тъй мигновено се бе изписала на дървеното му лице, също тъй мигновено изчезна, като че съвсем не е била, и лицето му пак прие угрижен израз. Той дори се обърса с кърпа и като я сви на топка, почна да търка с нея горната си бърна.

— Ами как, с ваше позволение, само да не се разсърдите, за всяка ли година се наемате да плащате за тях данъка и парите на мене ли или на хазната ще внасяте?

— А че ние ето как ще направим: ще направим за тях продавателно, като да са живи хора и като че вие сте ми ги продали.

— Тъй, продавателно... — каза Плюшкин, замисли се и почна пак да дъвчи с устни.

– Ами и за продавателно трябва пак разноски. Сега писарите са такива безсъвестни хора! Преди с половин рубла медни пари и с един чувал брашно можеше да се отървеш, а сега трябва да им пратиш цяла кола булгур, че отгоре на това и една червена асигнация* – такова сребролюбие! Не зная защо, никой не обръща внимание на това. Например да им каже поне някоя и друга душеспасителна дума! От дума всеки може да вземе. Каквото и да се казва, ама против душеспасителната дума човек не може да устои.

[* _Държавна асигнация_ – банкнота от хиляда рубли.]

„Ба, ти май ще устоиш!“ – каза на ума си Чичиков и тутакси додаде гласно, че от уважение към него той е готов да поеме дори разноските по продавателното.

Като чу, че дори и разноските по продавателното взема върху си, Плюшкин заключи, че гостът трябва да е много глупав и само се преструва, че уж бил служил по гражданското ведомство, а сигурно е бил офицер и се е влачил подир актрисите. При все това обаче той не можа да скрие радостта си и пожела всякакви успехи не само нему, но дори и на децата му, без да попита дали ги има, или не. Той се приближи до прозореца, почука с пръсти по стъклото и извика: „Ей, Прошка!“ След минута се чу, че някой бързешката влезе в трема, дълго се помайва там и тропа с ботуши, най-сетне вратата се отвори и влезе Прошка, едно тринайсетгодишно момче, с такива големи ботуши, че като стъпваше, едва не изхлузваше краката си от тях. Защо Прошка имаше такива големи ботуши, това веднага може да се узнае: за всичките къщни слуги, колкото и да бяха, Плюшкин имаше само един чифт ботуши, които винаги трябваше да се намират в антрето. Всеки от тях, когато го извикваха в господарските покои, обикновено изтичваше през целия двор бос, но щом влизаше в трема, обуваше ботушите и така се явяваше в стаята. Когато излизаше от стаята, той ги оставяше в антрето и пак тръгваше със собствените си подметки. Да би погледнал някой през прозореца есенно време и особено сутрин, когато дворът се заледаваше, би видял, че всички слуги правеха такива големи скокове, каквито в театрите надали би могъл да направи и най-пъргавият танцувач.

– На, погледнете, драги, каква муцуна! – каза Плюшкин на Чичиков, като му показваше с пръст лицето на Прошка. – Глупав е като пън, а я речи да оставиш нещо, в един миг ще го открадне! Е, за какво си дошел, глупако? Кажи де, за какво? Сега той помълча известно време, на което Прошка отговори също с мълчание. – Турни самовара, чуваш ли? И на, вземи ключа, та го дай на Мавра да отиде в зимника: там на полицата има сухари от козунака, дето го донесе Александра Степановна, та да го даде за чая!... Чакай, къде тъй? Глупак! Ех ти, глупако неден!... Ах, какъв си глупак ти!... Какво, ще офейкаш ли?... Дявол ли те чеше по краката или какво?... Ти чуй по-напред. Сухарите отгоре май трябва да са помухлясали малко, та кажи на Мавра да ги поизтърже с нож, а трохите да не хвърля, ами да ги занесе в курника. Пък ти, драги, не влизай в зимника, зер знаеш ли? Сетне с някоя брезова вършина ще те нажуля хубавата! На, сега имаш добър апетит, ама тогава ще ти се отвори още по-добър. Само да речеш да влезеш в зимника, аз в туй време ще гледам през прозореца. На тези хора за нищо не можеш да вярваш – продължаваше той, като се обърна към Чичиков, когато Прошка си излезе заедно с ботушите. След това той започна да поглежда подозрително и Чичиков. Образът на това великодушие взе да му се вижда невероятен и той си каза вътрешно: „Пък дявол го знае, може би да е някой хвалипръцко, като всички такива прахосници; ще ти надрънка цял куп лъжи, колкото да поприказва и да се напие с чай, па после ще вземе и ще си отиде!“ И затова от предпазливост и за да го поизпита, каза му, че не би било зле да направят продавателното по скоро, зер хора сме: днеска живи, а утре – бог знае.

Чичиков изказа готовност да направят продавателното дори още тази минута и поиска само списъка на всичките селяни.

Това успокои Плюшкин. Личеше, че той замисля да направи нещо и наистина взе ключовете, отиде до шкафа и като отвори капака, дълго бърка между стъклениците и порцеланови съдове и най-после каза:

– Ето на, не мога да го намеря, а пък имах един много хубав ликьорец, ама ако не са го изпили; моите слуги са такива крадци! Чакай, дали не е това? – Чичиков видя в ръцете му едно стъкълце, което цяло беше обвито в прах, като че с фланела. – Още покойницата беше го правила – продължи Плюшкин. – Тази мошеница, икономката, беше го захвърлила и дори го оставила незапушено, каналаята недна! Буболечки и

други нечистотии се бяха набъкали вътре, ала аз ги произведих и сега е чистичко, та ще ви наля една чашка.

Но Чичиков побърза да се откаже от такъв ликьорец, като каза, че вече е пил и ял.

– Пили сте вече и яли! – каза Плюшкин. – Да, разбира се, по кое друго ще познаеш един човек от добро общество, ако не по това: той не яде, а е сит; я да се случи някой крадльо, та ти, колкото и да го храниш... На, например моят капитан, като дойде: „Вуйчо, каже, дай ми нещо да похапна!“ А пък аз съм толкова вуйчо, колкото той ми е дядо. Види се, няма какво да плюска у дома си, та скита по чужди къщи! Но вие искате списък на всички тези тунеядци? Е, добре! Аз като да съм знаял. Всичките ги бях преписал на особено листче, за да ги задраскам при ново преброяване. – Плюшкин тури очилата си и взе да рови из книгата. Докато развързваше разни вързопи, той угощаваше своя гост с толкова много прах, щото той кихна. Най-сетне извади едно листче, цяло изписано. Имената на селяните го пъстрееха нагъсто като мухи. Там имаше всякакви: и Парамоновци, и Пименовци, и Пантелеймоновци, и дори назърна някой си Григорий Доезжай-Недоедец: всички бяха повече от сто и двадесет души. Чичиков се ухили, като видя такова множество. Като ги скри в джоба си, той забеляза на Плюшкин, че ще трябва да дойде до града, за да извади продавателно.

– В града ли? Че как може?... Ами кому ще оставя къщата? Че моите хора всички са крадци и мошеници: вътре в един ден тъй ще ме оберат, че и кафтана си няма да има на какво да закача.

– Ами нямате ли тогава някой познат?

– Че как познат? Всичките ми познати са измрели или са се отпознали... Ах, божке! Как да нямам, имам! – извика той. – Че аз познавам самия председател, дохождал е дори едно време у мене. Как да не го познавам! Заедно сме другарували, по стоборите сме се катерили! Как да не го знам! Добър познайник ми е!... Какво ще кажете, нему ли да пиша?

– Да, разбира се, нему!

– Как не, той ми е такъв приятел! Още от училището сме другарували с него.

И на това дървено лице изведнъж се плъзна някакъв топъл лъч, изрази се не чувство, а някакво бледно отражение на чувство, явление, подобно на неочаквана поява върху водната повърхност на давящия се, която предизвиква радостен вик между струпаната на брега тълпа. Но напусто зарадвалите се братя и сестри мятат от брега въже и чакат няма ли да се мерне пък гърбът или уморените от борба ръце – появата е била последна. Глухо е всичко и още по-страшна и по-пуста става след това затихналата повърхност на безответната стихия. Тъй и лицето на Плюшкин след мигновено трепнало познато чувство стана още по-безчувствено и още по-плоско.

– Имаше на масата едно листче хартия – каза той, – но не знам де се е дянало: моите хора са такива негодници! – Тука той взе да назърта и под масата, и над масата, тършува навсякъде и най-после извика: „Мавро, а, Мавро!“ На повикването му се яви една жена с чиния в ръцете, в която беше турен сушеният козунак, известен вече на читателя. И между тях почна такъв разговор:

– Къде си дянала хартията, крадльо?

– Бога ми, господарю, не съм я виждала; освен едно малко парченце, дето изволихте да затулите чашката с него.

– По очите познавам, че си го пипнала.

– Че защо ще го пипна? Никаква полза от него нямам: не зная да пиша.

– Лъжеш, ти си го занесла на клисарчето! То отбира малко от писмо, та нему си го занесла.

– Че клисарчето, ако иска, ще си купи хартия. То нито е виждало вашето парченце!

– Ти ще видиш: на страшния съд дяволите с железни вили ще те пекат! Казвам ти, че ще те пекат!

– Че защо ще ме пекат, когато не съм барала листчето? Виж, за някоя друга женска слабост може, ама за кражба никой не ме е укорявал.

– Пък аз ти казвам, че дяволите ще те пекат! Ще кажат: „На ти тебе, мошенице, дето си лъгала господаря си!“ И с нажежени вили ще те въртят!

– А пък аз ще им кажа: „Няма защо, бога ми, няма защо! Не съм го вземала...“ Ами ето го, то стои на масата! Все тъй за права бога ще ме гълчите!

Плюшкин видя наистина листчето и за минута се спря, подъвка с джуките си и рече:

– Че ти пък какво си се задърлила така, ей, че свадлива! Ти й кажеш една дума, а тя ще ти отвърне десет! Я иди донеси огън да запечатам писмото. Чакай! Ти ще грабнеш лоена свещ; лойта лесно се топи; ще изгори – и свършено, чиста загуба; ами я ми донеси малко борина!

Мавра излезе, а Плюшкин седна на едно кресло, взе перото в ръка и дълго обръща на всички страни четвъртинката лист, като обмисляше дали не ще може да се отдели от нея една осминка, но най-сетне се убеди, че съвсем не може; топна перото в мастилницата с някаква мухлясала течност и с множество мухи на дъното и почна да пише, нареждайки букви, прилични на музикални ноти, като съдържаше всекиминутно бързината на ръката си, която подскачаше по цялата хартия и бъркаше скъпернишкия ред след ред и със съжаление си мислеше, че пак щеше да остане още много празно поле. И до такава нищожност, дребнавост, гадост можеше да падне човек! Толкова можеше да се измени! Но няма това е истина? Всичко това е истина, всичко може да стане с човека. Сегашният пламенен младеж би отскочил с ужас, ако биха му показали неговия собствен портрет на старини. Вземайте прочее със себе си на път, когато излизате от меките юношески години и влизате в суровото ожесточаващо мъжество, вземайте със себе си всички човешки чувства, не ги оставяйте на пътя: после не можете ги прибра. Жестока е, страшна е старостта, която ви чака напред и не ви връща нищо обратно! Гробът е по-милосърден от нея, на гроба поне се пише: тук е погребан човек, ала в студените безчувствени черти на безчовечната старост нищо не можете прочете.

– Ами не знаете ли някой ваш приятел – рече Плюшкин, като сгъваше писмото, – комуто да трябват избягали души?

– Ама вие имате и избягали? – попита Чичиков, като се сепна.

– Там е работата, че имам. Зет ми беше правил справка: каза ми, че и помен няма от тях; но той е военен човек; бива го да подрънква с шпорите, ама да го накараш да потича из съдилищата...

– А като колко на брой ще има такива?

– Ще се наберат около седемдесет души.

– Не може да бъде!

– Бога ми, тъй е! Зер у мене всяка година бягат по неколцина. Моите хора са много лакоми, от безделие придобиха навик само да плюскат, а пък аз самият няма какво да ям... Та за тях, колкото ми дадат, ще се съглася. Кажете на вашия приятел: защото дори само десет души от тях да се намерят, пак ще удари сума пара... Ами че всяка регистрирана душа струва петстотин рубли.

„Не, тази работа ние няма да дадем и да я помирише нашият приятел“ – каза си Чичиков и после обясни, че такъв приятел не ще може да се намери, че само разноските по тая работа ще струват много повече, защото, за да се отърве човек от съдилищата, ще трябва да отреже полите на собствения си кафтан, па да бяга; но че ако наистина е толкова притеснен, движен от съчувствие, той е готов да даде... но че това е толкова дребно нещо, та не струва дори да се говори за него.

– А колко бихте дали? – попита Плюшкин и цял се присви като евреин: ръцете му затрепераха като лист.

– Бих дал по дваисет и пет копейки за душа.

– Ама как купувате – в брой?

– Да, парите още сега.

– Само че, драги, заради моята сиромашия да бяхте ми дали барем по четирийсет копейки.

– Многоуважавадий! – отговори Чичиков. – Не само по четирийсет копейки, по петстотин рубли бих заплатил! С удоволствие бих заплатил, защото виждам, че почтеният, добрият старец тегли от собственото си добродушие.

– Бога ми, така е! Бога ми, истина е! – каза Плюшкин, като обори глава ниско и я заклати съкрушително. – Всичко тегля от добродушието си.

– На, вилите ли, аз веднага схванах вашия характер. И така, защо да не ви дам по петстотин рубли за душа, но... нямам възможност; по пет копейки още, моля, готов съм да ви добавя, за да стане всяка душа по трийсет копейки.

– Хайде, драги, воля ваша, ама притурете поне още по две копеейки отгоре.

– Добре, и по две копейки ще притуря. Колко такива души имате? Струва ми се, казахте – седемдесет.

– Не, ще се наберат всичко седемдесет и осем.

– Седемдесет и осем, седемдесет и осем по трийсет копейки за една ще прави... – Тук нашият герой помисли една секунда, не повече, па каза изведнъж: – Ще прави двайсет и четири рубли и деветдесет и шест копейки! – Той беше силен в аритметиката. Той накара тутакси Плюшкин да напише разписка и му даде парите, които Плюшкин прибра с двете си ръце и понесе към бюрото с такава предпазливост, сякаш косеше някоя течност, та се боеше всяка минута да не я разплиска. Като наближи бюрото, той ги прегледа още един път и ги сложи също много внимателно в едно от чекмеджетата, дето навярно им бе съдено да стоят погребани дотогава, докато отец Карп и отец Поликарп, двамата свещеници от неговото село, не погребат самия него за неопишуема радост на зетя и дъщерята, а може би и на капитана, нарекъл се сам негов роднина. Като скри парите, Плюшкин, седна в едно кресло и вече не можа, както изглеждаше, да намери друга материя, върху която да говори.

– Как, да не би да се каните да си отидете? – проговори той, като забеляза едно малко мръдване, което Чичиков направи, за да извади само кърпата от джоба си.

Този въпрос му напомни, че наистина няма защо повече да се бави.

– Да, време ми е! – отговори той като взе шапката си.

– Ами чаят?

– Не, чая ще го оставим за друг някой път.

– Че как тъй? Аз заръчах вече самовар. Аз, да ви се изповядам, не съм любител на чая: скъпо пиение, пък и цената на захарта страшно много се подигна! Проща! Не трябва самоварът! Занеси сухарите на Мавра, чуваш ли? Да ги тури на същото място или не, дай ги тука, аз самичък ще ги занеса. Сбогом, драги! Господ да ви дава здраве и живот. А писмото го дайте на председателя. Да! Нека го прочете, той е мой стар познайник. Ами, разбира се! Другари сме били с него!

След туй това чудно явление, тоя сгърчен старец го изпрати през двора, а после заповяда тозчас да затворят портите; после обиколи зимниците, за да види дали са на местата си вардачите, които стояха по всички ъгли и удряха с дървени лопатки по празни каци наместо по желязно клепало; подир това надзърна в готварницата, дето под предлог уж да опита дали добре се хранят слугите му, той се наяде здравата с шчи и каша и като погълча всички поред, че крадели и имали лошо поведение, върна се в стаята си. Като остана самичък, той дори взе да мисли като как да се отблагодари на госта заради невиджданото му великодушие: „Ще му подаря – каза си той – джобния си часовник: той е добър, сребърен часовник, не е като някой тучен или бронзов, малко е поразвален наистина, ала той ще си го поправи, още е млад човек, та му е потребен часовник, да се хареса на годеницата си. Или не – додаде той след малко размисление, – по-добре ще му го оставя подир смъртта си в завещанието, да си спомня за мене.“

Ала нашият герой и без часовника беше в най-весело разположение на духа. Тази неочаквана придобивка беше за него същински подарък. И наистина каквото и да се кажеше, той вече имаше не само мъртви души, но още и избягали и всичко двеста и нещо! Разумява се, още като наближаваше селото на Плюшкин, той предчувствуваше, че ще падне печалба, ала толкова изобилна не очакваше. През целия път той беше необикновено весел, подсвиркуваше, тръбеше през свита длан като с тръба и най-после подкара някаква песен, толкова необикновена, щото сам Селифан слуша, слуша, па после заклати глава и рече: „Я го виж ти как пее господарят!“ Беше вече гъст здрач, когато наближиха града. Сянката съвсем се бе смесила със светлината и сякаш и самите предмети също се сливаха. Шарената бариера беше добила някакъв неопределен цвят; мустаците на войника, който стоеше на пост, изглеждаха като да са на челото му и много по-високо от очите, а носа му сякаш съвсем го нямаше. Трясъкът и подскачанията дадоха да се разбере, че бричката бе тръгнала по калдъръм. Фенерите още не бяха запалени, тук-там само прозорците на къщите бяха почнала да светват, а в тесните и криви улички ставаха сцени и разговори, които винаги стават по това време във всички градове, дето има много войници, файтонджии, работници и особен род същества във вид на дами с червени шалове и чепици на боса нога, които като прилепи сноват по кръстопътищата. Чичиков не ги забелязваше, не забелязваше дори множеството тънички чиновници с бастунчета, които вероятно си бяха направили

разходката въвн от града и сега се връщаха у дома си. Сегиз тогиз само достигаха до ушите му някакви, като че женски възклицания: „Лъжеш, пияницо, никога не съм му позволявала токова грубиянство!“ или: „Не се бий, простако, ами върви е участъка, там ще ти дам да разбереш!...“ Накъсо, ония думи, които внезапно поливат като с вряла вода някой дваисетгодишен младеж, унесен в мечти, когато се връща от театър и носи в главата си някоя испанска улица, нощ, чуден женски образ с китара и къдрици. Какво не и какви работи не бленува главата му! Той е на небесата и е бил на гости у Шилер – и не щеш ли, изведнъж като гръм се раздават съдбоносните думи и той вижда, че пак се е озовал на земята, и дори на Сенния площад, и дори близо до кръчма, и пак се перчи пред него животът в своята делнична премяна.

Най-после, като подскочи още веднъж доста силно, бричката хлътна като в яма в портите на хотела и Чичиков беше посрещнат от Петрушка, който с едната си ръка придържаше полата на сюртука си, защото не обичаше да ходи със зяпнали поли, а с другата взе да му помага да слезе от бричката. Трактирният слуга също се затече със свещ в ръка и кърпа на рамото. Дали Петрушка се зарадва, че господарят му се завърна, не се знае; те само си намигнаха със Селифан и обикновено суровото му лице тоя път сякаш се проясни малко.

– Длъжко благоволихте да се разходите – рече трактирният слуга, като му светеше по стълбата.

– Да – отговори Чичиков, когато се покачи по стълбата. – Ами ти какво правиш?

– Слава богу – рече слугата, като се поклони. – Вчера пристигна някакъв поручик, военен, и зае шестнайсетия номер.

– Поручик ли?

– Неизвестно какъв, от Рязан, с дорести коне.

– Хубаво, хубаво, гледай си работата добре и занаяпред! – каза Чичиков и влезе а стаята си. Като мина антрето, той изви глава, подуши с нос и каза на Петрушка:

– Ти поне прозорците да беше отворил!

– Че аз ги отварях – излъга Петрушка. Собствено и самият господар знаеше, че той излъга, ала не искаше нищо да възразява. Подир дългото пътуване той се чувствуваше силно уморен. След като взе лека вечеря, състояща се само от прасе, той веднага се съблече, мушна се под одеялото и заспа здраво, дълбоко, заспа по един чудесен начин, както спят само ония щастливци, които не познават нито хемороиди, нито бълхи, нито твърде силни умствени способности.

ГЛАВА VII

Щастлив е пътникът, който подир дълъг, отегчителен път, с неговите студове, лапавици, калища, недоспали станционни надзиратели, псувни, колари, ковачи и всякакъв вид пътни подлеци, види най-сетне познатата стряха с приближаващите насреща му светлини и пред него се покажат познатите стаи, радостният вик на дотърчалите да го посрещнат хора, глъчката и тичането на пламенни целувки, властни да изтрият от паметта всичко печално. Щастлив е семейният, който има такова кътче, но горко на ергена!

Щастлив е писателят, който – отминал край характери дотегливи, противни, поразяващи с печалната си действителност – приближава към характери, показващи високо човешко достойнство, който от грамадния въртоп на всекидневно движещите се образи е избрал само малкото изключения, който ни веднъж не е изменял възвишения строй на лирата си, не се е спущал от своята висина, до бедните си нищожни събрата и без да се опира о земята, цял е потънал в своите откъснати далеч от нея и възвеличени образи. Двойно завиден е прекрасният му дял; той е между тях като сред родно семейство; а през това време далеко и гръмко се носи славата му. Той е подкадил с упоителен тамян хорските очи; той ги е поласкал чудесно, като е скрил печалното в живота, като им е показал прекрасното у човека. Всичко ръкопляска и се носи след него, и лети подир тържествената му колесница. Назовават го велик световен поет, който витае високо над всички други гении на света, както витае орелът над другите високо летящи, птици. Само като се спомене името му, трепет обхваща младите буйни сърца, сълзи на отзивчивост бляскат във всички очи... Няма равен нему по сила – той е бог! Ала не е такъв делът и друга е съдбата на оня

писател, който е дръзнал да извади наяве онова, което е всекиминутно пред очите и което равнодушните очи не виждат – цялата страшна, потресна тиня от дреболии, омотали нашия живот, цялата глъбина от студени, надребнели, делнични характери, от които гъмжи нашият понякога горчив и отегчителен земен път, и който с крепката сила на неумолимото си длето е дръзнал да ги изложи релефно и ярко пред всенародните очи! Той не ще събере народните ръкопляскания, той не ще види признателните сълзи и единогодушен възторг на развълнувани от него души; срещу него не ще полети шестнайсетгодишна девойка със замаяна глава и с героично увлечение; той няма да се забрави в сладката омая от звуци, които сам е изтръгнал; най-сетне той не ще избегне съвременния съд, лицемерно-безчувствения съвременен съд, който ще назове нищожни и низки лелеяните от него създания, ще му отреди някой презрян ъгъл между ония писатели, които обиждат човечеството, ще го надари с качества на изобразените от самия него герои, ще му отрече и сърдещ душа, и божествен плам на таланта. Защото не признава съвременния съд, че еднакво чудни са стъклата, през които са гледат слънцата и които предават движенията на незабележимите насекоми; защото не признава съвременният съд, че трябва много душевна глъбина, за да се озари една картина, взета от презрения живот, и да се въздигне до перла на творението; защото не признава съвременният съд, че високият възторжен смях е достоен да се тури наред с високото лирично вълнение и че цяла бездна има между тях и кълченията на панаирския палячо! Не признава всичко туй съвременният съд и ще обърне всичко в укор и злословие към неприятния писател; без споделяне, без отговор, без участие, като пътник без семейство ще остане той самин сред пътя. Сурово е неговото поприще и горчива ще почувствува той своята самота.

И дълго още ми е отредено от някаква чудна власт да вървя ръка за ръка с моите странни герои, да обглеждам целия грамаднотечащ живот, да го обглеждам през явния за света смях и невидимите, незнайни за него сълзи! И далеч е още онова време, когато в друг изблик страшната буря на вдъхновението ще се възземе от осенената от свещен ужас и блясък глава и ще се усети в неспокоен трепет величавият гръм на други слова.

На път! На път! Далеч от мене налетялата на челото бръчка и този строг сумрак на лицето ми! Нека веднага и из един път се гмурнем в живота с всичките му беззвучни трясъци и звънци и да видим какво прави Чичиков.

Чичиков се събуди, протегна ръце и нозе и почувствува, че се е наспал хубаво. Като полежа около две минути на гръб, той щракна с пръсти и с просияло лице си спомни, че има вече без малко четиристотин души. Тозчас той скочи от леглото, не огледа дори лицето си, което обичаше искрено и в което, както изглеждаше, най-привлекателно от всичко намираше голата си брадичка, защото твърде често се хвалеше с нея пред някои от приятелите си, особено пък ако това ставаше във време на бърснене. „Я погледни – думаше той обикновено и поглаждаше с ръка – каква брадичка имам: съвсем обла!“ Но сега той не погледна нито брадичката си, нито лицето си, а просто тъй, както беше, обу сахтиянените си обуца с разноцветни обшивки – с каквито живо търгува градът Торжок благодарение на нехайните склонности на руската натура – и по шотландски, само по една къса риза, забравил своята сериозност и почтената си средна възраст, направи из стаята два скока, като твърде изкусно се шляпна отзад с пета. Подир туй в същата минута пристъпи към работа. Пред ковчезето той потри ръце със същото удоволствие, както ги потрива неподкупния земски съд, когато приближава до сложената му закуска в някоя следствена обиколка, и в същото време извади от него книжата. Той искаше по-скоро да свърши всичко, без да отлага много-много. Сам се реши да съчини договорите, да ги напише и препише, за да не плаща нищо на писари. Формалният ред му беше много добре познат – той написа чевръсто с големи букви: хиляда осемстотин и еди-коя си година, после, веднага подир туй, със ситни букви: помешчик еди-кой и всичко, каквото трябва. За два часа всичко беше готово. Когато погледна сетне тия лисчета и мъжиците които наистина са били някога мъжици и са работили, орали, пиянствували, файтонджийствували, мамили господарите си, а може би са били и просто добри мъжици, някакво странно, непонятно за самия него чувство го обзе. Всеки списък сякаш си имаше някакъв особен характер и според туй сякаш и самите мъжици получаваха свой собствен характер. Мъжиците, които бяха принадлежали на Коробочка, почти всички бяха с прибавени имена и прякори. Списъкът на Плюшкин се отличаваха с краткост на стила: често бяха поставени само началните букви от

имената и презимената им и сетне две точки. Списъкът на Собакевич поразяваше с необикновена пълнота и обстойност; нито едно качество на мужика не беше пропуснато; за едного беше казано „добър столар“, към другите беше принадлежно „смислен в работата и не туря спирт в уста“. Означено беше също обстойно кой е бащата, коя е майката и какво поведение са имали те двамата: за едного само, за някой си Федотов, беше написано: „Баща неизвестно кой, а е роден от слугинята Капитолина, но с добър нрав и не краде“. Всички тия подробности придаваха някакъв особен вид на преснота: струваше ти се, като че мъжиците до вчера са били живи. След като гледа дълго имената им, той дойде в умиление и като въздъхна, каза: „Милички мои, колко много сте набъкани тука! Какво ли сте правили, скъпи мои, приживе? Как ли сте си поминавали?“ И очите му неволно се спряха на едно име. Това беше известният Петър Савелев Неуважай-Корито, принадлежал някога на помещицата Коробочка. Той пак не се стърпя да не каже: „Ех, какъв дълъг, на цял ред си се проснал! Майстор някой ли си бил ти, или само обикновен мужик и с каква ли смърт те е прибрал господ? Дали в кръчмата си предал душа, или когато си спял наред пътя, те е премазал някой нестроен керван? Пробка Степан, дърводелец, с примерна трезвеност. А! Ето го него, Степан Пробка, ето го тоя юначага, когото го бивало и за в гвардията. Навярно всички губернии си изходил ти с брадва на пояс и с ботуши на рамо, изядал си хляб за пара и за две сушена риба, а в пунгията май всякой път си донасял в дома по стотина рубли, а може би и по някоя държавна асигнация, зашита в платнените гащи или пъхната в ботушите. Къде ли те е сполетяла умирачката? Дали си се покатерил за по-голяма печалба под някой църковен купол, а може би и към кръста си се повлякъл и като си се подхлъзнал оттам от гредата, тупнал си на земята и само някой чичо Михей, който е бил до тебе, се е почесал по тила и продумал: «Ех, Ваня, свърши и ти!» и превързан с въже, сам той се е покатерил на твоето място. Максим Телятников, кундурджия. Хе, кундурджия, пиан като кундурджия, казва пословицата. Зная те, зная те, гълъбче; ако искаш, цялата ти история да разправя. Учил си се ти при някой немец, който ви е хранил всинца заедно, бил ви е с ремък по гърба за нередовност и не ви е пушал на улицата да обесничите и чудо си бил ти, а не кундурджия; и немецът не е можал да се нахвали с тебе в разговор с жена си или с някой приятел. А като се е свършило твоето учение, рекъл си: «Сега вече ще си отворя свое дюкянче – казал си ти – и не тъй, като немеца, който се бори със сиромашията, ами изведнъж ще забогатея.» И ето, като си дал на господаря си големичък оброк, отворил си дюкянче, събрал си куп поръчки и си почнал да работиш. Намерил си отнякъде тройно по-евтини гнили кожи и си спечелил наистина двойно от всяка обувка, ала подир една-две седмици са се изпопукали твоите обувки и хората са те изпсували по най-подъл начин. И ето, дюкянчето ти е запустяло и ти си почнал да попийваш и да се търкаляш из улиците, говорейки: «Не, лошо е на тоя свят! Няма живот за русина: немците ни пречат за всичко!» Ами този какъв е такъв мужик: Елисавета Воробей! Фу, дявол да го вземе: жена! Как се е вмъкнала и тя тука? Подлецът му Собакевич и тука ме измами.” Чичиков беше прав, това наистина беше жена. Как беше попаднал тук, не се знае, но тъй изкусно беше записана, че отдалеч човек можеше да я вземе за мужик и дори името ѝ завършваше с „ер“ голям, т.е. Елисавета, ами Елисаветъ. Ала той не прие това и тозчас я задраска. „Григорий Доезжай-Недоедеш! Какъв ли човек си бил ти! С кираджилък ли си се препитавал и като си купил тройка и покрита талижка, отрекъл си се навеки от дома си, от родната си бърлога и си се помъкнал с търговци по панаири? Из път ли някъде си предал богу душа, или са те претупали самите твои приятели заради някоя дебела и червенобуза войнишка жена, или са се поревнали на някой горски скитник кожените ти ръкавици и тройката нисички, но набити кончета, или може би сам, като си лежал на одъра, мислил си, мислил си, па ни в клин, ни в ръкав, току си свърнал в кръчмата, а оттам – право в дупката на леда и – търси го, ако нямаш работа. Ех ти, руски народец! Не обича да умира от своя смърт! Е, вие как, гълъбчета мои? – продължаваше той, като пренесе поглед върху хартийката, дето бяха отбелязани избягалите души на Плюшкин. – Вие макар че сте живи още, но какво полза от вас? – Също като мъртвите! И де ли ви носят сега бързите ви нозе? Зле ли ви е било у Плюшкин, или просто по свое желание се скитате сега из горите и събличате пътниците? Из затворите ли лежите, или сте се настанили при други господари и орете замята? Еремей Карякин, Никита Волокита, син му Антон Волокита – тези и по прякорите им се вижда, че са добри бегачи. Попов, късен крепостен слуга, ти трябва

да си бил граматик: нож май не съм хващал в ръка, ала започнах да крада по благороден начин. Но ето че капитан-изправникът те залавя – тебе без паспортния. Ти стоиш бодро на очната среща. «Чий си ти?» – дума капитан-изправникът и ти изпраща в тази зла среща някоя и друга псувня. «На еди-кой си помешчик» – отговаряш ти живо. «Що щеш тук?» – дума капитан-изправникът. «Пуснат съм на оброк» – отвърщаш ти, без да се запънеш. «Де ти е паспортът?» – «У господаря ми, мешчанина Пименов». – «Извикайте Пименов! Ти ли си Пименов?» – «Аз съм Пименов». – «Давал ли ти е тоя паспорта си?» – «Не, не ми е давал никакъв паспорт.» – «Защо лъжеш тогава!» – дума капитан-изправникът и притуря пак някоя и друга псувня. «Тъй вярно – отговаряш ти живо, – не го дадох нему, защото дойдох в къщи късно, но го дадох да го пази Антон Прохоров, звънарят.» – «Извикайте звънаря! Давал ли ти е той паспорта си?» – «Не, не съм получавал от него паспорт.» – «Защо лъжеш пак?» – дума капитан-изправникът и подкрепя думата си с някоя и друга псувня. «Де е паспортът ти?» – «Той беше у мене – думаш ти бързо, – ала може да се е случило някак – из път да съм го изтървал.» – «Ами войнишкия шинел – дума капитан-изправникът и ти заковава като прибавка някоя и друга псувня, – защо си го откраднал? И от свещеника сандъчето с медни пари?» – «Съвсем не – казваш ти, без да трепнеш – в кражба още не съм попадал.» – «Ами защо шинелът се намери у тебе?» – «Не мога да зная; сигурно някой друг го е донесъл.» – «Ах ти, хайдутино!» – казва капитан-изправникът, заклатил глава и турил ръце на хълбоци. – Я заковете пранги на краката му и го заведете в затвора.” – „Заповядайте, аз с удоволствие“ – отговаряш ти.

И ето, вадиш от джоба си табакера и черпиш приятелски двамината, някакви инвалиди, които заковават оковите ти, и ги разпитвал отдавна ли са в оставка и в коя война са участвували. И ето на, живееш си в затвора, докато в съда се разследва делото ти. И пише съдът: да те препратят от Царевококшайск в затвора на еди-кой си град, а онзи съд пише пак: да те препратят в някакъв си Восегонск и ти преминаваш от един затвор в друг и като изглеждаш новото си обиталище, думаш: „Не, Восегонският затвор ще бъде май по-добър: там и на ашици да искаш да играеш – имаше място, па и общество имаше по-голямо.”

„Абакум Фиров! Ти, байно, какво? Де, в кои ли места се луташ сега? Дали си се завеял на Волга и си обикнал волния живот, сдружен с бурлаците?...“ Тука Чичиков се спря и малко се замисли. Над що ли се замисли той? Дали се замисли над съдбата на Абакум Фиров, или се замисли току-тъй, от само себе, както се замисля всеки русин, на каквито години и да е, с какъвто чин и състояние да е, когато се размисли за слободията на широкия живот? И наистина де ли е сега Фиров? Разхожда се шумно и весело на житарското пристанище наред с търговците. С цветя и ленти на шапка, бурлашката дружина буйно се весели на прощаване с любовниците и съпругите, високи, стройни, с мъниста и панделки; хора, песни, целият площад кипи, а през това време носачите посред крясъци, одумки и подканвания, закачили с кука по девет пуда на гърба си, изсипват шумно грах и пшеница в дълбоки кораби, стоварят чували с овес и жито и далече по целия площад се виждат купища чували, натрупани в пирамиди като гюлета, и грамаден изглежда целият житен арсенал, докато се не натовари цял в дълбоките сурски шлепове и се понесат те на върволица като безкрайна флота заедно с пролетните ледове. Там именно вие, бурлаци, ще се наработите и както преди гуляехте и вилнеехте, дружно ще се заловите за труд и пот и ще теглите кайша с някоя безкрайна като Русия песен.

„Ехе, хе, хе! Дванайсет часът! – каза най-сетне Чичиков, като погледна часовника. – Какво съм се унесъл толкова? Барем да бях вършил някаква работа, а то, без всякаква причина първом се впуснах във врели-некипели, а сетне се замислих. Какъв глупак съм наистина!“ Като каза това, той промени шотландския си костюм с европейския, стегна по-силно с колана пълния си корем, понапръска се с одеколон, взе в ръка зимната си шапка и книжата под мишца и тръгна към гражданското отделение да свърши с договора. Той бързаше не защото се боеше да не закъснее – той не се боеше от закъсняване, защото председателят му беше познайник и би могъл да продължи и да съкрати по свое желание работното време, както древният Омиров Зевс е продължавал дните или пращал бързи нощи, когато е трябвало да прекрати боя между любезните му герои или да им даде възможност да доизкарат битката, но сам в себе си той чувствуваше желание колкото може по-скоро да докара работата докрай; дотогава все му беше някак неспокойно и неудобно; зер, все пак му дохождаше на ум мисълта,

че душите не са съвсем истински и че в подобни случаи всякога товарът трябва по-скоро да се снесе от плещите. Не беше успял да излезе на улицата, размисляйки за всичко туй, и в същото време мъкнеше на гърба си мечата кожа, покрита с кафяво сукно, когато на самия ъгъл на улицата се сблъска с друг господин също с мечка кожа, покрита с кафяво сукно, и със зимна шапка с уши. Господинът извика – той бе Манилов. Те тозчас се сграбчиха в прегръдки и около пет минути стояха на улицата така. Целувките бяха тъй силни, че и двамата почти целия ден ги боляха предните зъби. От радост на Манилов само носът и устата останаха на лицето, а очите му съвсем се изгубиха. Около четвърт час той държа с две ръце ръката на Чичиков и страшно я стопли. С най-тънки и приятни изрази той разправи как летял да прегърне Павел Иванович; завърши с такъв комплимент, какъвто прилича да бъде казан само на някоя мома, с която отиваш да танцуваш. Чичиков отвори уста, без да знае още как да благодари, когато изведнъж Манилов извади изпод шубата си една хартия, свита на тръбичка и вързана с розова панделка, и сръчно му я подаде с два пръста.

– Какво е това?

– Мужиците.

– А! – Той веднага я разгъна, погледна я набързо и се учуди на чистотата и красотата на почерка. – Славно написано – каза той, – няма нужда и да се преписва. Пък и с украшения наоколо! Кой направи тъй изкусно тези украшения?

– Хе, няма защо да питате – каза Манилов.

– Вие ли?

– Жена ми.

– Ах, боже мой! Мене просто ми е съвестно, дето съм причинил толкова затруднения.

– Заради Павел Иванович – няма затруднения.

Чичиков се поклонил с признателност. Като чу, че той отива в съдилището, за да узакони продавателните, Манилов изказа готовност да го придружи. Приятелите се хванаха под ръка и тръгнаха заедно. При всяко малко нагорнище или издигнатина, или стъпалце Манилов подкрепяше Чичиков и почти го приповдигаше с ръка, като принаждаше с приятна усмивка, че той не ще остави никога Павел Иванович да натърти крачката си. Чичиков се смущаваше, като не знаеше как да му благодари, защото чувствуваше, че беше май тежичък. С такива взаимни услуги те дойдоха най-сетне до площада, дето бяха учрежденията – едно голямо триетажно масивно здание, цяло бяло като тебешир, вероятно за да изобразява душевната чистота на длъжностните лица, които се помещаваха в него; другите здания на площада не отговаряха на грамадността на масивното здание. Те бяха: една караулна будка, при която стоеше войник с пушка, две-три файтонджийски борси и най-сетне дълги дъсчени огради с известните стоборни надписи и рисунки, надраскани с въглени и тебешир. Нищо друго нямаше в тоя самотен или както се изразяват по нас, красив площад. От прозорците на втория и третия етаж се подаваха неподкупните глави на Темидините жреци и в същата минута се скриваха пак: вероятно в това време влизаше началникът им. Приятелите не се изкачиха, ами отърчаха по стълбата, защото Чичиков, като искаше да избегне подкрепянето с ръка от страна на Манилов, ускоряваше крачките, а Манилов също от своя страна летеше напред, като гледаше да не остави Чичиков да се умори, и затуй, когато влязоха в тъмния коридор, двамата се задъхваха много силно. Погледът им не биде изненадан от чистота нито в коридорите, нито в стаите. Тогава още не се грижеха за нея и онова, което беше мръсно, тъй си и оставаше мръсно, без да вземе привлекателна външност. Темида приемаше гостите си просто, каквато си е, в неглиже и халат. Би трябвало да се опишат канцеларските стаи, през които минаха нашите герои, ала авторът изпитва голям страх към всички държавни учреждения. Когато му се е случвало да минава през такива места, дори с бляскав и благороден вид, с лакирани подове и маси, той е гледал да мине през тях колкото може по-скоро, със смирено наведени към земята очи, и затова съвсем не знае как там всичко благоденствува и цъфти. Нашите герои видяха много хартия, и чернова, и белова, наведени глави, широки тилове, фракове, сюртуци с губернска кройка и дори просто някаква си светлосива куртка, хвърляща се в очи много остро, която с глава, наведена на една страна и сложена почти върху самата хартия, преписваше чевръсто и с широки извивки протокол за възвръщане на земя по съдебен ред, или опис на имение, заграбено от някой мирен помешчик, който спокойно доживяваше дните си, макар и даден под съд, народил и деца, и внуци под неговото

крило; чуваха се и откъси от къси фрази, произнасяни с дрезгав глас: „Федосей Федосеевич, дайте ми, моля ви се, дело № 368!“ – „Вие все затуряте някъде тапата на канцеларската мастилница!“ Понякога някой глас, по-величествен, без съмнение на някой от началниците, се раздаваше повелително: „На, препиши това! Инак ще ти събуят обувката и ще ми престоиш шест дни гладен.“ Шумът от перата беше голям, като че няколко талиги с вършини минаваха през гора, затрупана на четвърт аршин с изсъхнали листа.

Чичиков и Манилов отидоха при първата маса, дето седяха двама млади чиновници, и попитаха:

– Молим, кажете ни, де се уреждат тука крепостните работи?

– Какво искате? – казаха и двамата чиновници, като се обърнаха.

– Искам да подам едно заявление.

– Какво сте купили?

– Аз бих искал да зная по-напред де е отделението за крепостните актове, тука ли или на друго място?

– Вие кажете по-напред какво сте купили, на каква цена и ние тогава ще ви кажем къде е; а само тъй не може да се знае.

Чичиков тозчас видя, че тези чиновници бяха просто любопитни, както всички млади чиновници, и искаха да придадат повече тежест и значение на себе си и на работата си.

– Слушай, любезни – каза той, – аз зная много добре, че всичките продавателни, от каквато и да са цена, се намират на едно място, затова ви моля да ни кажете отделението, ако пък вие не знаете какво се работи тука, у вас, тогава ще попитаме други. – На това чиновниците не отговориха нищо, само единият от тях посочи с пръст към ъгъла на стаята, дето при една маса стоеше елин старец и отбелязваше някакви книжа. Чичиков и Манилов минаха между масите и отидоха право при него. Старецът се занимаваше много внимателно.

– Позволете да ви попитаме – каза Чичиков и се поклони, – тука ли е службата по крепостните актове?

Старецът вдигна очи и бавно произнесе:

– Тук няма крепостни актове.

– Ами де?

– А де е крепостната експедиция?

– При Иван Антонович.

– А де е Иван Антонович?

Старецът посочи с пръст в другия ъгъл на стаята. Чичиков и Манилов тръгнаха към Иван Антонович. Иван Антонович беше вече извил едното си око и ги изгледа изкриво, но в същата минута се вдълбочи още.

– Позволете да попитаме – каза Чичиков, като се поклони, – тук ли е службата по крепостните актове?

Иван Антонович сякаш не чу нищо и съвсем се задълбочи в книгата, без да отговори нещо. От пръв поглед личеше, че той беше вече човек на благоразумни години, не като някой млад бърбица и лудетина. Иван Антонович изглеждаше да е вече отколе надхвърлил четирийсетте години; косите му бяха черни, гъсти, цялата средна част на лицето му се издаваше напред и бе отишла към носа му; с една дума, то беше онова лице, което в обществото наричат свинска муцуна.

– Позволете да попитаме, тук ли е крепостната експедиция? – каза Чичиков.

– Тук – каза Иван Антонович, извърна свинската си муцуна и пак се наведе да пише.

– Ето каква работа има: купил съм от разни владетели от тукашния уезд селяни за преселване; продавателни има, остава да се извърши, каквото трябва.

– Продавачите налице ли са?

– Някои са тука, а други имат пълномощници.

– Заявление носите ли?

– Нося заявление. Аз бих искал... трябва да побързам... Затуй не може ли например да се свърши тази работа още днес?

– Хм, днес!... Днес не може – каза Иван Антонович. – Трябва да се направят справки дали няма някой запор.

– Впрочем колкото за ускоряването на работата Иван Григориевич,

председателят, е мой близък приятел...

– Да, но Иван Григориевич не е самин, има и други – каза строго Иван Антонович.

Чичиков разбра хитрината, която Иван Антонович метна, и каза:

– И другите няма да бъдат оскърбени; аз сам съм служил: зная как стават тези работи...

– Идете при Иван Григориевич – каза Иван Антонович с малко по-ласкав глас. – Нека той даде заповед комуто трябва, а при нас работата няма да се бави.

Чичиков извади от джоба си една банкнота и я сложи пред Иван Антонович, която той съвсем не забеляза, и веднага я покри с една книга. Чичиков понечи да му я покаже, но Иван Антонович с едно движение на главата даде да се разбере, че няма нужда да му се показва.

– Ето, тоя ще ви заведе в кабинета – каза Иван Антонович, като кимна с глава, и един от свещенодействащите, които бяха тука и който с такова усърдие бе принасял жертви на Темида, че двата му ръкава бяха скъсани на лактите и оттам отдавна се подаваше подплатата, за което бе получил на времето си длъжността колежки регистратор, се зае да услужи на нашите приятели, както някога Вергилий се бил заел да услужи на Данте*, и ги заведе в кабинета на председателя, дето имаше само едно широко кресло и в него пред една маса зад зерцалото и две дебели книги седеше самин като слънце председателят. На това място новият Вергилий почувствува такова благоговение, че съвсем не се осмели да стъпи с крак там и се врътна назад, показвайки гърба си, изтрит като рогозка, с едно кокоше перо на него, залепнало кой знае отде. Като влязоха в залата, те видяха, че председателят не бе сам, до него седеше Собакевич, съвсем затулен зад зерцалото. Влизането на гостите произведе възклицание, държавните кресла се отместиха с шум. Собакевич също се приповдигна от стола и можеше да се види от вси страни с дългите си ръце. Председатели взе Чичиков в прегръдките си и кабинетът се огласи с целувки; разпитаха се един другиго за здравето, оказа се, че и двамата ги наболява кръстът, което тозчас отдадоха на седящия живот. Председателят като че беше вече уведомен от Собакевич за покупката, защото, почна да честити, което малко посмути изпърво нашия герой, особено когато видя, че и Собакевич, и Манилов, двамата продавачи, с които работата беше наредена скришом, сега бяха се изправили един срещу друг. Ала той поблагодари на председателя и като се обърна тутакси към Собакевич, попита:

[* _Както някога Вергилий се бил заел да услужи на Данте_ – има се предвид „Божествената комедия“ на Данте (1265–1321), в която Вергилий спасява поета от зверовете и го води от ада в чистилището.]

– Ами как сте вие със здравето?

– Слава богу, не мога да се оплача – каза Собакевич. И наистина той нямаше за какво да се оплаква: по-скоро желязо можеше да се простуди и да почне да кашля, отколкото този като за чудо сформирани помешчик.

– Та вие всякога сте се славили с добро здраве – каза председателят, – и покойният ви баща бе също здрав човек.

– Да, той самин излизаше срещу мечка – отговори Собакевич.

– Ала мене ми се струва – каза председателят, – че и вие бихте повалили мечка, ако поискате да се поборите с нея.

– Не, не мога я повали – отвърна Собакевич. Покойният беше по-як от мене – И като въздъхна, продължи: – Не, сега хората не са такива; на, например и моят живот, какъв живот е той? Просто тъй някак...

– Че с какво не е хубав вашият живот? – каза председателят.

– Не е хубав, не е хубав – каза Собакевич, като поклати глава. – Вие разсъдете, Иван Григориевич: петдесет години вече живея и нито веднъж не съм се разболял; барем гърло да ме заболяше, пъпка или цирей да ми излезеше... Не, не е на добро! Кога да е, ще има да плащам за това. – Тука Собакевич потъна в меланхолия.

„Гледай го ти него – помислиха в едно и също време и Чичиков, и председателят, – за какво взел да се сърди!“

– Аз нося едно писъмце за вас – каза Чичиков, като извади от джоба си писмото на Плюшкин.

– От кого? – каза председателят и като го разпечата, извика: – А, от Плюшкин? Той напразно живее досега на белия свят. Каква съдба! А какъв умен, какъв богат

човек беше! Пък сега...

– Куче – каза Собакевич, – мошеник, уморил е от глад всичките си хора.

– Добре, добре – каза председателят, като прочете писмото, – аз съм готов да бъда пълномощник. Кога искате да се направи продавателното: сега ли, или после.

– Сега – каза Чичиков, – аз дори ще ви помоля, ако е възможно, още днес, защото утре бих искал да напусна града; аз донесох и договора, и заявление.

– Всичко туй е хубаво, само че както обичате, но ние не ще ви пуснем тъй скоро. Продавателните ще бъдат направени още днес, но вие все пак ще поостанете при нас. Ето, аз още сега ще дам заповед – каза той и отвори вратата на канцеларията, пълна с чиновници, които приличаха на трудолюбиви пчели, пръснати по питите, ако само восъчните пити могат да се оприличат на канцеларски дела. – Иван Антонович тука ли е?

– Тука! – обади се един глас отвътре.

– Извикайте го!

Известният вече на читателя Иван Антонович, свинската муцуна, влезе в залата и почтително се поклони.

– На, вземете, Иван Антонович, всички тия книжа

– Но не забравяйте, Иван Григориевич – подзе Собакевич, – ще трябва свидетели, поне по двама души от всяка страна. Пратете още сега за прокурора: той е човек без работа и сигурно трябва да си е в къщи, всичко му върши ходатаят Золотух, пръв грабител в света. Инспекторът на санитарната управа и той също няма работа и сигурно е в къщи, ако не е отишъл някъде да играе карти, па има още мнозина, които живеят наблизко тъдява: Трухачевски, Бегушкин – и те само напразно обременяват земята.

– Именно, именно! – каза председателят и веднага прати разсилния за всички тия лица.

– И ще ви помоля още – каза Чичиков, – повикайте пълномощника на една помешчица, от която също направих покупка – син на протопопа отец Кирил; той служел тук при вас.

– Защо не, ще повикаме и него! – каза председателят. – Всичко ще направим, но никому от чиновниците да не давате нищо; аз ви моля за това. Моите приятели не трябва да плащат. – Като каза това, той тозчас даде някаква заповед на Иван Антонович, комуто, както се вижда, тя не се хареса. Продавателните сякаш подеждуваха добре на председателя, особено когато той видя, че всичките покупки възлизат на сто хиляди рубли. Няколко минути той гледа Чичиков в очите с израз на голямо удоволствие и най-сетне каза: – Та тъй, а! Такава ми ти работа, Павел Иванович! Значи, и вие се сдобихте вече!

– Сдобих се! – отвърна Чичиков.

– Хубава работа! Наистина, хубава работа!

– Да, аз сам виждам, че по-хубава работа не можех да заломя. Както и да е, но целта на един човек все е неопределена, докато не стъпи най-сетне с твърда нога върху здрава основа, а не върху някаква свободомислена младежка химера! – Тук той много на място укори за либерализма им всички млади хора, и заслужено. Но забележително е, че в думите му все имаше някаква несигурност сякаш той в същото време говореше сам на себе си: „Ех, приятелю, лъжеш, та се късаш!“ Той дори не погледна Собакевич и Манилов от страх да не съзре нещо по лицата им. Но напразно се боеше той: лицето на Собакевич нито помръдна, а Манилов, омагьосан от фразата, само потръсваше от удоволствие главата си одобрително и изпитваше такова дълбоко чувство, каквото изпитва някой любител на музиката, когато певицата надмине дори и цигулката и изпищи такава някоя тънка нота, каквато не е по силите и на птиче гърло.

– Ала защо не обадите на Иван Григориевич – отзова се Собакевич – какво именно сте сдобили? А вие, Иван Григориевич, защо не го попитате какво именно е сдобил? Какъв народ! Просто злато! Че аз му продадох и коларя Михеев.

– Я гледай, значи, и Михеева продадохте? – каза председателят. – Аз зная коларя Михеев: чудесен майстор; той поправи моето кабриолетче. Само че, позволете, как е възможно... вие бяхте ми казали, че умрял...

– Кой, Михеев ли да е умрял? – каза Собакевич, без да се смути ни най-малко.

– Брат му беше, дето умря, а той е жив-живеничък и е дори по-здрав, отколкото по-

рано. Тия дни нагласи една такава бричка, каквато и в Москва не могат направи. Той би трябвало всъщност само за царя да работи.

– Да, Михеев е чудесен майстор – каза председателят – и аз дори се учудвам как сте могли да се разделите с него.

– А че само Михеев ли е! Ами Пробка Степан, дърводелецът, Милушкин, тухларят, Телятников Максим, кондурджията – всички отидоха, всички продадох! – А когато председателят попита защо ги е продал, щом са били хора, необходими за къщата, и майстори, Собакевич махна с ръка и отговори: – Ей тъй, просто хванаха ме дяволите, я чакай, рекох, да ги продам, и ги продадох от глупост! – След това той наведе глава тъй, като че сам се разкайваше за тази работа, и додаде: – Ей на, побелял съм вече, ала и досега не съм поумнял.

– Но позволете, Павел Иванович – каза председателят, – как купувате селяни без земя? Да не би за преселване?

– За преселване.

– Е, щом е за преселване – работата е друга; а в кои места?

– В кои места ли... в Херсонска губерния.

– О, там земята е прекрасна! – каза председателят и се отзова с голяма похвала за буйните и високи тамошни храни.

– А земя имате ли в достатъчно количество?

– Имам – толкова, колкото трябва за купените селяни.

– Ами река или езеро?

– Река. Впрочем има и езеро. – Като каза туй, Чичиков погледна, без да ще Собакевич и макар че Собакевич беше като по-рано неподвижен, но стори му се, че на лицето му бе написано: „Брей, че лъжеш! Кой знае дали има река и езеро, пък и земя!“

Докато разговорите продължаваха, почнаха неусетно да идват свидетелите: познатият на читателя прокурор мигльо, инспекторът на санитарната управа, Трухачевски, Бегушкин и другите, които според думите на Собакевич напразно обременяваха земята. Мнозина от тях бяха съвсем непознати на Чичиков; колкото не достигаха, па дори и повече, бяха набавени между съдебните чиновници. Доведоха също не само сина на протопоп Кирил, но дори и самия протопоп. Всеки от свидетелите се подписа с всичките си достойнства и чинове, един с извит почерк, друг с полегат, а трети едва ли не с обърнат надолу почерк, като нанизваха такива букви, каквито не са дори виждани в руската азбука. Известният Иван Антонович нагласи работата бързо, продавателните бидоха записани, отбелязани, внесени в книгата и вред, дето трябва, с таксата от полупроцентово мито, както и за напечатване във Ведомостите, и Чичиков заплати съвсем малко. Председателят дори даде заповед да му вземат за данък само половината, а другата половина, незнайно как, се отнесе на сметката на някакъв друг просител.

– И тъй – каза председателят, когато всичко беше свършено, – сега остава само да се полее покупката.

– Аз съм готов – каза Чичиков. – От вас зависи само да определите времето. Би било грехота от моя страна за такова приятно общество да не отворим някоя и друга бутилчица шампанско.

– Не, вие неправилно схванахте работата; шампанското ще доставим ние самите – каза председателят, – това е наше задължение, наш дълг. Вие сте ни гост: ние трябва да ви гощаваме. Знаете ли какво, господа? Засега ето какво можем да направим: хайде да отидем всинца тъй, както сме, у полицейския; той е нашият чудотворец; стига само да смигне, минавайки край рибния пазар или край някоя изба, и ще имаме чудесна закуска! Пък по този случай ще му дръпнем и едно вистче.

Никой не можеше да се откаже от такова предложение. Свидетелите само при споменаването на рибния пазар почувстваха апетит; всинца тозчас грабнаха шапките си и царската работа се свърши. Когато минаваха през канцеларията, Иван Антонович, свинската муцуна, се поклони учтиво и каза тихичко на Чичиков:

– Купихте за сто хиляди селяни, а за труда дадохте само една беличка.

– Че какви селяни са те? – отговори му на това шепнешком Чичиков – Съвсем празни, нищожни хора, не струват и наполовина. – Иван Антонович разбра, че посетителят е с твърд характер и не ще даде повече.

– Ами по колко взехте душата от Плюшкин? – пошепна му на другото ухо

Собакевич.

- Ами защо сте турили Воробей в списъка! – отвърна му на това Чичиков.
- Какъв Воробей? – каза Собакевич.
- Ами че жената Елисавета Воробей, пък и ер голям сте й турили на края.
- Не, никакъв Воробей не съм вписвал – каза Собакевич и отиде към другите

гости.

Гостите най-сетне стигнаха вкупом до къщата на полицейския началник. Полицейският началник наистина беше чудотворец: щом само чу в що се състои работата, в същата минута повика пристава, един пъргав момък с лакирани ботфорти, и уж му пошепна на ухо две думи само и прибави: „Разбираш?“, а там, в другата стая – в същото време, когато гостите се сражаваха на вист – на масата вече се явиха: моруна, есетра, съомга, далак хайвер, пресносолен хайвер, сельодки, пъструга, сиренета, пушени езици и риби – всичко туй от страна на рибния пазар. После като добавки от страна на домакина се появиха готварски изделия: баници с рибя главя, дето бяха влезли хрущялите и хрилете на една 9-пудова есетра, друга баница с гъби, банички с месо, масленки, варено говеждо. Полицейският началник беше един вид баща и благотворител в града. Между гражданите той беше съвсем като в родно семейство, а в дюкяните и в безистена се отбиваше като в собствен свой зимник. Изобщо той седеше здравата на мястото си, както се казва и владееше длъжността си в свършенство. Трудно беше дори да се каже дали той бе създаден за мястото си, или мястото за него. Работата беше нагласена тъй умно, че той получаваше двойно повече доходи от всичките свои предшественици, а между туй беше заслужил любовта на целия град. Първи търговците най-много го обичаха именно за това, че не беше горд; и наистина той кръщаваше децата им, сватосваше се с тях и макар че ги скубеше понякога здравата, но правеше това някак извънредно майсторски: и по рамото ще те потупа, и ще се засмее, и с чай ще те напои, ще ти обещае и сам ще дойде да поиграе на дама, ще те разпита за всичко: как отиват работите, кое как е. Ако чуе, че детето нещо се поболяло, ще ти каже и някой цяр; с една дума, човек и половина! Ще тръгне с файтона да разпорежи нещо, а през това време ще отвори с тогоз-оногоз приказка: „Как е, Михеич! Ще трябва някой ден ние с тебе да си доиграем играта.“ – „Да, Алексей Иванович – отговаря този, като отлага шапка, – ще трябва.“ – „Ех, брате, Иля Парамонич, намини към мене да видиш моя вран кон; ще го извадя да се надбягваме с твоя, пък впрегни и своя в кабриолета; ще ги опитаме.“ Търговецът, който беше луд за хубави коне, се усмихваше с една особена, дето се вика, охота и като поглаждаше брадата си, думаше: „Ще ги опитаме, Алексей Иванович!“ Дори всички продавачи, обикновено свалили шапки в това време, се споглеждаха с удоволствие един друг, сякаш искаха да кажат: „Алексей Иванович е добър човек!“ С една дума, той беше успял да спечели пълна популярност и мнението на търговците беше такова, че Алексей Иванович, „макар че ще те вземе, но затуй пък никак няма да те изложи“.

Като забеляза, че закуската беше готова, полицейският началник предложи на гостите да довършат виста подир ядене и всички отидоха в оная стая, отдето миризмата отдавна приятно дразнеше ноздрите на гостите и дето Собакевич вече отдавна назърташе във вратата, забелязал отдалече есетрата, сложена настрана в една голяма чиния. Гостите, като изпиха по една чаша ракия с тъмен маслинен цвят, какъвто имат само сибирските прозрачни камъни, от които в Русия режат печати, пристъпиха от всички страни с вилици към масата и взеха да проявяват, дето се вика, всеки характера и склонностите си, като налегнаха кой хайвера, кой съомгата, кой сиренето. Собакевич, като остави без всякакво внимание всички тези дреболии, се прилепи до есетрата и докато другите пиеха, разговаряха и ядяха, той в четвърт час и нещо й видя цялата сметка, така че, когато полицейският началник си спомни за нея и с думите: „Ами как ще ви се стори, господа, ей това произведение на природата?“ се приближи уж към нея с вилица, заедно с другите той видя, че от произведението на природата беше останало само една опашка; а Собакевич беше се притаил тъй, като че ли ни лук ял, ни на лук мирисал, и беше отишъл при една чиния по-надалечко от другите, па чоплеше с вилицата една малка сушена рибка. Като свърши работата с есетрата, Собакевич седна в едно кресло и вече нито яде, нито пи, а само жумеше и мигаше. Полицейският началник, както изглеждаше, не обичаше да жали виното; тостовете нямаха брой. Първият тост се пи, както може би читателите сами се досещат, за здравето на новия херсонски помешчик, после за благоденствието на

неговите селяни и щастливото им преселване, после за здравето на бъдещата му жена-хубавица, което отрони приятна усмивка от устата на нашия герой. Обградиха го от всички страни и почнаха да го молят убедително да остане поне за две седмици в града: „Не, Павел Иванович! Както обичате, ала то прилича, като да дойдеш до прага и назад, само колкото да изстудиш стаята! Не, вие ще останете повече време с нас! На, ние ще ви оженим, нали, Иван Григориевич, ще го оженим.“

— Ще го оженим, ще го оженим! — подзе председателят. — Както и да се опирате, с ръце и с крака, ще ви оженим! Не, приятелю, попаднахте тука, сега не се оплаквайте. Ние не обичаме да се шегуваме.

— Че какво пък? Защо ще се опирам с ръце и крака — каза Чичиков усмихнат, — женитбата не е такова нещо, та да... стига да има мома.

— Ще има и мома! Как да няма? Всичко ще има, всичко, каквото искате!...

— Е, щом има...

— Браво, остава! — закрещяха всички. — Бива, ура, Павел Иванович! Ура! — И всички се доближиха до него с чаши, да се чукат. Чичиков се чука с всички. „Не, не, още!“ — думаша ония, които бяха по-разпалени, и се чукаха още по веднъж, после посегнаха трети път да се чукат, чукаха се и трети път.

В късо време на всички стана необикновено весело. Председателят, който във весело настроение ставаше премил човек, прегърна няколко пъти Чичиков, като думаше със сърдечно излияние: „Душке моя! Мамичко моя!“ и дори като щракна с пръсти, той почна да подскача около него и да тананика известната песен „Ах ти, такъв-онакъв камарински мужик!“ Подир шампанското отвориша маджарско, което още повече повиши духа и развесели обществото. За виста съвсем забравиха; препираха се, крещяха, говореха за всичко — за политика, дори за военно дело, излагаха волни мисли, за които в друго време сами биха натупали децата си. Решиха тутакси множество най-трудни въпроси. Чичиков никога не беше се чувствувал в такова весело разположение, представяше си вече, че е истински херсонски помешчик, говореше за разни подобрения, за триполната система в селското стопанство, за щастието и блаженството на две души и почна да декламира на Собакевич посланието на Вертер до Шарлота* в стихове, на което оня само мигаше, седейки в креслото, защото подир есетрата чувствуваше голяма склонност към сън. Чичиков сам се досети, че бе почнал много да се отпуска, поиска екипаж и се възползува от файтона на прокурора. Прокурорският кочияш, както стана явно из пътя, беше опитен мъж, защото караше само с една ръка, а другата беше извил назад и прикрепваше с нея господаря. По такъв начин, вече с прокурорския файтон, той си отиде в хотела, дето дълго на езика му още се въртяха всякакви глупости: руса румена девойка с трапчинка на дясната буза, херсонски села, капитали. На Селифан бидоха дадени дори някои и други стопанствени заповеди: да събере всички новопреселени мужици, за да ги провери гласно един по един. Селифан мълком слушаше доста дълго време, после излезе от стаята и каза на Петрушка: „Върви да събличаш господаря!“ Петрушка се залови са събува обувката му и насмалко щеше заедно с тях да смъкне на пода и самия господар. Но най-сетне обувката бяха събути, господарят беше съблечен както трябва и като се повъртя малко в леглото, което скърцаше немилостиво, заспа решително като херсонски помешчик. А през това време Петрушка изнесе на коридора панталоните и фрака с тъмночервен цвят на точки, който разпери върху дървената окачалка, и почна да го шиба с камшик и четка тъй, че напълни целия коридор с прах. Когато се готвеше вече да ги смене, гой погледна надолу от чардака и видя Селифан, който се връщаше от конюшната. Те срещнаха погледите си и се разбраха помежду си с усет: господарят, значи, се тръсна да спи — можем и ние да мръднем тук-там. Тозчас, след като отнесе в стаята фрака и панталоните, Петрушка слезе долу и двамата тръгнаха заедно, без да си говорят нищо за целта на пътуването и шегувайки се из пътя за съвсем други работи. Разходката им не беше надалече: те минаха само на срещната страна на улицата, наближиха къщата, която беше срещу хотела, и влязоха в ниската стъклена окадена врата, която водеше почти в зимник, дето вече седяха около дървени маси множество всякакви хора: и с бръснати, и с небръснати бради, и с кожуси, и просто по риза, а някои и с власати шинели. Какво правеха тука Петрушка и Селифан, бог знае: но излязоха оттам след един час, хванати под ръка, като пазеха пълно мълчание, оказваха си един другиму голямо внимание и се предпазваха взаимно от всякакви ъгли. Ръка за ръка, без да се изпускат, те цял четвърт час се катериха по стълбата, най-сетне я надделяха и се

качиха. Една минута Петрушка стоя пред нисичкия си креват, като мислеше как по-прилично да легне и легна съвсем напреко, така че краката му опираха на пода. И Селифан легна на същия креват, като намести глава си върху корема на Петрушка, и забрави напълно, че трябваше да спи съвсем не тук, а може би в стаята за слугите, ако не в конюшната, при конете. Двамата заспаха мигом, като започнаха да хъркат невероятно дебело, на което господарят от другата стая отговаряше с тънко носово свирене. Скоро подир това всичко утихна и хотелът потъна в непробуден сън; само в едно прозорче се виждаше още светлина – там се бе настанил някакъв поручик, дошъл от Рязан, голям любител, както изглеждаше, на ботуши, защото си беше поръчал вече четири чифта и непрекъснато мереше петия. Няколко пъти той се доближава до леглото, за да ги изуе и си легне, но все не можеше: ботушите наистина бяха добре ушити; и дълго още той дига крак и разглежда майсторски и чудесно направения ток.

[* _Вертер и Шарлота_ – герои от романа на Гьоте (1749-1832). „Страданията на младия Вертер“.]

ГЛАВА VIII

Покупките на Чичиков станаха предмет на разговори. В града се понесоха слухове, мнения, разсъждения по въпроса, износно ли е да се купуват селяни за преселване. В препирните мнозина показаха пълно познаване на предмета. „Разбира се – казваха някои, – това е тъй, против това не може да се спори: земята в южните губернии наистина е добра и плодородна; но какъв ще е халът на Чичиковите селяни без вода? Там зер няма никаква река!“ – „Това, че няма вода, още не значи нищо, това е нищо, Степан Дмитриевич, но работата е, че преселването не е надеждно нещо. Знае се какъв е мужикът; на нова земя, па и да се залови със земеделие, че и нищо да няма – ни къща, ни кола, ни двор – ще избяга като две и две четири, ще офейка тъй, че и дирята му няма да откриеш.“ – „Не, Алексей Иванович, позволете, позволете, аз не съм съгласен с това, дето казвате, че Чичиковият мужик ще избяга. Русинът е способен на всичко и привиква на всякакъв климат. Изпрати го, ако щеш, чак в Камчатка и му дай само топли ръкавици, той ще плесне с ръце, па ще грабне брадвата и ще вземе да си гради нова колиба.“ – „Но, Иван Григориевич, ти изпусна пред вид едно важно нещо: не си попитал още какъв е Чичиковият мужик? Забравяш, че помешчикът няма да продаде добър човек, залагам си главата, ако мужиците на Чичиков не са крадци и пияници до крайна степен, безделници и с буйно поведение.“ – „Тъй, тъй, аз съм съгласен с това, това е право, никой не ще иде да продава добрите си хора и мужиците на Чичиков са пияници, но трябва да се вземе под внимание, че тука именно е моралът, тука се крие моралът: те сега са нехранимайковци, но като се преселят на нова земя, изведнъж могат да станат отлични поданици. Имало е вече много такива примери – просто по света, па и в историята също тъй.“ – „Никога, никога – казваше управителят на държавните фабрики, – повярвайте, това никога не може да бъде, защото Чичиковите селяни ще имат сега два силни врага. Първият враг е близостта на малоруските губернии, дето, както се знае, ракията се продава свободно. Аз ви уверявам: вътре в две недели ще бъдат мъртво пияни. Другият враг е вече самата привичка към скитнишкия живот, която неизбежно придобиват селяните през време на преселване. Ще трябва май постоянно да са пред очите на Чичиков, ще трябва да ги държи в ежови ръкавици, да ги следи да вършат и най-дребните работи, па и не да се обляга на другиму, ами самичък, лично, дето трябва, да удря в зъбите и в шията.“ – „Защо му е на Чичиков да се разправя сам и да удря в шията? Той може да си намери и управител.“ – „Аха, много ще намерите управител: всички са мошеници!“ – „Мошеници са, защото господарите не си гледат работата.“ – „Това е истина! – подзеха мнозина. – Стига господарят да отбира що годе от стопанство и да умее да познава хората, той всякога ще има добър управител.“ Но управителят каза, че за по-малко от пет хиляди не може да се намери добър управител. Но председателят каза, че може и за три хиляди да се намери. Но управителят каза: „Къде ще го намерите? В носа си ли?“ Но председателят каза: „Не в носа си, ами пак в тукашната околия – именно – Петър Петрович Самойлов: ето управител, какъвто трябва за мужиците на Чичиков“ Мнозина влизаха с жар в положението на Чичиков и трудностите за преселване на такъв голям брой селяни ги плашеха извънредно много; почнаха много да се боят да

не би да избухне дори бунт между такъв безпокоен народ, каквито са селяните на Чичиков. На това полицейският началник забеляза, че от бунт няма какво да се боят, че за предотвратяване на бунта съществува властта на капитан-изправника, че капитан-изправникът дори да не иде сам, ами да води вместо себе си фуражката си, само тая фуражка ще гони селяните чак до местожителството им. Мнозина предложиха своите мнения по въпроса, как да се изкорени буйният дух, с който били надъхани селяните на Чичиков. Мнения имаше всякакви: имаше такива, които се отличаваха прекалено с военна жестокост и строгост, едва ли не излишна, имаше обаче и такива, които излъчваха кротост. Пощенският началник забеляза, че на Чичиков предстои свещена длъжност, че той може да стане за селяните един вид баща, според неговия израз, да въведе дори благодетелната просвета и по този случай се отзова с голяма похвала за Ланкастерската школа за взаимно обучение*.

[* _Ланкастерска школа за взаимно обучение_ – Джозеф Ланкастър, английски педагог (1771–1838). Ланкастерската система за взаимно обучение се състояла в това, че учителят обучавал най-добрите ученици, а те занимавали по-слабите.]

Тъй разсъждаваха и говореха в града и мнозина, подбуждани от чувство на участие, съобщиха дори лично на Чичиков някои от тия съвети, предлагаха дори конвой за безопасното отвеждане на селяните до местожителството им. Чичиков благодареше за съветите, като казваше, че при случай не ще пропусне да се възползува от тях, а от конвоя решително се отказва, като забеляза, че той е съвсем непотребен, че селяните, които е купил, са хора с много хрисим характер, чувствуват сами доброволна склонност към преселване и че в никой случай между тях не може да има бунт.

Всички тия тълкувания и разсъждения дадоха обаче най-благоприятни последици, каквито можеше да очаква Чичиков. Именно – пръснаха се слухове, че той е ни повече, ни по-малко от милионер. Гражданите и без туй, както вече видяхме в първата глава, сърдечно обикнаха Чичиков, а сега, подир тия слухове, го обикнаха още по-сърдечно. Но, право казано, те бяха все добри хора, живееха помежду си сговорно, отнасяха се съвсем приятелски и разговорите им носеха печат на някакво особено простодушие и близост: „Любезни приятелю, Иля Илич?...“. „Я чуй, драги Антипатор Захариевич!...“, „Ти попрекали в лъжите, миличък Иван Григориевич“. На пощенския началник, когото зовяха Иван Андреевич, всякога принаждаха: „Шпрехен зи дейч, Иван Андреич?“ С една дума, всичко беше твърде семейно. Мнозина бяха с известно образование: председателят на съда знаеше наизуст „Людмила“ на Жуковски, която тогава беше още неизстинала новост, и майсторски четеше много места, особено: „Боровата гора заспа, долината спи“ и думата „сст“, така че наистина изглеждаше като че ли долината спи; за по-голяма прилика той в това време дори зажумяваше с очи. Пощенският началник беше се вдъл повече във философия и четеше много прилежно, дори и нощем. Юнгвите „Нощи“* и „Ключът на природните тайни“ от Екартсхаузен**, от който правеше доста дълги извадки, но какви и от какъв характер бяха те, това никой не знаеше. Ала той беше духовит, цветист в думите си и обичаше, както сам казваше, да „нагизди“ речта си. А нагиздваше речта си с маса различни частици, като „господинчо ти мой, ей такъв-някакъв, знайш, разбирате ли, можете да си представите, относително тъй да се каже, един вид“ и други, които изсипваше с торби; нагиздваше той речта си също сполучливо с подмигване, примижаване с едно око, което придаваше доста хаплив израз на многото му сатирични подмятания. Другите бяха също малко или много хора просветени: кой чел Карамзин, кой „Московские ведомости“, кой съвсем нищо не чел. Някой беше туй, което се нарича заплес, т.е. човек, когото трябва с ритници да подигате зарад нещо; някой беше просто дембел, пролежал, дето се вика, цял живот на една кълка, когото дори напразно ще подигате: няма да стане в никой случай. Откъм благовидност, вече се знае, всички бяха надеждни хора – нито един охтичав нямаше измежду тях. Всички бяха такива, на които жените им в нежни разговори насаме даваха имената: тулумче, дебеланчо, шишко, печурче, кики, жужу и др. Но изобщо те бяха добри хора, пълни с гостоприемство, и който вкусеше заедно с тях хляб и сол или прекараше една вечер на вист, вече им ставаше някак си близък, а още повече Чичиков със своите омайни качества и маниери, който знаеше в действителност великата тайна да се харесва. Те тъй го обикнаха, че той не виждаше начин как да се изскубне от града; той току слушаше: „Хайде, една седмичка, още една седмичка поживейте с нас, Павел Иванович!“ С една дума, той беше носен, дето се вика, на ръце. Но несравнено по-забележително беше впечатлението (за чудо и приказ!), което направи Чичиков на дамите. За да се

изясни това поне що-годе, трябва да се кажат много неща за самите дами, за тяхното общество, да се опишат, както се вика, с живи краски душевните им качества; но това е много трудно за автора. От една страна, спира го безграничната му почит към съпругите на сановниците, а от друга страна... от друга страна е просто трудно. Дамите на град N. бяха... не, по никой начин не мога; чувствавам сякаш страх. Най-забележителното нещо, което имаха дамите на града N., беше... Чудна работа – перото ми никак не се помръдва, сякаш някакво олово има в него. То се видяло, за характеристиките им ще трябва да предоставим да говори онзи, чиито краски са по-живи и са повечко на палитрата му; а ние ще трябва май да кажем само две думи за външността им и за онуй, което е по-повърхностно. Дамите на града N., бяха, дето се вика, презентабелни и в това отношение, човек можеше смело да ги тури за пример на всички други. Колкото се отнася до това, как да се носят, да спазят тон, да поддържат етикет и множество най-тънки приличия, а особено да се съобразят с модата в най-последните й дреболии – в това те бяха изпреварили дори петербургските и московските дами. Обличаха се с голям вкус, разхождаха се из града с каляски, както предписваше последната мода, отзад се поклащаше лакей със златносьрмена ливрея. Визитната картичка, па ако ще би да е написана и върху някоя девойка спатия или асо каро, беше твърде свещено нещо. Заради нея две дами, големи приятелки и дори роднини, се бяха разсърдили съвсем именно защото едната от тях не беше върнала една визита. И как не се мъчеха после мъжете и роднините им да ги помирят, но не би, излезе, че всичко на света може да се направи, само едно нещо не може: да помириш две дами, разсърдени за невръщане на визита. Тъй си и останаха двете дами във взаимно неразположение според израза на градския свят. По заемането на първите места също ставаха множество твърде силни сцени, които внушаваха на съпрузите понякога съвършено рицарски великодушни понятия за застъпничество. Дуели между тях, разбира се, не ставаха, защото всички бяха граждански чиновници, но затова пък гледаха как да си напакостват един на друг, дето можеше, което, както се знае, понякога бива по-тежко от всякакъв дуел. В нравите си дамите на град N. бяха строги, изпълнени с благородно негодуване против всичко порочно и против всякакви съблазни, наказваха без милост всички слабости. Ако все пак между тях ставаха някои неща, които хората наричат туй-онуй, те ставаха скришом, така че не личеше нищо какво става; запазваше се всичкото достойнство и съпругът биваше тъй приготвен, че и да видеше сам това туй-онуй или да чуеше за него, отговаряше накъсо и благоразумно с пословицата: „Кому влиза в работа, че дядо седи с бабата!“ Трябва да се каже още, че дамите от град N. се отличаваха, подобно на много петербургски дами, с необикновена предпазливост и приличие в думите и изразите. Никога те не казваха: осекнах се, изпотих се, изплюх се, а думаха: „Облекчих носа си, послужих си с кърпичката.“ В никой случай не биваше да се каже: „Тази чаша или тази чиния вонят.“ И дори не можеше да се каже нищо такова, от което се подразбира това, а вместо туй казваха: тази чаша се държи зле или нещо подобно. За да се облагороди още повече руският език, почти половината му думи бяха съвсем изхвърлени от разговора и твърде често ставаше нужда да се прибегва до френски език: затова пък там, по френски, работата беше друга, там се позволяваха такива думи, които бяха много по-остри от споменатите. И тъй, това може да се каже за дамите от град N. като говорим повърхностно. Но ако се надникне по-дълбоко, разбира се, ще се открият много други работи, ала много е опасно да се надниква по-дълбоко в дамските сърца. И тъй, като се ограничим с повърхността, ще продължим. Досега всички дами някак малко говореха за Чичиков, като му отдаваха обаче пълна справедливост за приятностите на светските обноски; но откак се пръснаха слухове за неговото милионерство, намериха се и други качества. Впрочем дамите съвсем не бяха интересчийки: вината за всичко беше думата милионер, не самият милионер, а именно едничка думата; защото в самин звук на тая дума, във от паричното богатство, се съдържа нещо такова, което действува и на хората подлеци, и на хората ни туй, ни онуй, и на добрите хора, с една дума – действува на всички. Милионерът има тая изгода, че може да види подлостта, съвсем безкористната, чистата подлост, неоснована на никакъв интерес: мнозина знаят твърде добре, че няма да получат нищо от него и нямат никакво право да получат, но без друго или ще отърчат напреде му, или ще му се ухият, или ще му снемат шапка, или ще се натрапят силом на някой обед, дето са чули, че е поканен милионерът. Не може да се каже, че това нежно

разположение към подлост бе почувствувано от дамите, ала в много гостни почнаха да говорят, че, разбира се, Чичиков не е пръв хубавец, но затуй е такъв, какъвто трябва да бъде един мъж, че ако беше малко по-пълнен или по-дебел, това вече нямаше да бъде добре. При това изказваха се дори някак май обидно за тъничкия мъж, че той не бил нищо повече освен нещо като зъбна клечка, а не човек. В дамските тоалети се оказаха маса различни прибавки. В хана почна да се трупавалица, едва ли не се изпотъпкаха: стана дори цял панаир – толкова много екипажи се натрупаха. Търговците се почудиха, като видяха как няколко къса материи, които бяха докарани от панаира и не се харчеха поради високата цена, изведнъж потръгнаха и се разпродадоха в преvara. Във време на литургия у една дама забелязаха такъв голям кръг на роклята, който се бе разперил почти на половината църква, че приставът, който беше там, даде заповед да се дръпнат хората по-настрана, т.е. по-наблизо до черковния трем, за да не би някак да се смачка тоалетът на нейно високоблагородие. Дори сам Чичиков не можа отчасти да не забележи това необикновено внимание.

[* „Юнгови «нощи»“ – най-известното произведение на английския поет Едуард Юнг (1684–1765).]

[** „Ключ за природните тайни“ – съчинение от немския писател-мистик Карл Екартсхаузен (1752–1803).]

Веднъж, като се върна дома, той намери на масата си писмо: отде и кой го бе донесъл, нищо не се знаеше; трактирният слуга каза, че го донесли и поръчали да не казва от кого е. Писмото започваше твърде решително, именно тъй: „Не, аз трябва да ти пиша!“ След туй ставаше дума, че има тайно съчувствие между душите; тази истина беше скрепена с няколко точки, които заемаха почти половин ред; после идеха няколко мисли, твърде забележителни по своята вярност, така че ние смятаме почти за необходимо да ги цитираме: „Какво е нашият живот? Долина, дето са се поселили скърбите. Какво е светът? Тълпа от хора, която не чувства.“ После авторката споменаваше, че мокри със сълзи писмото на нежната си майка, която двацет и пет години, откак я няма на света; викаше Чичиков в пустинята, да остави на всякога града, дето хората живеят в задушни сгради, без въздух; краят на писмото лъхаше дори със същинско отчаяние и завършваше с тия стихове:

Два гълъба ще ти покажат
къде е моя хладен прах;
ще гукат те и ще ти кажат,
че аз цяла в сълзи умрях.

В последния стих не бе спазен размерът, но това впрочем не е нищо: писмото беше написано в духа на тогавашното време. Нямаше също никакъв подпис: нито име, нито фамилия, нито дори месец и дата. В *post scriptum* беше само прибавено, че неговото собствено сърце трябва да отгатне коя е авторката и че на утрешния бал у губернатора ще присъствува самият оригинал.

Това го заинтересува доста много. В анонимното писмо имаше нещо тъй примамливо и дразнещо любопитството, че той го прочете втори и трети път и най-сетне каза: „Любопитно би било обаче да се знае коя го е писала!“ С една дума, работата, както се вижда, стана сериозна, повече от час той непрекъснато мисли за това, най-сетне, като разпери ръце и наведе глава, каза: „А писмото е твърде, твърде фино написано!“ После, от само себе си се разбира, писмото бе сгънато и турено в ковчежето, в съседство с някакъв афиш и сватбена покана, пазена седем години в същото положение и на същото място. Подир малко му донесоха наистина покана за бал у губернатора – нещо съвсем обикновено в губернските градове: дето има губернатор, там има и бал, иначе не би имало надлежната любов и уважение от страна на дворянството.

Веднага всичко друго биде изоставено и отстранено и всичко бе насочено към приготовленията за бала; защото наистина имаше много подбудителни и дразнещи причини. Затуй може би, откак свят светува никога не се е употребявало толкова време за тоалет. Цял час бе посветен само на разглеждане лицето в огледалото. Той се опита да му придаде множество разни изрази: ту важен и сериозен, ту почтителен,

но с известна усмивка, ту просто почтителен без усмивка, направи пред огледалото няколко поклона, придуржени с неясни звукове, донякъде прилични на френски език, макар че Чичиков съвсем не знаеше френски. Той направи дори сам на себе си множество приятни сюрпризи, смигна, кривна устни и направи нещичко с езика си; с една дума, какво не прави човек, когато остане самичък и чувства при това, че е хубавец, а освен туй, като е уверен, че никой не го гледа през ключалката. Най-сетне той се плесна леко по брадичката, като каза: „Ах ти, муцунке такава!“ и почна да се облича. Настроение на най-голямо доволство го съпровождаше през цялото време на обличането, като си туряше презрамките или като си връзваше вратовръзката, той правеше реверанс с крак и се покланяше с особена пъргавина и макар че никога не бе танцувал, направи едно антраша. Това антраша има една мъничка невидима последица: шкафът затрепера, а от масата падна една четка.

Появата му на бала произведе необикновено въздействие. Всички, които бяха там, се обърнаха към него да го посрещнат – един с карти в ръце, друг на най-интересното място на разговора, току що казал: „А пък низшият земски съд отговаря на това...“ Но какво именно отговаря земският съд – той заряза това и побърза да поздрави нашия герой. „Павел Иванович! Ах, боже мой, Павел Иванович! Любезни Павел Иванович! Почтени Павел Иванович! Душа моя Павел Иванович! Ей де сте бил, Павел Иванович! Позволете да ви прегърна, Павел Иванович! Дайте го тука, чакайте да целуна здравата моя скъп Павел Иванович!“ Чичиков изведнъж се почувствува в няколко прегръдки. Не успял още да се смъкне съвсем от прегръдките на председателя, ето че се намери в прегръдките на полицейския началник; полицейският началник го предаде на инспектора на санитарната управа; инспекторът на санитарната управа – на прекупчика; прекупчикът – на архитекта... Губернаторът, който в това време стоеше до дамите и държеше в едната си ръка бонбонена обвивка, а в другата – кученце, като го видя, хвърли на пода и обвивката, и кученцето – само кученцето заквича; с една дума, той разпространи радост и необикновено веселие. Нямаше лице, по което да не се изпише удоволствие или поне отражение от общото удоволствие. Такива биват лицата на чиновниците през време на прегледа, който прави пристигналият началник на местата, които се намират под тяхното управление, след като мине вече първият страх, те виждат, че много неща му се харесват и той сам благоволява най-сетне да се пошегува, т.е. да каже с приятна усмивка няколко думи, в отговор на това смеят се двойно наобиколилите го приближени чиновници; смеят се от все сърце и онези, които впрочем малко неясно са дочули казаните от него думи, и най-сетне стоящият далече от външната врата някакъв полицай, който, откак се е родил, не се е засмивал и току-що е показвал на хората юмрук, и той по неизменните закони на отражението изписва на лицето си някаква усмивка, макар че тази усмивка прилича повече на това, когато някой се готви да кихне, след като е смръкнал люто емфие. Нашият герой отговаряше на всички и всекиму и чувствуваше някаква необикновена свобода: кланяше се надясно и наляво по своя навик, малко настрана, но съвсем непринудено, така че очарова всички. Дамите тозчас го обиколиха като бляскава гирлянда и донесоха със себе си цели облаци от всякакви благоухания: една изпущаше миризма на рози, от друга лъхаше на пролет и теменуги, трета цяла беше напръскана с резеда; Чичиков само дигаше нос нагоре и душкаше. В тоалетите им имаше неизказано много вкус: муселините, атлазите, тюловете бяха с такива бледни модни цветове, на които дори име не можеше да се нагоди (до такава степен бе изтънчен вкусът им). Лентени фльонги и цветни букети се развяваха тук-там по роклите им в най-картинно безредие, макар че над това безредие много се бе трудила умната глава. Лекият накит на главата се държеше само върху ушите и сякаш думаше: „Ой, ще хвъркна! Жал ми е само, че не ще отнесе със себе си хубавицата!“ Талиите бяха стегнати и имаха най-солидни и приятни за очите форми (трябва да забележа, е изобщо всички дами на града N., бяха много пълни, но се стягаха тъй изкусно и имаха такава приятна обноска, че пълнотата никак не се забелязваше). Всичко у тях беше обмислено и предвидено с обикновена грижливост; шията, раменете бяха открити точно толкова, колкото трябва и съвсем не повече; всяка бе разгалила владенията си дотам, додето чувствуваше по собствено убеждение, че са способни да погубят човека; всичко останало бе прикрито с необикновен вкус: или някаква лекичка фльонга с панделка, или шарф, по-лек от оня сладкиш, известен под името целувка, ефирно обгръщаше шията или около раменете бяха пуснати изпод дрехата малки назъбени стенички от тънка батиста, известна под името

скромности. Тези скромности скриваха отпред и отзад онова, което вече не можеше да докара гибел човеку, а пък караха да подозираш, че там именно е същинската гибел. Дългите ръкавици бяха обтегнати не чак до ръкавите, но нарочно оставяха голи възбудителните части на ръката над лакътя, които у много дами издъхваха завидна свежест и пълнота; на някои дори се бяха пукнали кожените ръкавици от теглене да бъдат опънати повече – с една дума, сякаш на всичко бе написано: не, това не е губерния, това е столица, това е цял Париж! Само тук-там из салона току изведнъж се подадеше някоя невиджана на земята шапчица или някакво едва ли не пауново перо, противно на всички моди, избрано по собствен вкус, но без това не може – такова е свойството на губернияския град, все ще се подхлъзне някъде. Чичиков, застанал пред тях, мислеше: коя ли е обаче авторката на писмото? И подаде носа си напред; ала тъкмо по носа взеха да го блъскат цял ред лакти, маншети, ръкави, краища на ленти, парфюмирани шемизетки и рокли. Галопът беше в пълния си разгар: жената на пощенския началник, капитан-изправникът дамата със синьо перо, дамата с бяло перо, грузинският княз Чипхайхилидзе, чиновникът от Петербург, чиновникът от Москва, френецът Куку, Перхуновски, Беребендовски – всичко се бе вдигнало и летеше стремглаво...

– Туйто! Иди го гони! – продума Чичиков, като се дръпна назад и щом дамите насядаха по местата си, пак почна да разглежда дали по израза на лицето и очите не ще може да познае коя е авторката на писмото; но никак не можеше да се познае нито по израза на лицето, нито по израза на очите коя беше тя. Той забелязваше навред нещо едвам-едвам видимо, такова неуловимо тънко, ух, колко тънко!... „Не – каза на ума си Чичиков, – жените са такова едно нещо, че... – Тука той дори махна с ръка. – Просто няма какво да се говори! Иди, та се опитай да разправиш или да предадеш всичко онова, което играе по лицата им, всички ония чертици, загатвания... просто нищо не можеш предаде. Само очите им са такава една безкрайна държава, в която навлезе ли веднъж човек – отпиши го вече! Не можеш го извади оттам вече нито с кука, нито с нищо. На, опитай се например да опишеш само блясъка им: влажен, кадифен, захарен – бог знае какъв още не е! И твърд, и мек, и дори съвсем морен или, както казват някои, с негата или без негата, но по-силен, отколкото с негата – па тъй ще се вкопчи в сърцето ти и ще засегне цялата ти душа, сякаш с лък. Не, човек просто не може да подбере дума: галантерна половина на човешкия род и нищо повече!“

Простете! Струва ми се, че от устата на нашия герой изхвърква дума, взета от улицата. Какво да се прави? Такова е в Русия положението на писателя! Ала ако една дума от улицата попадне в някоя книга, не е виновен писателят, виновни са читателите, а преди всичко читателите от висшето общество: най-първо от тях човек не може да чуе нито една сваястна руска дума, а френски, немски и английски ще ти стоварят в такова количество, че да ти се отще и ще ти стоварят дори със запазване на всички възможни произношения, по френски през носа и с особен изговор на р, по английски ще произнесат както приляга на птица; и дори физиономия ще свият птича, и дори ще се погаврят с онзи, който не смогне да направи птича физиономия. А само по руски нищо няма да ти дадат, освен може би от патриотизъм ще построят за летуване някоя колиба по руски вкус. Ето какви са читателите от висшето съсловие, а след тях и всички, които сами се зачисляват към висшето съсловие! А пък каква възискателност! Искат непременно всичко да бъде написано с най-строг, пречистен и благороден език – с една дума, искат руският език от само себе си да падне изведнъж от облаците обработен както трябва и да кацне право на техния език, а те само да зинат с уста и да го изложат. Наистина чудна е женската половина на човешкия род; но почтените читатели, нека признаем, биват още по-чудни.

А през това време Чичиков беше в пълно недоумение по въпроса, коя от дамите е авторка на писмото. Като се опита да устреми по-внимателно погледа си, той видя, че от своя страна дамите също изразяват нещо такова, което вдъхва едновременно и надежда, и сладки мъки в сърцето на клетия смъртен, и най-сетне каза: „Не, съвсем не може да се познае!“ Това обаче никак не намали веселото разположение надуха, в което той беше. Той непринудено и свободно разменяше приятни думи с някои от дамите, отиваше при тая или оная с дребни крачки, както казват, ситнеше, както обикновено правят нисичките старци-контета с високи токове, наричани миши жребчета, които припкат много пъргаво около дамите. Като поситни с доста сръчни обръщания наляво и надясно, той повлече в реверанс тозчас назад крака си във вид на къса

опашчица или нещо като запетая. Дамите бяха много доволни и не само откриваха у него маса приятности и любезности, но дори почнаха да намират величествен израз в лицето му, дори нещо марсовско и военно, което, както се знае, много се харесва на жените. Дори зарад него вече бяха почнали комай да се карат помежду си: забелязали, че той заставаше обикновено до вратата, някои в превара бързаха да заемат стол поблизо до вратата и когато една бе щастлива да направи това преди другите, насмалко не се случи пренепротивна история и на много дами, които в себе си желяха да направят същото, това безсрамие им се видя извънредно отвратително.

Чичиков толкова се увлече в разговор с дамите или по-добре дамите тъй го заеха и замаяха със своите разговори, като пускаха куп най-остроумни и тънки алегии, които всички непрекъснато трябваше да отгатва, та дори пот изби по челото му, че той забрави да изпълни изискванията на приличието и да отиде първо при домакинята. Той се сети за това чак когато чу гласа на самата губернаторша, която от няколко минути стоеше вече пред него. Губернаторшата каза с малко гален и дяволит глас и с приятно потръсване на глава: „А, Павел Иванович, ето как, значи, вие!...“ Точно не мога да предам думите на губернаторшата, но тя каза нещо такова, което беше изпълнено с голяма любезност, в оня дух, в който се обясняват дамите и кавалерите в повестите на нашите светски писатели, които обичат да описват гостните и да се похвалят, че познават висшия тон, в духа на това, че нима другите дотолкова са завладели сърцето ви, та в него няма вече място, нито най-тясно кътче за безмилостно забравените от вас? Нашият герой веднага се обърна към губернаторшата и вече беше готов да ѝ даде отговор, навярно не по-лош от ония, които дават в модните повести разни звонскиевци, линскиевци, лидиновци, греминовци и всякакви изкусни военни хора, когато неволно повдигна очи и изведнъж се спря като замаян от удар.

Пред него стоеше не само губернаторшата: тя държеше под ръка една младичка, шестнайсетгодишна девойка, свежа блондинка с тънички и стройни черти на лицето, с остра брадичка, с очарователно закръглен овал на лицето, което художникът би взел като образец за мадона и каквото само в рядък случай можеше да се срещне в Русия, дете всичко обича да бъде в широк размер, всичко, каквото и да било: и планини, и гори, и степи, и лица, и устни, и нозе – същата оная блондинка, която той срещна по пътя на връщане от Ноздрев, когато поради глупостта на коларите или конете техните екипажи тъй странно се бяха сблъскали и преплели с ремъците и чичо Митяй с чичо Миняй се заловиха да оправят работата. Чичиков тъй се смути, че не можа да каже нито една сваятна дума и измърмори дявол знае какво, което обаче никога не би казал нито Гремин, нито Звонски, нито Лидин.

– Не познавате ли още моята дъщеря? – каза губернаторшата. – Институтка, току-що свършила.

Той отвърна, че вече имал щастието да се запознае по неочакван начин; опита се да добави още нещичко, ала нещичкото никак не можа да излезе. Губернаторшата, след като каза две-три думи, най-сетне се оттегли с дъщеря си в другия край на салона при друга гости; а Чичиков стоеше все така неподвижен на едно и също място, като човек, който е излязъл весело на улицата с намерение да се поразходи, с очи, разположени да гледат всичко, и изведнъж се спира неподвижно, като му теква, че е забравил нещо; и тогава вече нищо по-глупаво не може да бъде от такъв човек, безгрижният му израз мигом изчезва от лицето му: той се сили да си припомни какво е забравил – кърпата ли, но кърпата е в джоба; парите ли, но и парите са в джоба; всичко сякаш с у него, а между туй някакъв незнаен дух му шепне в ушите, че е забравил нещо. И ето, той вече гледа слисано и смътно тълпата, която се движи пред него, летящите екипажи, шапките и пушките на минаващия полк, отсрещния дюкянски надпис – и нищо не вижда добре... Така и Чичиков изведнъж стана чужд за всичко, което ставаше около него. В това време от дамските благовонни уста се устремиха към него подмятания и въпроси, изцяло проникнати с тънкость и любезност: „Позволено ли е на нас, бедните земни жители, да бъдем тъй дръзки да ви попитаме за какво мечтаете?“ – „Де се намират ония щастливи места, из които лети вашата мисъл?“ – „Може ли да се знае името на оная, която ви е потопила в тая сладка долина на унесеността?“ Но той отговаряше на всичко с решително невнимание и приятните фрази потъваха като във вода. Той дори бе толкова неучтив, че скоро се махна от тях и отиде на друга страна, като искаше да понавърне къде отиде губернаторшата с дъщеря си. Ала дамите комай не искаха да го оставят тъй скоро: всяка вътрешно реши да употреби

всевъзможни средства, толкова опасни за нашите сърца, и да тури в ход всичко, каквото има хубаво. Трябва да забележа, че някои дами – аз казвам някои, това не е все едно, каквото у всички – имат една малка слабост: като забележат у себе си нещо особено хубаво – чело или уста, или ръце, – те вече мислят, че най-хубавата част на лицето им без друго първа ще се хвърли в очите на всички и всички изведнъж ще заговорят с един глас: „Вижте, вижте, какъв прекрасен гръцки нос има тая!“ или: „Какво правилно очарователно чело!“ Която пък има хубави рамене, предварително е уверена, че всички млади хора ще бъдат напълно възхитени и току ще шепнат, когато тя ще минава покрай тях: „Ах, какви чудесни рамене има тая!“, а лицето, косите, носа, челото няма дори да погледнат, пък ако ги попогледнат, то като нещо странично. Така мислят някои дами. Всяка дама бе се зарекла вътрешно да бъде колкото се може по-очарователна в танците и да покаже с всичкия му блясък превъзходството на онова, което беше най-превъзходно у нея. Жената на пощенския началник, като валсираше, беше обронила глава на една страна тъй морно страстно, че наистина се чувствуваше нещо неземно. Една твърде любезна дама – която беше дошла съвсем не за да танцува, поради случилото ѝ се, както сама се изрази, едно малко инкомодите* във вид на грахово зърно на десния крак, вследствие на което трябвало дори да obuе плюшени обувки – не изтърпя обаче и направи няколко завъртания с плюшените обувки именно заради туй, да не би жената на пощенския началник наистина да си въобрази твърде много.

[* _Инкомодите`_ (фр.) – неудобство, затруднение.]

Ала всичко това съвсем не произведе върху Чичиков очакваното действие. Той дори не гледаше кръговете, които дамите правеха, но постоянно се подигаше на пръсти да поглежда над главите де може да се е скрила занимателната блондинка; прилякваше и се оглаждаше от ниско измежду раменете и гърбовете и най-сетне сполучи да я зърне, седнала с майка си, над която величествено се люлееше някаква източна чалма с перо. Изглеждаше, като че той искаше да ги превземе с пристъп; дали пролетното настроение му подействува, или някой го тласкаше отзад, но той се промъкна решително напред, гледа никакви пречки; прекупчикът така бе блъснат от него, че се залюля и едвам се задържа на един крак, иначе, разбира се, щеше да повали подире си цяла редица хора; пощенският началник също се стъписа и го изгледа с учудване, смесено с доста тънка ирония, ала той съвсем не ги погледна: той виждаше само блондинката в далечината, която си туряше дългата ръкавица и без съмнение изгаряше от желание да полети по паркета. А там, встрани, четири двойки играеха вече мазурка; токовете къртеха пода, един армейски щабскапитан се стараеше с душа и тяло, с ръце и нозе, като извърташе такива па, каквито никой не е извивал дори насън. Чичиков се промъкна бързо покрай мазурката, току-речи покрай самите токове, и отиде право до онова място, дето седеше губернаторшата с дъщеря си. Ала той се доближи до тях твърде свенливо, не ситнеше тъй смело и контешки с крака, дори малко се забърка и във всичките му движения пролича някаква несръчност.

Не може да се каже сигурно наистина ли у нашия герой се събуди любов, дори съмнително е дали господата от този род, т.е. не съвсем пълните, ала не пък и тънки, са способни да любят, но при все това тука имаше нещо тъй странно, нещо такова, което той сам не можеше да си обясни: стори му се, както сам после си признаваше, че целия бал с всичката си глъчка и шум изчезна за няколко минути някъде надалече; цигулките и тръбите звучаха някъде зад гори и планини и всичко се забули в мъгла, прилична на небрежно замазано поле в картина. И от това мъгливо, как да е нахвърляно поле изпъкнаха ясно и завършено само тънките черти на увлекателната блондинка: нейното топчесто-закръглено лице, нейната тъничка снага, каквато има институтката в първите месеци, след като завърши, бялата и почти проста роклица, леко и спретнато обгърнала навсякъде младите ѝ стройни членове, които се изписваха с някакви чисти линии. Сякаш тя цяла приличаше на някаква играчка, отчетливо изрязана от слонова кост, едничка тя само се белееше и изпъкваше прозрачна и светла измежду мътната и непрозрачна тълпа.

Изглежда, че така му е редът, изглежда, че и чичиковци за няколко минути в живота си стават поети, но думата поет май ще бъде прекалена. Най-малкото – той се почувствува съвсем като млад човек, едва ли не почти хусар. Като видя до тях един празен стол, той веднага го зае. Разговорът изпърво не вървеше, но сетне работата тръгна и той почна дори да се перчи... Тук за най-голямо прискърбие трябва да се

забележи, че ония хора, които са сериозни и заемат важни длъжности, са някак малко възтежички в разговор с дами; майстори за това са господата поручиците и още другите, но не по-горе от капитанските чинове. Как постъпват те, господ ги знае: струва ти се дори, че не разправят кой знае какви особени неща, а девойката току се друсва на стола от смях; пък статския съветник бог знае какво ще разправя: или ще заприказва за туй, че Русия била много пространна държава, или ще пусне някой комплимент, който, разбира се, е измислен не без остроумие, но ужасно мирише на книга; ако пък каже нещо смешно, той сам се смее несравнено повече, отколкото тоя, който го слуша. Това се отбелязва тук с цел читателите да видят защо блондинката почна да се прозява, когато нашият герой разказваше. Героят обаче съвсем не забелязваше това, като разправяше множество приятни неща, които вече му се бе случвало да казва в подобни случаи на разни места, именно: в Симбирската губерния, у Софрон Иванович Безпечни, дето беше тогава дъщеря му Аделаида Софрониевна с трите си зълви: Мария Гавриловна, Александра Гавриловна и Аделаида Гавриловна; у Федор Федорович Перекроев, в Рязанската губерния, у Флор Василиевич Победоносни, в Пензенската губерния, и у брата му Петър Василиевич, дето бяха балдъза му Катерина Михайлова и вторите ѝ братовчедки Роза Федоровна и Емилия Федоровна; във Вятската губерния у Петър Варсонофевич, дето беше сестрата на снаха му Пелагия Егоровна с внучката си София Ростиславна и с двете си доведени сестри София Александровна и Маклатура Александровна.

На всички дами това държане на Чичиков никак не се хареса. Една от тях нарочно мина край него, за да го накара да забележи това, и дори закачи блондинката доста небрежна с дебелото руло на роклята си, а с шарфа си, който се развяваше около раменете ѝ, направи тъй, че тоя се блъсна с края си по самото лице; в същото време зад него от една дамска уста заедно с теменужения аромат излетя една доста остра и злоезична забележка. Ала той или наистина не чу, или се престори, че не чу, само че това не беше хубаво, защото мнението на дамите трябва да се скъпи: и затова той се разкаж, но чак после, май късничко вече.

Справедливо във всяко отношение негодувание се изсипа на много лица. Колкото и голяма да беше тежестта на Чичиков в обществото, макар да беше милионер и лицето му да имаше израз на величие и дори на нещо марсовско и военно, все пак има неща, които дамите не ще простят никому, който ще да бъде той, и тогава – пиши го пропаднал! Има случаи, дето жената, колкото и да е слаба и безсилна по характер в сравнение с мъжа, става изведнъж по-твърда не само от мъжа, но и от всичко на света. Пренебрежението, което Чичиков показва почти неумишлено, възстанови между дамите дори съгласието, което беше комай на прага на гибелта, по случай завладяването на стола. В казаните от него случайно няколко сухи и обикновени думи съзряха остри подмятания. Като връх на нещастията някои от младите хора бе съчинил още тук сатирични стихове за танцуващото общество, без което, както се знае, почти никога не минава на губернаторските балове. Тези стихове направо бяха приписани на Чичиков. Негодуванието растеше и в разните ъгли дамите почнаха да говорят за него по най-неблагоприятен начин, а клетата институтка беше унищожена съвсем и присъдата ѝ бе вече подписана.

А през това време за нашия герой се готвеше една пренеприятна изненада: тогава, когато блондинката се прозяваше, а той ѝ разправяше някои и други истории, случили се в различни времена, и дори засегна комай и гръцкия философ Диоген, от крайната стая се показва Ноздрев. От бюфета ли се бе отскубнал, или от малката зелена гостна, дето играеха нещо по-енергично от обикновения вист, по своя ли воля, или бяха го изтласкали, ала той се яви весел, радостен, хванал под ръка прокурора, когото навярно беше мъкнал вече няколко време, защото горкият прокурор въртеше на вси страни гъстите си вежди, като че измисляше начин да се отърве от това приятелско пътуване под ръка. И наистина то беше непоносимо. Ноздрев, сръбнал кураж от две чашки чай, разбира се, не без ром, дрънкаше немилостиво. Като го видя още отдалеч, Чичиков се реши дори на жертва, т.е. да напусне завидното си място и колкото се може по-скоро да се махне: тази среща не му предвещаваше нищо хубаво. Но като напук в това време се вести губернаторът, който изказа необикновена радост, че е намерил Павел Иванович, и го спря, като го помоли да бъде съдия в спора му с две дами по въпроса: трайна ли е женската любов или не; а през това време Ноздрев вече го съзря и тръгна право към него. – А, херсонският помешчик, херсонският помешчик!

– крещеше той, като се доближаваше и се кискаше тъй, че свежите му, румени като пролетна роза страни трепереха. – Как е, накупи ли много мъртви? Зер вие не знаете, ваше превъзходителство – ревеше той, като се обърна към губернатора, – той търгува с мъртви души! Бога ми! Слушай, Чичиков! Аз ти говоря като приятел, ние всинца тука сме твои приятели, на, и негово превъзходителство е тука – аз бих те обесил, бога ми, бих те обесил!

Чичиков просто цял се бе объркал.

– Ще повярвате ли, ваше превъзходителство – продължи Ноздрев, – като ми каза той: „Продай ми мъртви души“, аз просто се пръснах от смях. Дохождам тук, казват ми, че бил закупил за три милиона селяни за преселване! Какво ти преселване! Той пазари от мене мъртви. Слушай, Чичиков, ами ти си говедо, бога ми, говедо! Ето на, и негово превъзходителство е тука... нали тъй, прокуроре?

Но прокурорът и Чичиков, и самият губернатор бяха тъй смаяни, че не можеха да отговорят нищо: а между туй и Ноздрев, без да обръща внимание, продължаваше полутрезвата си реч:

– Но ти, приятелю, ти, ти... аз няма да те оставя, докато не ми кажеш защо купуваш мъртви души. Слушай, Чичиков, не те ли е срам наистина, ти знаеш, че нямаш по-добър приятел от мене... На, и негово превъзходителство е тука – нали тъй, прокуроре? Вие не ще повярвате, ваше превъзходителство, как ние сме привързани един към друг, тоест просто да ми речете – на, аз стоя тука, а вие да ми речете: „Ноздрев, кажи за права бога, кого повече обичаш, баща си или Чичиков?“, ще отговоря: „Чичиков“ бога ми... Позволи ми, душке, да ти лепна едно безе*. Позволете, ваше превъзходителство, да го целуна. Да, Чичиков, не се противи, едно безенце ще ми позволиш да запечатам на белоснежната ти бузка! – Ноздрев биде тъй отблъснат със своето безе, че щеше да полети на земята. Всички се дръпнаха от него и престанаха да го слушат, но все пак думите му за покупката на мъртви души бяха казани от цяло гърло и придружени с такъв гръмовит смях, че привлякоха вниманието дори на ония, които бяха в най-далечните ъгли на стаята. Тази новина изглеждаше тъй странна, че всички се спряха с някакъв дървен, глупаво въпросителен израз. Настъпи двеминутна странна тишина. Чичиков забеляза, че много дами си смигнаха помежду си с една злобна, ядовита усмивка и в израза на някои лица се показва нещо такова двусмислено, което още повече увеличи това смущение. Че Ноздрев е голям лъжец, това всички знаеха и никак на беше чудно да чуете от него решителни безсмислици; ала смъртният – наистина трудно е дори да се разбере как е устроен този смъртен, колкото и да е глупава новината, стига да е новина, той непременно ще я съобщи на друг смъртен, макар само за това именно, за да каже: „Я вижте каква лъжа пуснали!“ А другият смъртен с удоволствие ще даде ухо, макар че после сам ще каже: „Но това е съвсем плоска лъжа, която не заслужава никакво внимание!“ И веднага след това той ще тръгне да търси трети смъртен, за да му разправи, и после заедно с него да извика с благородно негодувание: „Каква плоска лъжа!“ И това непременно ще обиколи целия град и всички смъртни колкото и да са те, непременно ще се изприказват до насита и после ще признаят, че това не заслужава внимание и не е достойно да се говори за него.

[* _Безе_ (фр.) – целувка.]

Тази наглед глупава случка явно разстрои нашия герой. Колкото и да са плоски думите на един глупак, но понякога те биват достатъчни да смутят умния човек. Той взе да се чувствава чоглаво, не добре, също тъй, както да беше изведнъж стъпил с прекрасно лъсната обувка в някоя кална, вонеща локва, с една дума – лошо, съвсем лошо! Той се опита да не мисли за това, гледаше да се разсее, да се развлече, седна малко на вист, но всичко тръгна като криво колело; на два пъти излезе с друга боя и като забрави, че третата не се бие, замахна силната и удари по погрешка своята. Председателят съвсем не можеше да разбере как Павел Иванович, който тъй хубаво и, може да се каже, тъй тънко разбираше от играта, можа да направи такива грешки и да бие дори своята пика поп, на която той според собствения му израз се надяваше като на бога. Разбира се, пощенският началник и председателят, и дори самият полицейски началник както му е редът, пущаха шеги за нашия герой, дали не бил вече влюбен той и че ние знаем де, че на, Павел Иванович сърцето понакуцва, знаем и кой го е прострелял; ала всичко туй никак не го утешаваше, колкото и да се опитваше да се засмива и шегува. През време на вечерята той пак никак не можа да се разпусне,

макар че обществото на масата беше приятно и че отдавна бяха извели Ноздрев, защото самите дами най-сетне забелязаха, че поведението му стана прекалено скандално. Посред котилйона* той седна на пода и почна да хваща танцуващите за полите, което вече не приличаше на нищо, според израза на дамите. Вечерята беше доста весела: всички лица, които се мяркаха пред тройните свещници, цветята, бонбоните и бутилките – бяха озарени с най-непресторено доволство. Офицерите, дамите, фраковете – всичко стана любезно дори до блудкавост. Мъжете скачаха от столовете си и отърчаваха да вземат от слугите ястията, за да ги предлагат с необикновена сръчност на дамите. Един полковник подаде на една дама чиния със сос, турена на върха на гола шпага. Мъжете, които бяха на почтени години и между които седеше Чичиков, спореха високо, като редуваха всяка сериозна дума със зальк риба или говеждо, натопен по безмилостен начин в горчица; и те спореха за такива предмети, в които той всякога вземаше участие, ала сега той приличаше на човек, уморен или убит от дълъг път, комуто нищо не иде на ум и който не е в сила да вникне в нищо. Той дори не дочака свършека на вечерята и си отиде у дома много по-рано, отколкото обикновено си отиваше.

[* _Котилйон_ – старинен танц, състоящ се от няколко фигури.]

Там, в тая стаичка, тъй позната на читателя, с врата запречена със скрин, и с назъртащи понякога из ъглите хлебарки, положението на мислите и духа му беше също тъй неспокойно, както бе неспокойно креслото, в което седеше. Неприятно, смътно чувство гнетеше сърцето му: някаква тежка пустота зееше там. „Дявол да ви вземе всички, които сте измислили тия балове! – говореше той разядосан. – Какво сте се толкова зарадвали като глупаци? В губернията лош урожай, скъпотия, а те седнали балове да ми правят! Голяма работа: натруфили се с женски парцали! Нечуто и невидено, че някоя била натрупала върху си хиляда рубли! И то за сметка на селските оброци или, което е още по-лошо, за сметка на съвестта на хората от нашата черга. Зер знае се защо взема човек рушвет и си криви душата: за да купи на жена си шал или разни роброни, дявол да ги вземе, как ги наричат! И то защо? За да не каже някоя си развратница Сидоровна, че роклята на жената на пощенския началник била по-хубава, та зарад нея – бух хиляда рубли. Като се развивали: «Бал, бал, веселба!» Просто глупост е балът, нито е по руския дух, нито е по руската натура, дявол знае какво е: възрастен, пълнолетен човек, изстъпи се изведнъж, облечен цял в черно, оскубан, изпънат като дявол и току хайде да тъпчем на едно място. Някой дори, уловен с някоя си на танц, шепне с другиго за важна работа, а в същото време с краката си като козел се кандилка надясно и наляво... Всичко е от маймунство, всичко е маймунство! Понеже французинът на четирийсет години с също такова дете, каквото е бил на петнайсет, хайде сега и ние като него! Не, наистина... подир всеки бал, чини ми се, като че съм направил някакъв грях; не ми се иска дори да си спомня за него. В главата ми просто няма нищо, като подир разговор с някой светски човек: той всичко ще наговори, всичко ще засегне отгоре-отгоре, всичко ще каже, каквото е понакълвал от книжките, пъстро, красиво, а в главата ти няма да остане нищо от това и после виждаш как дори разговорът с един прост търговец, който знае само своята работа, но я знае здраво и от опит, е по-добър от всички тия дрънкалки. Хе, какво може да спечелиш от него, от тоя бал? Хайде да речем, че някой писател поиска да опише цялата тая сцена тъй, както си е? Тя и в книгата, и там би била също тъй безсмислена, както и в натура. Какво нещо е тя: нравствена ли, безнравствена ли? Просто дявол знае що е! Плюнеш, че сетне затвориш и книгата.“ Тъй неблагоприятно се отзоваваше Чичиков за баловете изобщо, ала, изглежда, тука се намесваше друга причина за негодуване. Главният яд беше не зарад бала, а за това, че му се случи да се изложи, че той изведнъж се показва пред всички бог знае в какъв вид, че изигра някаква странна двусмислена роля. Разбира се, като погледна с окото на благоразумен човек, той видя, че всичко туй е празна работа, че глупавата дума не значи нищо, особено сега, когато главната негова работа е нагласена както трябва. Ала чуден е човекът: той се огорчаваше силно от неразположението на същите хора, които не уважаваше и за които се изказваше остро, като кореше суетността и накитите им. Това му беше още по-досадно, защото, като разгледа работата ясно, той видя, че причината отчасти беше сам той. На себе си обаче той не се разсърди и беше, разбира се, прав, всички ние имаме мъничката слабост да щадим себе си и все гледаме да намерим по-добре някой близък, от когото да изкараме яда си, например слугата, подведомствения

ни чиновник, явил се тъкмо навреме, съпругата или най-сетне стола, който ще се запокити дявол знае къде чак при вратата, така че гърбът и дръжката му ще отхвъркнат, – нека, значи, да знае той какво нещо е гняв. Така и Чичиков скоро намери близък, който понесе на плещите си всичко, каквото може да внуши ядът. Тоя близък беше Ноздрев и няма какво да се каже, той бе тъй нарязан от всички страни, както само може би някой разбойник, кмет или файтонджия бива нарязан от някой кален и опитен капитан, а понякога и от генерал, който освен много изрази, станали класически, притуря още много непознати, чието изобретение е негово собствено. Цялото родословие на Ноздрев биде разчепкано и мнозина от членовете на фамилията му във възходяща линия силно пострадаха.

Но през това време, когато той седеше в коравото си кресло, тревожен от разни мисли и от безсъница, усърдно гощавайки Ноздрев и всичките му роднини, и пред него мъждееше лоена свещица, чийто пламък отколе бе покрит с изгоряла черна шапка и всяка минута заплашваше да угасне, и от прозорците го гледаше сляпа, тъмна нощ, готова да посинее от близката зора, и далечни петли се провикваха един през друг, и в съвсем заспалия град може би някъде се луташе само някой влагат шинел, несретник, незнайно от какъв клас и чин, който познава едничък само (уви!) твърде много утъпкан от руските босяци път – в това време в другия край на града ставаше събитие, което се готвеше да увеличи неприятното положение на нашия герой. Именно из далечните улици и улички на града трополеше един твърде странен екипаж, който докарваше недоумение относно наименованието му. Той не приличаше нито на бричка, нито на каляска, нито на файтон, а по-скоро на дебелобуза голяма диня, турена върху колела. Бузите на тая диня, т.е. вратичките, които носеха следи от жълта боя, се затваряха много зле поради лошото състояние на ръчките и ключалките, завързани криво-ляво с върви. Динята беше пълна с басмени възглавници във вид на кесии, валящи и просто възглавници, натъпкани с торби с хлябове, краваи, питки, ювки, колачета от варено месо. Баница с пиле и баница с риба надничаха дори отгоре. Задното място на колата бе заето от едно лице от лакейски произход, с куртка от домашна конопена материя, с небръсната брада, малко побеляла – лице, известно под името момчето. Шумът и скриптенето на железните скоби и ръждясали бурми разбудиха в другия край на града стражаря, който дигна своята алебарда и викна в просъница, колкото сили имаше: „Кой там?“ Но като видя, че никой няма там, а само надалеч някъде се чуваше трополене, улови под яката си някакъв звяр, доближи до фенера и го погуби тозчас върху нокътя си, подир което остави алебардата и пак заспа според правилата на своето рицарство. Конете всеки миг падаха на предните си колене, защото не бяха подковани, и при туй, както се вижда, тихата градска улица им беше слабо позната. Колата, като направи няколко завоя от една улица в друга, най-сетне свърна в една тъмна уличка покрай малката енорийска църква „Св. Никола Недотички“ и се спря пред вратата на попадията. От бричката излезе едно момиче с кърпа на глава, с дебела блуза и заудря вратата с двата си юмука тъй силно, сякаш беше мъж (момчето с куртка от домашна конопена материя биде сетне смъкнато за краката, защото спеше като заклано). Кучетата лавнаха и вратата, която най-сетне зина, погълна мрака и с голям труд това недодялано превозно произведение. Екипажът влезе в тесния двор, отрупан с дърва, курници и всякакви малки кочини; от екипажа излезе една госпожа: тази госпожа беше помешницата, колежка секретарша Коробочка. Старицата скоро след заминаването на нашия герой почна тъй да се безпокои поради измамата, която можеше да извърши той, че като не спа три нощи поред, реши да замине за града, макар че конете не бяха подковани, и да узнае там сигурно каква е цената на мъртвите души и дали не се е измамила, не дай боже, като ги е продала може би тройно по-евтино. Каква последица има от нейното пристигане, читателят ще узнае от един разговор, който стана между две дами. Този разговор... но нека по-добре този разговор бъде в следната глава.

ГЛАВА IX

Рано сутринта, дори по-рано от времето, което бе отредено в града N. за визити, от портите на една оранжева дървена къща с мезонин и синкави колони изхвъркна една дама, облечена с изящно широко палто на квадратчета, придружена от

лакей с шинел с няколко яки и със златен ширит на кръгла лъскава шапка. Дамата веднага изпърха с необикновена бързина по спуснатите стъпала в каляската, която чакаше при вратата. Лакеят тутакси затвори вратичката, дигна стъпалата и като се хвана за ремъка отзад на каляската, викна на коларя: „Карай!“ Дамата носеше една току-що научена новина и чувствуваше непреодолимо желание да я съобщи по-скоро. Всяка минута тя поглеждаше през прозорчето и виждаше, за неизказано свое огорчение, че все още е на половината път. Всяка къща ѝ се виждаше по-дълга от друг път; бялото масивно старопиталище с тесни прозорци се проточи нетърпимо дълго, така че тя най-сетне не се стърпя да не каже: „Проклетата постройка, няма край!“ Кочияшът вече два пъти получи заповед: „По-скоро, по-скоро, Андрюшка! Ти днес караш непоносимо бавно!“ Най-сетне целта бе достигната. Каляската спря пак пред една дървена едноетажна къща с тъмносив цвят, с бели барелефчета над прозорците, с висока дървена решетка пред самите прозорци и с тясна градинка, зад оградата на която тъничките дръвчета бяха побелели от градския прах, който никога не се махаше от тях. По прозорците се мяркаха саксии с цветя, папагал, който се люлееше в клетка, уловил се с човката си за една брънка, и две кученца, които спяха на припек. В тая къща живееше искрената приятелка на дошлата дама. Авторът се затруднява много как да назове двете дами, тъй че да не му се разсърдят пак, както му се сърдеха едно време. Да ги назове с измислено презиме, е опасно. Каквото име и да измисли, все ще се намери в някой кът на нашата държава – тъй широка – някой да го носи и непременно ще се разсърди до смърт, ще вземе да казва, че авторът нарочно е дохождал там скришом да научи всичко за него: какъв е той и с какво кожухче ходи, и около коя Аграфена Ивановна се навърта, и какво обича да си хапва. Да ги назовеш пък по чин – пази боже, то е още по-опасно. Сега у нас всички чинове и съсловия са тъй раздразнени, че всичко, каквото има в печатана книга, все им се струва, че е обидно: такова е, вижда се, настроението във въздуха. Достатъчно е да кажеш само, че в някой град има един глупав човек, и това е вече обидно: изведнъж ще изскочи някой господин с почтена външност и ще закрещи: „И аз също съм човек, значи, и аз съм глупав“, с една дума, веднага ще се догади каква е работата. И затова, за да избегнем всичко туй, ние ще наричаме дамата, у която дойде гостенката, тъй, както я наричаха почти едногласно в града N., именно – дама, приятна във всяко отношение. Това название тя бе придобила по законен ред, защото наистина нищо не бе пожалила, за да стане любезна до последна степен, макар, разбира се, че през любезността ѝ се промъкваше крадешком – ух, една толкова голяма подвижност на женския характер! – и макар че понякога в нейната приятна дума стърчеше – ух, каква игла! – все пак да не те сполетява онова, което кипеше в сърцето ѝ против някоя друга, която по някакъв начин и с каквото и да е би изпъкнала като първа. Но всичко туй беше облечено с тънко светско държане, което можеше да се срещне в един губернский град. Всяко движение тя правеше с вкус, дори обичаше стиховете, дори понякога знаеше мечтателно да държи главата си и всички се бяха съгласили, че тя наистина е дама, приятна във всяко отношение. Другата пък дама, т.е. гостенката, ще наричаме – просто приятна дама. Пристигането на гостенката събуди двете кученца, които спяха на припек, рунтавата Адел, която постоянно се заплиташе в собствената си козина, и мъжкият Попури с тънички крачка. И едното, и другото понесоха с лай свитите си на колелца опашки към антрето, дето гостенката се освободи от своя клок и остана по рокля с моден десен и цвят и с дълги опашки на врата; из цялата стая замириса на жасмин. Щом приятната във всяко отношение дама узна за пристигането на просто приятната дама, тя изтича в антрето. Дамите се уловиха за ръце, целунаха се и извикаха, както извикват институтките, които се срещат наскоро след свършване на учебното заведение, когато мамичките им още не са успели да им обяснят, че бащата на едната е по-беден и с по-долен чин от бащата на другата. Целувката излезе звънлива и кученцата пак ливнаха, за което ги перкаха с кърпа, и двете дами отидоха в гостната, разбира се, в син цвят, с канапе, кръгла маса и дори параван, покрит с бръшлян; след тях отърчаха, ръмжейки, рунтавата Адел и високият Попури с тъпички крачка. „Тука, тука, ей в това ъгълче! – думаше домакинята, като приканяше гостенката в ъгъла на канапето. – Ей тъй! Ей тъй! Ето ви и възглавка!“ Като каза това, тя пхна зад гърба ѝ възглавка, на която беше извезан с вълнена прежда рицар тъй, както го везат винаги по канава: носът, излязъл като стълба, а устните – като четириъгълник. „Колко ми е драго, че сте вие... Чувам, че някой дойде, па и мисля кой

ли ще бъде тъй рано.“ Параша дума: „Вицегубернаторшата.“ А аз казвам: „Ех, пак дошла, глупачката, да ми додява и тъкмо щях да кажа, че не съм в къщи...”

Гостенката вече щеше да пристъпи към работа и да каже новината, но възкликанието, което в това време издаде приятната във всяко отношение дама, изведнъж даде друга насока на разговора.

– Каква веселичка басма! – възкликна дамата, приятна във всяко отношение, като гледаше роклята на просто приятната дама.

– Да, много веселичка. Прасковя Феодоровна обаче намира, че щяло да бъде по-добре, ако кутийките бяха по-малки и капчиците да не бяха кафяви, ами ясно сини. На сестра й пратили една материйка: такова очарование, което просто не може да се изкаже с думи. Представете си: ивичките теснички, теснички, каквито може само да се представи човешкото въображение, фонът яносин и пред всяка ивичка се редуват все очички и лапички, очички и лапички, очички и лапички... С една дума, безподобно! Може решително да се каже, че нищо подобно не е имало на света.

– Миличка, това е шарено!

– Ах, не! Не е шарено!

– Ах, шарено е!

Трябва да забележим, че дамата приятна във всяко отношение, беше донякъде материалистка, склонна към отрицание и съмнение, и много нещо отхвърляше в живота.

Тук просто приятната дама обясни, че това съвсем не е шарено и извика: „Да, поздравявам ви: волани вече не се носят.“

– Как не се носят?

– Наместо тях носят фестончета.

– Ах, не е хубаво – фестончета.

– Фестончета, все фестончета: пелеринката с фестончета, на ръкавите фестончета, на раменете фестончета, долу фестончета, навред фестончета.

– Не е хубаво, София Ивановна, навсякъде фестончета.

– Мило е, Ана Григориевна, до невероятност: шият се на два ръба, широки изрезки и отгоре... Но чакайте, ето сега ще се учудите, ето сега ще кажете, че... хайде, учудвайте се, представете си, корсетите ги правят още по-дълги, отпред с езичета и предното кокалче съвсем излиза из границата: фустата цяла се събира наоколо, както едно време малакофите, дори отзад подпълват с малко памук, за да бъде съвършена белфам.

– Е, това вече не го разбирам! – каза дамата, приятна във всяко отношение, като направи едно движение с глава с чувство на достойнство.

– Именно, това вече наистина: не се разбира! – отговори просто приятната дама.

– Както искате, но аз за нищо в света не ще почна да подражавам това.

– И аз също... Наистина, като си помислиш докъде отива понякога модата... На нищо не прилича! Аз поисках от братовчедката си една такава кройка нарочно за смях; моята Меланя почна да ми шиє.

– Та вие, значи, имате кройката? – извика дамата, приятна във всяко отношение, не без явно сърдечно въннение.

– Отдавна, сестра ми я донесе.

– Душичке, дайте я на мене, моля ви се от все сърце.

– Ах, дадох вече дума на Прасковя Феодоровна. Освен – подир нея.

– Кой ще иде да я носи подир Прасковя Феодоровна? Ще бъде твърде странно от наша страна, ако предпочетете чужди пред своите.

– Но и тя е леля.

– Тя ви е леля, ама бог знае каква: от мъжка страна... Не, София Ивановна, не ща и да чувам, ще излезе, че искате да ми нанесете такава обида... То се види, омръзнала съм ви вече: ясно е, че вие искате да скъсате с мене всяко приятелство.

Горката София Ивановна съвсем не знаеше какво да стори. Тя чувствуваше сама, че се е пхнала между два силни огъня. Що ѝ трябваше да се хвали? Тя беше готова да надупчи с игла глупавия си език.

– Е, какво прави нашият хубавец? – каза между туй дамата, приятна във всяко отношение.

– Ах, боже мой! Какво само седя пред вас! И таз хубава! Ами знаете ли, Ана Григориевна, за какво съм дошла при вас? – Тук гостенката спря дъх, думите като

ястреби бяха готови да литнат една през друга и трябваше само да бъдеш толкова безчовечен, каквато беше искрената приятелка, за да се решиш да я спреш.

Колкото и да ми го хвалите и превъзнасяте – заговори тя с живост, по-голяма от обикновената, – но аз ще ви кажа направо и нему ще кажа в очите, че той е никаквик, никаквик, никаквик!

– Но чуйте само какво ще ви открия аз...

– Пръснали слухове, че бил хубав, а той съвсем не е хубав, съвсем не е хубав и носът му е... най-неприятен нос.

– Но позволете ми, позволете ми само да ви разправя... душичке Ана Григориевна, позволете ми да ви разправя! То е цяла история, разбирате ли: история, сконапел истоар* – заговори гостенката с почти отчаян израз и съвършено молещ глас. Не пречи да се забележи, че в разговора на двете дами се примесваха твърде много чужди думи и понякога цели дълги френски фрази. Но колкото и да е изпълнен авторът с благоговение към спасителните облаги, които френският език принася на Русия, колкото и да е изпълнен с благоговение към похвалния обичай на нашето висше общество, което говори на него през всички часове на деня, разбира се, от дълбоко чувство на любов към отечеството си – все пак той никак не се решава да внесе фрази от какъвто и да е чужд език в тази своя руска поема. И тъй нека продължаваме по руски.

[* _Сконапел истоар (изкълчен френски израз)_ – това, което се нарича история.]

– Каква е тази история?

– Ах, миличка Ана Григориевна, да можехте само да си представите положението, в което се намирах! Представете си, днес иде при мене попадията, попадията, на отец Кирил жена му, и какво си мислите вие, нашият хрисим приятел, нашият гостенин, какъв бил, а?

– Как, нима и около попадията се е увъртял?

– Ах, Ана Григориевна, да беше само увъртане, това още не значи нищо: слушайте само какво ми разправя попадията. Дошла, каже у нея помешницата Коробочка, изплашена и бледа като смърт, и разправя, и как още разправя, само послушайте, цял роман: неочаквано в късна полунощ, когато всички в къщи вече спели, някой почнал да чука на вратата, но с най-ужасно чукане, каквото може да си представи човек, и крещи: „Отворете, отворете, иначе ще счупя вратата!“ Как ви се вижда това? Какъв ще излезе подир туй оня, хубавецът, а?

– Ами Коробочка каква е? Нима е млада и хубава?

– Съвсем не – баба.

– Ах, и таз хубава! Значи, той се е повлякъл подир баба? Ех, добър е след това вкусът на нашите дами, намерили в кого да се влюбят.

– Не е там работата, Ана Григориевна, съвсем не туй, което предполагате. Представете си само, че той влиза въоръжен от глава до пети, нещо като Риналдо Риналдини*, и заповядва: продайте ми, дума, всички души, които са ви измрели. Коробочка отговаря доста резонно, казва: не мога да ги продам, защото са мъртви. – Не, дума той, те не са мъртви, моя работа е, дума, да знам дали са мъртви, не са мъртви, не са мъртви – с една дума, вика, направил ужасен скандал: цяло село се събрало децата писнали, всички кряскат никой никого не разбира – с една дума, просто оръор, оръор, оръор**! Но вие не можете да си представите, Ана Григориевна, как се разтревожих аз, като чух всичко туй. – Гълъбице, господарке – рече ми Машка, – погледнете в огледалото, вие сте бледна. – Не ми е до огледалото, казвам, аз трябва да ида да разправя на Ана Григориевна. В същата минута заповядвам да впрегнат каляската; кочияшът Андрюшка ме пита къде ще отиваме, пък аз нищо не мога да говоря, просто го гледам в очите като патка; мисля, че той ме е помислил за луда. Ах, Ана Григориевна! Да знаете само колко се разтревожих!

[* _Риналдо Риналдини_ – легендарен разбойник, герой на романа „Риналдо Риналдини“ от немския писател Вулпиус (1762–1827).]

[** _Оръор_ (фр.) – ужас.]

– Ама това е чудно – каза дамата, приятна във всяко отношение, – какво могат да значат тия мъртви души? Да си призная, досъщ нищо аз не разбирам. На втори път вече чувам все за тия мъртви души, а мъж ми още дума, че Ноздрев лъже: все трябва да има нещо вярно.

– Но представете си, Ана Григориевна, какво беше моето положение, като чух това. „И сега, дума Коробочка аз не зная, казва, какво да правя. Накара ме казва да подпиша една фалшива книга, хвърли ми петнайсет рубли асигнации, аз, казва, съм неопитна, безпомощна вдовица, не знам нищо...“ Та гледай ти какво произшествие! Но само да можете от малко-малко да си представите как аз цяла се разтревожих!

– Само, както обичате, но тука не става дума за мъртви души, тука се крие нещо друго.

– Наистина и аз тъй мисля – каза не без учудване просто приятната дама и почувствува тозчас силно желание да узнае като какво би могло да се крие тука. Тя дори произнесе бавно-бавно: – Ами какво предполагате, че може да се крие тука?

– Е, как мислите вие?

– Как мисля ли?... Аз да си кажа правичката, съм съвсем слисана.

– Ала все пак бих искала да зная какво мислите вие за това.

Но приятната дама не можа да каже нищо. Тя умееше само да се тревожи, но да състави някакво разсъдливо предположение, за това никак я не биваше и затуй тя повече от всяка друга имаше нужда от нежно приятелство и от съвети.

– Тогава слушайте какво значат тези мъртви души – каза дамата, приятна във всяко отношение, а гостенката при тия думи цяла стана слух: ушичките ѝ щръкнаха от само себе си, тя се приповдигна, почти без да седи и без да се опира на канапето, и макар че беше май тежичка, стана изведнъж по-тънка, заприлича на пух, който чака едно духване, за да хвъркне във въздуха.

Тъй руският болярин, любител на кучета и безпътен лопен, като наближава гората, отдето а-а ще изскочи подгоненият от специалния човек заек, се превръща цял заедно с коня си и дигнатия нагоре бич през един замръзнал миг – в барут, който ей сега ще запалят. Цял е впил очи в мътния въздух и вече настига звяра, вече ще го доубие, той, неотстъпващият, както и да се въззема срещу него цялата развихрена снежна степ, която го шибя със сребърни звезди по устата, но мустациите, по очите.

– Мъртви души... – произнесе дамата, приятна във всяко отношение.

– Какво, какво? – подзе гостенката, цяла развълнувана.

– Мъртви души!...

– Ах, та говорете, за бога!

– Това е просто измислено само за прикриване, а работата ето в що се състои, той иска да отвлече дъщерята на губернатора.

Това заключение наистина беше съвсем неочаквано, във всяко отношение необикновено. Приятната дама, като чу това, просто се вкамени на мястото си, побледня, побледня като смърт и наистина се разтревожи не на шега.

– Ах, боже мой – извика тя и плесна ръце, – това нещо, виж, аз никак не можех да предположа.

– А пък аз, да ви се призная, щом отворихте уста, и вече се догадих каква е работата – отвърна дамата, приятна във всяко отношение.

– Но какво ще бъде тогава, Ана Григориевна, туй институтско възпитание! Ето ти тебе невинност!

– Каква невинност! Аз я чух да говори такива думи, които, да си призная, не бих имала кураж да ги произнеса.

– Знаете ли, Ана Григориевна, просто да ти се разкъса сърцето, като гледаш докъде е стигнала най-сетне безнравствеността.

– А пък мъжете са без сваят от нея. Според мене обаче, право да си кажа, аз не намирам у нея нищо...

– Нетърпимо маниерна.

– Ах, миличка Ана Григориевна! Тя е просто статуя и поне някакъв израз да имаше на лицето.

– Ах, колко маниерна! Ах, колко маниерна! Боже, колко маниерна! Кой я е научил тъй, не зная. но не съм виждала у друга жена толкова предвзетост.

– Душичке! Тя е статуя и бледна като смърт.

– Ах, оставете се, София Ивановна: тя се черви безбожно.

– Ах, що думате, Ана Григориевна; тя е тебешир, тебешир, чист тебешир.

– Миличка. аз седях до нея; червилото един пръст дебело и се отлепя на парчета като мазилка. Майка ѝ я научила, тя самата с кокетка, но дъщерята ще надмине майката.

– Не, моля, поискайте ми каквато щете клетва, готова съм тозчас да се лиша и от деца, и от мъж, и от всичко, каквото имам, ако по нея има поне една капчица, поне една частица, поне сянка от някаква руменина.

– Ах, що думате, София Ивановна! – каза дамата, приятна във всяко отношение, и плесна ръце.

– Ах, каква сте наистина, Ана Григориевна. Гледам ви и се чудя! – каза приятната дама и също плесна ръце.

Нека не се види на читателя странно, че двете дами не бяха съгласни помежду си за онова, което бяха видели почти в едно и също време. Има наистина на света много такива неща, които имат тъкмо такова свойство: ако ги погледне една дама, изглеждат съвсем бели, а като ги погледне друга – изглеждат червени, червени като боровинки.

– На, ето ви още едно доказателство, че тя е бледна – продължи приятната дама, – помня като сега, че седях до Манилов и му думам; вижте колко е бледна тя! Наистина трябва да бъдеш до такава степен тупан като нашите мъже, за да се възхищаваш от нея. А пък нашият хубавец... Ах, как ми се видя противен той! Не можете си представи, Ана Григориевна, до каква степен противен ми се видя той.

– Да, ала намериха се някои дами, които не бяха равнодушни към него.

– Аз ли, Ана Григориевна? Не, вие никога не можете каза това, никога!

– Че аз не говоря за вас; като че няма други освен вас.

– Никога, никога. Ана Григориевна! Позволете ми да ви кажа, че познавам много хубаво себе си; може да е било от страна на други някои дами, които играят роля на недостъпни.

– Да ме извините, София Ивановна! Позволете ми да ви кажа, че с мене подобни скандалозности никога още не са се случвали. С някои други може, но с мене не – позволете ми да ви забележа това.

– Но защо се обиждате? Та имаше и други дами там, имаше дори такива, които първи заеха стола при вратата, за да бъдат по-близо до него.

Е, подир тия думи вече, казани от приятната дама, трябваше неизбежно да последва буря; но за голямо учудване двете дами изведнъж се смълчаха и не последва нищо. Приятната във всяко отношение дама си спомни, че кройката за модната рокля още не е в ръцете ѝ, а просто приятната дама се сети, че още не е успяла да научи никакви подробности относно откритието, направено от искрената ѝ приятелка и затова мирът последва много скоро. Впрочем не може да се каже, че двете дами имаха в натурата си потребност да си правят неприятности и изобщо в характера им нямаше нищо зло, а просто тъй, в разговора неусетно се зараждаше от само себе си едно малко желание да се ухапят една друга; просто зарад едно малко удоволствие при случай едната ще подхвърли на другата някое живо словце: „На ти на тебе, значи, та да помниш! На, вземи, яж!“ Разни видове потребности има в сърцата както на мъжкия, така и на женския пол.

– Аз не мога обаче да разбера само това – каза просто приятната дама, – как Чичиков, чужденец човек, е можал да се реши на такъв смел пасаж. Не може да бъде да няма съучастници.

– Ама мислите, че няма ли?

– Че кой, предполагате, може да му помага?

– Че Ноздрев, например.

– Нима Ноздрев?

– Ами че какво? Него го бива за такива работи. – Знаете ли, той искал да продаде родния си баща или още по-точно – да заложил на карти.

– Ах, боже мой, какви интересни новини чувам от вас! Никак не бих могла да предположа, че и Ноздрев е замесен в тая история!

– Аз пък всякога съм предполагала.

– Като си помислиш наистина какво не става по света: на, можеше ли да се предполага, когато, помните ли, Чичиков току-що дойде в нашия град, че той ще произведе такъв странен марш в обществото? Ах, Ана Григориевна, да знаете как се разтревожих! Да не беше нашата благосклонност и дружба... на, почти бях на края на гибелта... ами сега къде? Моята Машка вижда, че съм бледна като смърт. Душке-господарке, каже, вие сте бледна като смърт. Машке, казвам, не ми е сега до това. Та гледай ти каква била работата! Значи, и Ноздрев бил вътре! Моля ви се!

На приятната дама много се искаше да научи по-големи подробности за открадването на момичето, т.е. в колко часа и пр., но вече искаше много. Приятната във всяко отношение дама просто каза, че не знае. Тя не умееше да лъже; да предположи нещо – виж, то е друга работа, но и то само в такъв случай, когато предположението се основава на вътрешно убеждение, но когато почувствувахе вътрешното убеждение, тя умееше тогава да се защити и само да се опитахе някой майстор адвокат, който се слави с дарба да побеждава чуждите мнения – само да се опитахе да се побори с нея: той щеше да види какво значи вътрешно убеждение.

Че двете дами най-сетне решително се увериха в това, което по-рано бяха допуснали само като предположение, в това няма нищо необикновено. Хората от нашата черга, умните хора, както наричаме себе си, постъпват почти също тъй и за доказателство служат нашите учени разсъждения. Най-напред ученият пристъпва към тях като необикновен подлец, започва плахо, умерено, започва с най-смирени подпитвания: дали не е оттам? Дали не е от това кътче получила името си еди-коя страна? Или: дали не принадлежи този документ на друго, по-късно време? Или: не трябва ли под тоя народ да се подразбира еди-кой народ? Незабавно цитира едни и други древни писатели и щом само види някакво загатване или просто нещо му се стори, че е загатване, той вече взема преднина и се ободрява, разговаря с древните писатели простичко, запитва ги, – сам дори отговаря вместо тях, като съвсем забравя, че е почнал с едно плахо предположение; нему вече се струва, че вижда това, че то е ясно, и разсъждението се завършва с думите: та ето как било то, ето кой народ трябва да се подразбира, ето от каква точка трябва да се гледа предметът! После на всеослушание от катедрата – и новооткритата истина тръгне да се разхожда по света и да събира последователи и поклонници.

В това време, когато двете дами тъй сполучливо и остроумно решиха това заплетено обстоятелство, в приемната влезе прокурорът с вечно неподвижната си физиономия, дебели вежди и мигащи очи. Дамите една през друга почнаха да му разправят всичките събития, разправяха му за покупката на мъртвите души, за намерението да се отвлече губернаторовата дъщеря и съвсем го забъркаха, така че, макар той да продължаваше да стои на едно и също място, да мига с лявото си око и да се перка по брадата с кърпичката си, за да отърси попадналото по нея емфие, съвсем нищо не можеше да разбере. Така си го и оставиха двете дами и тръгнаха всяка по своя посока да бунтуват града. Това начинание те сполучиха да осъществят вътре в половин час и нещо. Градът решително биде разбунтуван; всичко се размърда, но поне някой да можеше да разбере нещо. Дамите тъй успяха да замъглят очите всекиму, че всички, а особено чиновниците, известно време останаха като замаяни. В първата минута тяхното положение приличаше на положението на ученик, комуто през време на сън другарите, които са станали по-рано, пххват в носа му една завита книжка, пълна с емфие. Като смръква в просъница всичкото емфие с усърдието на спящ човек, той се събужда, скача, озърта се като шур, пули очи на вси страни и не може да разбере де е, какво става с него, и чак след това почне да различава стените, озарени с полегатите лъчи на слънцето, смеха на другарите си, скрити из ъглите, и утрото, което гледа през прозореца, с разбудилата се гора, екнала от хиляди птичи гласове, и с осветената вече рекичка, губеща се тук и там в бляскави завои между тънки тръстики, цяла обсипана с голи дечурлига, които се викаат за къпане – и чак след това най-подире усеща, че в носа му има хартийка с емфие. Досущ такова беше в първата минута положението на жителите и чиновниците в града. Всеки се спрял и опулил очи като овен. Мъртвите души, губернаторовата щерка и Чичиков се забъркаха и заплетоха в главите им необикновено чудно: и после вече, подир първото замайване, те сякаш почнаха да ги различават всяко за себе си и да ги отделят едно от друго, почнаха да търсят сметка и да се сърдят, като виждаха, че работата никак не иска да се разясни. Що за притча наистина, що за притча са тия мъртви души? Никаква логика няма в мъртвите души, как ще се-купуват мъртви души? Де ще се намери такъв глупак? И отде ще вземе луди пари да ги купува? И за какъв му са бяс, за каква работа може да ги употреби тия мъртви души? И защо се е намесила тука губернаторовата дъщеря? Ако той е искал да я отвлече, защо му е трябвало да купува мъртви души? Ако пък е трябвало да купува мъртви души, защо му е да отвлича губернаторовата дъщеря? Да не би пък да е искал да ѝ ги подари тия мъртви души? Какви глупости наистина са пръснали из града? Накъде е тръгнало така, че не успееш да се обърнеш – и току

пуснат някоя история, и поне да има какъв да е смисъл... Обаче щом се е разчуло, значи трябва да има някаква причина? Но каква ще е да е тая причина за мъртвите души? Дори и причина няма. Излиза просто: „Празна Мара тъпан била!“ Глупости, дивотии! Това е просто – дявол зел го!... С една дума, почнаха се тълкувания, тълкувания и целият град заговори за мъртвите души и губернаторовата дъщеря, за Чичиков и мъртвите души, за губернаторовата дъщеря и Чичиков – и старо, и младо стана на крак. Като вихър се размята дремещият сякаш дотогава град. Изпълниха от дупките си всички безделници и дембели, които бяха лежали по халат в къщи по няколко години, като стоваряха вината ту на обушаря, който им е направил тесни обуша, ту на шивача, ту на пияния кочияш – всички, които отдавна бяха прекъснали всякакви познанства и поддържаха връзки само, както казват, с помешчиците Потъркулкин и Излежаев (знаменити термини, произведени от глаголите търкалям се и излежавам се, които се употребяват много у нас, в Русия, също както и фразата: да намина у Сънников и Хъркотников, означаваща всякакви мъртвешки сънища на една кълка, на гръб и във всички други положения с хъркания, носови свистения и разни други принадлежности). Всички, които човек не може да подмами да излязат вън от къщи, па ако ще да ги вика да сърбат рибя чорба за петстотин рубли, с двуаршинени чиги и с разни топящи се в устата зелници; с една дума, стана явно, че градът е многолюден и голям и населен както трябва. Появи се някой си Сисой Пафнутиевич и Макдоналд Карлович, за които никога по-рано не се чуваше нищо; из гостните почна да стърчи един висок, та дълъг господин с простреляна ръка, с такъв висок ръст, какъвто дори никой не бе виждал. Из улиците засноваха покрити кабриолетчета, непознати файтончета, кречеталки, скърцалки – и се завари попарата. В друго време и при други обстоятелства подобни слухове може би не щяха да обърнат внимание, но град N. отдавна не беше получавал досъщ никакви новини. Дори и в продължение на три месеца не беше се случвало в града нищо такова, което в столиците наричат комераж и което, както се знае, за града е същото, каквото е навременното доставяне на храни. В градската мълва се оказаха изведнъж две съвсем противоположни мнения и веднага се образуваха две противоположни партии: мъжка и женска. Мъжката партия, досъщ гламава, обърна внимание върху мъртвите души. Женската се зае изключително с отвличането на губернаторовата дъщеря. В тази партия, за чест на дамите, трябва да се забележи, имаше несравнено повече ред и предвидливост. Такова е, вижда се, самото им назначение – да бъдат добри домакини и разпоредителки. Всичко у тях скоро взе жив, определен вид, облече се в ясни и очевидни форми, обясни се, изчисти се, с една дума – излезе завършена картинка. Оказа се, че Чичиков отдавна бил влюбен и те се срещали в градината при лунна светлина, че дори и губернаторът щял да му даде дъщеря си, защото Чичиков бил богат като евреин, ако не била причина неговата жена, която бил напуснал (отде бяха научили, че Чичиков бил женен – това никой не знаеше), и че жена му, която страдала от безнадеждна любов, била написала най-трогателно писмо до губернатора, и че Чичиков, като видял, че бащата и майката никога не ще дадат съгласието си, решил да я отвлече. В други къщи това се разправяше малко по-другояче: че Чичиков няма никаква жена, но че като човек хитър и здраво пипаш, за да получи ръката на дъщерята, той почнал работата от майката и имал с нея сърдечна тайна връзка и после направил декларация за ръката на дъщерята; но майката, уплашена да не би да се извърши престъпление, противно на религията, и чувствувайки в душата си гризене на съвестта, решително отказала и затуй именно Чичиков решил да я отвлече. Към всичко това се принаждаха много обяснения и поправки наспроти проникването на слуховете и в най-глухите улички. А в Русия долните слоеве много обичат да говорят за клюките, които се случват в горните слоеве, и поради това за всички тези работи започнаха да говорят и в такива къшурки, дето дори не бяха виждали очите на Чичиков, нито го познаваха, додадоха прибавки и още по-големи пояснения. Сюжетът всяка минута ставаше по-занимателен, вземаше всеки ден по-завършени форми и най-сетне, тъй както си е, в цялата си завършеност, бе отнесен до собствените уши на губернаторшата. Губернаторшата като майка, като първа дама в града, най-после като дама, неподозираща нищо подобно, биде страшно обидена от подобни истории и почувствува негодувание, справедливо във всяко отношение. Клетата блондинка изтърпя най-неприятното *tête-à-tête**, което една шестнайсетгодишна девойка е имала някога. Потехоха цели потоци въпроси, разпити, мъмрения, заплахи, укори, уговарвания, така че девойката се разплака, зариде и не

можа да разбере нито дума; на вратаря бе заповядано най-строго да не пуца в никое време и по никой начин Чичиков.

[* _têtê-à-têtê_ – обяснение очи в очи (насаме)]

След като свършиха работата си по отношение на губернаторшата, дамите натиснаха мъжката партия, като се опитваха да ги склонят на своя глава и твърдяха, че мъртвите души са измислица, употребена само за да се отвлече всяко подозрение, та открадването да се извърши по-успешно. Дори мнозина от мъжете бидоха привлечени и се присъединиха към тяхната партия, макар че се подхвърлиха на силни укори от страна на другарите си, които ги нарекоха жени и фусты – имена, както се знае, твърде обидни за мъжкия пол.

Ала както и да се въоръжаваха и опираха мъжете, в тяхната партия съвсем нямаше такъв ред, както в женската. Всичко у тях беше някак грубо, неодялано, несъгласно, нестройно, нехубаво, в главата миш-маш, бъркотия, противоречие, нечистота в мислите – с една дума, във всичко просто си пролича празната природа на мъжа, природа груба, тежка, неспособна нито за домостроителство, нито за сърдечни убеждения, маловерна, ленива, изпълнена с непрекъснати съмнения и вечна боязън. Те казваха, че всичко това са глупости, че отвличането на губернаторовата дъщеря е повече хусарска работа, отколкото гражданска, че Чичиков не ще направи това, че жените лъжат, че жената е също като торбата: каквото й турят, това носи; че главният предмет, на който трябва да се обърне внимание, са мъртвите души, които впрочем дявол знае какво значат, но в тях все пак има нещо твърде лошо, нехубаво. Защо на мъжете се струваше, че в тях има нещо твърде лошо и нехубаво, ще узнаем ей сега. В губернията беше назначен нов генерал-губернатор – събитие, което, както се знае, хвърля чиновниците в тревожно състояние: ще започнат мъмрения, съдения, подмушквания и всякакъв друг чиновнически калай, с който началникът обикновено гощава подчинените си. Та – мислеха си чиновниците – ако той просто само узнае, че из града ни има такива едни глупави слухове, само заради това той може да се разгневи не на шега, а страшно. Инспекторът на санитарната управа изведнъж побледня: той бог знае какво си представи; дали под думата _мъртви души_ не се разбират ония болни, които бяха умрели в значително количество в лазаретите и на други места от епидемична огненица, против която не бяха взети потребните мерки, и дали Чичиков не е някой чиновник, изпратен от канцеларията на генерал-губернатора, за да произведе тайно следствие. Той съобщи това на председателя. Председателят отговори, че това е празна работа и след туй изведнъж сам побледня, като си зададе въпроса: ами ако купените от Чичиков души са наистина мъртви? А той допусна да се издаде за тях продавателно, сам дори игра ролята на Плюшкинов пълномощник и ако всичко туй стигне до знанието на генерал-губернатора – тогава? Затова той не спомена повече нищо, само че го каза на тоз-онзи и изведнъж и този, и онзи побледнях; страхът, е по-заразителен от чумата и се предава мигом. Всички веднага изнамериха у себе си такива грехове, каквито съвсем нямаша. Думата мъртви души звучеше тъй неопределено, че те дори почнаха да подозират дали тук няма някакво загатване за набързо погребаните тела вследствие на две събития, случили се не твърде отдавна. Първото събитие беше с някакви си солвичегодски търговци, които били дошли в града на панаир и като си свършили работата, дали гуляй на приятелите си устисолски търговци – гуляй на руска нога с немски прищевки: аршади, пуншове, балсами и други. Гуляят, както става обикновено, завършил с бой. Солвичегодци натупали до смърт устисолци, макар че отнесли и от тях хубави натъртвания в хълбоците, под лъжичката и в ребрата и тези натъртвания свидетелствували за прекомерната големина на юмруците, с които били надарени покойниците. На един от победителите дори била съвсем откъртена помпата, според израза на борците, т.е. носът му бил цял смачкан, така че от него не било останало на лицето му и колкото половин пръст. При следствието търговците признали вината си, като обяснили, че били малко полудували; носеха се слухове, че при признанието си те прибавили всеки по четири бумажки; впрочем работата беше много тъмна; от направените справки и разследвания се оказа, че устисолските момчета умрели, задушени от неразгорели въглища, затова и ги погребяха като задушени. Другото произшествие, което се бе случило неотдавна, бе следното: държавните селяни от селцето Вшивая-спес, сдружени пак с такива селяни от селцето Боровка или Задирайлово, заличили уж от лицето на земята земската полиция, представяна от заседателя, някой си Дробяжкин, че уж

земската полиция, т.е. заседателят Дробяжкин, се бил настървил да ходи в тяхното село твърде често, което в някои случаи е все едно като епидемия, а причината уж била тази, че земската полиция, като имал някои слабости откъм сърдечна страна, се зазяпвал в жените и селските момичета. Не се знае обаче сигурно, макар че селяните в своите показания се бяха изказали направо, че земската полиция бил уж разблуден като котка и че неведнъж са го вардили, а един път го били изгонили гол-голеничък от някаква хижа, дето се бил вмъкнал. Разбира се, земската полиция беше достоен за наказание заради сърдечните си слабости, ала и селяните от Вшивая-спес и от Задирайлово не можеше да се оправдаят за самоуправството си, ако наистина бяха участвували в убийството. Но работата беше тъмна, земската полиция беше намерен на пътя, мундирът или сюртукът на земската полиция беше по-лош от пачавра, а пък физиономията му не можеше дори да се познае. Делото ходи по мирови съдилища и постъпи най-сетне в окръжния съд, дето най-напред бе обсъдено насаме в такъв смисъл: понеже не се знае кой от селяните е участвувал, а всички бяха много и понеже Дробяжкин е мъртъв човек, значи, малка полза ще има дори ако спечели делото, а селяните бяха още живи, дето ще рече, за тях е много важно решението да е на тяхна полза; та вследствие на това решено бе така: че заседателят Дробяжкин бил сам причина, като несправедливо притеснявал селяните от Вшивая-спес и Задирайлово, а умрял уж, като се връщал с шейна, от апоплектичен удар. Работата изглеждаше, че бе завършена много добре, ала чиновниците, кой знае защо, почнаха да мислят, че сигурно сега става дума за тези мъртви души. Пък се случи тъй, че сякаш нарочно в това време, когато господа чиновниците и без това бяха в затруднително положение, до губернатора дойдоха изведнъж две писма. В едното от тях бе казано, че според дошлите показания и донесения в тяхната губерния се намирал фалшификатор на асигнации, който се криел под разни имена, и че трябвало незабавно да се направи най-строга дирене.

Другото писмо беше запитване от губернатора на съседната губерния за един избягал от законно преследване разбойник и гласеше, че ако се намери в тяхната губерния някой подозрителен човек, който не представя никакви свидетелства и паспорти, да бъде задържан незабавно. Тези две писма просто слисаха всички. Предишните заключения и догадки съвсем се забъркаха. Разбира се, никак не можете да се предполага, че тук нещо се отнасяше за Чичиков, ала всички, като поразмислиха всеки от своя страна; като си припомниха, че те още не знаят кой е и какъв е действително Чичиков, че той сам много неясно говореше за себе си, казваше наистина, че бил изпатил в службата за права-бога, ала всичко туй все никак неясно; и като си спомниха при това, че дори веднъж беше се изразил, че бил имал много неприятели, които посягали на живота му, замислиха се още повече: значи, животът му е бил в опасност; значи, той е бил преследван, значи, той трябва да е направил нещо такова, което... И наистина, кой е той всъщност? Разбира се, не биваше да се мисли, че той може да прави фалшиви банкноти, а още повече да бъде разбойник – външността му беше благонадеждна: при все това обаче кой би могъл да бъде той всъщност? И ето, господа чиновниците си зададоха въпроса, който трябваше да си зададат в началото, т.е. в първата глава на нашата поема. Решено бе още да се направят няколко разпита на ония, от които бе купувал душите, та да се узнае поне каква е тази покупка и какво именно трябва да се разбира под тия мъртви души, дали не е обяснил някому, макар случайно може би, някак между другото, истинските си намерения и дали не е казал някому кой е той. Преди всичко обърнаха се към Коробочка, но от нея можаха да научат твърде малко: купил бил души за петнайсет рубли и птичи пера също събирал, и обещавал да накупи много и най-различни неща, доставял мас за държавата и заради туй навярно е вагабонтин, защото имало уж по-рано един такъв, който купувал птичи пера и доставял мас за държавата, а пък измамил всички и излъгал попадията за повече от сто рубли. Всичко, каквото каза тя по-нататък, беше повтаряне на едно и също нещо и чиновниците видяха само, че Коробочка беше просто глупава баба. Манилов отговори, че за Павел Иванович всякога е готов да гарантира като за самия себе си, че той би дал цялото си имение, за да има стотна част от качествата на Павел Иванович, и се отзова за него изобщо с най-похвални изрази, като прибави няколко мисли за приятелството, вече с примижали очи. Тези мисли, разбира се, удовлетворително обясниха нежното чувство на сърцето му, но не обмениха на чиновниците същинската работа. Собакевич отговори, че според неговото мнение

Чичиков е добър човек и че му продал отбор селяни и във всяко отношение жив народ; но че той не гарантира за онова, което може да се случи отпосле, че ако те изпомрат из пътя поради трудностите на преселването, вината не ще бъде негова, това е божия работа, а пък огненици и разни смъртоносни болести има много по света и имало примери, дето измирили цели села. Господа чиновниците прибягнаха още към едно средство, не твърде благородно, но което все пак понякога се употребява, т. е, отстрани, чрез разни лакейски познанства, да разпитат хората на Чичиков дали не знаят те някои подробности за предишния живот и обстоятелства на господаря си; но и от тях можаха да помиришат много малко. От Петрушка усетиха само миризмата на жилището им, а от Селифан – че изпълнявал държавна служба и служил по-рано по митницата – и нищо повече. Хората от тая класа имат много странен обичай. Ако го попиташ направо за нещо, никога няма да си припомни, няма да порови в главата си и дори ще отговори просто, че не знае, а пък ако го попиташ за нещо друго, ще преплете и онова и ще го разправи с такива подробности, каквито ти дори не желаеш. Всички изследвания, направени от чиновниците, им откриха само това, че те съвсем не знаят сигурно кой е Чичиков, но че Чичиков все пак трябва без друго да е нещо. Те решиха най-после да поговорят окончателно по тоя предмет и да решат поне как и що да правят и какви мерки да предприемат, и какъв е той именно: дали е такъв човек, когото трябва да заловят и задържат като неблагонадежден, или пък е такъв, който сам може да хване и задържи всички тях като неблагонадеждни. За всичко туй бе решено да се съберат нарочно у полицейския началник, познатия вече на читателите баща и благодетел на града.

ГЛАВА X

>>>

Като се събраха у полицейския началник, познатия вече на читателите баща и благодетел на града, чиновниците имаха случай да си, кажат един другиму, че дори са поотслабнали от тия грижи и тревоги. И наистина назначаването на нов генерал-губернатор и тези получени писма с такова сериозно съдържание, и тези бог знае какви слухове – всичко туй бе оставило явни следи по лицата им и фраките на мнозина явно бяха станали по-широки. Всички бяха отслабнали: и председателят бе отслабнал, и прокурорът бе отслабнал, и някой си Семьон Иванович, който никога не се наричаше по фамилия, с пръстен на показалеца, който показваше на дамите да го разглеждат, дори той бе отслабнал. Разбира се, намериха се, както навсякъде се случва, някои и други смелчаци, които не губеха присъствие на духа; но те бяха съвсем малко: само пощенският началник. Само той не изменяше постоянния си характер и всякога в подобни случаи имаше обичай да казва: „Знаем ви ние вас, генерал-губернаторите! Вие ще се смените може би трима-четирима, а аз ето вече трийсет години, господинчо мой, седя на едно място.“ Обикновено на тия думи другите чиновници забелязваха: „Добре ти е тебе, шпяхен зидой, Иван Андрейч; твоята работа е пощенска – да приемеш и изпратиш експедиция; ще направиш може би шмекерия само като затвориш канцеларията половин час по-рано и ще вземеш от някой закъснял търговец нещо за приемане писмото му в неработно време или ще пратиш някой колет, който не трябва да се праща – на твоето място всеки, разбира се, ще бъде светия. А ще те видим ние тебе, когато дяволът се настърви да се върти всеки ден около тебе, така че и да не искаш да вземеш, той сам да ти го въвира. Тебе, разбира се, какво те е еня; имаш само един син; а тука, братко, бог е надарил с такава благодат Праскова Феодоровна – всяка година забременява; или Праскушка, или Петрушка; тогава, драги, друго ще запееш.“ Тъй говореха чиновниците, а дали може наистина да се устои против дявола, това не е работа на автора да съди. В събрания се тоя път съвет се забелязваше отсъствието на онзи необходим предмет, който простолюдието нарича разбория. Изобщо ние, русите, не сме създадени никак за представителни заседания. Във всичките наши събрания, като почнеш от селския общински съвет, па свършиш с всевъзможните учени и други комитети, ако у тях няма една глава, която да управлява всички, налице е твърде голяма бъркотия. Трудно е дори да се каже защо е тъй: явно е, че народът ни е такъв, сполучват само ония съвещания, които се правят, за да се погуляе или похапне, като например клубове и всякакви зали с музика на немска нога. А пък готовност всяка минута има комай за всичко. Ние изведнъж, като

кога вятър повее, съставяме благотворителни, насърчителни и какви не още дружества. Целта ще бъде прекрасна, но при все туй нищо няма да излезе. Може би това става, защото ние изведнъж още в самото начало се насищаме и вече смятаме, че всичко е направено. Например, като основем някое благотворително дружество за бедните и пожертвуваме значителни суми, тозчас, за да ознаменуваме тази похвална постъпка, ние даваме обяд на всички първи сановници в града, разбира се, с половината от пожертвуваните суми; с останалите веднага наемаме за комитета някоя великолепна квартира с отопление и прислуга, а след това за бедните остават всичко на всичко пет рубли и половина, пък и в разпределението на тази сума още не всички членове са съгласни помежду си и всеки въвира някаква своя кумица. Впрочем събралият се днес съвет беше от съвсем друг род: той се образува поради необходимост. Не беше работата до бедни или чужди хора: работата се отнасяше лично до всеки чиновник, работата се отнасяше до една беда, която заплашваше всички еднакво, та трябваше, значи, по неволя тук да има повече единомушие и сближеност. Ала при все туй излезе дявол знае какво. Без да се говори вече за разногласията, свойствени на всички съвети, в мненията на събраните пролича дори непостижима нерешителност: един каза, че Чичиков правил държавни банкноти и после сам прибави: ама може и да не прави; друг твърдеше, че той бил чиновник от канцеларията на генерал-губернатора, а тозчас додаде: но Впрочем дявол го знае; на челото му не можеш прочете! Против предположението, че може да е преоблечен разбойник, се опълчиха всички; намериха, че независимо от външността му, която сама по себе си е благонадеждна, в думите му няма нищо такова, което да го сочи като човек с буйни постъпки. Изведнъж пощенският началник, който от няколко минути бе вдълбочен в някакво размишление – дали вследствие внезапно осенило го вдъхновение или на нещо друго, – извика неочаквано: „Знаете ли, господа, кои е той?“

В гласа, с който той произнесе това, имаше нещо потресно, така че накара всички да извикат едновременно: „Е, кой е?“ – „Той, любезни мои господа, не е никой друг освен капитан Копейкин!“ И когато всички веднага и единомушно попитаха: „А кой е този капитан Копейкин?“ – пощенският началник каза: „Нима вие не знаете кой е капитан Копейкин?“ Всички отговориха, че съвсем не знаят кой е този капитан Копейкин.

– Капитан Копейкин – каза пощенският началник като отвори емфиената си кутия само наполовина, от страх да не би някой от съседите му да пхне в нея пръстите си, в чистотата на които той май не вярваше и дори имаше обичай да казва: „Знаем, байно, вие с пръстите си може би кой знае по какви места попипвате, а емфието е нещо, което иска чистота.“ – Капитан Копейкин – повтори той, след като смръкна емфие, – ала туй Впрочем, ако взема да ви го разправам, ще излезе дори презанимателна за някой писател един вил цяла поема.

Всички присъстващи изказаха желание да чуят тази история или, както се изрази пощенският началник, презанимателна за някой писател един вид цяла поема и той почна тъй:

ПОВЕСТ ЗА КАПИТАН КОПЕЙКИН

– Подир войната в дванадесета година, господинчо мой – тъй почна пощенският началник, макар че в стаята не беше един господин, а тъкмо шестима, – подир войната в дванадесета година заедно с ранените бил изпратен и капитан Копейкин. При Красное ли било, или при Лайпциг, но можете да си представите, в боя му откъснали ръка и крак. Дотогава още не били направени за ранените никакви, знаете, такива разпореждания; тоя някакъв си инвалиден капитан бил създаден, можете да си представите, един вид много по-късно. Капитан Копейкин гледа: трябва да се работи, само че ръката му, разбирате ли, останала лявата. Позаобиколил къде тях, у бащини си; баща му дума: „Нямам с какво да те храня аз – можете да си представите, – сам едвам си изкарвам хляба.“ Тогава моят капитан Копейкин решил да отиде, господинчо мой, в Петербург, да помоли царя дали не ще му дадат някоя монаршеска милост: зер той така и така, един вид, тъй да се каже, живота си жертвувал, кръвта си проливал... И тъй с обози там някак, знаеш, или с военни коли, но с една дума, господинчо мой, довякъл се той криво-ляво до Петербург. И тъй, можете да си представите, тоя някой

си, тоест капитан Копейкин, се озовава изведнъж в столицата, подобна на която, тъй да се каже, няма на света! Изведнъж пред него един свят, тъй да се каже, известно поле на живота, приказна Шехеразада*1. Изведнъж някакъв си там, можете да си представите, Невски проспект или някаква си Гороховая, дявол го взел, или там ей такава някаква си Литейная; тук стрела такава някаква във въздуха; там мостове висят, дяволска работа, можете да си представите, без всякакво, тоест допиране – с една дума, Семирамида*2, господинчо, и туйто! Поблъскал се да наеме квартира, само че всичко туй страшно солено: пердета, щори, дяволии такива, разбирате ли, килими – Персия същинска: с крака, тъй да се каже, тъпчеш капитали. Е, просто, тоест вървиш из улицата и носът ти вече усеща, че мирише на хиляди; а на тоя капитан Копейкин цялата асигнационна банка, разбирате ли, се състои от някакви си десетина синички. Както и да е там, настанил се той – някак в един ревелски трактир за рубли на денонощие: обяд – шчи и кълцано говеждо. Вижда – не бива да се застоява. Разпитал къде да се обърне. Казват, има един вид върховна комисия, управление, разбирате, такова, и началник генерал-аншеф*3 такъв. А царя, трябва да знаете, в това време още го нямало в столицата; войските, можете да си представите, още не се били върнали от Париж, всичко било в чужбина. Та ето моят Копейкин станал един ден малко по-рано, поостъргал брадата си с лява ръка, защото, ако иде да плаща на берберин, това ще състави един вид разноски, навлякъл си мундирчето и с дървения си крак, можете да си представите, се потътрил към самия началник, към велможата. Разпитал де живее началникът: „Ей там“ – казват, като му сочат една къща на Дворцовата крайбрежна. Колибка, разбирате ли, селска: стъкълцата на прозорците, можете да си представите, триметрови огледала, така че вази и всичко, каквото се намира в стаите, изглежда като навън: би могъл един вид от улицата с ръка да го хванеш: скъпоценни мрамори по стените, металически галантерии, някаква си дръжка на вратата, така че трябва, знаете, да изтичаш по-напред в дюкяна и да си купиш за грош сапун, та по-напред два часа да си търкаш ръцете и чак след туй да се решиш да я похванеш – с една дума: такива лакове по всичко – един вид умопомрачение. Сам вратарят вече като генералисимус: позлатен жезъл, графска физиономия, като угоен тлъст мопс някакъв: батистови якички, вагабонтинът! Моят Копейкин се намъкнал как да е с дървения си крак в приемната и се свил там в едно ъгълче, да не би да бутне с лакът, можете да си представите, някоя Америка или Индия, позлатена, относително казано, фарфорова ваза такаванка. Е, разбира се, че той стоял там много, защото дошъл още толкова рано, когато началникът, един вид, току-що бил станал от леглото и камердинерът може би му поднасял някакъв сребърен леген за различни, разбирате ли, умивания такиванка. Чака моят Копейкин четири часа и ето влиза най-после адютантът или там друг дежурен чиновник. „Генералът – казва – ей сега ще излезе в приемната.“ А в приемната вече народ – яйце да хвърлиш, няма де да падне. Всичко това не като нас прости хора, все четвърти или пети клас, полковници, а тук-там и дебел макарон блести на еполета – с една дума, генералитет такъв. Изведнъж из стаята, разбирате, преминала едва забележима суетня, като зефир някакъв тънък. Чуло се тук-там „шу-шу“ и най-после настанала тишина страшна. Влиза велможата. Е... можете да си представите: държавен човек! Лицето му, тъй да се каже... хе, съобразно званието, разбирате... с високия му чин... таквоз и изражението му, разбирате. Всичко, което било в приемната, разбира се. в същата се изопнали като струна, очаква, трепери, чака решението един вид на съдбата. Министърът или велможата доближава тогава, оногова: „Вие за какво? А вие какво? Вие какво обичате? Каква е вашата работа?“ Най-сетне, господинчо мой, отива и при Копейкин. Копейкин, като добил смелост, казва: „Тъй и тъй, ваше превъзходителство, кръв съм проливал, изгубих, един вид, ръка и крак, не мога да работя, осмелявам се да помоля за монаршеска милост.“ Министърът гледа: човекът с дървен крак и десният ръкав празен, привързан към мундира: „Добре, казва, наминете тези дни.“ Моят Копейкин излиза едва ли не във възторг: едно, че се удостоил с аудиенция, така да се каже, при първокласен велможа; и друго – това, че ето сега най-сетне ще се реши един вид относно пенсия. В настроение, разбирате, такова, подскача по тротоара. Отбил се в Палкинский трактир да пийне чашка ракия, наобядвал се, господинчо мой, в „Лондон“, поръчал си котлети с каперси, кокошка с разни джунджурии, поръчал си бутилка вино, вечерта отишъл на театър, с една дума, разбирате, разпуснал се. Гледа на тротоара англичанка като лебед, можете да си представите, такава една. Моят Копейкин, кръвта

му, знаете, се разиграла, щял да хукне подир нея куцук-куцук с дървения си крак: „Но не, казал си на ума; нека после като получа пенсията, сега вече май много се изхарчих.“ Подир някакви си три-четири дена, господинчо мой, явява се моят Копейкин пак при министъра, дочакал приема. „Тъй и тъй, казва, дойдох да чуя заповедта на ваше високопревъзходителство по болестите ми за раните...“ и други такива, разбирате, със слог, какъвто му прилича. Велможата, можете да си представите, веднага го познал: „А, казва, добре, казва, този път не мога да ви кажа нищо повече от това, че трябва да чакате да се върне царят; тогава без съмнение ще бъдат направени разпореждания относно ранените, а без волята на монарха, така да се каже, аз не мога да направя нищо.“ Поклон, разбирате, и – сбогом. Копейкин, можете да си представите, излязъл в най-неопределено положение. Той вече си мислел, че днес-утре иде му дадат парите: „На ти тебе, гълъбче, пий и се весели!“; а вместо туй заповядано му е да чака, пък и времето не е определено. И ето, излязъл той мрачен такъв навън като пудел, който готвачът е облял с вода; и опашката му между краката, и ушите му увиснали. „Но не, мисли си той, ще отида друг път, ще обясня, че дояждам последния залък, не помогнете ли, трябва да умра, един вид, от глад.“ С една дума, отива той, господинчо мой, пак на Дворцовата крайбрежна улица, казват му: „Не може, не приема, елате утре.“ На другия ден – същото: а вратарят просто не иска да го погледне. А между това от сините, разбирате, му остава само една в джоба. Беше време, ядеше шчи, къс говеждо: а сега в дюкянчето си вземе някоя селъодка или солена краставица и хляб за два гроша, с една дума – гладува нещастникът, между това апетитът му просто вълчи. Мине край някакъв такъв ресторант, готвачът там, можете да си представите, чужденец, французин такъв един с открита физиономия, долните му дрехи от холандско платно, престилката му бяла като сняг, прави там фензерв*4 някакъв, котлетки с трюфели, с една дума – разсупе деликатес, такъв, че просто сам себе си, тоест да изядеш от апетит. Мине ли край Милютинскитс дюкяни, там от прозореца назърта, един вид, съомга такава, вишни по пет рубли едната, диня-чудовище, цял дилижанс такъв, подада се от прозореца и, тъй да се каже, дири глупак, който да заплати сто рубли, с една дума – на всяка крачка съблазън такава, лигите текат, а той слуша между това все „утре“. Та можете да си представите какво е положението му: тук, от една страна, тъй да се каже, съомга и диня, от друга страна, му поднасят едно и също блюдо „утре“. Най-сетне нещастникът, един вид, изгубил търпение, решил на всяка цена да проникне с щурм, разбирате ли. Почакал пред входа няма ли да мине още някой посетител и с някакъв генерал се промъкнал там с дървения си крак в приемната. Велможата както обикновено излиза: „Какво искате вие? А вие какво? А, казва, като видял Копейкин, нали ви съобщих вече, че трябва да чакате решение.“ – „Моля, ваше високопревъзходителство, нямам, така да се каже, късче хляб...“ – „Е, какво да се прави? Нищо не мога да сторя за вас; помъчете се засега сам да си помогнете, сам си дирете средства.“ – „Но, ваше превъзходителство, сами можете, един вид, да съдите какви средства мога да намеря, като нямам ни ръце, ни крака.“ – „Но, казва сановникът, съгласете се: не мога аз да ви издържам, един вид, на своя сметка, имам много ранени, всички имат еднакво право... Въоръжете се с търпение. Ще дойде царят, мога да ви дам честна дума, че неговата монаршеска милост няма да ви остави.“ – „Но, ваше превъзходителство, аз не мога да чакам“ – казва Копейкин и го казва в известно отношение грубо. На велможата, разбира се, му станало вече досадно. Наистина: тук от всички страни генерали очакват решения, заповеди; работи, така да се каже, важни, държавни, искащи най-бързо изпълнение, – а тук взел, че се залепил той нахален дявол. „Извинете, дума, нямам време... чакат ме работи, по-важни от вашите.“ Напомня по начин, един вид тънък, че време е най-после да си върви. А моят Копейкин

– гладът, знаете, го пришпорил: „Както искате, ваше високопревъзходителство, казва, няма да се помръдна от мястото си дотогава, докато не дадете резолюция.“ Е, можете да си представите: да отговаряш по тоя начин на велможата, който стига да каже само една дума и ще хвъркнеш така, че и дяволът не може да те намери... Ако на хора като нас някой чиновник, един чин по-малък, ни каже нещо подобно, ще бъде грубост. А там размерът, размерът какъв е: генерал-аншеф и някакъв си капитан Копейкин! 90 рубли и нула! Генералът, разбирате ли, нищо повече, само погледнал, а погледът му – огнестрелно оръжие: душата ти изчезва – отишла е вече в петите. А моят Копейкин, можете да си представите, не помръдва от мястото си, стои като

вдървен. „Но какво е това?“ – казва генералът и го взел както се казва, на прицел. Впрочем, справедливо казано, той все пак се отнесъл доста милостиво: друг би го подплашил така, че три дни след това да му се върти улицата нагоре с краката, а той рекъл само: „Добре, кажи, щом ви е скъпо да живеете тук и не можете в столицата спокойно да очаквате да се реши участието ви, тогаз ще ви изпратя на държавна сметка. Повикайте фелдегер! Да се препрати на местожителство!“ А пък фелдегерът вече там стои, разбирате ли: двуметров един мъж някакъв си, ръчищата му, можете да си представите, от самата природа сътворени за разпавии с файтонджиите – с една дума, дантист такъвзинка... И ето, хванали го него, раба божи, господинчо мой, и в талижката с фелдегера. „Е, мисли си Копейкин, барем няма да плащам за пътни, сполай и за туй.“ И ето, господинчо мой, пътува той с фелдегера и като пътува с фелдегера, един вид, така да се каже, разсъждава на ума си: „Щом генералът казва сам да си подиря средства и да си помогна – добре, дума, аз, дума, ще намеря средства!“ Само че как са го закарали на мястото и къде именно са го закарали, нищо не се знае. Така, разбирате ли, и слуховете за капитан Копейкин потънали в реката на забравата, в някаква си такаванка Лета*5, както я наричат поетите. Но позволете, господа, тъкмо тук почва, може да се каже, нишката, завръзката на романа. И тъй, къде се е дянал Копейкин, не се знае, но не минали, можете да си представите, два месеца и в Рязанските гори се появила шайка разбойници и главатарят на тази шайка бил, господинчо мой, не някой друг...

[*1 Шехеразада – героиня от арабските приказки „Хиляда и една нощ“.]

[*2 Семирамида – легендарна асирийска царица.]

[*3 Генерал-аншеф – висш военен чин.]

[*4 Фензерв – пикантен сос.]

[*5 Лета – в гръцката митология реката на забравата.]

>>>

– Само че позволи, Иван Андреевич – прекъсна го изведнъж полицейският началник, – та капитан Копейкин, ти сам каза, бил без ръка и крак, а Чичиков...

Тук пощенският началник извика и с все сила се плесна по челото, като нарече себе си публично пред всички – теле. Той не можеше да разбере как подобно обстоятелство да не му дойде на ум в самото начало на разказа и призна, че е съвсем права поговорката: на русина умът иде отсетне. Ала подир една минута той почна да хитрува и се опита да се откопчи, като каза, че уж в Англия механиката била много усъвършенствувана, че от вестниците се виждало как един изобретил дървени крака по такъв начин, че само с едно допиране на някаква невидима пружина тези крака отнасяли човека бог знае в какви места, така че сетне дори никъде не можеш го намери.

Но всички доста много се усъмниха дали Чичиков беше капитан Копейкин и намериха, че пощенският началник бе отишъл вече твърде далеч. Впрочем от своя страна те също не се посрамираха и подтикнати от остроумната догадка на пощенския началник, отидоха едва ли не по-далеч. Между многото своеобразни и дълбокомислени предположения имаше най-сетне и едно – чудно е дори да се каже – дали Чичиков не е преоблечен Наполеон, зер англичанинът отдавна завивжда на Русия, дето е тъй голяма и широка, няколко пъти са излизали и карикатури, в които русинът е изобразен, разговарящ с англичанина. Англичанинът стои здраво и държи отзаде си вързано едно куче и кучето означава Наполеон! Хубаво гледай, казва, ако само нещо стане не както трябва, веднага ще пусна върху тебе това куче! И ето сега може би те наистина са го пуснали от остров Св. Елена, и ето сега се промъква в Русия уж Чичиков, а пък всъщност съвсем не Чичиков.

Разбира се, да повярват чиновниците в това – не повярваха, ала се позамислиха и след като всеки в себе си поразгледа тая работа, всички намериха, че лицето на Чичиков, когато той се обърне на една страна, много прилича на портрета на Наполеон. Полицейският началник, който бе служил във войската в дванадесета година и лично бе видял Наполеон, не можеше да не признае, че по ръст той никак не ще бъде по-висок от Чичиков и че по строежа на своята фигура Наполеон също не можеше да се каже, че е и тънък. Може би някои читатели ще нарекат всичко туй невероятно, авторът също, за да им угоди, е готов да нарече всичко туй невероятно; но като напук всичко стана тъкмо тъй, както се разправя, и още по-чудно е поради това, че градът не беше някой затътен, а, напротив, недалече от двете столици. Впрочем

трябва да се помни, че всичко това ставаше наскоро подир многославното изгонване на французите. В това време всички наши помешчици, чиновници, търговци, продавачи и всички грамотни, дори и неграмотни хора бяха станали поне за цели осем години заклетни политикани. „Московские ведомости“ и „Сын отечества“ се четяха ожесточено и стигаха до последния четец на късчета, които не можеха да се употребят за нищо. Вместо въпросите: „Как продадохте крината овес? Как използвахте вчерашния пухкав сняг?“ казваха: „Ами какво пишат вестниците, дали не са пуснали пак Наполеон от острова?“ Търговците много се бояха от това, защото напълно вярваха в предсказанието на един пророк, който вече три години стоеше в затвора; пророкът беше дошъл незнайно отде с цървули и кожух, който миришеше на гнила риба, и прокоби, че Наполеон е антихрист и го държат в каменна верига зад шест стени и седем морета, но най-после той ще разкъса веригата и ще завладее целия свят. За това предсказание пророкът, както му се падаше, влезе в дранголника, но все пак той извърши своята работа и съвсем смути търговците. Дълго след туй, дори и във време на най-доходни продажби, търговците, отивайки в трактира да ги поливат с чай, отваряха дума за антихриста. Мнозина от чиновниците и от благородното дворянство също неволно се замислиха за това и заразени от мистицизъм, който, както се знае, беше много на мода тогава, виждаха във всяка буква, от които бе съставена думата Наполеон, някакво особено значение; мнозина дори бяха открили в нея апокалиптически цифри*. И тъй няма нищо чудно, че чиновниците неволно се замислиха над тая точка; скоро обаче те се сепнаха, като забелязаха, че въображението им прекалено се е разиграло и че всичко туй не е така. Мислиха, мислиха, тълкуваха, тълкуваха и най-сетне решиха, че не ще бъде лошо да се разпита пак хубавичко Ноздрев. Тъй като той пръв изнесе историята за мъртвите души и беше, дето се казва, в някакви тесни отношения с Чичиков, и, значи, без друго ще знае нещичко от обстоятелствата на неговия живот, нека да опитат пак какво ще каже Ноздрев.

[* „Апокалиптически цифри“ – мистичното число 666, с името в Апокалипсиса (една от книгите на Новия завет) е означено името на антихриста.]

Странни хора са тия господа чиновниците, а след тях и всички други звания, зер те знаеха много добре, че Ноздрев е лъжец, че нему не може да вярваш нито една дума, нито за най-дребната работа, и пак прибягваха именно към него. Иди, та разбери човека! Не вярва в бога, а вярва, че ако го засърби носът, непременно ще умре; ще пропусне незабелязано някое творение на поета, ясно като ден, цяло проникнато от съзвучие и от високата мъдрост на простотата, а ще се нахвърли тъкмо върху онуй, в което някой смелчага е забъркал, заплел, осакатил и обърнал наопаки човешката природа, и то ще му се хареса, и той ще почне да крещи: ето го, ето истинското познаване тайните на сърцето! Цял живот не дава пет пари за докторите, а свършва с туй, че се обръща към някоя баба, която лекува с баене и заплувания, или още по-лошо – ще измисли сам някакво варено лекарство от кой знае каква мръсотия, която, бог знае защо, ще му се стори, че е тъкмо средство против неговата болест. Разбира се, може отчасти да се извинят господа чиновниците с наистина трудното им положение. Който се дави, се хваща и за сламка и в това време той няма разум да размисли, че върху сламката може да се поразходи, възседнала я, някоя муха, а той тежи едва ли не четири пуда, ако не и цели пет; но нему не дохождат в това време съображения в главата, той се хваща за сламката. Така и нашите господа се заловиха най-сетне за Ноздрев. Полицейският началник написа веднага писмо до него да заповяда на вечеря и един стражар с ботфорти, с привлекателна руменина на бузите изтича веднага, подскачайки, като придържаше сабята си, до квартирата на Ноздрев. Ноздрев бе зает с важна работа; цели четири дена не бе излизал из стаята си, не приемаше никого и получаваше храна през прозорчето – с една дума, беше дори отслабнал и позеленял. Работата изискваше голямо внимание: тя се състоеше в избиране измежду няколко десетки тестета карти едно тесте най-сигурно, на което да може да се осланя като на най-верен приятел. Работа имаше поне още за две недели; през всичкото туй време Порфирий трябваше да чисти с особена четчица пъпа на едно меделянско кученце и три пъти на ден да го къпе със сапун. Ноздрев се разсърди доста, че смутиха самотата му; преди всичко той прати по дяволите стражаря, но когато прочете в писмото на градоначалника, че може да се случи плячка, защото очакват тази вечер един новак, тутакси омекна, набързо заключи стаята, облече се как да е и тръгна с него. Показанията, сведенията и предположенията на Ноздрев

излязоха тъй противоположни на ония на господа чиновниците, че и последните техни догадки съвсем се забъркаха. Това беше решителен човек, за когото съвсем не съществуваха съмнения, и колкото по-колебливи и плахи бяха техните предположения, толкова той беше по-твърд и по-уверен. Той отговори на всички точки, дори без да се запъне; каза, че Чичиков закупил мъртви души за няколко хиляди рубли и че той сам му продал, защото не виждал причини да не му продаде; на въпроса, дали не е шпионин и дали не се мъчи да узнае някои работи, Ноздрев отговори, че е шпионин, че още в училището, дето са учили заедно, него наричали доносчик и че затуй другарите му, в това число и той, веднъж го понапердашили малко, тъй че станало нужда после да турят само на слепите му очи 240 пиявици, т.е. той искаше да каже 40, но 200-те се казаха някак от само себе си. На въпроса, дали не прави фалшиви банкноти, той отговори, че прави и при този случай той разказа един анекдот за необикновеното изкуство на Чичиков; как, като научили, че в неговата къща имало за два милиона фалшиви асигнации, запечатали къщата му и поставили стража, по двама войника на всяка врата, и как Чичиков бил ги променил всички за една нощ, тъй че на другия ден, когато счупили печатите, видели, че всички асигнации били истински. На въпроса наистина ли Чичиков, имал намерение да отвлече губернаторовата дъщеря и истина ли е, че и той сам се заел да помага и да участва в тази работа, Ноздрев отговори, че помагал и че ако не бил той, нищо нямало да излезе. Тук той се май сепна, като видя, че излъга съвсем нахалост, и можеше по такъв начин да си навлече някоя беда, но не можа повече да сдържи езика си. Пък и мъчно беше, защото изпъкнаха сами по себе си такива интересни подробности, от които той съвсем не можеше да се откаже: той назова дори по име селото, лето била енорийската църква, в която било решено да стане венчавката, именно Трухмачевка, попа – отец Силор, за венчавката – 75 рубли, и то нямало да се съгласи, ако той не го бил заплашил, че ще го обади, дето венчал брашнаря Михайло с кумата му, че той отстъпил дори своята каляска и приготвил по всички станции коне за смяна. Подробностите стигнаха дотам, че той почна да назовава и имената на файтонджииите. Опитаха се да загатнат за Наполеон, но се разкаяха, че се опитаха, защото Ноздрев започна да дрънка такива едни неврели-некипели, които не само нямаха никаква прилика с истината, но дори просто на нищо не приличаха, така че чиновниците въздъхнаха и се отстраниха да не го слушат; само полицейският началник дълго още го слуша, като си мислеше няма ли да излезе нещо поне по-нататък, но най-сетне и той махна ръка и каза: „Дявол знае какво е това!“ И всички се съгласиха, че каквото и да го правиш, биволът мляко не дава. И останаха чиновниците в още по-лошо положение, отколкото бяха по-рано, и дойдоха до заключение, че никак не можеха да узнаят какъв е Чичиков. И пролича ясно какъв род създание е човекът: мъдър, умен и разбран е той във всичко, което се отнася до другите, а не до самия него: какви предвидливи, твърди съвети ще ти даде той в трудни случаи на живота! Каква умна глава – крещи тълпата, – какъв непоколебим характер! А струпа ли се върху тая умна глава някоя беда и попадне ли сам той в трудни случаи на живота – нищо не остава от характера му, изгубва ума и дума непоколебимият мъж и става жалък пъзльо, нищожно, слабо дете или просто фетюк, както казва Ноздрев.

Всички тия тълкувания, мнения и слухове незнайно по каква причина подействуваха най-много на горкия прокурор. Те до такава степен му подействуваха, че като си отиде у дома, той почна да мисли изведнъж, дето се казва, ни в клин, ни в ръкав, гътна се и умря. Паралич ли го удари или нещо друго, ала той, както си седеше, тъй и тупна от стола възнак. Извикаха, както му е редът: – „Ах, боже мой!“, като плеснаха с ръце и пратиха за доктор да му пусне кръв, но видяха, че прокурорът беше вече само бездушно тяло. Чак тогава узнаха с тъга, че покойният наистина е имал душа, макар от скромност той никога да не бе я показвал. А между това появата на смъртта беше също тъй страшна у малкия, както е страшна и у големия човек; този, който още не тъй отдавна ходеше, движеше се, играеше на вист, подписваше разни книжа и се мяркаше тъй често между чиновниците със своите гъсти вежди и мигащо око, лежеше сега на масата, лявото му око вече съвсем не мигаше и само веждата му все още беше приповдигната с някакъв въпросителен израз. За какво питаше покойният, защо е умрял или защо е живял – това само един бог знае. Ала това вече е несъобразно! Това на нищо не прилича! Невъзможно е чиновниците тъй да изплашат сами себе си, да измислят такива глупости, тъй да се отдалечат от истината, когато дори

за едно дете е ясно каква е работата! Тъй ще кажат мнозина читатели и ще укорят автора за несъобразностите или ще нарекат горките чиновници глупаци, защото човек е щедър на думата глупак и е готов да си послужи с нея двайсет пъти на ден спрямо своя близък. Доста е, ако измежду десет страни имаш само една глупава, за да те признаят за глупак въпреки деветте добри. На читателите е лесно да съдят, като гледат от своя спокоен ъгъл и от своето високо място, отдето е открит целият хоризонт за всичко, което става долу, дето човек вижда само близките до себе си предмети. И във всемирния летопис на човечеството има цели векове, които той сякаш е зачертал и унищожил като непотребни. Много заблуди са се извършили на света, които, изглежда, сега не ще извърши и едно дете. Какви криви, глухи, тесни, непроходни, отвличащи далече настрани пътища е избрало човечеството в стремежа си да достигне вечната истина, когато пред него е бил широко отворен пряк път, подобен на пътя, който води към великолепен палат, отреден за царски чертог. Той е по-широк и по-разкошен от всички други пътища, озарен от слънцето и осветен цяла нощ от светила; но далеч от него, в глухата тъмнина, са минавали хората. И колко пъти, насочвани вече в правия път от низхождащ из небесата смисъл, те пак са се отбивали и забърквали настрана, посред бял ден са попадали пак в непреходни пущинаци, пак са си пуцали гъста мъгла един другиму в очите и влачейки се след блатни огньове, пак са достигали най-сетне до пропастта, за да се питат после ужасени един друг: „Де е изходът, де е пътят?“ Днешното поколение вижда ясно всичко това сега, диви се на заблудите, смее се над неразбирането на своите деди, без да съзира, че този летопис е начертан с небесен огън, че всяка буква в него крещи, че отвед е насочен пронизваш пръст върху му, пак върху него, върху днешното поколение: но смее се днешното поколение и самонадеяно, започва гордо ред нови заблуди, над които също тъй ще се посмеят потомците.

Чичиков не знаеше нищо за всичко това. Сякаш нарочно в това време той се беше малко простудил, страната му се беше подула и имаше малко възпаление в гърлото, неща, които климатът на много наши губернски градове раздава извънредно щедро. За да не се прекрати, не дай боже, животът му някак без потомци, той реши, че е по-добре да поседи два-три дена в стаята. През тези дни той непрекъснато правеше гаргара с мляко и смокиня, която после изияждаше, и беше превързал бузата си с възглавничка от лайкучка и камфор. За да запълни с нещо времето си, той направи няколко нови и подробни списъци на всички купени селяни, прочете дори някакъв том от херцогиня Лавалиер*, който се намери в куфара, прегледа в ковчезето разните предмети и записчици, които се намираха там, препрочете някакви неща втори път и всичко туй страшно му дотегна. Никак не можеше да разбере какво ще рече това, дето ни един от градските чиновници не дойде при него поне веднъж, да узнае как е със здравето, когато тъй неотдавна пред хотела му все стоеше някой файтон – или на пощенския началник, или на прокурора, или на председателя. Той се чудеше доста на това и само свиваше рамене, като се разхождаше из стаята. Най-сетне се почувствува по-добре и се зарадва страшно много, като видя възможност да излезе на чист въздух. Без да отлага, той веднага се залови за тоалета си, отвори ковчезето, наля в една чаша гореща пода, извади четка и сапун и се разположи да се бърсне, за което впрочем отдавна беше време, защото, като попипа брадата си с ръка и се погледна в огледалото, той каза: „Ех, че с гора съм обраснал!“ И наистина гора или не гора, но по целите му бузи и по брадата му беше избила доста гъста растителност. Като се обръсна, той почна да се облича живо и бързо, така че без малко щеше да изскочи от панталоните. Най-сетне се облече, напръска се с одеколон и увит по-топличко, излезе на пътя, като от предпазливост завърза бузата си. Излизането му, както е с всеки оздравял човек, беше същински празник. Всичко, каквото видеше, имаше засмян вид – и къщите, и минаващите мужици, впрочем доста сериозни, някой от които беше успял да цапароса побратима си по ухото. Първото посещение той мислеше да направи на губернатора. Из пътя му минаха множество различни мисли: въртеше се в главата му блондинката, въображението му дори леко се разигра и той вече сам почна малко да се шегува и подсмива на себе си. В такова настроение той се озова пред входа на губернатора. Беше почнал вече набързо да съблича шинела си в антрето, когато вратарят го порази със съвсем неочаквани думи: не е заповядано да ви приемат!

[* „Херцогиня Лавалиер“ – роман от френската писателка Жанлис (1746–1830).]
– Как! Какво говориш! Ти, изглежда, не ме позна? Вгледай се по-хубаво в

лицето ми – заговори му Чичиков.

– Как да не ви познавам! Та не ви виждам пръв път – каза вратарят. – Но именно вас ми е заповядано да не пушам, всички други може.

– И таз добра! Откъде накъде? Защо?

– Такава е заповедта; види се, така и трябва – каза вратарят и додаде при това думата: да. Подир което застана пред него съвсем непринудено, без да спазва онзи любезен вид, с който по-преди бързаше да съблича шинела му. Сякаш, като го гледаше, той мислеше: „Е-хе, щом господарите те гонят от къщата си, то се види, ще да си някоя манга!“

„Чудна работа“ – помисли си Чичиков и тозчас отиде у председателя на палатата; но председателят тъй се смути, като го видя, че не можа да свърже две думи и наговори такива глупости, щото дори и двамата ги досрамя. Като си отиваше от него, Чичиков, колкото и да се мъчеше из пътя да си обясни работата и да схване какво е искал да каже председателят и за какво се отнасят думите му, не можа нищо да разбере. После намина у другите: у полицейския началник, у вицегубернатора, у пощенския началник, ала те или не го приеха, или го приеха тъй странно, водеха такъв принуден и неразбран разговор, тъй бяха смутени и такава безсмислица излезе от всичко, че той се усъмни в ума им. Той се опита да мине още у тоз-онзи, за да узнае поне причината, но не откри никаква причина. Като полусънен той заскита без цел из града, без да е в състояние да реши той ли е полудял, чиновниците ли са изгубили ума си, насън ли става всичко туй, или наяве се е забъркала някоя каша, по-лоша, отколкото насън. Късно вече, почти в здрач, се яви в хотела си, отдето беше излязъл в такова добро разположение на духа, и от мъка заповяда да му дадат чай. Замислен и потънал в някакво безсмислено разсъждение за странността на своето положение, той почна да налива чай, когато изведнъж се отвори вратата на стаята му и съвсем неочаквано се изкуми Ноздрев.

– На, дето казва поговорката: „За брат до море, за драг през море!“ – заговори той, като снемаше шапката си. – Минавам оттук, виждам, прозорецът свети, я чакай, мисля си, да се отбия! Сигурно не спи още. А! Виж, туй е хубаво, дето на масата ти има чай, ще изпия на драго сърце една чашка: днес на обяд преядох разни глупости, та усещам, че в стомаха ми почва да се бърка. Хайде, кажи да ми напълнят една лула. Де е твоята лула?

– Че аз не пуша тютюн – каза сухо Чичиков.

– Празни приказки, чунким не знам, че си пушилка. Ей! Как го казваха твоя слуга? Ей, Вахрамей, слушай!

– Не Вахрамей, ами Петрушка!

– Как тъй! Та ти по-рано имаше Вахрамей?

– Никакъв Вахрамей не съм имал!

– Да, право, Деревин имаше Вахрамей. Представи си какво щастие за Деревин: леля му се скарала със сина си, задето се бил оженил за една крепостна, и завещала нему целия си имот. Мисля си, де да има човек ей такава леля! Но ти, байно, какво си се отдалечил тъй от всички, никъде не ходиш? Разбира се, аз зная, ти се занимаваш понякога с учени неща, обичаш да четеш (отде накъде Ноздрев бе заключил, че нашият герой се занимава с учени неща и обича да чете, това, да си признаем, ние никак не можем каза, а Чичиков още по-малко). Ах, братче Чичиков, да беше видял само... ех, че храна щеше да бъде за твоя сатирически ум (отде накъде Чичиков имал сатирически ум – и това не се знае). Представи си, братко, у търговеца Лихачов играехме на карти – ех, че смешно беше! Перепендев, който беше с мене: „Ето, казва, да беше Чичиков тука, тъкмо за него!“ (А пък Чичиков не познаваше никакъв Перепендев). Ама наистина признай си, братле, ти тогава постъпи страшно подло с мене, помниш ли, когато играехме на дама? Аз спечелих тогава... Да, братле, ти просто ме ограби. Но аз, дявол ме знае, никак не мога да се сърдя. През дене си с председателя... Ах, да! Трябва да ти кажа, че из града всички са против тебе; те мислят, че ти правиш фалшиви банкноти, уловиха се за мене, но аз се опълчих с всички сили за тебе, наговорих им, че съм ти бил съученик и познавам баща ти; няма какво да се каже, пратих ги за зелен хайвер както трябва.

– Аз да правя фалшиви банкноти? – извика Чичиков, като се надигна от стола.

– Но защо си ги толкова изплашил? – продължи Ноздрев. – Те, дявол ги знае, просто са полудели от страх: правят те разбойник и шпионин. А пък прокурорът от

уплаха умря, утре ще го погребват. Ти няма ли да дойдеш? Те, право да ти кажа, се боят от новия генерал-губернатор, да не би зарад тебе да излезе нещо; а пък аз за генерал-губернатора имам такова мнение, че ако той вирне нос и се покаже важен, то решително нищо не може да направи с дворянството. Дворянството иска радушие, нали така? Разбира се, човек може да се скрие в кабинета си и да не даде нито един бал, но какво от това? Нищо няма да спечели от това. Ами ти, Чичиков, наистина си замислил рискована работа.

– Каква рискована работа? – попита безпокойно Чичиков.

– Ами да отвлечеш губернаторовата дъщеря! Аз, право да ти кажа, очаквах това, бога ми, очаквах! Още първия път, щом ви видях заедно на бала, е, думам си, Чичиков сигурно не току-тъй... Впрочем ти напусто си направил такъв избор: аз не намирам в нея нищо хубаво. Но има друга една, роднина на Бикусов, сестрина му дъщеря, туй се вика момиче – може да се каже, фина работа!

– Но чакай, какво дрънкаш ти? Как ще отвлече губернаторовата дъщеря? Какво говориш! – рече Чичиков с опулени очи.

Стига де, братко, ей, че си бил скришен човек! Аз, право да ти кажа, дойдох при тебе именно за туй: готов съм да ти помагам. Нека тъй да бъде: ще ти държа венците, каляската и конете ще бъдат мои, само с едно условие: ще ми дадеш три хиляди рубли назаем. Страшно ми трябва!

Докато Ноздрев продължаваше да бърби, Чичиков няколко пъти потрива очите си, като искаше да се увери, че всичко това не е сън. Правил фалшиви асигнации, щял да отвлече губернаторовата дъщеря, смъртта на прокурора, причината за която бил уж той, пристигането на генерал-губернатора – всичко туй го изплаши здравата. „Е, щом е дошла работата дотам – помисли си той, – тогава няма какво да се бавя повече, трябва да се измитам оттук по-скоро.“

Той се погрижи да изпрати по-бързо Ноздрев, веднага повика Селифан и му заповяда да бъде готов за заранта и още в шест часа без друго да излязат от града, всичко да се прегледа, бричката да се намаже и пр. и пр. и Селифан каза: „Слушам, Павел Иванович“ – спря се обаче няколко време при вратата, без да мръдне от мястото си. Господарят веднага заповяда на Петрушка да измъкне изпод кревата куфара, вече доста покрит с прах, и се залови заедно с него да прибира, без много да подрежда, чорапи, ризи, долни дрехи, прани и непрани, калъпи за обуца, календар... Всичко туй бе натуряно, както се случи: той искаше непременно да бъде готов от вечерта, та да не би сутринта да се забави. Селифан, след като постоя около две минути при вратата, най-сетне излезе твърде бавно от стаята. Бавно, както бавно човек може само да си представи, заслиза той по стълбите, отпечатвайки с мокрите си обуца следи надолу по ожулените стъпала, и дълго се почесва с ръка в тила. Какво значеше това почесване и какво значи изобщо то? Дали досада, дето не се удаде замислената за утре среща с някой другар с неогладен кожух, опасан с пояс, в някоя царева кръчма, или вече се бе намерила в новото място някоя сърдечна изгора и ще трябва да се напусне стоенето вечер при вратата и политичното държане на белите ръчички в оня час, когато над града пада здрач, а някой гидия с червена риза дрънка на балалайка пред слугите и водят тихи разговори привършилите работата си хора от простия народ? Или просто му бе жално да остави стопленото вече място в готварницата на слугите, под кожуха, близо до печката, и чорбата от зеле с градска мека баница, за да се влачи пак по дъждове и калове и всякакви пътни несгоди? Бог знае, не можеш отгада. Много и различни неща означава почесването на руския народ по тила...

ГЛАВА XI

Ала нищо не се случи тъй, както предполагаше Чичиков. Първо, той се събуди по-късно, отколкото смяташе – това беше първата неприятност. Като стана, веднага прати да му кажат впрегната ли е бричката и готово ли е всичко: но обадиха му, че бричката не е впрегната и нищо не е готово – това беше втората неприятност. Той се разсърди, закани се дори да понатупа нашия приятел Селифан и само очакваше с нетърпение каква причина ще намери той да се оправдава. Скоро Селифан се показа на вратата и господарят има удоволствието да чуе същите ония думи, които обикновено се чуват от прислугата в такива случаи, когато човек трябва да заминава бързо.

– Ами ще трябва, Павел Иванович, да се подковат конете.

– Ах ти, свиньо! Дръвник! Защо не ми каза по-рано за това? Време ли нямаше, а?

– То време имаше... А че и едното колело – и то, Павел Иванович, шината му ще трябва пак да се пристегне, защото сега пътят е все трапища и камънак... И ако позволите да ви обадя: предната част на бричката съвсем се е разклатила, така че може и две станции да не изкара.

– Подлец си ти! – викна Чичиков, като плесна ръце и се доближи тъй много до него, че от страх да не получи от господаря някой подарък, Селифан се стъписа малко назад и се поотстриани.

– Ти си решил да ме убиеш, а? Искаш да ме заколиш? На широкия друм искаш да ме заколиш, разбойнико, свиня проклета, страшилище морско! А? А? Три недели седяхме на едно място, а? Да беше барем ми загатнал, безпътнико, а сега, оставил си всичко за последния час! Когато вече, то се вика, трябва да се качваме и да заминаваме, а? А пък ти тъкмо сега ми направи тая пакост, а? Зер ти знаеше това по-рано? Зер ти знаеше това, а? Отговаряй! Знаеше ли, а?

– Знаех – отговори Селифан, навел глава.

Е, тогава защо не каза, а?

На този въпрос Селифан нищо не отговори, но като беше навел глава, сякаш думаше сам на себе си: „Гледай ти как чудно се случи: знаех наистина, пък не казах!“

– Хайде върви сега да доведеш ковач и за два часа всичко да бъде свършено. Чуваш ли? Непременно в два часа, а ако не стане, аз тебе, аз тебе... в миша дупка ще те пъхна и на възел ще те свържа. – Нашият герой беше много разсърден.

Селифан се пообърна към вратата, за да отиде уж да изпълни заповедта, но се спря и каза:

– И още едно, господарю, шарения кон, правичката да си кажа, по-добре да го продадем, защото, Павел Иванович, той е страшен подлец, той е такъв кон, просто да не дава господ, само бърка.

– Ба! Ей сега ще хукна на пазара да го продавам!

– Бога ми, Павел Иванович, той само на вид е угледен, а на работа е най-лукав кон; такъв кон никъде...

– Глупак! Когато поискам да го продам, ще го продам. И още седнал да ми разсъждава! Ще видя: ако ти сега не ми доведеш ковачи и в два часа не бъде готово всичко, ще ти тегля такъв бой... че не ще можеш се позна! Хайде! Отивай! – Селифан излезе.

Чичиков съвсем развали настроението си и захвърли на пода сабята, която пътуваше заедно с него, за да внушава надлежния страх комуто трябва. Повече от четвърт час се разправя той с ковачите, докато нагласи работата, защото ковачите както винаги бяха страшни подлеци и като се досетиха, че работата е бърза, почнаха да искат шест пъти повече. Той се горещи много, нарече ги мошеници, разбойници, грабителите на пътниците, загатна дори за страшния съд, но с нищо не можа да уплаши ковачите, те напълно издържаха характера си: не само не отстъпиха от цената, но дори се помайваха с работата: вместо два часа, цели пет и половина. През това време той има удоволствието да изпита ония приятни минути, познати на всеки пътник, когато в куфара ти всичко е наредено и из стаята се търкалят само връвчици, хартийки и всякаква смет, когато човек нито е на път, нито стои на едно място, гледа от прозореца бавните минувачи, които разправят за парите си и с някакво глупаво любопитство дигат очи да го погледнат и продължават пътя си, което още повече дразни лошото душевно разположение на клетия нетръгнал още пътник. Всичко наоколо, всичко, което той вижда: и дюкянчето срещу неговите прозорци, и главата на бабата, която живее в отсрещната къща и която се приближава до прозореца с късички завески – всичко му е противно, ала той не се махва от прозореца. Стои той, като ту се забравя, ту обръща пак някакво тъпо внимание на всичко, което и се движи, и не се движи пред него, и смачква с яд някаква муха, която в това време бръмчи и се удря о стъклото под неговите пръсти. Ала всяко нещо има край и желаната минута настъпи: всичко беше готово, предната част на бричката беше нагласена, колелото беше стегнато с нова шина, конете докарани от водопой и разбойниците-ковачи си отидоха, след като преброиха получените пари и пожелаха добър път. Най-сетне и

бричката бе впрегната и два горещи кравая, току-що купени, бяха турени вътре, и Селифан, вече качен на файтонджийската капра, пхна нещо в джоба за себе си, и сам героят най-сетне, при махане шапка от страна на прислужника, изправен със същия си демикотонен сюртук, в присъствието на трактирните и чужди лакеи и файтонджии, събрали се да позяпат как си отива един чужд господар, както и при различни други обстоятелства, които придружават тръгването на път, се качи в екипажа – и бричката, в която пътуват ергени, която тъй дълго се застоя в града и може би толкова омръзна на читателя, най-сетне излезе от портата на хотела. „Слава тебе, господи“ – помисли си Чичиков и се прекръсти. Селифан плесна с камшика, при него седна Петрушка, след като бе повисял малко на стъпалото, и нашият герой, като се намести по-добре на грузинското килимче, подложи зад гърба си кожената възглавка, натисна двата горещи кравая и екипажът пак почна да подскача и да се клатушка благодарение на калдъръма, който, както се знае, имаше сила да подхвърля. С някакво неопределено чувство гледаше той къщите, стените, оградите и улиците, които също от своя страна, сякаш подскачайки, бавно отминаваха назад и които бог знае дали съдбата му бе отредила да види още веднъж през живота си. При завоя към една улица бричката трябваше да спре, защото през пялата улица минаваше безкрайна погребална процесия Чичиков се подаде, заповяда на Петрушка да попита кого погребват и узна, че погребват прокурора. Изпълнен от неприятни усещания, той веднага се скри в ъгъла, покри се с кожата и дръпна завесите. В това време, когато екипажът бе спрял по тая причина, Селифан и Петрушка, набожно свалили шапки, разглеждаха кой, как, в що и на що се возеше, като брояха всичко колко души бяха и пеши, и с кола, а господарят, след като им заповяда да не се обаждат и да не поздравяват никого от познатите лакеи, също се залови да разглежда плахо през стъкълцата, които бяха на кожените завески. Подир ковчега вървяха гологлави всички чиновници. Той почна май да се бои да не познаят екипажа му, но те бяха заети с друго. Те дори не се занимаваха с разни житейски разговори, каквито обикновено водят помежду си изпращачите на покойник. Всичките им мисли в това време бяха съсредоточени в самите тях: те мислеха какъв ли ще бъде новият генерал-губернатор, как ще започне работата и как ще ги приеме. Подир чиновниците, които вървяха пешком, идеха карети, от които поглеждаха дами с траурни шапчици. По движението на устните и ръцете им личеше, че са заети с жив разговор: може би те говореха също за дохождането на новия генерал-губернатор и правеха предположение за баловете, които той ще даде, и се грижеха за вечните си фестончета и нашивчици. Най-сетне подир каретите вървяха няколко празни файтона, проточени един след друг, най-сетне вече не остана нищо друго и нашият герой можеше да тръгне. Като вдигна кожените завески, той въздъхна и каза от сърце: „Ето на, и прокурорът! Живя, живя, а сетне умря! И сега вестниците ще пишат, че се е поминал, за голяма скръб на подчинените и на цялото човечество, един почтен гражданин, рядък баща, примерен съпруг и много неща още ще напишат; ще прибавят може би, че е бил съпроводен от плача на вдовици и сираци; а пък ако човек хубавичко разгледа и провери, ще види, че всичко на всичко си имал само гъсти вежди и нищо друго.“ Тук той заповяда на Селифан да кара по-скоро и през това време си помисли: „Хубаво е, дето срещнахме погребение; казват, че когато човек срещне мъртвец, означава щастие.“

В това време бричката свърна в по-пустии улици, скоро се проточиха само едни дълги дървени огради, които предсказваха края на града. Ето вече калдъръмът се свърши и бариерата, и градът са назад, и нищо няма – и пак на път! И пак от двете страни на шосето се заредиха версти, станционни надзиратели, кладенци, върволици коли, сиви села със самовари, селянки и пъргав брадат стопанин, който излиза тичешком от ханчето с овес в ръка, пешак с окъсани цървули, който се тътрузи от осемстотин версти, градчета, набързо построени, с дървени дюкянчета, брашнени качета, опинци, краваи и други дреболии, шарени бариери, мостове в поправка, неизгледни нивя и от едната страна, и от другата, помешчески пътнически каруци, войник, яхнал кон, возещ зелен сандък с оловени зърна и надпис: еди-коя си артилерийска батарея; зелени, жълти и прясно изорани черни ивици земя, мяркащи се из степите, далеч подловена песен, борови върхове и мъгла, камбанен звън, който се губи някъде далеч, врани като мухи и хоризонт без край... Русийо! Русийо! аз те виждам, виждам те от моята чудна, прекрасна далечина: бедно, разхвърляно и неприятно е в тебе; не веселят, не поразяват погледа дръзки чудеса на природата, увенчани с дръзки чудеса на изкуството, градове с високи и с много прозорци дворци,

враснали в скали, картинни дървеса и бръшлян, враснал в къщата, сред бученето и вечните пръски на водопада: не ще се извие на подплес главата да погледне натрупани безкрай над нея и във висината каменни грамади; не ще блеснат през нахвърляни една върху друга тъмни арки, уплетени с лозови пръчки, бръшляни и безчет милиони диви рози, не ще блеснат през тях в далечината вечните линии на сияйни планини вили нали се в сребърни ясни небеса. Открито – пустинно и равно е всичко в тебе; като точки, като знаци стърчат незабелязано сред равнините ниските твои градове, нищо не ще прелъсти и не ще омае погледа. Ала каква непостижима тайна сила ме влече към тебе? Защо дочувам и немлъкващо звучи в ушите ми твоята тъжна, понесена по цялата ти дълж и шир, от море до море, песен? Какво има в нея, в тая песен? Какво зове и ридает, и засяга сърцето? Какви звуци болезнено ме целуват и се стремят към душата ми, и се вият около сърцето ми? Русийо! Какво искаш ти от мене? Каква недостижима връзка се крие между нас?

Защо гледаш така и защо всичко у тебе е обърнало към мене пълни с очакване очи?... И ще, пълен с недоумение, аз стоя неподвижно, а главата ми вече е осенил страшен облак, натечал от бъдни дъждове, и онемяла е мисълта ми пред твоето пространство. Какво предсказва този необхватен простор? Тука ли, в тебе ли не ще се роди безпределната мисъл, когато ти сама си без край? Тука ли не ще се роди богатирият, щом има де да се размаха и разшета той? И застрашително ме обгръща могъщото пространство, отразено с невиджана сила в моята дълбина; с неестествена власт се озариха моите очи: их, каква бляскава, чудна, незнайна за земята далечина! Русийо!...

– Дръж, дръж, глупако! – извика Чичиков на Селифан.

– Аз ще ти кажа тебе с шашката! – крещеше един фелдегер с мустаци, дълги цял аршин, който препускаше насреща. – Не виждаш ли, дявол да те вземе, държавния екипаж! – И тройката като призрак изчезна с трясък и прах.

Какво странно и примамливо, и унасящо, и чудесно нещо има в думата път! И как е чуден самият той, този път: ясен ден, есенни листа, студен въздух... по-здравата в пътничкия шинел, шапката над ушите, по-плътна и по-удобно да се свием в ъгъла! За последен път полазилите тръпки обхващат снагата и вече ги заменя приятна топлина. Конете летят... Как съблазнително дебне дрямката и се залепят очите и вече през сън дочува: и „Не са бели снеговете“*, и пръхтенето на конете, и шума на колелата и вече хъркаш, притиснал в ъгъла своя съсед. Събуждаш се – пет станции са отминали назад, месечина; незнаен град, черкви със старовремски дървени куполи и чернеещи се остри върхове, тъмни дървени и бели масивни къщи. Лунно сияние тук и там: сякаш бели платна са прострени по стените, по калдъръма, из улиците, пресичат ги косо черни като въглени сенки; като лъскав метал блестят озарените полегато дървени покриви; и никъде жива душа: всичко спи. Сама-саменинка мъждука някъде в прозореца светлинка: градски еснафин ли шие своя чифт ботуши, пекар ли някой шета из фурната си – какво ти трябват те. А нощта! Небесни сили! Каква нощ се твори във висините! А въздухът, а небето, далечно, високо, там в недостъпната си дълбина, разпространено тъй необхватно, звучно и ясно!... Ала студеното дихание на нощта диша свежо в самите ти очи и те приспива, и ето ти вече дремеш и се забравяш, и хъркаш – и замърдва сърдито, почувствувал върху си тежест, горкият притиснат в ъгъла съсед. Събудиш се – и пред тебе пак поля и степи, никъде нищо: вредом пустош, всичко е голо. Крайпътната верста с цифра лети в очите ти; зазорява се; на побелелия студен небосклон една златна бледна ивица; по-студен и по-остър става вятърът: по-здравата в топлия шинел!... Какъв славен студ! Какъв чудесен сън те обхваща пак! Едно блъсване – и пак се събуждаш. Насред небето грее слънце. „По-полека, по-полека!“ – чуе се глас; колата се спуска от стръмнина: долу е широк яз и широко, бистро езеро, което лъщи на слънцето като медно дъно, селце, колиби, пръснати по рида; като звезда лъщи отстрани кръстът на селската църква; глъчка на музици и страшен апетит в стомаха... Боже, колко хубав си понякога ти, далечен, далечен път! Колко често като загиваш и давящ се съм се залавял за тебе и ти всякога великодушно си ме отнасял и спасявал! А колко чудни замисли, поетични блянове са се родили през това време и колко дивни впечатления са прочувствувани!... Но и нашият приятел Чичиков чувствуваше в това време съвсем не прозаични блянове. Нека видим какво чувствуваше той. Изпърво той не чувствуваше нищо и само поглеждаше назад, като искаше да се увери наистина ли е излязъл из града; но когато видя, че градът отдавна се е изгубил, че не се виждаха

вече ковачници, нито мелници, нито всичко онова, което се намира около градовете, и дори белите връхчета на зиданите църкви отколе бяха потънали в земята, той почна да се занимава само с пътя, поглеждаше само надясно и наляво и град N. сякаш не беше съществувал в паметта му, сякаш той бе го минавал много отдавна, още в детинство. Най-сетне и пътят престана да го занимава и той почна малко по малко да затваря очи и да клюма глава към възглавницата. Авторът си признава, че той дори е доволен от това, понеже така той намира случай да поговори за своя герой, защото досега, както видя читателят, постоянно му бъркаха ту Ноздрев, ту баловете, ту дамите, ту градските клюки, ту най-сетне хилядите ония дреболии, които изглеждат само тогава дреболии, когато са вписани в книга, а докато ходят по света, се смятат за много важни работи. Но сега нека турим всичко друго настрана и направо да се заловим за работа.

[* „Не са бели снеговете“ – народна песен.]

Много е съмнително дали избраният от нас герой се е харесал на читателите. На дамите той не ще се хареса, това може да се каже положително, защото дамите искат героят да бъде абсолютно съвършенство и ако има някое душевно или телесно петънце, тогава – работата е лоша! Колкото ще дълбоко да прониква авторът в душата му, ако ще би да отрази лика му по-чисто от огледало, пак не ще му дадат никаква цена. Самата пълнота и средната възраст на Чичиков ще му побъркат много: пълнотата в никой случай не се прощава на героя и твърде много дами ще се отвърнат и ще кажат: „Фу, какъв противен!“ Уви! Всичко това авторът го знае и при все това той не може да вземе за герой някой добродетелен човек. Но... може би в същата тая повест ще се дочуят други, досега незасегнати още струни, ще изпъкне безбройното богатство на руския дух, ще премине мъж, дарен с божествени доблести, или чудна руска девойка, каквато не можеш намери никъде по света, с всичката дивна красота на женската душа, цяла великодушен стремеж и самоотверженост. И като мъртви ще изглеждат пред тях всички добродетелни хора на другите племена, както е мъртва книгата пред живото слово! Ще се подигнат руски чувства... и ще видят как дълбоко се е вкоренило в славянската природа онова, което само се е плъзнало по природата на другите народи... Но защо да говорим за онова, което е напред? Неприлично е за автора, който отдавна е вече мъж, възпитан в строг вътрешен живот и я опресняващата трезвост на самотата, да се забравя като юноша. Всичко си има свой ред и място, и време! А добродетелният човек все пак не е взет за герой! И може дори да се каже защо не е взет. Затуй, защото е време най-сетне да се даде почивка на горкия добродетелен човек; защото думата добродетелен човек се вардала като празна в устата; защото обърнаха на товарен кон добродетелния човек и няма писател, който да не го е яздил и подкарвал и с камшик, и с всичко, каквото се случи; защото умориха добродетелния човек дотам, че сега у него няма и сянка от добродетел, а са останали само ребра и кожа вместо тяло; защото не уважават добродетелния човек. Не, време е най-сетне да се впрегне и подлецът. И тъй, да впрегнем и подлеца!

Тъмен и скромен е произходът на нашия герой. Родителите му бяха дворяни, но коренни ли или лични – бог знае. По лице той не приличаше на тях: поне оная сродница, която била при раждането му, една нисичка, късичка жена, каквито обикновено наричат птици-калугерици, като взела детето в ръце, извикала: „Излезе съвсем не такъв, какъвто го мислех! Той трябваше да прилича на баба си откъм майчина страна, което щеше да бъде и по-добре, а той се роди, просто както казва пословицата: «Ни на мама мяза, ни на тати, ами – на съседа Фрати»“. Животът изпърво го погледна някак кисело, неприветно през някакво мътно, затрупано със сняг прозорче; нито един приятел, ни другар в детинството! Мъничка стаица с мънички прозорчета, които не се отваряха ни зиме, ни лете; бащата – болнав човек, с дълъг сюртук, подплатен с агнешка кожа, и плетени пантофи, обути на бос крак, който постоянно въздишаше, ходейки из стаята, и плюеше в пясъчницата при ъгъла; вечно седене на пейката с перо в ръка и мастило по пръстите, дори по устните, вечното нравоучително учение пред очите му. „Не лъжи, слушай по-старите и носи добродетели в сърцето си“; вечното тътрузене и щапане на пантофите из стаята, познатият, но всякога строг глас: „Пак си сглупил!“, който се чуваше, когато детето, отегчено от еднообразния труд, принаждаше към някоя буква някаква криволичка или опашка, и вечно познатото, всякога неприятно чувство, когато веднага подир тия думи крайчецът на ухото му се свиваше доста силно между ноктите на дългите пръсти, подали се

отдире: ето бедната картина на ранното му детство, за което той едва бе запазил бледен спомен. Но в живота всичко се мени бързо и живо: и един ден с първото пролетно слънце и потеклите ручей бащата взе сина си и тръгна заедно с него на талижка, подкарана от едно слабо шарено конче, от ония, които между джамбазите са известни пол името свраки; кончето се управляваше от елин гърбав, дребничък човек, родоначалник на едничкото крепостно семейство, принадлежащо на Чичиковия баща, и който изпълняваше почти всички длъжности в къщата. Те се мъкнаха със свраката повече от ден и половина: из пътя ношуваха, минаха през река, закусваха студена баница и печено овнешко месо и чак на третия ден сутринта се доवлякоха до града. Пред малкото момче блеснаха с неочаквано великолепие градските улици и го накараха да стои няколко минути зяпнало, след туй свраката хлътна заедно с талигата в един ров, с който се почваше една тясна уличка, стръмно наведена надолу и потънала в кал, дълго работи тя там с всички сили и меси с крака, подкарвана от гърбатия колар и от самия господар, и най-сетне ги вкара в едно малко дворче на стръмнината с две цъфнали ябълкови дървета пред вехта къщица и градина зад нея, нисичка, малка, състояща се само от калини, бърз и със скрита в дъното дървена барака, покрита с дъски, с тясно матово прозорче. Тук живееше една тяхна сродница, грохнала бабичка, която все още ходеше всяка заран на пазар и след това сушеше чорапите си до самовара, която погали момчето по бузата и се полюбува на пълнотата му. Тук той трябваше да остане и да ходи всекидневно в градското училище. Бащата пренощува и на другия ден си замина. При раздялата родителските очи не проляха сълзи; той даде половин рубла медни пари за разходи и сладкиши и което е много по-важно – едно умно наставление: „Хем гледай, Павлуша: учи се, не лудувай и не обесничи, а най-вече угаждай на учителите и началниците. Ако угаждаш на началника, макар и да не успяваш в науките и бог да не ти е дал талант, пак ще вървиш напред и ще изпревариш всички. С другари не се води: те няма да те научат на добро: а пък ако трябва, води се с ония, които са по-богати, та при случай да ти бъдат полезни. Не гощавай и не черпи никого, а по-добре дръж се тъй, че тебе да гощават и най-много пази и скътвай парицата: това нещо е най-сигурно на света. Другар или приятел ще те измамни и пръв ще ти измени в някоя беда, а парата няма да ти измени, в каквато и беда да се намираш. В света всичко можеш да направиш и всичко можеш да превъзмогнеш с парата.“ Като даде това наставление, бащата се раздели със сина си и се потътризи пак към дома си със своята сврака и оттогава синът вече никога не го видя; ала думите и наставленията се запазиха дълбоко в душата му.

Още на другия ден Павлуша тръгна на училище. Особени способности към някоя наука не се забелязваха у него; той се отличаваше повече с прилежание и спретнатост; но затуй пък у него се показва голям ум откъм друга страна – откъм практическата. Той изведнъж схвана и разбра работата и в отношенията с другарите си се постави именно така, че те го гощаваша, а той не само никога не ги гощаваше, но дори понякога, като скриваше получените черпни, сетне ги продаваше пак на тях. Още като дете той вече умееше да си отказва всичко. От половината рубла, която баща му бе му дал, той не похарчи нито една копейка, напротив, още първата година я увеличи, като показва необикновени способности: направи от осъск едно птиче-червенушка, боядиса го и го продаде доста износно. После в продължение на няколко време той се впусна в други спекулации, ето какви именно: накупуваше от пазара разни неща за ядене, сядаше в клас при по-богатичките и щом забележеше, че някому от другарите почваше да прилошава – признак на настъпващ глад, – той му показваше под чина, уж без да иска, крайчеца на някоя паста или бяло хлебче и като го раздражеше, вземаше пари съобразно апетита му. Два месеца без почивка той се занимава в квартирата си с една мишка, турена в малка дървена клетка, и стигна най-сетне дотам, че мишката се изправяше на задните си крака, лягаше и ставаше по заповед и после я продаде доста износно. Като събра пари към пет рубли, той заши кесийката и почна да събира в друга. С началството се държеше още по-умно. Никой не умееше да седи на чина тъй мирно. Трябва да се отбележи, че учителят беше голям любител на тишината и доброто поведение и не можеше да търпи умните и хитри деца; нему се струваше, че те без друго му се смеят. Достатъчно беше онова дете, което е било забелязано, че е остроумно, достатъчно беше то да мръдне или някак не навреме да свие вежди и се излагаше на неговия гняв. Той го пъдеше и наказваше немилостиво. „Аз, байно, ще изгоня от тебе тази гордост и непокорство! – казваше той. – Аз те

знам много добре, както ти сам не се знаеш. Ти ще ми постоиш на колене! Ти ще ми погладуваш!" И клетото дете, без да знае защо, израняваше коленете си и гладуваше по цял ден. „Способности и дарби – всичко туй е глупост! – казваше той. – Аз гледам само поведението! Аз поставям високи бележки по всички науки на онзи, който не знае бъкел, но се носи похвално; а у когото виждам лош дух и присмехулство, аз нему – нула, па ако ще и Солон* в пояса си да затъкне!" Тъй думаше учителят, който страшно мразеше Крилов, задето бе казал: „Според мене по-добре пий, ала работата си знай“, и всякога разправяше с изписана по лицето и очите наслада как в онова училище, дето преподавал по-преди, имало такава тишина, че се чувало как хвърчи муха, че ни един ученик през цялата година ни веднъж не се изкашлял или осекнал в клас и че докато ударвал звънецът, не можело да се познае има ли вътре хора, или не. Чичиков изведнъж схвана духа на началника и – в какво се състои поведението. Той не мръдваше нито с око, нито с вежда, докато траеше часът, колкото и да го щипеха отзад; щом удареше звънецът, той скокваше и подаваше на учителя триушката** (учителят ходеше с триушка); като подадеше триушката, той излизаше пръв от стаята и се стараеше да го срещне три-четири пъти и все му снемаше шапка. Работата има пълен успех. През всичкото време, което прекара в училището, той имаше отлични бележки и когато свърши, бе удостоен с похвала за всички науки, атестат и една книга със златни букви: „За примерно прилежание и благонадеждно поведение“. Като излезе от училището, той беше вече момък, с доста привлекателна външност, с брадица, която искаше вече бръснач. В това време умря баща му. В наследство му останаха четири безвъзвратно износени фланели, два стари сюртука, подплатени с агнешка кожа, и незначителна сума пари. Бащата, както изглежда, е бил опитен само в съветите за трупане на пари, но сам не можел да скъта много. Чичиков веднага продаде старата къща с нищожна земица за хиляда рубли, а крепостните хора пренесе в града, като се гласеше да остане там на служба. В същото това време изгониха от училището за глупост или по друга вина горкия учител, любителя на тишината и похвалното поведение. От скръб учителят почна да пие; най-после нямаше вече и средства да пие; болен, без зальк хляб и без помощ, той изчезна някъде в някоя студена и забравена дупка. Бившите му ученици, умните и палавите, които той постоянно подозираше, че са изпълнени с непокорство и предизвикателно поведение, като се научиха за жалкото му положение, веднага му събраха пари, като продадоха някои дори свои потребни неща; едничък само Павлуша Чичиков се извини, че нямал и даде един сребърен петак, който другарите му още там хвърлиха и казаха: „Ех ти, стипца!“ Горкият учител закри лице, като чу за тая постъпка на бившите си ученици; сълзи рукнаха от угасналите му очи като от очите на безпомощно дете. „На смъртното си легло даде господ да се разплача“ – каза той със слаб глас и тежко въздъхна, като чу за Чичиков, и тозчас прибави: – „Ох, Павлуша! Ето как се променя човек! А какъв благоденствен беше, никаква буйност – коприна! Измами ме, страшно ме измами..."

[* _Солон_ – древногръцки мъдрец.]

[** _Триушка_ – мъжка едновременно шапка с три уши – две встрани и едно назад. – Б. пр.]

Не може обаче да се каже, че природата на нашия герой беше тъй строга и корава и чувствата му дотам затъпели, че да не знае ни жалост, ни състрадание. Той чувствуваше и едното, и другото; той дори желаше да помогне, но само да не е с голяма сума, за да не се бутат вече ония пари, които бяха отделени настрана; с една дума, бащиното наставление: „Пази и кътай парата“, бе свършило работа. Ала той нямаше привързаност към парите заради самите тях; у него нямаше скъперничество и стиснатост. Не, не такава страст го движеше: нему се мяркаше занапред живот с всякакви доволства, с всякакви удобства; екипажи, отлично наредена къща, вкусни обеда – ето какво се въртеше непрекъснато в главата му. За да може най-сетне по-късно да опита всичко туй непременно – ето за това пазеше той парата, скъпернишки отказвана засега и на себе си, и на другите. Когато покрай него минаваше някой богаташ в красив файтон, с хубави коне, с богати такъми, той се спираше, замръзваше на едно място и после, като се свестеше, сякаш подир дълъг сън, казваше: „А пък беше секретар в търговска кантора и стрижеше косата си по селски!“ И всичко, което се отличаваше с богатство и доволство, му правеше впечатление, непостижимо и за самия него. Като излезе от училището, той не искаше дори да си почине: тъй силно беше желанието му час по-скоро да се залови за работа и служба. Ала макар че имаше

похвални атестати, той с голяма мъка сполучи да се настани във финансовото отделение; и за далечните затишени места трябваше протекция! Службицата му беше нищожна, заплата трийсет или четирийсет рубли годишно. Но той реши да се залови от сърце за работа, да победи всичко и надвие. И наистина той показа нечувана самоотверженост, търпение и ограничение на нуждите. От ранно утро до късна вечер, без душевна и телесна умора, той пишеше, потънал цял в канцеларски книжа, не си ходеше у дома, спеше в канцеларията по масите, обядваше понякога с разсилните и все пак умееше да запази спретнатост, да се облече хубаво, да придаде на лицето си приятен израз и дори нещо благородно в движенията си. Трябваше да се каже, че финансовите чиновници особено се отличаваха с неугледност и неблагообразие. На някои лицата бяха като лошо изпечен хляб: бузата се издула на една страна, брадата се изкривила на друга, горната устна подпухнала като мехур, а на туй отгоре се и пукнала; с една дума, съвсем грозно. Те всички говореха някак строго и с такъв глас, сякаш се готвеха да бият някого; често принасяха жертви на Вакх, като показваха по тоя начин, че в славянската природа има много езически остатъци; понякога дори дохождаха на работа, дето се казва, насърбали се, поради което в канцеларията беше противно и въздухът съвсем не беше ароматен. Между такива чиновници не можеше да не бъде забелязан и отличен Чичиков, който по всичко представяше пълна противоположност и с приличното си лице, и с приветливия си глас, и с пълното неупотребяване на никакви спиртни питиета. Но при все това труден беше неговият път. Той се случи при един престарял съдебен делопроизводител, който беше образец на някаква каменна безчувственост и неподвижност, вечно еднакъв, непристъпен, който никога в живота си не се е засмивал, не поздравявал нито веднъж някого, нито дори го е запитвал за здравето. Никой не беше го виждал поне веднъж по-друг, не такъв, какъвто беше всякога, нито на улицата, нито у дома си; нито веднъж не беше показал склонност към нещо или поне да се напиеше и в пиянство да се разсмее, или дори да се отдадеше на дива веселба, на каквато се отдава разбойникът, когато е пиян; и нямаше сянка от нещо подобно у него. Съвсем нищо нямаше у него: нито злодейско, нито добро – и нещо страшно се чувствуваше в това отсъствие на всичко. Студено-мраморното му лице без всякаква остра неправилност не напомняше ничия прилика; строга съразмерност имаше между чертите му. Само множкото петна и трапчинките, които ги подчертаваха, го туряха в броя на ония лица, върху които според народния израз дяволът дохождал нощем да вършее грах. Изглеждаше, че не могат се намери човешки сили, за да се сближи човек с него и да привлече разположението му; но Чичиков се опита. Изпървом той почна да му угажда в най-незабелязаните дреболии. Разгледа внимателно как са подрязани перата, с които той пишеше, и като приготи по няколко същия образец, всеки път му слагаше тях под ръка; издухваше и измитах от масата му пясъка и емфието; намери нова пачавра за мастилницата му; забеляза някъде неговата шапка, една прекалено мръсна шапка, каквато нивга не е имало, и всеки път я туряше близо до него малко преди свършека на работното време; чистеше гърба му, когато той се нацапваше с вар от стената. Но всичко туй остана абсолютно без всякакво внимание, като че нищо не правеше. Най-сетне той подуши домашния му, семейния му живот; узна, че той има възрастна дъщеря, чието лице също изглеждаше, като че нощем по него са вършали грах. Той намисли да подкачи настъплението откъм тази страна. Научи се в коя църква ходеше тя в празник, изправяше се всякога срещу нея, чисто облечен, с добре колосана яка, и работата има успех: поколеба се строгият делопроизводител и го покани на чай! И в канцеларията не бяха успели още да се досетят, когато работата се нареди тъй, че Чичиков се пренесе в неговата къща, стана потребен и необходим човек, купуваше и брашно, и захар, с дъщерята се носеше като с годеница, наричаше делопроизводителя татенце и му целуваше ръка. Всички в канцеларията решиха, че в края на февруари, преди велики пости, ще стане сватбата. Строгий делопроизводител почна дори да ходатайствува за него пред по-голямото началство и след някое време Чичиков сам зае едно новооткрито място на делопроизводител. В това сякаш се заключаваше и главната цел на неговите връзки със стария делопроизводител, защото той веднага изпрати тайно своя сандък у дома си и на другия ден се озова в нова квартира. Той престана да нарича делопроизводителя татенце и не целуваше ръката му, а въпросът за сватбата се забрави, като че ли нищо не бе станало. Ала като се срещаше с него, той всеки път му стискаше ласкаво ръка и го канеше на чай, така че старият делопроизводител въпреки вечната си неподвижност

и студено равнодушие всеки път потръсваше глава и казваше под носа си: „Измами ме, измами ме дяволския син!“

Това беше най-трудният праг, който той прескочи. Оттогава работата му тръгна по-лесно и по-успешно. Той стана човек, когото забелязваха. У него се намери всичко, каквото е потребно за тоя свят: и приятност в обръщенията и постъпките, и пъргавина в практичните работи. С тия средства той получи в късо време това, което се наричаше доходно местенце, и се възползува от него отлично. Трябва да се знае, че в същото това време бе почнато най-строго преследване на рушветчиите. От тия преследвания той не се уплаши и тозчас ги обърна в своя полза, като показва по такъв начин руската изобретателност, която се явява само във време на натиск. Работата беше наредена ето как: щом дойдеше някой просител и пхнеше ръка в джоба си, за да измъкне от там известните препоръчителни писма, подписани от княз Ховански*, както казват у нас в Русия: „Не, не – казваше той с усмивка, като задържаше ръката му, – вие мислите, че аз... не, не! Това е наша длъжност, наш дълг, ние трябва да го направим без всякакви награди! Бъдете спокоен откъм тази страна: още утре всичко ще бъде направено. Позволете да науча де живеете: вие няма защо да се грижите сам, всичко ще ви се донесе в къщи.“ Очарованият просител се връщаше в къщи едва ли не във възторг, като мислеше: „Ето най-сетне един човек, каквито трябва да има повечко! Това е просто скъпоценен елмаз!“ Ала чака просителят ден, чака два – не му носят книгата в къщи; на третия също. Той отива в канцеларията – работата не била дори почната: той отива при скъпоценния елмаз. „Ах, извинете – думаше Чичиков твърде учтиво като го хващаше за двете ръце, – ние имаме толкова много работа, но още утре всичко ще бъде направено, утре непременно! Право да ви кажа, дори ми е съвестно!“ И всичко това се придружаваше с движения, които магьосваха. Ако при това се разтвореше някоя пола на халата, ръката в същата минута се старееше да поправи работата и задържи полата. Но нито утре, нито други ден, нито на третия ден носят книгата в къщи. Просителят се сеща: „Чакай ти, дали няма нещо?“ Поразпитва – казват му: „Трябва да се даде нещо на писарите.“ – „Защо да не дам? Аз съм готов някой и друг четвърта`к.“ – „Не, не четвърта`к, а по една беличка**.“ – „По една беличка на писарите!“ – извиква просителят. „Защо се толкова горещите? – отговарят му. – Пак тъй ще стане тя: на писарите ще остане по четвърта`к, а останалото ще иде у началството.“ Удря се по челото недосетливият просител и псува от все сърце новия ред на нещата, преследването на рушветите и вежливите облагородени обноски на чиновниците. „По-рано поне човек знаеше какво да прави: донесе на началника една червена*** и работата е сигурна, а сега по една беличка, а и цяла неделя ще изгубиш, докато се сетиш... дявол да вземе това безкористие и чиновнишко благородство!“ Просителят, разбира се, е прав, но затова пък сега няма рушветчилък, всички началници са най-честни и най-благородни хора, само секретарите и писарите са мошеници. Скоро за Чичиков се отвори много по-пространно поле: образува се комисия за постройка на някакво твърде голямо държавно здание. В тази комисия се нареди и той и стана един от най-дейтелните ѝ членове. Комисията веднага почна работа. Шест години тя се бави със зданието; ала климатът ли бъркаше, или градивото беше такова, но държавното здание никак не можеше да се издигне през това време по-високо от основите си. А в същото време в другите краища на града се издигна за всеки от членовете по една красива къща с градска архитектура: вижда се, пластът на почвата там беше по-добър. Членовете вече благоденствуваха и почнаха да си създават семейства. Само тук и чак сега Чичиков почна малко по малко да се измъква изпод строгите закони на въздържанието и неумолимото самоотричане. Чак сега дълговременните пости най-сетне бяха смекчени и стана явно, че той никога не е бил чужд на разните наслади, от които умееше да се въздържа в годините на буйната младост, когато никой не е властен над себе си. Явиха се и някои други излишества. Той си взе един доста добър готвач и тънки холандски ризи. Купи си такова сукно, каквото никой в цялата губерния нямаше, и оттогава почна да носи повече кафяви и червеникави цветове с капчици; имаше си вече два хубави коня, сам държеше едната юзда и караше втория кон да се извива на колело; създаде си вече навик да се изтрива с гъба, намокрена във вода с одеколон; купуваше си вече някакъв доста скъп сапун за придаване гладкост на кожата; вече...

[* _Писмо с подписа на княз Ховански_ – шеговито наименование на подкупите.]

[** _Беличка_ – банкнота от 25 рубли. – Б. пр.]

[*** _Червена_ – банкнота от 10 рубли.]

Ала неочаквано на мястото на предишния дундьо изпратиха нов началник, човек военен, строг, враг на рушвета и на всичко, което се казваше неправда. Още на другия ден той подплаши всички, поиска им отчет, видя неуредени сметки, на всяка крачка изгубени суми, забеляза веднага къщите с красива гражданска архитектура – и почна се чистенето. Чиновниците бяха уволнени от длъжност; къщите с гражданска архитектура станаха държавни и се обърнаха на разни богоугодни заведения и училища за кантонисти*; всичко беше направено на пух и прах и Чичиков повече от другите. Макар че неговото лице беше приятно, то неочаквано не се хареса на началника – защо именно, бог знае, понякога дори просто няма причина за това – и той го намрази до смърт. Но понеже все пак той беше военен човек, значи, не знаеше всичките тънкости на гражданските шмекерии, подир някое време, чрез правдивата си външност и умение да се приспособяват към всичко други чиновници спечелиха неговото благоволение и скоро генералът се озова а ръцете на още по-големи мошеници, които той съвсем не смяташе за такива; той дори беше доволен, че е избрал най-сетне хора, каквито трябва, и се хвалеше не на шега с тънкото си умение да познава способностите на хората. Чиновниците изведнъж схванаха духа и характера му. Всичко, което беше под негово началство, стана страшен гонител на неправдата; вред, във всичките работи те я преследваха, както рибарят преследва с вилата си някоя месеста моруна – и я преследваха с такъв успех, че в скоро време у всекиго от тях се набра вече по няколко хиляди капитал. През това време влязоха отново в правия път мнозина от предишните чиновници и пак бяха приети на служба. Но Чичиков по никой начин не можа вече да се вреди, как се не мъчи и застъпва за него, подтикван от писмата на княз Ховански, първият генералски секретар, който бе успял да постигне пълното командване на генералския нос, но тука той не можа да направи абсолютно нищо. Генералът беше такъв човек, когото водеха за носа (впрочем без негово знание), но затуй пък, щом в главата му се забиеше някаква мисъл, стоеше там все едно като железен гвоздей; с нищо не можеше да се изтика оттам. Всичко, което можеше да направи умният секретар, бе да унищожа зацапания служебен списък и затова той склони началника не иначе, а само чрез състрадание, като му изобрази с живи краски трогателната съдба на нещастното семейство на Чичиков, каквото за щастие той нямаше.

[* _Кантонисти_ – войнишки синове, през първата половина на XIX в., обучавани в специално военно училище. – Б. пр.]

– Е, какво да се прави! – каза Чичиков! – Закачих, дръпнах, скъса се – няма защо да се пита. Лозето не ще молитва, ами иска мотика. – И ето, че реши отново да почне кариерата си, отново да се въоръжи с търпение, отново за се ограничи във всичко, макар че по-рано тъй нашироко и хубаво се беше разпуснал. Трябваше да се пресели в друг град и там да добива известност. Все някак не вървеше. Трябваше да промени две-три длъжности в много късо време. Длъжностите бяха някак мръсни, долни. Трябва да се знае, че Чичиков беше най-благоприличният човек, какъвто е имало някога на света. Макар че трябваше изпърво да се вре в мръсно общество, в душата си той винаги пазеше чистота, обичаше в канцелариите масите да са от лакирано дърво и всичко да бъде благородно. Никога не си позволяваше да каже неприлична дума и се обиждаше винаги, когато видеше в думите на другите липсата на необходимото уважение към чина или званието. На читателя, мисля, ще бъде приятно да чуе, че той всеки два дни сменяше долните си дрехи, а лете, през горещините, дори и всеки ден: всяка щогоде неприятна миризма вече го обиждаше. По тази причина винаги, когато Петрушка дохождаше да го съблича и да му сваля обувката, той пъхаше в носа си едно карамфилче; и в много случаи нервите му бяха чувствителни като на момиче; и затова му беше тежко, като се озова пак между ония слоеве, дето всичко миришеше на ракия и неприличие в постъпките. Макар и да се крепеше духом, все пак той отслабна и дори позеленя през време на тия несгоди. Почнал беше вече да пълнее и да добива ония кръгли и прилични форми, в каквито читателят го намери при запознаването си с него, и вече неведнъж, като се гледаше в огледалото, той помисляше за много приятни работи: за женица, за детска стая, и усмивка сподиряше тия му мисли; но сега, когато се погледна в огледалото, някак без да ще, не можа да не извика: „Господи, света Богородичке! Какъв противен съм станал!“ И дълго време след това не искаше да се оглежда. Но понасяше всичко нашият герой, понасяше твърдо, търпеливо понасяше и

– мина най-сетне на служба по митниците. Трябва да кажа, че тази служба отдавна беше таен ламтеж на неговите помисли. Той виждаше какви изящни задгранични нещица имат митничарите, какви фарфори и батисти изпращат на куми, лели и сестри. Неведнъж, много отдавна, той беше казвал с въздишка: „Ето де трябва да се промъкне човек! И границата близко, и хората просветени, а пък с какви тънки холандски ризи можеш да се снабдиш!“ Трябва да добавя, че при това той си помисляше още и за един особен вид френски сапун, който правеше кожата необикновено бяла и бузите свежи: бог знае как се наричаше, но според неговото предположение непременно се намираще на границата. И той отдавна искаше да постъпи в митницата, но го задържаха разни сегашни облаги в строителната комисия и той правилно разсъждаваше, че митницата, каквато и да е, но все още е сокол в гора, а комисията вече беше сврака в ръка. Сега обаче той реши, каквото и да става, да се докопа до митницата – и се докопа. Залови се за службата с необикновена ревност. Сякаш самата съдба го бе определила за митнишки чиновник. Такава пъргавина, проникателност и далековидност беше не само невиджана, но дори и нечувана. В три-четири седмици той тъй усвои митнишката работа, че знаеше вече абсолютно всичко: дори не теглеше, не мереше, а по фактурата виждаше в кой къс колко сукно или друга материя има; като вземаше в ръце един топ, можеше изведнъж да каже колко фунта тежи. Колкото се отнася пък до претърсванията, то тука, както казваха и самите му другари, той имаше просто кучешки усет; човек не можеше да не се учуди, ако го видеше как намира толкова търпение, за да опипа всяко копче, и всичко това правеше с убийствено хладнокръвие, вежлив до невероятност. И в това време, когато претърсваните се ядосваха, излизаха от себе си и чувстваваха злобно желание да напляскат приятната му външност, той без да променя нито лице, нито вежливите си обноски, само продумваше: „Не обичате ли да се побезпокоите и да станете?“ или: „Не обичате ли, госпожо, да заповядате в другата стая? Там жената на един от нашите чиновници ще се обясни с вас“, или: „Позволете, аз ще разпоря мъничко с ножчето подплата на вашия шинел.“ И като говореше това, той измъкваше оттам шалове, кърпи хладнокръвно, като от собствен сандък. Дори началството се изказа, че той беше дявол, а не човек: той претърсваше колелата, процепите на колите, конските уши и кой знае още какви места, дето на никой автор не би му дошло на ум да се въвира и дето е позволено да се въвират само митнишките чиновници, така че клетият пътник, след като минеше границата, все още в продължение на няколко минути не можеше да се окопити и изтривайки потта си, която ситно избиваше по цялото му тяло, само се кръстеше и повтаряше: „Леле!“ Неговото положение много приличаше на положението на ученик, пуснат от тайната стая, дето директорът го е повикал, за да му даде някое и друго наставление, но вместо туй съвсем неочаквано го е наложил. В късо време поради него контрабандистите изгубиха всяка възможност да живеят. Той беше плашило и отчаяние за цялото полско еврейство. Честността и неподкупността му бяха непобедими, почти неестествени. Той дори не поиска да си състави малък капиталец от различните конфискувани стоки и задържани предмети, които не постъпват в хазната за избягване на излишна преписка. Такава ревностно-безкористна служба не можеше да не стане предмет на обща почуда и да не стигне най-сетне до сведения на началството, Той получи чин и повишение и веднага след туй представи проект да излови всички контрабандисти, като поиска само средства да го изпълни той самият. Веднага му се отпусна команда и неограничено право да извършва всякакви претърсвания. Тъкмо туй искаше той. В това време се образува едно дружество от контрабандисти по привидно законен начин; самото предприятие обещавахе милионни печалби. Той отколе имаше вече сведения за него и дори отказа на пратените да го подкупят, като им каза сухо; „Не му е още времето.“ Но като получи в свое разпореждане всичко, в същата минута даде на дружеството да разбере това, като каза: „Сега му е времето.“ Сметката беше много вярна. Сега в една година той можеше да получи толкова, колкото не би спечелил за два-сетгодишна най-ревностна служба. По-рано той не искаше да влиза в никакви сношения с тях, защото беше проста пешка и, значи, нямаше да получи много; но сега... сега работата беше съвсем друга: той можеше да предлага, каквито иска условия. За да върви работата по-сигурно, той склони и друг един чиновник, свой другар, който не устоя на съблазната, макар че беше с бели власи. Условията бяха сключени и дружеството пристъпи към работа. Работата почна бляскаво. Читателят без съмнение е чувал тъй често повтаряната история за остроумното пътуване на испанските овни, които, като минали през

границата с двойни кожуси, пренесли под кожусите си за един милион брабантски дантели*. Това произшествие се случи тъкмо тогава, когато Чичиков служеше при митницата. Ако той сам не участвуваше в това предприятие, никакви евреи на света не биха сполучили да приведат в изпълнение такава работа. Подир три или четири овчи похода през границата двамата чиновници вече имаха по четиристотин хиляди капитал. Чичиков, казват, дори надхвърлил петстотин, защото бил по-пъргав. Бог знае до каква голяма цифра щяха да пораснат благодатните суми, ако някой нечестив звяр не бе минал път на всичко това. Дяволът разбърка умовете на двамата чиновници: чиновниците, просто казано, подлудяха и се скараха за нищо. Веднъж в разпален разговор, а може би и малко пийнали, Чичиков нарече другия чиновник попски син, а този, макар че наистина беше попски син, кой знае защо, се обиди жестоко и му отговори веднага силно и необикновено остро, именно така: „Не, лъжеш: аз съм статски съветник, а не попски син; ти си попски син!“ И след това прибави, за да го ухапе и още повече ядоса: „Да, тъй да знаеш!“ Макар че по този начин той му отплати хубаво, като обърна към него измислената от самия него дума, и макар че изразът: „Тъй да знаеш!“ можеше да бъде силен, но недоволен от това, той прати и таен донос против него. Ала разправят, че те и без туй имали свада за някаква си жена, свежа и здрава, като сочна ряпа, според израза на митническите чиновници; че имало дори подкупени хора, за да натупат някоя вечер нашия герой в тъмна уличка, но че двамата чиновници останали на пясъка и от женицата се възползувал някой си щабскапитан Шамшарев. Как е била работата всъщност – господ ги знае; нека по-добре читателят-любител, ако желае, да си я досъчини сам. Главното е, че тайните отношения с контрабандистите станаха явни. Статският съветник макар че сам пропадна, но поне провали и другаря си. Дадоха чиновниците под съд, конфискуваха, описаха всичко, каквото имаха, и всичко туй се струпа неочаквано като гръм над главите им. Те се свестиха като след упойка и с ужас видяха какво са направили. Статският съветник по руски обичай се пропи от мъка, но колежият устоя. Той успя да поскрие част от париците си, колкото и остро да беше обонянието на началството, което бе дошло да води следствието: употреби всички тънки извъртания на ума си, вече много опитен, много добре познаващ хората: някъде подействува с приятна обноска, някъде с трогателна реч, някъде покади тамян, който в никой случай не поврежда на работата, някъде подвря парица, с една дума – нареди си работата поне тъй, че остана не с такова безчестие, както другарят му, и се изплъзна от углавния съд. Ала вече нито капитал, нито разни задгранични предмети – нищо не му остана: намериха се други любители за всичко туй. Останаха у него само десетина хилядички, скрити за черни дни, и две дузини холандски ризи, и една малка бричка, с каквато пътуват ергени, и двама крепостни слуги, коларят Селифан и лакеят Петрушка, и митнишките чиновници, движени от сърдечна доброта, му оставиха пет или шест калъпчета сапун за запазване свежестта на бузите

– туйто. И така, ето в какво положение пак се намери нашият герой! Ето каква грамада от беди се струпа върху главата му! Това той наричаше: пострадал в службата за права бога. Сега можеше да се заключи, че подир такива бури, изпитания, превратности на съдбата и жизнени скърби той ще се оттегли с останалите кръвни десетина хилядички в някое мирно затънтено околийско градче и там ще заостенее навеки в басмен халат при прозореца на нисичка къщурка, като оправя в неделен ден свадата на музици, избухнала до прозореца, или поразходвайки се до курника за освежаване, да опипа лично кокошката, отредена за супа, и ще прекара така своя тих и все пак, един вид, не безполезен живот. Но не стана така. Трябва да се отдаде справедливост на неизчерпаемата сила на характера му. След всичко това, което е достатъчно, ако не да убие, то поне да изстуди и усмири за всякога един човек, у него не угасна непостижимата му страст. Той скърбеше, ядосваше се, роптаеше против цял свят, сърдеше се за несправедливостта на хората, ала все пак не можеше да се откаже от нови опити. С една дума, той показва търпение, пред което дървеното търпение на немеца, скрито в бавното лениво движение на кръвта, е нищо. Кръвта на Чичиков, напротив, играеше силно и трябваше многократно разумна воля, за да се тури юзда на всичко онова, което искаше да изскочи и да се поразшета на свобода. Той разсъждаваше и в разсъжденията му личеше известна вярност: „Защо пък да съм аз? Защо именно върху мене се струпа бедата? Кой чиновник днес зяпа на вятъра? Всички си скътват нещо. Аз никого не направих нещастен: не ограбих вдовица, не докарах

никого до просяшка торба; аз се ползувах от излишъците; вземах там, отдето всеки би вземал; ако не бях се възползувал аз, други щяха да се възползват. Защо другите благоденствуват, а аз трябва да загина като червей! И какво съм сега? За какво ме бива? С какви очи ще гледам в очите всякой почтен баща на семейство? Как не ще чувствам гризене на съвестта си, като знам, че залудо обременявам земята? И какво ще рекат после моите деца?“ – „Ето, ще рекат, баща ни, говедото, не ни оставил никакво състояние!“

[* _Брабантски дантели_ – дантели, които се изработват в Брабант (Белгия).]

Знае се, че Чичиков много се грижеше за потомците си. Такова чувствително нещо! Някои хора може би нямаше да загазят с рушветите тъй дълбоко, ако да не беше въпросът, който, не се знае защо, дохожда от само себе си: „А какво ще кажат децата?“ И ето бъдещият родоначалник като предпазлив котарак следи, извил едното си око встрани, дали стопанинът не гледа отнякъде и грабва на бърза ръка всичко, каквото се случи по-наблизо: масло ли, свещ ли, сало, канарче ли попадне под лапата му – с една дума, нищо не пропуска. Тъй се окайваше и плачеше нашият герой, а пък дейността никак не мирясваше в главата му: там все нещо искаше да се строи, само чакаше план. Пак се сви той, пак почни да води труден живот, пак се ограничи във всичко, пак от чистотата и приличното положение се спусна в тинята и в долния живот. И докато очакваше нещо по-добро, той бе принуден дори да се залови за работа като ходатай – звание, което у нас още не си е спечелило гражданство, – блъскан от вси страни неуважаван от дребните писарски твари и дори от самите доверители, осъден на угодничене в чакалните, на грубости и пр., но нуждата го накара да се реши на всичко. Между поръчките му се падна, покрай другото, една такава: да се погрижи да заложи в опекунският съвет* няколкостотин селяни. Имението беше разстроено до последна степен. Разстроено бе поради мор по добитъка, поради шмекери-управители, поради неплодородие, епидемии, които бяха изстребили най-добрите работници, и най-сетне поради неразбранщината на самия помещик, който държеше в Москва къща, наредена по най-последен вкус и за която беше прахосал цялото си състояние до последна копейка, така че нямаше дори вече какво да яде. По тази именно причина стана нужда най-сетне да заложи последното имение, което му оставаше. Залагането в банката беше тогава нещо ново, на което хората се решаваха не без страх. Чичиков в качеството на ходатай, като разположи най-напред всички (без предварително разположение, както се знае, не може да се направи дори една проста справка или запитване; хич да не е, поне по една бутилка мадейра трябва да налееш във всяка гърло) – и тъй, като разположи всички, които трябваше, той обясни, че между другото има такова едно обстоятелство: половината от селяните са измрели, така че сетне да не би да има някакви пречки... „Но те нали се числят в преброителните списъци?“ – попита секретарят. – „Числят се“ отговори Чичиков. „Е, тогава какво сте се изплашил – каза секретарят, – един, умира, друг се ражда, а работата все се нагажда.“ Секретарят, както се вижда, умееше да приказва и в рими. А през това време нашият герой се осени от най-вдъхновената мисъл, която някога е дохождала в човешка глава. „Ех, че съм бил простак аз! – каза той на ума си. – Търся ръкавиците, а те били в джоба ми! Я да взема да накупя всички тия, дето са измрели, докато още не е станало ново преброяване, да ги събера, да речем, хиляда – банката ще ми отпусне по двеста рубли на душа; ето ти тебе двеста хиляди капитал! А пък тъкмо сега времето е най-сгодно, неотдавна имаше епидемия, измрели са, слава богу, много хора. Помещиците са загубили на карти, пропили и пропаднали както трябва всичко се е завейало в Петербург на служба: именията са напуснати, управляват се, както дойде, данъците всяка година все по-трудно се плащат; та те на драго сърце ще ми ги отстъпят, преди всичко, за да не плашат за тях налог на глава: пък може тъй да се случи работата, че дори от някого да изкарам срещу туй някоя пара. Разбира се, трудна работа е, главоболна е, опасна е, да не би никак да загазя, да не излезе от туй някаква история. Хм, да, но все пак умът на човека трябва да му послужи за нещо. А главно, хубавото е, че предметът на всички ще се стори невероятен, никой не ще повярва. Наистина без земя не можеш нито да купиш, нито да заложиш. Но аз ще си ги купя за преселване, за преселване; сега в Таврическата и Херсонската губерния дават земя даром. Там ще ги преселя всички! Всички в Херсонската губерния! Нека живеят там! А преселването може да стане по законен ред, както трябва, чрез съда. Ако поискат да освидетелствуват селяните – нямам нищо и

против това: защо не? Аз ще представя и свидетелство със собственоръчния подпис на капитан-изправника. Селото може да се нарече Чичиков махала или на кръщелното ми име: селце Павловско.” И ето, така се зароди в главата на нашия герой този странен сюжет, за който не знаей дали ще ми благодарят читателите, но колко му е благодарен авторът – мъчно е да се изкаже, защото, каквото и да се казва, ако тая мисъл не бе хрумнала на Чичиков, нямаше да се яви на свят тази поема.

[* _Опекунски съвет_ – учреждение за покровителство на вдовиците, сираците и незаконнородените. – Б. пр.]

Като се прекръсти според руския обичай, той пристъпи да изпълнява плана. Под предлог, че ще си избира място за живеене и под други предлози той се опита да навърне в някои кътчета на нашата държава и предимно в ония, които повече от други бяха пострадали от нещастни случаи: неплодородие, смъртност и пр., и пр., с една дума – дето по-лесно и по-евтино можеше да се закупят нужните хора. Той не се обръщаше наслука към всеки помешчик, но избираше хора повече по своя вкус или такива, с които можеше с по-малко затруднения да се вършат подобни сделки, като гледаше по-напред да се запознае, да разположи човека към себе си, та, ако може, да вземе мъжиците повече по приятелство, а не с пари. И тъй, читателите не трябва да се сърдят на автора, ако лицата, които се явяваха досега, не допадаха на вкуса му: вината за това е на Чичиков; тук той е пълен господар и накъдето му скимне, натам трябва да се влечем и ние. От наша страна, ако наистина падне върху ни обвинение за бледността и неугледността на лицата и характерите, ще кажем само, че в началото никога не се вижда широкият разлив и обхват на една работа. Влизането в кой да е град, па дори и в столица, всякога е някак бледо: изпървом всичко е сиво и еднообразно: прострели се безкрайни фабрики и заводи, опушени с дим, а после ще се покажат ъгли на шестетажни къщи, магазини, надписи, грамадни перспективи на улици, пълни с камбанарии, колони, статуи, кули с градски блясък, шум и трясък и с всичко, което е произвела за чудо и приказ ръката и мисълта на човека. Читателят вече видя как се извършиха първите покупки, как ще тръгне работата по-нататък, какви сполуки и несполуки ще срещне героят, как ще успее да разреши и надвие той по-трудните пречки, как ще изпъкнат колосалните образи, как ще се раздвижат скритите лостове на широката повест, ще се открие далеко нейният хоризонт и тя цяла ще вземе величаво лирично течение – това ще се види сетне. Още много път има да измине целият походен екипаж, състоящ се от господина на средна възраст, бричката, с каквато пътуват ергени, лакеят Петрушка, коларят Селифан и тройката коне, вече известни поименно, от Заседателя до подлеца Шарко. И така ето налице целия наш герой, какъвто си е! Но ще поискат може би заключително определение с една черта: какви са неговите нравствени качества? Че той не е герой, изпълнен със съвършенства и добродетели това е ясно. Но какъв е тогава? Ще рече – подлец? Защо пък подлец? Защо да бъдем тъй строги към другите? Сега у нас няма подлеци: има хора благонамерни, приятни, а такива, които да изложат на всеобщ позор физиономията си, на публична плесница, ще се намерят комай само двама-трима души, па и те сега говорят за добродетели. Най-справедливо е да го наречем стопанин, печалбар. Печалбата е причина на всичко: зарад нея стават работи, които светът нарича не твърде чисти. Наистина в такъв характер има вече нещо отблъскващо и същият читател, който в своя жизнен път ще дружи с такъв човек, ще го посреща и изпраща и ще прекарва приятно времето си, ще почне да го гледа изкриво, ако той стане герой на драма или поема. Ала мъдър е оня, който не се гнуса от никой характер и като втренчи в него изпитателен поглед, опознае го чак до първичните му причини. Бързо се променя всичко у човека; докато се обърнеш, току видиш, че се появил вътре в него страшен червей, който самовластно обръща към себе си всички жизнени сокове. И много пъти се случва, щото не само голяма страст, но някоя нищожна страстичка към нещо дребно се разраства у човека, роден за по-добри подвизи, накарва го да позабрави великите и свети длъжности и в нищожни дрънкулки да вижда великото и светлото. Безбройни като морския пясък са човешките страсти и не си приличат една на друга и всички те, низки и прекрасни, изпървом са покорни на човека, а после вече стават страшни негови властелини. Благатък е онзи, който си е избрал най-прекрасната страст: расте и се удесеторява с всеки час и всяка минута безмерното му блаженство и той все по-дълбоко влиза в безпределния рай на душата си. Но има страсти, изборът на които не зависи от човека. Те са се родили в минутата, когато той се е явил на света, и не му е дадена

сила да се освободи от тях. Те се водят по висши планове и има в тях нещо, което вечно зове и не млъква цял живот. Велико земно поприще им е орисано да изкарат те, все едно дали в мрачен образ, или ще преминат като светло явление, което ще зарадва света – те са създадени зарад някакво незнайно за човека благо. И може би у самия Чичиков страстта, която го влече, не беше от него и в студеното му съществуване се съдържаше онова, което сетне събаря в праха и поставя на колене човека пред мъдростта на небесата. И неизвестно е защо тъкмо този образ се яви в поемата, която излиза сега на бял свят.

Ала не е тежко, че ще има недоволни от героя; тежко е, че живее в душата ми неотразима увереност, че от същия тоя герой, от същия Чичиков читателите биха били доволни. Ако авторът не бе нагърнал по-дълбоко в душата му, ако не беше размърдал на дъното ѝ онова, което се изплъзва и крие от света, ако не беше извадил наяве най-скритите му мисли, които човек не поверява никому, а да беше го показал такъв, какъвто той се показва на целия град на Манилов и на другите хора, всички щяха да бъдат много зарадвани и щяха да го вземат за интересен човек. Не ще и дума, че нито лицето, нито целият му образ не би играл като жив пред очите: затуй пък след свършека на четенето душата нямаше да бъде разтревожена от нищо и човек можеше пак да се обърне към картоиграчната маса, която забавлява цяла Русия. Да, добри мои читатели, вие не бихте искали да видите оголена душевната човешка бедност. „Защо – казвате вие, – защо ни е това? Нима ние сами не знаем, че в живота има много презрени и глупави неща? И без това често ни се случва да виждаме неща, които съвсем не са утешителни. По-добре нека се позабравим!“ – „Защо ти, господине, ни разправяш, че работите на стопанството ми отивали зле? – казва помешчикът на служащия си. – Аз, господинчо, и без тебе знам това; но нямаш ли ти други приказки? Ти по-добре ме накарай да забравя това, да го не зная – тогава ще съм щастлив.“ И ето че ония пари, които донякъде биха поправили работата, отиват по разни средства за забравя. Спи умът, който би намерил може би неочакван извор от големи средства; а сетне имението – хоп, на публичен търг и тръгва помешчикът да търси забравя по света с душа, готова за низости, от които той сам по-рано би се ужасил.

Ще се отправи обвинение и срещу автора и от страна на тъй наречените патриоти, които седят спокойно в своите кътчета и се занимават със съвсем странични работи, трупат парици, като нареждат съдбата си на чужд гръб; но щом се случи нещо, което според тяхното мнение е оскърбително за отечеството, появи се някаква книга, в която е казана понякога горчива истина, те изтърчават от своите кътове като паяци, когато видят, че се е заплела в мрежата им някоя муха, и изведнъж надават вик: „Но хубаво ли е да се изкарва това на показ, да се разправя високо за това? Защото всичко, което е описано тук, всичко туй е наше – хубаво ли е това? Ами какво ще кажат чужденците? Нима е хубаво да чуваме лошо мнение за себе си? Мислиш, че това не боли? Мислиш, че не сме патриоти?“ На такива мъдри бележки, особено относно мнението на чужденците, да си призная, не може да се камери никакъв отговор. Или може би ето какво. Вредно далечно кътче на Русия живеели двама провинциални обитатели. Единият бил баща на семейство, на име Кифа Мокиевич, човек с кротък нрав, прекарал живота си по нехаен начин. Той не се занимавал със семейството си; съществуването му било насочено повече към умозрителната страна и заето със следния, както той казвал, философически въпрос: „Ето например животината – казвал той и се разхождал из стаята, – животината се ражда гола-голеничка. Защо именно гола? Защо не тъй, както птицата: защо не се люпи от яйце? Как е наистина туйнака... съвсем не можеш да разбереш природата, като се вдълбочиш повечко в нея!“ Тъй мислел обитателят Кифа Мокиевич. Но важното не е в това. Другият бил Мокий Кифович, негов собствен син. Той бил това, което в Русия наричат богатир*, и в това време, когато бащата се занимавал с раждането на животината, неговата двайсетгодишна плещеста природа непрестанно се стремяла да се развърти. Нищо не можел да хване лекичко: все или нечия ръка ще припука, или някому на носа ще изскочи буца. В къщи и у съседите всичко – от слугинята до кучето – бягало, щом го зърнело; дори изпотрошил на парчета собствения си креват. Такъв бил Мокий Кифович. Но всъщност той бил с добра душа. Но важното не е още в това. Важното било в това. „Молим ти се, подарю Кифа Мокиевич – казвали на бащата неговите и чужди ратаи, – какъв е твоят Мокий Кифович? Мира нямаме от него, такъв един притеснител!“ – „Да, палав, палав е – казвал обикновено бащата, – но що да му правя? Късно е да се бия с него, па и всички ще ме

нарекат жесток; а той е човек честолобив; ако го сгълчиш пред тоз-оня – той ще се умири, но лошото е, че ще се разчуе! Градът ще се научи, ще го нарече просто куче. Нима наистина мислите, че не ме боли? Нима аз не съм му баща? Като се занимавам с философия и понякога дори нямам време, та не съм ли му баща? Не, не, не, баща съм му, баща съм му, дявол да го вземе, баща! Мокий Кифович е ей тук, на сърцето ми!” Тук Кифа Мокиевич се удрял твърде силно по гърдите и дохождал в пълен екстаз. „Ако той си остане куче, нека не се научат от мене за това, нека аз да не го издам!” И като показвал такова бащинско чувство, той оставял Мокий Кифович да продължава богатирските си подвизи, а сам се обръщал пак към обичния си предмет, като неочаквано си задавал някой въпрос като тоя: „Е, ами ако слонът се раждаше от яйце, черупката му наистина щеше да бъде много дебела – с топ не можеш я проби: ще трябва да се измисли някакво ново огнестрелно оръжие.” Тъй прекарвали живота си в мирното кътче – двамата обитатели, които неочаквано, като от прозорче, назърнаха в края на нашата поема, назърнаха, за да отговорят скромно на обвиненията от страна на някои горещи патриоти, които засега спокойно се занимават с някоя философия или с печалби за сметка на нежно обичаното отечество и мислят не за туй, че трябва да не вършат лоши работи, а за това само да не се говори, че вършат лоши работи. Но не, не патриотизъм и не първото чувство са причина за обвиненията: друго се крие под тях. Защо да го таим? Кой друг, ако не авторът, трябва да каже светата правда? Вие се боите от дълбоко устремения поглед, вие се боите сами да устремите върху нещо дълбок поглед, вие обичате да се плъзгате по всичко с немислещи очи. Вие дори ще се изсмеете от сърце на Чичиков; може би ще похвалите автора – ще кажете: „Ала някои работи майсторски ги с схванал! Трябва да е някой веселяк!” И подир тия думи с удвоена гордост ще се обърнете към себе си, самодоволна усмивка ще се появи на лицето ви и ще прибавите:

[* _Богатир_ – приказен юнак. – Б. пр.]

„Наистина трябва да се съгласим, пречудни и пресметни хора има в някои провинции, па и големи подлещи отгоре!” А кой от вас, изпълнен с християнско смирение, не гласно, но тихо, самин, в минути на самотни беседи със себе си ще вдълбочи във вътрешността на собствената си душа това тежко питане: „Дали няма у мене нещичко от Чичиков?” Ами, надявайте се! А пък ако в това време мине край него някой негов познат, с чин, не твърде голям и не твърде малък – той в същата минута ще смушка съседа си и ще му каже, като едва се сдържа да не прихне от смях: „Гледай, гледай, ето го Чичиков, Чичиков минава!” И след това като дете, забравил всяко приличие, което се дължи на званието, на годините, ще отърчи подир него и ще го дразни, като повтаря: „Чичиков! Чичиков! Чичиков!”

Ала ние почнахме да говорим доста високо, като забравихме, че нашият герой, който спа през всичкото време, докато разказвахме неговата повест, вече се събуди и лесно може да чуе тъй често повтаряното му име. А той е човек докачлив и не обича да се говори за него неуважително. Читателят малко го е еня ще му се разсърди ли Чичиков, или не; но колкото до автора, той в никакъв случай не трябва да се скарва със своя герой: не малко имат те още да вървят двама ръка за ръка: две части още са напред – това не е малка работа.

– Е, хе-хе! Какво правиш ти? – каза Чичиков на Селифан. – Ти?...

– Какво? – каза Селифан бавно.

– Как какво? Патка си ти? Как караш? Хайде побързай!

И наистина Селифан отдавна вече караше със зажумели очи и само понякога в просъница протръскваше каишите върху хълбоците на конете, които също дремеха; а на Петрушка вече отдавна, кой знай на кое място, бе паднала шапката и той сам, възлегнал назад, бе пхнал главата си в коляното на Чичиков, така че оня трябваше да я чукне с пръст. Селифан се ободри и като плесна няколко пъти по гърба шарения, който подир туй удари на тръс, и като помахаше бича високо над всички, издума с тънко пеещо гласче: „Не бойте се!” Конете се стреснаха и понесоха като перо лекичката бричка. Селифан само помахваше и поизвикваше: „Ех! Ех! Ех!” и плавно подскачаше на капрата, когато тройката ту се понасяше по някое нагорнище, ту летеше стремглаво надолу от някоя стръмнина, с каквито беше осеян широкият друм, който слизаше с почти невидимата си настилка, надолу. Чичиков само се усмихваше, подскачайки леко върху кожената възглавка, защото обичаше бързото препускане. И кой ли русин не обича бързото препускане? Неговата душа ли, която се стреми да се развърти, да се

разгуляе, да каже понякога: „Дявол да вземе всичко!“ – неговата ли душа няма да го обича? Може ли да не го обича тя, когато в това препускане лъха нещо възторжено-чудно? Струва ти се, че незнайна сила те е понесла на крилото си, ти сам летиш и всичко лети: летят верстите, летят насреща търговци, седнали върху предниците на своите талиги, лети от двете страни гората с тъмни редици ели и борове с брадвен кънтеж и с гарванов грак; лети незнайно къде в губещата се далечина целият път; и нещо страшно има в това бързо летене, при което не успява да се очертае изчезващият предмет, а само небето над главата и леките облаци, и прозирващият между тях месец изглеждат еднички неподвижни. Ех, тройка! Птица-тройка, кой ли те е измислил? Зер само в пламенен народ можеше да се родиш ти – в оная земя, която не обича да се шегува, а гладка-равна се е ширнала наполовин свят, и върви, та брой верстите, докато ти се замрежат очите. И не си негли някоя сложна пътна машина, не си с железен винт забурмена, а на бърза ръка, живо, само с брадва и длето те е измайсторил и сглобил пъргав някой ярославски мужик. Не е с немски ботфорти коларят: само брада и ръкавици и седи дявол го знае на що; а като се привдигне, па като замахне, па като викне песен – конете вихром полетят, спиците на колелата се слеят в един гладък кръг, само пътят потрепери, па ахне от уплаха спрелият се пешак – и ето тя хвърчи, хвърчи, хвърчи! И ето вече виждаш в далечината как нещо върти вихрушка от прах.

Не така ли, Русийо, и ти летиш като пламенна бързокрила тройка? Дим дими пътят под тебе, гърмят мостове, всичко изостава и остава назад! Спира се съзерцателят, поразен от това божие чудо: не е ли светкавица това, запокитена от небето? Що значи това движение, което навява ужас? И каква незнайна сила е затворена в тия незнайни за света коне? Ех, коне, коне – чудо коне! Вихри ли има във вашите гривни? Будно ухо ли пламти във всяка ваша жилка? Зачули от висинето позната песен дружно и мигом напругат те медна гръд и почти без да допрат копита о земята, се обръщат само на изопнати линии, летящи във въздуха, и носи се тя, цяла вдъхновена от бога!... Русийо, накъде летиш? Отговори! Не отговаря. Чудни звуци пръска звънчето; гърми и се обръща на вятър разръфаният на парцали въздух; лети покрай нея всичко по земята и загледани изкриво, отдръпват се и дават ѝ път другите народи и държави.

ТОМ ВТОРИ

ГЛАВА I

Защо да се изобразява бедността, само бедността и несъвършенството на нашия живот, като се изкопават хора от глухата провинция, от далечни затънтени краища на държавата? Какво да се прави, когато такива са качествата на съчинителя и заболял от собственото си несъвършенство, той вече не може да изобразява нищо друго освен бедността, само бедността и несъвършенството на нашия живот, като изкопава хора от глухата провинция, от далечни затънтени краища на държавата, ето, ние пак попаднахме в глух край, пак се натъкнахме на затънтено място. И какво глухо, какво затънтено място! Като исполински насип на някаква безкрайна крепост с ъглови кули и бойници се простираха и извиваха на хиляда и повече версти планински възвишения. Великолепно се възземаха те над безкрайните простори на равнините ту като варовито-глинести чукари във вид на отвесни стени, прорязани с долища и ровове, ту като миловидно закръглени зелени изпъкнали места, покрити като с агнешка кожа от млад храсталак, поникнал от отсечени дънери, ту най-после като тъмни гъсти гори, оцелели по някакво чудо от брадвата. Реката, ту вярна на своите брегове, правеше с тях извивки и лъкатушки, ту се отделяше далеч в лъките, за да блесне там след няколко завоя като огън на слънцето, за да се скрие пак в някоя горичка от брези, трепетлики и елхи и да избърза там тържествено, съпроводена от мостове, воденици и язове, които сякаш тичаха след нея при всеки завой.

На едно място стръмният бряг на възвишенията беше по-гъсто нагизден със зелените къдри на дърветата. Чрез изкуствено залесяване, благодарение неравността на планинската долина, север и юг на растителното царство се бяха събрали заедно тук. Дъб, ела, дива круша, клен, вишни и глогини, ниска бодлива акация и калина,

обвита с хмел, ту помагайки си да растат заедно, ту заглушавайки се, пъплеха по цялата височина отдолу догоре. А горе, на самото й теме, към зелените вършини на дърветата се примесваха червените покриви на господарските постройките, дървената украса и гребените на скритите отзад селски къщи, горната надстройка на господарския дом с балкон, украсен с резба, и голям полукръгъл прозорец. И над цялото това събираще от дървета и покриви най-високо се издигаше със своите позлатени, бляскави кубета старата селска църква. На всичките й върхове стърчаха златни ажурени кръстове, закрепени със златни прозирни вериги, тъй че отдалече изглеждаше, като че ли във въздуха виси неподдържано от нищо злато, което лъщи като нажежени жълтъци. И всичко това в обърнат вид, с върховете, покривите и кръстовете надолу, се оглеждаше миловидно в реката, дето грозни хралупести върби, от които едни стърчаха край бреговете, а други съвсем във водата, натопили там и вейки, и листа, омотани в плъзгав жабуняк, плувнал във водата заедно с жълти водни рози, сякаш разглеждаха тази чудна картина.

Гледката беше много хубава, ала гледката отгоре надолу, от надстройката на къщата към далечината, беше още по-хубава. Никой гост и посетител не можеше да остане равнодушен на балкона. От учудване дъхът в гърдите му спираше и той само извикваше: „Боже, колко е просторно тук!“ Безкрайни, безпределни пространства се откриваха пред погледа: зад лъките, обсипани с горички и воденици се зеленееха на няколко пояса гори, зад горите през въздуха, който вече почваше да става омарен, се жълтееха пясъци. И пак гори, които вече се синееха като море или мъгла, разляла се надалеч, и пак пясъци, още по-бледни, ала все така жълтеещи се. В далечния небосклон лежах като гребен варовити планини, които лъщяха с белината си дори в дъждовно време, като че ги осветяваше вечно слънце. Върху ослепителната им белина в полите на места се мяркаха като че димящи тъмносиви петна. Това бяха далечни села, но тях човешкото око вече не можеше да различи. Само огненият проблясък от слънчевата светлина върху златното църковно теме даваше да се разбере, че това беше многолюдно голямо селище. Всичко това тънеше в невъзмутима тишина, несъбуждана дори от въздушните певци, рейнали се из пространствата и чиито отгласи едва достигаха до слуха. С една дума, гостът, застанал на балкона, и след двучасово съзерцание не можеше да изговори нищо друго освен: „Боже, колко е просторно тук!“

Но кой живееше и кой владееше това село, в което като към непристъпна крепост не можеше да се доближи човек оттук, а трябваше да мине от другата страна, дето пръснати дъбове посрещаха приветливо приближаващия гост, простирайки широки виснали гранки като приятелски обятия и изпровождайки го към лицето на същата оная къща, върхът на която видяхме отзад и която се показваше сега цяла, от едната страна с редица къшурки, вишнаха върхове и гребени с резба, а от другата – църква, блеснала със златни кръстове и златните везеници на нависнали във въздуха вериги? На кой щастливец принадлежеше това глухо кътче?

На помещика Андрей Иванович Тентетников – Тремалханска околия, млад, трийсет и три годишен щастливец, при това ерген.

Но кой е той, какъв е, какви качества, какви свойства има? Съседите, читателки, трябва да разпитаме седите. Съседът му, който принадлежеше към фамилията на сръчните, днес вече съвсем изчезващи щабсофицери-брандери в оставка, се изразяваше за него с думите „Най-първобитно говедо!“ Генералът, който живееше десетина версти от него, думаше: „Млад човек, неглупав, ала много мисли за себе си. Аз бих могъл да му бъда полезен, защото имам връзки и в Петербург, па дори и с...“ Генералът на довършваше речта си. Капитан-изправникът пък завърташе така отговора си: „На, утре отивам при него за дълг!“ Селяните от неговото село на въпроса, какъв човек е господарят им, не отговаряха нищо. Ще рече, мнението им за него беше неблагоприятно.

А безпристрастно казано, той не беше лош човек, беше просто опушвач на небето*. Тъй като на света и вече много хора, които опушват небето, то защо и Тентетников да не го опушва? Ала ето за пример един от живота му, който досущ приличаше на всички останали, и нека читателят сам съди от него какъв характер имаше и как съответствуваше животът му на околните красоти.

[* _Коптителъ неба_ – букв. опушвач на небето, в смисъл – празен, ленив, отпуснат човек. – Б.пр.]

Сутрин той се събуждаше много късно и като се надигнеше, дълго седеше на

кревата и търкаше очи. И тъй като за зла чест очите му бяха мънички, търкането им се извършваше необикновено дълго и през всичкото това време до вратата стоеше слугата Михайло с мивник и кърпа. Стоеше той сиромаш Михайло час, два, отиваше после в готварницата, после пак се връщаше, а господарят все още търкаше очите си и седеше на кревата. Най-сетне той ставаше от леглото, умиваше се, надяваше халат и излизаше в гостната, за да пие чай, кафе, какао и дори топло, току-що издоено мляко, като сръбваше по малко от всичко, ронеше безжалостно хляба и безсъвестно ръсеше навсякъде пепел от лулата си. И около два часа той седеше и пиеше чай. Не стига това – той вземаше още една студена чаша чай и се приближаваше с нея до прозореца, който гледаше към двора. А пред прозореца всеки ден се разиграваше следната сцена. Преди всичко ревеше Григорий, прислужник от крепостните, определен бюфетчик, като се обръщаше към икономката Перфилевна почти с тия изрази:

– Възмутителна душица си ти, нищожност една! Да мълчиш ти, гнусотийо!

– Ами не щеш ли ей това? – изкряскуваше нищожността или Перфилевна, като му правеше презрителен знак с пръст – жена груба в постъпките си, макар че беше голяма любителка на стафидите, пестила и разните сладкиши, които държеше под ключ.

– Че ти и с управителя ще се заядеш, смет хамбарска! – ревеше Григорий.

Ами че и управителят е крадец като тебе. Мислиш, че господарят не ви знае ли? Та той е тук, той всичко чува.

– Де е господарят?

– Ето го там, седи до прозореца; той вижда всичко.

И наистина господарят седеше до прозореца и виждаше всичко.

И като връх на тоя Содом крещеше, та се късаше слугинското момче, получило от майка си плесница, виеше и хрътът, клекнал със задните си крака на земята поради врялата вода, с която го бе облял готвачът, назърнал от готварницата. С една дума, всичко пишеше и вриеше нетърпимо. Господарят виждаше и слушаше всичко. И само когато това станеше до такава степен непоносимо, че дори му бъркаше да не се занимава с нищо, той пращаше да кажат да шумят по-тихо.

Два часа преди обедата той влизаше в кабинета си, за да се залови сериозно за своето съчинение, което трябваше да обгърне цяла Русия от всички страни – от гражданска, политическа, религиозна, философска, да разреши мъчните задачи и въпроси, поставени й от времето, и да определи ясно великата й бъднина; накъсо казано – всичко тъй и в такъв вид, както съвременният човек обича да си го задава. Ала колосалното предприятие се ограничаваше май само с обмисляне: изгриваше се перото, появяваха се рисунки по хартията и после всичко това се отместваше настрана, вземаше се в ръцете вместо него книга за четене и вече не се изпускаше чак до обед. Тая книга се четеше заедно със супата, соса, печеното и дори с десерта, тъй че някои ястия изстиваха от това, а други се вдигаха съвсем непобутнати. След това идеше лулата с кафе, игра на шах сам със себе си, а какво вървеше той после чак до вечеря – наистина мъчно е да се определи. Чини ми се, просто нищо не вървеше.

Ето така прекарваше времето сам-самин в цял свят тоя млад, тридесет и три годишен мъж, постоянно седнал, в халат и без вратовръзка. Не му се искаше да се разхожда, да се движи, не му се искаше дори да се качи горе, не му се искаше дори да отвори прозорците, за да влезе чист въздух в стаята, и прекрасният изглед на селото, на който никой посетител не можеше равнодушно да се любува, сякаш не съществуваше за самия стопанин. От това читателят може да види, че Андрей Иванович Тентетников принадлежеше към рода на ония хора, които не се свършват в Русия, на които преди даваха имената: безделници, ленивци, дембели и които сега, правичката да си кажа, не знаей как да ги нарека. Дали се раждат тия характери, или после се създават като последица на печалните обстоятелства, които сурово заобикалят човека? Наместо отговор по-добре е да разкажем историята за неговото възпитание и детство.

Изглеждаше, че всичко спомагаше да излезе от него нещо свястно.

Дванадесетгодишно момче, остроумно, с известна склонност към размисъл, полуболнаво, той попадна в едно учебно заведение, чийто началник в онова време беше необикновен човек. Идол на младежите, чудо за възпитателите, несравнимият Александър Петрович беше надарен с инстинкт да усеща натурата на човека!... Как знаеше той качествата на русина! Как познаваше децата! Как умееше да вдъхновява! Нямаше немирник, който, като направеше някоя лудория, да не дойде сам при него и да не му се признае във

всичко. Нещо повече: той получава (остро мъмрене) – ала си отиваше от него не с наведен нос, а с вирнат. И имаше нещо ободряващо, нещо, което думаше: „Напред! Изправяй се по-скоро на краката си, макар че си паднал.“ Той и не споменава за добро поведение. Той обикновено казваше: „Аз искам ум, а не друго нещо. Който смята да става умен, той няма време да лудува; лудуването трябва да изчезне от само себе си.“ И наистина лудориите изчезваха от само себе си. Другарите предаваха на презрение оновова, който не се стремеше да бъде (по-добър). Възрастни магарета и глупаци трябваше да понасят най-обидни прякори от най-малолетните и не смееха да ги бутнат с пръст. „Туй вече е прекалено – думаша мнозина, – умниците ще излязат надути хора.“ – „Не, не е прекалено – думаше той, – аз не държа неспособните дълго; за тях е доста един курс, а за умните имам друг курс.“ И наистина всички способни минаваха при него и друг курс. Много от немирствата той не обуздаваше, защото виждаше в тях начини за развитие на душевните свойства, и казваше, че те му са необходими, както изриването по кожата на болния е необходимо на доктора, за да узнае достоверно какво именно се крие вътре в човека.

Как го обичаха всички момчета! Не, децата никога нямат такава привързаност към родителите си. Не, нито дори в безумните години на безумни увлечения неугасимата страст не бива тъй силна, както бе силна обичта (към него). До гроб, до късни дни благодарният възпитаник, като дигнеше чаша за рождения ден на своя чуден възпитател, вече отдавна починал, затваряше очи и заронваше сълзи за него. Неговото най-малко одобрение възбуждаше тръпки и радостен трепет и [подтикваше] у младежа честолюбивото желание да надмине всички. Малко способните той не държеше дълго: за тях той имаше кратичък курс. Но способните трябваше да издържат при него двойно учене. И последният клас, който беше определен само за избраници, съвсем не приличаше на ония от другите заведения. Тук вече той искаше от възпитаника всичко, което други неблагоприятно искат от малките деца – оня висш ум, който умее да не се присмива, но да изтърпи всяка присмивка, да премълчи на глупака и да не се дразни, и да не излезе вън от себе си, да не отмъщава в никакъв (случай), а да остава с гордото спокойствие на невъзмутима душа; и всичко, което би могло да образува от човека твърд мъж, се туряше в действие тук и той сам правеше с тях постоянни опити. О, как знаеше той книгата на живота!

При него нямаше много учители. Повечето от науките преподаваше той сам. Без педантски термини, надути схващания и възгледи той умееше да предаде самата душа на науката, тъй че и малолетният можеше да види за какво му е необходима тя. От науките бяха избрани само ония, които са годни да направят от човека гражданин на своята земя. Повечето лекции се състояха от разкази за онова, което очаква младежите в бъдеще, и целия хоризонт на тяхното поприще той умееше да очертае (така), че юношата, намирайки се още на чина, с мисълта си и душата си живееше вече там, на службата. Нищо не скриваше той: всички огорчения и прегради, които се издигат по пътя на човека, всички изкушения и съблазни, които му предстоят, той ги излагаше пред него във всичката им голота, без да скрива нищо. Всичко му беше познато, сякаш бе прекарал всички звания и длъжности. Дали от това, че честолюбието се бе развило силно, или защото в самите очи на необикновения наставник имаше нещо, което говореше на младежа: напред! – това словце, познато на русина, което върши такива чудеса над чувствителната му природа, – но юношата от самото начало търсеше само трудности, жадуваше да действа само там, дето е мъчно, дето има повече пречки, дето трябва да се покаже по-голяма сила на душата. Малцина излизаха от този курс, ала затуй ония, които излизаха, бяха хора, минали през огън. На служба те се задържаха и на най-несигурни места, когато мнозина, и то най-умните от тях, като не можеха да утратят поради дребнави неприятности, захвърляха всичко или пък оглупяваха, изхайтваха се и попадаха в ръцете на рушветчии и шмекери. Но те не се поклатиха и познавайки живота и човека и въоръжени с мъдрост, имаха силно влияние дори върху лошите хора.

Буйното сърце на честолюбивото момче дълго време тупаше само при мисълта, че ще попадне най-после в този клас. Какво по-добро можеше да има от този възпитател за нашия Тентетников! Ала не щеш ли, тъкмо в туй време, когато той премина в този курс на избраниците, към който тъй силно се стремеше, необикновеният наставник скоропостижно (умря*)! О, какъв удар беше това за него, каква страшна първа загуба! Струваше му се, като че... В училището всичко се промени. На мястото на Александър

Петрович постъпи някой си Феодор Иванич. Той залегна тутакси за външния ред: почна да и изисква от децата онова, което можеше да се изисква само от възрастни хора. В свободните им обноси той долови нещо необуздало. И сякаш напук на своя предшественик още от първия ден обяви, че за него умът и успехите не значат нищо, че той ще гледа само доброто (поведение). Ала чудно нещо, тъкмо добро поведение не можа да всади Феодор Иванич. Почнаха скришни лудории. Всичко вървеше строго дене и вървеше наред, а през нощите започваха гуляи.

[* В ръкописа изразът не е довършен.]

С науките също стана нещо странно. Назначени бяха нови преподаватели с нови възгледи и нови схващания. Затрупаха слушателите с множество нови термини и думи; показаха в изложението си и логическа връзка, и познаване на новите открития, и пламък на собствено увлечение, но уви! Нямаше само живот в самата наука. Мъртвата наука звучеше в устата им мъртвешки. Накъсо казано, всичко тръгна наопаки. Изгуби се почитта към началство и власт, почнаха да се гаврят и с наставници, и с преподаватели; взеха да наричат директора Федка, Франзелка и с разни други имена. Появи се вече съвсем не детски разврат: появиха се такива работи, че трябваше да се изключат и изгонят мнозина. За две години заведението не можеше да се познае.

Андрей Иванович имаше тих нрав. Него не можеха да увлекат нито нощните оргии на другарите, които довеждаха някаква дама пред самите прозорци на директорската квартира, нито кошунството им над светинята само защото им се беше случил един не твърде умен поп. Не, душата му и през сън долавяше небесния си произход. Него не можеха да го увлекат; но той провеси нос. Честолюбието му беше вече възбудено, а дейност и поприще нямаше. По-добре щеше да бъде да не бе се възбуждало то. Той слушаше разпалените професори на катедрите, а си спомняше предишния наставник, който, без да се горещи, умееше да говори разбрано! Какви ли предмети и какви ли курсове не слуша той! Медицина, философия и дори право и обща история на човечеството и такъв голям обем, щото за три години професорът успя да прочете само въведението и развитието на общините в някакви си немски градове – и бог знае какво не слуша! Но всичко това оставаше в главата му като някакви безобразни късове. Благодарение на природния си ум той схващаше, че другояче трябва да се преподава, но как – сам не знаеше. И често си спомняше за Александър Петрович и тъй жално му ставаше, че не знаеше де да се дене от тъга.

Но младостта е щастлива с това, че има бъдеще. Колкото наближаваше времето да свърши, толкова по-силно туптеше сърцето му. Той си думаше: „Че туй още не е животът, туй е само подготовка за живота; същинският живот е в службата, там са подвизите.“ И без да назърне в прекрасното свое кътче, което тъй смайвай всеки гостенин-посетител, без да се поклони на праха на своите родители, той се понесе, както правеха всички честолюбци, към Петербург, задето, както е известно, стреми от всички страни на Русия нашата пламенна младеж – да служи, да блести, да авансира или пък просто да възприема повърхностно безцветното, студено к то лед обществено лъжовно образование. Обаче чичо му Онуфрий Иванович, действителен статски съветник, още от самото начало прерязва честолюбивия стремеж на Андрея Иванович. Той му каза, че в живота главното е хубавият почерк, а не нещо друго, и че преди всичко трябва да научи краснописане.

С голям труд и с помощта на чичовите си протекции най-после той можа да постъпи в някакъв департамент. Когато го въведоха във великолепната светла зала с паркет и лакирани писмени маси, сякаш тук заседаваха първи държавни велможи, които разискваха за съдбата на цялата държава, и видя [той] легиони красиви пишещи господа, които скърцаха с пера, навели глава встрани, туриха и нето при една маса, като му казаха тутакси да препише някакво писмо, като че нарочно с незначително съдържание (преписката беше за три рубли и се водеше от половин година), необикновено странно чувство обхвана неопитния младеж: сякаш го бяха преместили за наказание от по-горен клас в по-долен, насядалите около него господа му се видяха толкова прилични на ученици! За довършване на приликата някои от тях четяха глупави преводни романи, пъхнати в големите листове на разглежданите дела, уж се занимаваха със самото „дело“, и в същото време трепваха при всяка поява на началника. Колко странно му се видя всичко това, предишните занятия – по-значителни от сегашните, и подготовката му за служба – по-добра от самата служба! Домъчня му за училището! И изведнъж изпъкна като жив пред него Александър Петрович и той насмалко не заплака.

Стаята се завъртя, чиновниците и масите се объркаха и той едва се сдържа да не загуби съзнание. „Не – каза си той вътрешно, като се опомни, – ще се заловя за работа, колкото и дребна да ми се струва тя отначало!“ Като се съвзе и се стегна, той реши да служи като другите.

Де няма наслади? Има ги и в Петербург при всичката му сурова и мрачна външност. Трещи по улиците сърдит трийсетградусов студ, пищи северното изчадие, вещицата-виелица, като затрупва тротоарите, ослепява очите, пудри кожените яки, мустациите на хората и муцуните на косматия добитък, ала през хвърчащите кръстосани парцали сняг приветливо свети горе някъде на четвъртия етаж прозорче, в закътана стаичка, при скромни спермацетови свещи, под шума на самовара, се води разговор, който стопля сърцето и душата, чете се светла страница от някой вдъхновен руски поет, с каквито е дарил бог своята Русия, и тъй възвишено-пламенно трепти младото сърце на юношата, както не става и под южното небе.

Скоро Тентетников свикна със службата, само че стана за него не първа работа и цел, както той си мислеше отначало, а нещо второ. Тя му служеше за разпределяне на времето, като го караше повече да скъпи останалите минути. Чичо му, действителният статски съветник, вече бе почнал да мисли, че от внука му ще излезе нещо, когато ненадейно внукът направи една глупост. Между приятелите на Андрей Иванович, които бяха мнозина, имаше двама, които бяха, дето се казва, огорчени хора. Те бяха от ония безпокойно-странни характери, които не могат да търпят равнодушно не само несправедливостите, но дори и всичко, което им се струва несправедливост. Добри по природа, но сами безредни в действията си, изискващи снисхождение към себе си и същото време изпълнени с нетърпимост към другите, му повлияха силно и с пламенната си реч, и с благородното си негодувание против обществото. Те, като разбудиха у него нервите и духа на раздразнителност, го накараха да забелязва всички дреболии, на които по-преди и не бе мислил да обръща внимание. Фьодор Фьодорович Леницин, началникът на едно от отделенията, които се помещаваха във великолепни зали, изведнъж не му с хареса. Той почна да открива в него сума недостатъци. Стори му се, че Леницин в разговор с висши лица цял ставаше някаква прекалено сладка захар и – оцет, когато някой подчинен се обръщаше към него; че сякаш под примера, на всички дребнави хора той си вземаше бележка за ония, които не отиваха да го поздравят по празниците, отмъщаваше на ония, чиито имена не намираще в разписната книга при вратаря; и поради това той почувствува към него нервно отвращение. Някакъв зъл дух го тикаше да направи нещо неприятно на Фьодор Фьодорович. Той му търсеше случая с някаква особена наслада и успя в това. Веднъж дотолкова остро поприказва с него, щото му бе съобщено от началството или да поиска извинение, или да си даде оставката. Той си даде оставката. Чичо му, действителният статски съветник, дойде при него изплашен и почна да го моли:

– Ради Христа! Моля ти се, Андрей Иванович! Какво правиш? Как тъй можеш да захвърлиш една кариера, толкова добре започната, само заради туй, че си попаднал не на такъв началник, какъвто искаш! Моля ти се! Какво правиш? Какво правиш? Че ако човек обръща внимание на това, тогава никой няма да остане на служба, Вразуми се, захвърли гордостта и самолюбието и върви, та се обясни с него!

– Не е там работата, чичо – каза внукът. – Мене не ми е трудно да поискам от него извинение. Аз съм виновен: той е началник и не трябваше да говоря така с него. Но ето каква е работата. Аз имам друга служба: триста души селяни, разстроено имение, глупак-управител. Държавата няма кой знае какво да изгуби, ако в канцеларията седне друг вместо мене да преписва книжа, ала много ще изгуби, ако триста души не си платят данъка. Аз съм – какво ще помислите? – помешчик, който... службата... Ако се погрижа да запазя и подобря участта на поверените ми хора и представя на държавата триста изправни, трезвени, работливи поданици, с какво моята служба ще бъде по-лоша от службата на някой си началник на отделение Леницин?

Действителният статски съветник остана със зяпнала от учудване уста. Той не очакваше такъв поток от думи. Като помисли малко, той започна така: „Ала в пак... но как тъй... как тъй да се погубиш в село? Какво общество може да им между [селяци]? Тук барем улицата ще срещнеш някой генерал, княз. Ще минеш сам покрай някой... такова... че и газово осветление, промишлена Европа; а там, каквото и да срещнеш, ще бъде или мужик, или селянка. За какво тъй, за какво осъждаш на невежество за цял живот?“

Но убедителните доводи на чичо му не произведоха върху него никакво действие. Селото почна да му се прививда като някакво волно убежище, кърмачка на блянове и помисли, едничко поприще за полезна дейност. Той дори изрови отнякъде и най-новите книги от областта селското стопанство. С една, дума, около две седмици след тоя разговор той вече беше в околността на тия места, дето бе минало детинството му, близо до онова прекрасно кътче, на което не можеше да се налюбува никой гост и посетител. Ново чувство трепна у него. В душата му почнаха да се събуждат предишните впечатления, които отдавна не бяха изплували навън. Много места бе забравил той съвсем и гледаше любопитно, като новак, красивите изгледи. И ето, кой знае от що, изведнъж сърцето му заби. Когато пътят изви покрай тесен дол през гъстак от пространна глъхнала гора и той видя нагоре, надолу, над себе си и под себе си тристагодишни дъбове, които трима души едва можеха да обхванат, размесени с бяла ела, бряст и ясика, извишили се над върха на тополата, и когато на питането: „Чия е тая гора?“ му казаха: „На Тентетников“; когато, след като излезе от гората, пътят тръгна през лъки, покрай клончести трепетлики, млади и стари върби, с гледка към планинските възвишения, които се простираха в далечината, и през два моста пресече на разни места една и съща река, която оставаше ту отдясно, ту отляво, и когато на въпроса: „Чи са тези лъки и заливни места?“ му отговори: „На Тентетников“; когато после пътят се покатери на билото и тръгна по равна възвишеност – от една страна, покрай непожънати ниви с пшеница, ръж и ечемик, от другата страна, покрай всичките току-що преминати от него места, които сега веднага изпъкнаха в приближената далнина, и когато, постепенно потъмнявайки, пътят започна да влиза и навлезе най-послед под сянката на широки клонести дървета, пръснати тук-там по зелен губер до самото село, и се замъркаха разните селски колиби и червените покриви на масивните господарски сгради, и лъснаха златните върхове на църквата, когато силно разтупаното сърце и без питане знаеше къде е пристигнало, усещанията, които безспирно се натрупваха, най-послед се изтръгнаха в гръмогласни думи: „Е, не съм ли бил глупак досега? Съдбата ми е орисала да бъда владетел на земен рай, а аз съм се заробил да чопля мъртви книжа! След като съм се възпитал, просветил, след като съм събрал маса сведения, потребни за разпространяване добро между подвластните, за подобряване цялата област, за изпълняване разнообразните длъжности на помещик, който се явява в едно и също време и съдия, и разпоредител, и блюстител на реда, как съм можал да поверя това място на един невежа управител, а за себе си съм предпочел задочното извършване на работи между хора, които не съм виждал в очите, чиито характери и качества никак не познавам, как съм можал да предпочета пред истинското управление книжното, фантастичното управление на провинции, които отстоят на хиляди версти далече, дето никога не е стъпвал кракът ми и дето мога да направя само куп несъобразности и глупости!“

А през това време го очакваше друго зрелище. Като се научиха за пристигането на господаря, мужиците се събраха пред входната площадка. Всевъзможни женски накити за глава, забрадки, зипуни* и широки картинни бради на хубав народ го заобиколиха. Когато се чуха думите: „Хранителю наш! Ти си спомни за нас...“ и старците, и бабичките, които помнеха и дядо му, и прадядо му, неволно заплакаха, той сам не можа да сдържи сълзите си. И си мислеше вътрешно: „Толкова обич! И защо? Затуй, че никога не съм ги виждал, никога не мислил за тях!“ И си даде дума да дели с [тях] занаят пред трудове й занятия.

[* _Зипун_ – селска горна дебела дреха. – Б.р.]

И почна да стопанствува, да се разпорежда. Намали ангарията, като съкрати работните дни за помещика и увеличи ония за мужика. Изгони глупака-управител. Самичък захвана да вниква във всичко, да отива на нивите, на гумното, на сушилните, на водениците, на пристанището при товарене и изпращане на шлепове и ладии, тъй че ленивите почнаха дори да се почесват по тила. Ала това не продължи много. Мужикът е пресметлив: той разбра скоро, че господарят, макар и да беше чевръст, макар и да имаше у него истинско желание да се залови за много работи, но как именно, по какъв начин да се залови, той още не можеше да схване това; говореше учено и неразбрано. Излезе тъй, че господарят и мужиците не, да речеш, че не се разбраха съвсем помежду си, а просто гласовете им нямаха съзвучие, не се нагодиха да карат една и съща нота. Тентетников почна да забелязва, че на господарската земя всичко ставаше някак по-лошо, отколкото на мужишката. Сееше се уж по-рано, пък покаряваше по-късно, а

работеха уж по-хубаво. Той сам присъствуваше и поръча да ги почерпят по чашка ракия за усърдния им труд. Ръжта на мъжиците отдавна вече класеше, овесът се наливаше, просто се разперяше, а неговото жито едва захващаше да вретениясва, класът още не беше се оформил. С една дума господарят взе да забелязва, че мъжикът върши шмекерии, макар че той му правеше всевъзможни улеснения. Поопита се уж да го поукори, но получи такъв отговор: „Ка' щяло, господарю, да не се трудим за вашето добро! Вие сами благоволихте да видите как се старяхме, когато оряхме и сеяхме, дори поръчахте да ни дадат по чашка ракия.“ Какво може да се възрази на това?

– Че защо сега излезе лошо? – продължаваше да пита господарят.

– Кой знае? Вижда се, някой червей отдолу ще да го подяда. Пък и лятото виж какво е: съвсем няма дъждове.

Но господарят виждаше, че червеят не подяждаше житото на мъжиците, пък и дъждът валеше някак чудно на ивици: при мъжиците валил, а върху господарските нива капка не паднало.

Още по-мъчно се справяше той със селянките. Те постоянно вземаха позволение да се отлъчват от господарската работа, оплаквайки се, че ангарията им била тежка. Чудно нещо! Той бе унищожил съвсем всякакъв принос на платна, плодове, гъби и орехи, наполовина им бе намалил другите работи, мислейки, че жените ще използват това време за домакинството си, ще позакърпят, ще облекат мъжете си, ще увеличат зеленчуковите градини. Но излезе съвсем друго. Безделие, боеве, клюкарства и всякакви свадби започнаха между прекрасния пол, такива, че мъжете им току идеха при него с молби: „Господарю, укроти моята бясна жена! Тя е същински дявол – мира не ми дава!“

Той искаше с болка на сърце да се залови със строгост, но как да бъде строг? Селянката дохождаше така безпомощна, тъй се разпискваше пред него, беше така немоощна и болна, такива мръсни и отвратителни дрипи навличаше; пък отде ги намираше, господ я знае. „Махай се, махай се само от очите ми! Господ да те съди!“ думаше сиромашът Тентетников и тутакси подир това виждаше как болната, щом излезеше от портата, се счепкваше със съседката за някоя ряпа и тъй й намляваше хълбоците, както никой здрав мъжик.

Той намисли да опита и отвори някакво училище за тях, ала от това излезе такава глупост, щото той обори глава; по-добре беше да не е помислювал! Какво училище! Никой нямаше и време: още от десетгодишна възраст момчето биваше помагач във всички работи там се и възпитаваше... В съдийските дела и разследвания всички юридически тънкости, които бе слушал от професорите-философи, излязоха за нищо негодни. И едната страна лъже, и другата лъже, и само дяволът моя да ги разбере! И той видя, че простото познаване на човека е по-потребно от тънкостите на юридическите и философски книги; той видя, че нему не достига нещо, а какво именно не му достига – господ знае. И се случи онова, което се случва много често: нито мъжикът разбра господаря, нито господарят – мъжика: и мъжикът се показва откъм лошата си страна, и господарят откъм лошата страна. И усърдието на помешчика – [охладня]. Във време на полските работи той присъствуваше без внимание. Коси ли тихо звънтяха в ливади, сено ли пластиха в купи, снопи ли трупаха на кладни, наблизе ли се вършеше някоя селска работа – очите му гледаха далече; далечно ли се вършеше работата – очите му търсеха по-близки предмети или гледаха настрани някакъв завой на реката, по бреговете на която крачеше червеноклонест, червенокрак рибар, разбира се – птица, а не човек. Те гледаха любопитно как [тоя рибар], като уловеше край брега някоя риба, я държеше напреко в клъвката и си, сякаш мислеше дали да я глътне, или да не я глътне, загледан в същото време втренчено надолу по реката, дето татък, далече, се белееше друг рибар, още неуловил риба, но впил поглед в оня рибар, който бе вече уловил. Или пък със съвсем зажумели очи и с дигната нагоре, към небесните пространства, глава, той дълго се упойваше от аромата на нивите и се захласваше в плановете на въздушното певческо население, когато то от всякъде, от небето и от земята, се съединяваше в един съзвучен хор, без да си пречат един на друг. В ръжта пъдпъдък се обажда, в тревата крескач крещи [над него], прехвърквайки, конопарчета мъркат и хвърчат, бекасин, дигнат във въздуха, блее, чучулига, изчезвайки в светлината, чурулика и като звук на тръби се раздава къркането на жерави, които нареждат в триъгълници своите върволици високо в небесата. Кънти, превърната в звуци, цялата околност... Творецо! Колко е още

прекрасен своят свят в самотен кът, в село, далеч от противните широки друмища и градове! Но и това почна да му омръзва. Скоро той съвсем престана да ходи по нивите, заседна в стаите си, отказа се да приема дори управителя на доклад.

Случваше се по-рано някой от съседите да наmine у него – или хусар-поручик в оставка, цял опушен от тютюн, или пък недоучил се студент с крайни убеждения, набрал мъдрост от съвременни брошури и вестници. Ала и това почна да му омръзва. Разговорите им взеха да му изглеждат някак повърхностни, европейски, свободната обноска с потупване по коляно, а също низкопоклонничеството и волността взеха да му се виждат безцеремонни и прекалено откровени. Той реши да прекъсне познанствата си с всички и извърши това дори доста рязко. Именно когато най-приятният във всички повърхностни разговори представител на изчезващите вече днес полковници-брандери и заедно с това водач на зараждащия се нов начин на мислене – Варвар Николаевич Вишнепокромов – дойде у него с намерение да се наговори до насита, като зачекне и политиката, и философията, и науката, и литературата, и морала, и дори състоянието на финансите в Англия, той прати да му кажат, че го няма в къщи и в същото време има непредпазливостта да се покаже на прозореца. Гостът и домакинът срещнаха погледите си. Единият, разбира се, измърмори през зъби „говедо!“, другият също му изпрати ядосан нещо като „свиня“. С това се свършиха отношенията му. Оттогава никой вече не наминаваше у него.

Той беше доволен от това и се залови да обмисля голямото си съчинение за Русия. Как обмисляше това съчинение, читателят вече видя. Установи се един странен безреден ред. Не може да се каже обаче, че нямаше минути, в които той като че се събуждаше от сън. Когато пощата му донасяше вестници и списания и в печата му попаднеше познато име на предишен другар, който вече напредва в някое видно поприще на държавна служба или принася според силите си дан на науките и на всемирното дело, тиха, скрита тъга изпълваше сърцето му и скръбна, безмълвно-тъжна, тиха жалба против собственото бездействие неволно се изтръгваше от него. Тогава неговият живот му се струваше противен и гаден. С необикновена сила възкръсваше пред него миналото школко време и изпъкваше веднага като жив Александър Петрович... Като град рухваха из очите му сълзи...

Какво значеха тези ридания? Дали болната душа изпиташе с тях скръбната тайна на своята болест, че не е успял да се създаде и закрепне почналият да се оформява в него издигнат вътрешен човек; че некален от младини в борба с несполуките, не е достигнал до високото състояние да се възвисява и заяква от преградите и пречките; че като се е разтопил подобно на нагрят метал, богатият му запас от велики усещания не е получил последно закаляване; че много рано е умрял за него необикновеният наставник и че сега в цял свят няма никого, който би бил в състояние да укрепи разклащаните от вечни колебания сили и изгубилата пъргавина слаба воля, който да викне на душата му с пробуден зов ободрителното слово „напред!“_, което русинът чака навсякъде, дето и да е, на което и да е стъпало, в което и да е съсловие, звание и поминък?

Де е она, който на език, роден на нашата руска душа, би могъл да ни викне това всемогъщо слово „напред!“_, който, знаейки всичките сили и свойства и цялата дълбочина на нашата природа, би могъл с едно магьосническо махване на ръка да ни насочи към висок живот? С какви сълзи, с каква любов би му заплатил благодарният русин! Но векове след векове се ният с позорна леност и безумна дейност на незрял юноша се пълни... и бог не праща човек, който може да го произнесе.

Едно обстоятелство насмалко не го събуди и не направи преврат в характера му. Случи се нещо подобно на любов. Но и тук работата свърши с нищо. В съседство с него на десетина версти от селото му живееше един генерал, който се отзоваваше, както вече видяхме, не много благосклонно за Тентетников. Генералът живееше като генерал, гостоприемствуваше, обичаше съседите да дохождат при него и да му изявяват своята почит, но сам не връщаше визитите, говореше пресипнало, четеше книги и имаше една дъщеря, същество невидено, чудно, Тя беше нещо живо, както е самият живот.

Името ѝ беше Улинка. Беше възпитана някак странно. Учи я англичанка-гувернантка, която не знаеше ни дума по руски. От майка бе лишена още в детинство. Бащата нямаше време. Но обичайки дъщеря си до безумие, той можеше само да я разглежи. Както у всяко дете, израсло на свобода, у нея всичко беше своенравно. Да бе видял човек, когато ненадеен гняв събираше изведнъж строги бръчки на прекрасното ѝ чело и

когато тя се препираше разпалено с баща си, би помислил, че тя е най-капризното създание. Но тя пламваше от гняв само когато чуваше за някоя несправедливост или за лоша постъпка с когото и да било. И никога не се гневеше и не спореше за своята личност, и не се оправдаваше. Гневът ѝ можеше да изчезне в една минута, щом видеше, че оня, срещу когото се е разгневила, е изпаднал в нещастие. При първа молба за милостиня от когото и да било тя беше готова да му хвърли цялата си кесия с всичко, що се съдържаше в нея, без да му мисли и смята много.

Имаше в нея нещо стремително. Когато тя приказваше, изглеждаше, че всичко у нея се стреми подир мисълта ѝ – изразът на лицето, изразът на разговора, движението на ръцете; дори гънките на роклята ѝ сякаш се стремяха в същата посока и струваше се на човека, че тя самата ей сега на ще хвъркне подир своите собствени думи. В нея нямаше нищо скрито. Пред никого не се боеше да изказва явно мислите си и никаква сила не можеше да я накара да мълчи, когато искаше да говори. Нейният чаровен, особен, присъщ само ней вървеж беше дотолкова безтрепетно свободен, щото неволно всичко ѝ правеше път. При нея недобрият човек някак се смущаваше и немееше; най-разпасаният и най-смелият в приказките не знаеше как да говори с нея и се забъркваше, а стеснителният можеше да се разприказва с нея както никога с никого в живота си и още от първите минути на разговори му се чинеше, че някога и някъде се е запознал с нея и че е виждал някъде същите тия черти, че това е било в дни на някакво незапомнено детство, в някаква родни къща, във весела вечер, при радостни игри на детска пружина; и дълго време след това му тежеше разумната възраст на човека.

Съвсем същото се случи с нея и с Тентетников. Неизразимо ново чувство бликна в душата му. За миг се озари отегчителният му живот.

Генералът приемаше изпърво Тентетников доста добре и радушно, но те не можах да се сближат. Разговорите им се свършваха с препирня и с някакво неприятно усещане и в двете страни, защото генералът не обичаше противоречията и възраженията; Тентетников от своя страна също беше честолюбив. Разбира се, заради дъщерята се прощаваха много неща на бащата и между тях владееше мир, докато дойдоха на гости на генерала роднините му графиня Болдирева и княгиня Юзкина, бивши фрейлини в предишния царски двор, които бяха запазили и досега някои връзки, поради което генералът малко подлизурствуваше пред тях. Още като дойдоха те, на Тентетников се стори, че генералът стана по-студен към него, не го забелязваше или се обръщаше като към предмет; казваше му някак пренебрежително: любезни, чувай, братче и дори ти. Това най-сетне го накара да избухне. Със свито сърце и стиснати зъби той има обаче присъствие на духа да каже с необикновено учтив и мек глас, макар че лицето му се покри с петна и цялата му вътрешност кипеше: „Благодаря, генерале, за разположението ви към мене. С думата ти вие ме каните да станем близки приятели, като ме задължавате и аз да ви говоря на ти. Но разликата в годините ни пречи да се обръщаме помежду си тъй фамилиарно.“ Генералът се смути. Като се опомни и подбра думите си, той почна да говори, макар и малко несвързано, че той бил казал думата ти не в тоя смисъл, че на един стар човек е позволено да каже понякога на младежа ти (за чина си той не спомена ни дума).

Разбира се, оттогава познанството им се прекъсна и любовта се свърши още в самото начало. Светликът, който за минута бе блеснал пред него, угасна и настъпилият след това здрач стана още по-мрачен. Всичко свърна към живота, който читателят видя в началото на тая глава – към лежане и бездействие. В къщата настана мръсота и безредие. Метлата по цял ден стоеше посред стаята заедно със сметта. Панталоните му се мяркаха дори в гостната. Върху елегантната маса пред канапето стояха окирливени презрамки като някакъв подарък за госта и дотолкова нищожен и сънен стана животът му, че не само къщните слуги престанаха да го уважават, но едва ли не го кълвяха и домашните кокошки. Като вземаше перото, по цели часове той драскаше безсмислено върху хартията кравайчета, къщички, колибки, талижки, тройки. Понякога, когато се унесеше съвсем, перото чертаеше от само себе си, без знанието на стопанина, мъничка главица с тънки черти, с бърз проникателен поглед и с възправен кичур коси и стопанинът зачуден виждаше как излизаше портретът на оная, чийто образ не би нарисувал никой живописец. И още по-тежко му ставаше, и повярвал, че на земята няма щастие, той ставаше още по-тъжен и примирен.

Такова беше душевното състояние на Андрей Иванович Тентетников в туй време,

когато той както обикновено беше седнал до прозореца да зяпа както друг път, но за свое учудване не чуваше ни Григорий, ни Перфилевна; в двора насреща ставаше някакво движение и шетня. Готвачът и жената, която мие дъските, припнаха да отворят портата. В портата се показаха коне, точно такива, каквито ги поставят или рисуват по триумфалните порти: една муцуна наляво, една муцуна надясно, една муцуна по средата. Над тях на капрата – колар и никой с широк сюртук, опасан с носна кърпа. Отзаде им един господин с фуражка и шинел, увит с пъстър шал. Когато колата изви пред парадния вход, разбра се, че тя беше чисто и просто една лека бричка с пружини. Един господин с извънредно прилична външност скочи пред вратата с бързината и ловкостта почти на военен човек.

Андрей Иванович се поизплаши. Той го взе за правителствен чиновник. Трябва да кажем, че на младини той бе забъркан в една неразумна работа. Двама философи-хусари, които се бяха налапали с всякакви брошури, заедно с един недовършил учебния курс естет, и още един изпаднал картоиграч бяха намислили да основат някакво филантропическо дружество под върховното началство на един стар шмекер и масон, също картоиграч, но много красноречив човек. Дружеството беше нагласено с широка цел – да достави трайно щастие на цялото човечество от бреговете на Темза до Камчатка. Потрябваха грамадни суми пари и от великодушните членове се събраха невероятни пожертвувания. Къде отиваше всичко туй – знаеше само върховният разпоредител. В това дружество Тентетников бе увлечен от двама свои приятели, които принадлежаха към класата на огорчените, инак добри хора, но които поради чести тостове в името на науката, просветата и бъдещите услуги на човечеството бяха станали формени пияници. Тентетников скоро се опомни и излезе от това общество. Но дружеството беше успяло вече да се забърка в някакви други работи, дори не съвсем прилични за дворяни, тъй че после се завързаха дела и с полицията... А поради това не е чудно, че и след като излезе и скъса всякакви отношения с тях, Тентетников все пак не можеше да стои спокоен: все нещо чоплеше съвестта му. И сега той гледаше с известен страх вратата, която се отваряше.

Страхът му обаче мина изведнъж, когато гостът го поздрави с невероятна похватност, запазвайки почтително положение на главата малко настрани, и с кратки, но точни думи му обясни, че той отдавна пътува из Русия, подбуждан и от нужда, и от любознателност; че нашата държава преизобилствува със забележителни неща, без да се говори за изобилието на поминъците и разнообразието на почвите; че се увлякъл от картинното местоположение на неговото село; че не би дръзнал да го безпокои с неуместното си отбиване у него при всичките хубости на местността, ако не бе му се случило във връзка с пролетните разливи и с лошите пътища ненадейна повреда на колата. Че при все това обаче дори и да не бе се случило нищо с бричката му, той не би се отказал от удоволствието да му засвидетелствува своето уважение.

Като свърши речта си, гостът по най-очарователен начин повлече напред крака си, който бе обут с контешки лачен чепик, закопчан със седефени копчета, и макар че беше пълничък, тутакси отскочи малко назад с лекостта на каучукова топка.

Успокоеният се Андрей Иванович заключи, че той трябва да е някой любознателен учен професор, който пътува из Русия, може би за да събира някакви растения или – може би изкопаеми предмети. Тутакси той изяви пълната си готовност да му бъде полезен във всичко; предложи му своите майстори, колари и ковачи; помоли го да се разположи като у дома си, настани го да седне в голямото волтеровско [кресло] и се приготви да слуша разказите му из областта на естествените науки. Гостът обаче засегна повече събития от своя вътрешен свят. Уподоби живота си на кораб посред морета, лашкан отвсякъде от вероломни ветрове; спомена, че е бил принуден да промени много длъжности, че е претърпял много за правдата, че дори самият му живот често пъти е бивал в опасност от страна на врагове и разказа много още други такива работи, които сочеха у него по-скоро практичен човек. В заключение на речта той се изсекна в бяла батистена кърпа тъй гръмовито, както Андрей Иванович не беше чувал досега. Понякога в оркестър се случва такава някоя негодна тръба, която, избръмчи, струва ти се, че е гракнала не в оркестъра, а в собственото ти ухо. Точно такъв звук се разнесе из събудените покои на задрямалата къща и веднага след това се усети благоухание от одеколон, пръснато невидимо със сръчно разтърсване на носната батистена кърпа.

Читателят може би вече се е досетил, че гостът не беше никой друг освен нашия

почтен, отдавна оставен от нас Павел Иванович Чичиков. Той беше малко поостарял: личеше, че това време е минало за него не без бури и тревоги. Изглеждаше, като че и самият му фрак бе поовехтял малко, и бричката, и коларят, и слугата, и конете, и такъмите сякаш се бяха поизтъркали и износили. Изглеждаше, като че дори и самите му финанси не бяха в завидно положение. Но изразът на лицето, приличието, обноските бяха останали същите. Дори някак по-приятен бе станал той в постъпките и обръщенията си и още по-сръчно премяташе крак връз крак, когато сядаше в креслото. Още по-голяма мекота имаше в изговора, предпазлива умереност в думите и изразите, по-голямо умение да се държи и по-голям такт във всичко. По-бели и по-чисти от сняг бяха яките и нагръдниците му и макар че сега идеше от път, нито една перушинка не се бе залепила на фрака му – просто човек можеше веднага да го повика на празничен обяд. Бузите и брадата му бяха обръснати тъй, че само слепец можеше да не се полюбува на приятната им изпъкналост и овалност.

Къщата веднага се преобрази. Едната ѝ половина, която дотогава прекарваше в слепота, със затворени капаци, веднага прогледна и се озари. Всичко почна да се поставя в осветените стаи и скоро всичко прие такъв вид: определената за спане стая вмести в себе си необходимите за нощен тоалет неща; определената за кабинет стая... но по-напред трябва да се каже, че тази стая имаше три маси: една писмена – пред канапето, друга за картоигране – между двата прозореца пред огледалото, третата – в ъгъла между вратата за спалнята и вратата на един необитаван салон с инвалидни мебели, който служеше сега като пруст и в който от година време никой не бе влизал. На масата в ъгъла сложиха извадените от куфара дрехи, а именно: панталони за фрак; панталони нови, панталони сиви, две кадифени жилетки и две атлазени и един сюртук. Всичко това бе сложено едно върху друго като пирамида и покрито отгоре с носна копринена кърпа. В другия ъгъл, между вратата и прозореца, се поставиха в една редица обущата: едни не съвсем нови, други съвсем нови, лакирани чепици и къщни чехли. Тях също срамежливо покриха с копринена носна кърпа, все едно, че ги нямаше там. На писмената маса тутакси наместиха в строг ред: ковчето, едно стъкло с одеколон, един календар и някакви два романа, и двата втори томове. Чистите бели дрехи се туриха в скрина, който се намираше в спалнята, а белите непрани дрехи бяха завързани в едно вързопче и мушнати под кревата. След като бе опразнен, куфарът също бе пхнат под кревата. Сабята, която пътуваше из пътищата, за да внушава страх на крадците, също бе донесена в спалнята и окачена на гвоздей, близо до кревата. Всичко доби изглед на чистота и необикновена спретнатост. Никъде ни хартийка, ни перце, ни шушка. Самият въздух някак се облагороди; в него се бе пръснала приятната миризма на здрав, свеж мъж, който често сменя долните си дрехи, ходи на баня и всяка неделя се изтрива с мокър сунгер. В антрето се опита да се настани временно миризмата на слугата Петрушка, но Петрушка скоро биде преместен в готварницата, както се и полагаше.

Първите дни Андрей Иванович се страхуваше за своята независимост, да не би някак гостът да го свърже, да го стесни с някаква промяна в начина на живот, да не се наруши редът на неговия ден, тъй сполучливо разпределен, но страховете му бяха напразни. Нашият Павел Иванович показва необикновено гъвкава способност да се приспособява към всичко. Той одобри философската бавност на домакина, като каза, че тя му обещава столетен живот. За самотата се изрази твърде сполучливо, а именно, че тя подхранва велики мисли у човека. Като погледна библиотеката и се отзова с похвала за книгите изобщо, забеляза, че те спасяват човека от празнота. Отрони малко думи, ала с тежест. В постъпките си се показва още по-на място. Овреме се явяваше, овреме излизаше, не затрудняваше домакина с разпитвания във време на неговата неприказливост, с удоволствие играеше шахмат с него, с удоволствие мълчеше. В туй време когато единият пускаше тютюнев дим във вид на къдрави облаци, другият, непущейки тютюн, измисляше съответни на това занятия: изваждаше например от джоба си сребърната си емфиена кутия с емйл и като я закрепяше между два пръста на лявата ръка, въртеше я бързо с един пръст на дясната, също както земната сфера се върти около оста си, или пък просто барабанеше по нея с пръст и си подсвиркуваше. Накъсо казано – той не пречеше на домакина. „За пръв път виждам човек, с когото може да се живее – казваше си Тентетников. – Изобщо това изкуство е рядко у нас. Между нас има доста хора, и умни, и образовани, и добри, но хора с постоянно равен характер, хора, с които човек може да прекара цял живот и да не се скара – не зная

дали у нас може да се намерят много такива хора. Ето първият човек, когото виждам.” Тъй се отзоваваше Тентетников за своя гост.

От своя страна, Чичиков много се радваше, че бе се поселил за малко време у такъв тих и кротък стопанин. Циганският живот му бе омръзнал. Да си отпочине човек поне за един месец в прекрасно село посред ниви и в началото на пролетта, беше полезно дори и в хемороидно отношение.

Трудно можеше да се намери по-добро кътче за почивка. Пролетта, дълго задържана от студовете изведнъж разцъфна във всичката си красота и навсякъде поникна живот. Вече се синееха горските поляни, а върху свежия изумруд на първата зеленина жълтееше радиката и мораво-розовата анемона навеждаше нежната си главичка. Роящи мухички и купчинки насекоми се появиха по блатата, подире им плъпнаха водни паяци да ги ловят, а по тях всякакви птици прелетяха отвсякъде в сухите тръстици. И всичко се събираше по-близо, за да се види едно друго. Изведнъж земята се насели, събудиха се горите, екнаха лъките. В село започнаха хора. Имаше шир за разходки. Каква ярка зеленина! Каква преснота във въздуха! Колко птичи крясък в градините! Рай, радост и ликуване на всичко! Селото пееше и кънтеше като на сватба.

Чичиков ходеше много. Навсякъде се откриваше простор за разходки и скитане. Той или отиваше да се разхожда по равните рудини на възвишенията с гледка към разстланите долу равнини, по които навсякъде още лъщяха големи езера от пролетното разливане и като острови тъмнееха над тях незашумени още гори; или пък се вдълбочаваше в гъстаците, в горските долове, дето бяха събрани гъсто дървета, отрупани с птичи гнезда (_1 нрзб_), грачещи гарвани, които с кръстосан летеж помрачаваха небето. По изсъхнали пътеки можеше да се отиде на пристанището, отдето тръгваха първите кораби, товарени с ечемик, грах и пшеница, а пусната воденица бучеше с оглушителния шум на буйната вода, която се разбиваше о нейните колела. [Той] ходеше да наблюдава първите пролетни работи, как прясната оран набраздява на черни ивици зеленината и сеячът, почуквайки с ръка закаченото на гърдите му сито, пръскаше с шепи равномерно семената, без да хвърля нито зрънце повече на тая или оная страна.

Чичиков обиколи навсякъде. Побъбра и поговори и с управителя, и с мужика, и с воденичаря. Узна всичко, всичко – кое как е, добре ли върви стопанството и по колко се продава житото, и колко уем им вземат пролет и есен за млене на брашно, и как викат всеки мужик, кой с кого е роднина, и де е купил кравите си, и с какво храни свинята си, с една дума – всичко. Узна и колко селяни са измрели; оказа се – малко. Като умен човек той веднага забеляза, че стопанството на Андрей Иванович върви незавидно: навсякъде опущения, нехайство, кражби, па и доста пиянство! И си думаше на ума: „Какво говедо наистина е тоя Тентетников! Такова имение и тъй да го запусне! Човек може да има от него до петдесет хиляди годишен доход.”

Много пъти във време на такива разходки му идеше на ум сам той да стане някога – т.е., разбира се, не сега, а после, когато си нареди главната работа и получи средства в ръцете си, – да стане сам мирен владетел на такова имение. При това, разбира се, той начаса си представяше и млада, крехка белолика женица от търговско или от друго богато съсловие, която да знае дори и музика. Представяше си и младо поколение, което трябваше да увековечи фамилията на Чичикови: палаво момче и хубавелка дъщеря или дори две момчета, две, дори и три момичета, за да знаят всички, че той наистина е живял и съществувал, а не е дошъл като някаква сянка или призрак на земята – пък и да не го е срам пред отечеството. Тогава той почваше да си мисли още дори, че не би било зле да има и някаква прибавка към чина: статски съветник например е чин почтен и за уважение... През време на разходка малко ли работи не хрумват на човека, които го отвличат от мъката на сегашната минута, човъркат, дразнят, размърдват въображението му и му става драго дори тогава, когато е уверен, че тия неща никога няма да се сбъднат! На слугите на Павел Иванович селото също се хареса. Те също, както и той, привикнаха да живеят в него. Петрушка много скоро се сближи с бюфетчика Григорий, макар отпърво да се държаха важно и нетърпимо надут един към друг. Петрушка пусна прах в очите на Григорий с това, че бил ходил на разни места. Григорий пък веднага го учуди с Петербург, дето Петрушка не беше ходил. Последният се опита да се поперчи пред него с далечината на ония места, в които е бивал, ала Григорий му назова такова място, каквото в никоя карта не можеше да се намери, и му начете трийсет хиляди и нещо версти, тъй че служителят

на Павел Иванович съвсем се смая, зяпна с уста и бе начаса взет на подбив от всички слуги. Работата обаче се свърши с най-тясно приятелство помежду им. Накрай село Лисият Пимен – чичо на всички селяни, държеше кръчма, която се казваше „Акулка“. В това заведение ги виждаха през всички часове на деня. Там те станаха свои хора или онова, което народът казва – кръчмарски кандила.

Селифан имаше друг вид съблазън. В село всяка вечер се пееха песни, виеха се и се кършеха пролетни хора. Снажни, стройни девойки, каквито сега мъчно могат се среща в големите села, го караха по цели часове да зяпа. Трудно бе да се каже коя е по-хубава: всички белогърдести, белогуши, всички ваклооки, у всички очите премрежени, вървежът им като на паун и плитки до пояс. Когато се уловеше с две ръце за техните бели ръце и бавно пристъпяше с тях в хорото или пък се приближаваше към тях като стена в реда на другите момци и гласовитите девойки, пристъпвайки също така като стена насреща им, засмени, пееха високо: „Боляри, покажете годеника!“ и наоколо тихо се смрачаваше, и екът на напева, който се чуваше далече зад реката, се връщаше назад, жаловит – той сам не знаеше тогава какво става с него. И после, насън и наяве, сутрин и в здрач, все му се мерзелееше, че в ръцете си държи две бели ръце и се движи в хорото.

И на Чичиковите коне се хареса новото жилище. И средният, и Заседателя, па и шареният намериха престояването у Тентетников за съвсем не отегчително, овесът отличен, а разположението в конюшните необикновено сгодно: за всеки кон отделно място, макар и само преградено, ала през преградата можеше да се виждат и другите коне, тъй че, ако скимнеше някому от тях, дори и на най-далечния, да зацвили ненадейно, можеше веднага да му се отговори със същото.

С една дума, всички се почувствуваха като у дома си. Колкото се отнася до оная работа, за която Павел Иванович обикаляше пространна Русия, т.е. до мъртвите души, по тоя въпрос той бе станал твърде предпазлив и деликатен дори и когато му се паднеше да има работа с пълни глупци. А Тентетников както и да е, но четеше книги, философствуваше, мъчеше се да си обясни причината за всичко – защо и за какво? „Не, по-добре да се опитам дали не може някак от друга страна.“ Тъй миеше той. Бъбрейки често с къшните слуги, между другото той узна от тях, че господарят им по-рано доста често е спохождал съседа-генерал, че генералът има дъщеря, че господарят уж бил склонен към госпожицата, пък и госпожицата също към господаря... ала после току отведнъж нещо не могли да се спогодят и се разделили. Пък и сам той забеляза, че Андрей Иванович постоянно рисува с молив и перо някакви главици, прилични една на друга.

Веднъж следобед, като въртеше, както и друг път, с пръст сребърната си емфиена кутия около нейната ос, той започна така:

– Вие, Андрей Иванович, си имате всичко, само едно не ви достига.

– Какво? – попита другият, като изпусна къдрав облак дим.

– Другарка в живота – каза Чичиков.

Андрей Иванович не отговори нищо. С това разговорът свърши.

Чичиков не се смути, избра друго време, вече преди вечеря, и приказвайки за туй, за онуй, току изведнъж каза:

– Наистина, Андрей Иванович, вие много добре ще направите да се ожените.

Ни думица не отговори Тентетников на загатването, сякаш самата реч за това му беше неприятна.

Чичиков не се смути. Трети път той избра време вече след вечеря и почна така:

– Ала все пак, както и да прехвърлям вашите обстоятелства, виждам, че ви е потребно да се ожените: ще изпаднете в ипохондрия.

Дали думите на Чичиков тоя път бяха тъй убедителни, или разположението на духа на Тентетников него ден бе особено настроено за откровеност, не знаа, но той въздъхна и каза, след като пусна нагоре дим от чибук:

– За всичко, Павел Иванович, трябва човек да се роди щастливец. – И му разказа всичко от игла до конец, цялата история на познанството му с генерала и скъсването.

Когато Чичиков чу от начало до край цялата работа и видя, че само зарад една дума ти е произлязла такава история, той се смая. Една минута гледа внимателно в очите на Тентетников, не знаейки какво да помисли за него: дали е толкова глупав, или е само глуповат и най-сетне:

– Андрей Иванович, моля ви се! – каза той, като го улови за двете ръце. – Какво оскърбление, какво оскърбително има в думата ти?

– В самата дума няма нищо оскърбително – каза Тентетников, – но в смисъла на думата, но в гласа, с който тя бе изказана, се съдържа оскърбление. Ти! – това значи: „Помни, че ти си нищожество; аз те приемам само защото няма друг по-добър, но щом дойде някоя си княгиня Юзякина, ти си знай мястото, стой при вратата.“ Ето какво значи това! – Като говореше туй, очите на тихия и кротък Андрей Иванович светнаха, в гласа му се долови раздражение на оскърбено чувство.

– Па дори и в тоя смисъл да е било, що от това? – рече Чичиков.

– Как! Нима вие искате [аз] да продължавам да ходя у него след такава постъпка?

– Че каква е тая постъпка? Това дори не е постъпка – каза хладнокръвно Чичиков.

– Как да не е постъпка? – попита учудено Тентетников.

– Това е генералска привичка, но не постъпка; те на всички казват ти. Пък и защо да не позволите това на един заслужил, почтен човек?...

– Това е друга работа – рече Тентетников. – Да беше някой старец, сиромас, не човек, който се големее, не генерал, щях да му позволя да ми казва ти и щях да приема това дори почтително.

„Той ще е съвсем глупав – каза на ума си Чичиков. – На парцалан щял да позволи, а на генерал не позволявал...“

– Добре! – каза той гласно. – Да речем, че той ви е оскърбил, но затова и вие сте му се отплатили: той вам и вие нему. Да се сърди човек, като занемаря личното си, собствено дело, това, извинете ме... Щом веднъж е избрана целта, трябва да се върви смело, направо. Няма какво да се гледа, че човек плюел! Човек винаги плюе: той си е така създаден. Пък и в целия свят вие сега не ще намерите някой да не плюе.

„Чуден човек е тоя Чичиков!“ – помисли си учуден Тентетников, съвсем озадачен от тия думи.

„Какъв чудак е тоя Тентетников!“ – мислеше си пък Чичиков.

– Андрей Иванович, ще говоря с вас като брат с брат. Вие сте човек неопитен. Позволете ми да поправам тая работа. Ще отида при негово превъзходителство и ще му обясня, че от ваша страна това е станало поради недоразумение, поради младостта ви и непознаване хората в света.

– Нямам намерение да се подмазвам пред него! – каза Тентетников обиден. – Пък и вас не мога да упълномоща за това.

– Не съм способен да се подмазвам – каза Чичиков, като се обиди и той. – Като човек мога да се провиня в друг грях, но да се подмазвам – никога... Извинете, Андрей Иванович, ала за моето добро желание аз не очаквах, че ще вземете думите ми в такъв обиден смисъл. – Всичко това бе казано с чувство на достойнство.

– Виновен съм, простете ме! – каза бързо трогнатият Тентетников, като хвана двете му ръце. – Не съм мислил да ви оскърбявам. Кълна ви се, вашето съчувствие ми е скъпо! Но да оставим тоя разговор. Да не говорим никога вече за това!

– В такъв случай аз все пак ще отида у генерала.

– Защо? – попита Тентетников, като го гледаше с недоумение в очите.

– Да му засвидетелствувам почитта си.

„Чуден човек е тоя Чичиков!“ – си помисли Тентетников.

„Чуден човек е тоя Тентетников!“ – си помисли Чичиков.

– Още утре, Андрей Иванович, към десет часа преди обяд ще отида у него.

Според мене колкото по-скоро засвидетелствувам почитта си на тоя човек, толкова по-добре. Но понеже бричката ми не е още в ред, позволете да взема вашата каляска.

– Моля, каква е тая молба? Вие сте пълен господар: и екипажът, и всичко е на ваше разположение.

След тоя разговор те си пожелаха лека нощ и отидоха да спят, като все пак поразмислиха за взаимните си странности.

Чудно нещо обаче! На другия ден, когато докараха на Чичиков конете и той скочи в каляската с пъргавината почти на военен човек, облечен в нов фрак, бяла вратовръзка и жилетка, и полетя да засвидетелствува почитта си на генерала, Тентетников бе обхванат от такова вълнение, каквото отдавна не бе изпитвал. Целият

ръждясал и задрямал ход на мислите му стана дейно-безпокоен. Нервен смут раздвижи всичките чувства на тоя дембелин, който досега бе потънал в безгрижна ленивост. Той ту седнаше на канапето, ту отиваше при прозореца, ту се залавяше да чете, ту искаше да мисли – безуспешно искане! – мисълта не влизаше в главата му. Ту се опитваше да не мисли за нищо – безуспешно опитване! – откъслеци от нещо, което приличаше на мисли, краища и опашчици от мисли се въвираха и отвсякъде се лепяха в главата му. „Чудно състояние!“ – рече той и се приближи до прозореца да гледа пътя, който прорязваше дъбравата, в края на която още димеше неуспелият да се улегне прах. Но нека оставим Тентетников и да тръгнем подир Чичиков.

ГЛАВА II

Добрите коне за половин час и нещо отнесоха Чичиков през пространството от десет версти: първом през дъбрава, после между ниви, започнали да се зеленееят сред прясна оран, после по хълмист склон, отдето всяка минута се откриваха изгледи в далечината; после една широка алея от липи, които бяха започнали да се развиват, го закара тъкмо сред село. Тука липовата алея изви надясно и като се обърна на улица от яйцевидни [?] тополи, оградени отдолу с плетени кошове, опря в голяма желязна порта, през която гледаше къдраво-резбен фронтон на генералската къща, подпрян на осем коринтски колони. Навсякъде миришеше на маслена боя, която обновяваше всичко и не позволяваше нищо да се състари. По чистота дворът приличаше на паркет. Чичиков скочи почтително, каза да обадят на генерала и бе въведен право при него в кабинета му. Генералът го порази с величествената си външност. Той беше в атлазен памуклиен халат с великолепен пурпурен цвят. Открит поглед, лице мъжествено, прошарени мустаци и големи бакенбарди, тил, остриган ниско, врат дебел, дето се вика на три етажа или на три дипли, с дълбока рязка напреко, с една дума – това беше един от ония картинни генерали, с които бе тъй богата знаменитата 12-та година. Генерал Бетрищев, както и мнозина от нас, притежаваше покрай многото достойнства и куп недостатъци. И едните, и другите, както обикновено бива у русите, бяха нахвърляни у него в някакво картинно безредие. В решителни минути – великодушие, храброст, безгранична щедрост, ум във всичко и примесени към това – капризи, честолюбие, самолюбие и ония дребни лични свойства, без които не може ни един русин, когато стои без работа. Той не обичаше всички, които го бяха изпреварили по служба, и се изказваше за тях остро, с ядовити епиграми. Най-много си патеше един негов предишен колега, когото той считаше по-долен от себе си и по ум, и по способност, който обаче го бе изпреварил и бе вече генерал-губернатор на две губернии и като че нарочно на ония губернии, в които се намираха именията на Бетрищев; тъй че той бе попаднал като че в зависимост от него. За отмъщение той го хулеше при всеки случай, злословеше за всяко негово разпореждане и виждаше във всичките му мероприятия и действия връх на неразумност. У него всичко беше някак странно, като започнеш от просветата, на която той беше поборник и ревнител, обичаше също да знае онова, което другите не знаят, и не обичаше хора, които знаят нещо повече от него. С една дума, той обичаше да се поперчи с ум. Получил възпитание от възпитател получужденец, той искаше в същото време да играе роля на руски господар. И не е чудно, че с такава неравност в характера, с такива големи, ярки противоположности той неминуемо трябваше да срещне много неприятности по служба, поради което бе принуден да излезе в оставка, обвинявайки във всичко никаква враждебна нему партия, без да има великодушието да обвини в нещо сам себе си. В оставка той запази същата си картинна величава външност. Със сюртук ли, с фрак ли, или с халат – той беше все същият. От гласа до най-малкия жест всичко в него беше властно, повелително, с което внушаваше на долните чиновци ако не уважение, то поне стеснение.

Чичиков почувствува и едното, и другото: и уважение, и стеснение. Като наклони почтително глава настрани и като разпери във въздуха ръце, сякаш се готвеше да дигне с тях табла с чаши, той изумително пъргаво наведе целия си корпус и каза: „Счетох за свой дълг да се представя на ваше превъзходителство. Хранейки почит към доблестните мъже, които спасяваха отечеството на бранното поле, сметнах за свой дълг да се представя лично на ваше превъзходителство.“

На генерала, както личеше, не му беше неприятен тоя подход. Той направи едно

твърде благосклонно движение с глава и каза:

– Много ми е драго да се запозная. Моля, седнете. Вие де сте служил?

– Попрището на моята служба – каза Чичиков, като седна на едно кресло не по средата, а накриво и улови с ръка ръчката на креслото – почна в съдебната палата, ваше превъзходителство. По-нататъшното течение на моята служба извърших по разни места: служих и в губернияския съд, и в строителна комисия, и в митница. Моят живот може да се оприличи на кораб сред вълни, ваше превъзходителство. С търпение, може да се каже, съм повит и съм бил, тъй да се каже, самичък олицетворено търпение... А пък каквото съм претеглил от врагове, които са посягали дори на живота ми, то това нито с думи, нито с боя, нито самата, тъй да река, четка не може го предаде, така че на преклонни години търся само кътче дето да прекарам останалите си дни. Спрях засега у един близък съсед на ваше превъзходителство...

– У кого?

– У Тентетников, ваше превъзходителство.

Генералът се намръщи.

– Той, ваше превъзходителство, се разкайва много, че не е оказал потребното уважение...

– Към какво?

– Към заслугите на ваше превъзходителство. Не намира думи... Казва: „Да бих само могъл с нещо... защото наистина, казва, аз умея да ценя мъжете, които са спасявали отечеството, казва.“

– Моля, какво си мисли той? Че аз не се сърдя – каза омекналият генерал. – В душата си аз искрено го обикнах и съм уверен, че с време той ще бъде много полезен човек.

– Съвсем вярно благоволихте да се изразите, ваше превъзходителство: наистина много полезен човек; може да побеждава и с дар-слово, па борава и с перото.

– Но пише май глупости, някакви стихчета, а?

– Не, ваше превъзходителство, не глупости... А нещо сериозно... Той пише... история, ваше превъзходителство.

– История ли? Каква история?

– История... – Тук Чичиков спря и дали за това, че пред него стоеше генерал, или просто за да придаде по-голяма важност на предмета, додаде: – История за генералите, ваше превъзходителство.

– Как за генералите? За какви генерали?

– Изобщо за генералите, ваше превъзходителство, за всички. Тоест, собствено казано, за отечествените генерали.

Чичиков съвсем се забърка и се смути, малко остана да плюне и сам мислено си каза: „Боже, какви глупости дрънкам!“

– Извинете, но аз твърде не разбирам... Като какво ще бъде това: история на някоя епоха ли, или отделни биографии? И при туй на всички ли, или само на участвувалите в 12-а година?

– Тъкмо тъй, ваше превъзходителство, на участвувалите в 12-а година! – Като каза това, той си рече на ума: „Ако щеш убий ме, нищо не разбирам!“

– Че защо не дойде при мене? Аз бих могъл да му събера много любопитен материал.

– Стеснява се, ваше превъзходителство.

– Празна работа! Зарад някаква си нищо и никаква дума... Че аз съвсем не съм такъв човек. Аз съм готов, ако обичате, и сам да отида при него.

– Той не ще допусне това, той сам ще дойде при вас – каза Чичиков, оправи се и се ободри съвсем, па си помисли: „Чудно нещо! Колко на място дойдоха генералите, а пък езикът ми го изтърси от глупост.“

В кабинета се чу шумолене. Капакът на един орехов шкаф с резба се отвори от само себе си и на отворилата се обратна половина се показва, хванала с ръка медната ръчка на ключалката, една жива фигурка. Ако в тъмната стая неочаквано изпъкнеше прозрачна картина, осветена силно отзад с лампи, и тя дори нямаше да го поразит толкова с ненадейността на своето появяване, колкото тази фигурка, която се бе появила, сякаш за да освети стаята. Заедно с нея като че се промъкна слънчев лъч и навъсенният генералски кабинет сякаш се засмя... В първия миг Чичиков не можеше да си даде сметка какво именно стоеше пред него. Мъчно можеше да се каже каква земя я бе

родила. Такова чисто, благородно очертание на лицето не можеше да се намери никъде освен може би само у старинните камеи*. Права и лека като стрела, тя изглеждаше по-висока от всички. Ала това беше измама. Тя съвсем не беше висока. Това произлизаше [от] необикновено хармоничното съотношение между частите на цялото ѝ тяло. Роклята ѝ стоеше така, щото човек би казал, че най-добри шивачки са се съвещавали помежду си как да я нагиздят по-добре. Ала и това беше измама. [Тя] сякаш беше облечена от само себе си: на две-три места иглата бе сложила криво-ляво неизгъван къс от еднотонна материя и той се бе събрал и разположил около нея в такива набори и гънки, че ако човек ги пренесеше заедно с нея на картина, всички госпожици, облечени по модата, щяха да изглеждат пред нея като пъструшки, накичени с всякакви късчета от битпазар. И ако тя беше изобразена заедно с всички тези дипли на прилепналата ѝ рокля върху мрамор, биха нарекли копието гениално.

[* _Камея_ – гравирани скъпоценни камъци с изпъкнало художествено изображение.]

– Рекомандувам ви моята галерия! – рече генералът, като се обърна към Чичиков. – Ала аз и досега не зная вашата фамилия, името ви и бащиното ви.

– Трябва ли да се знае името на човек, който не е означавал себе си с доблести? – каза Чичиков скромно, като наклони глава настрана.

– Все пак обаче трябва да се знае...

– Павел Иванович, ваше превъзходителство – каза Чичиков, като се поклони със сръчността на военен човек и отскочи назад с лекотата на каучукова топка.

– Улинка! – рече генералът, като се обърна към дъщеря си. – Павел Иванович ей сега ми съобщи една преинтересна новина. Нашият съсед Тентетников съвсем не бил такъв глупав човек, както ние си мислехме. Той се бил занимавал с важна работа: с историята на генералите от 12-а година.

– Та кой е мислил, че е глупав човек? – продума тя бързо. – Освен може би Вишнепокромов, комуто ти вярваш, но който е празен и долен човек!

– Защо пък долен? Той е празничък, това е истина – каза генералът.

– Той е още подличък и гадничък, не само празничък. Който оскърява братята си и изгонва от къщи родната си сестра, той е гаден човек.

– Но това само се разправя.

– Такива работи няма да се приказват току-тъй. Не разбирам, татко, как ти, с такава добра душа, каквато имаш, и с такова рядко сърце можеш да приемаш един човек, който е далече от тебе, както небето от земята, за когото сам знаеш, че е лош.

– Ето, все така, виждате ли – каза генералът засмяно на Чичиков, – ето, все така спорим с нея. – И като се обърна към дъщеря си, продължи: – Душо моя! Не мога пък да го изпъдя!

– Защо трябва да го пъдиш? Но защо пък да му се проявява такова внимание? Защо го обичаш?

Тука Чичиков сметна за дълг да вмъкне от себе си дума.

– Всички искат да бъдат обичани, госпожице – каза Чичиков. – Какво да се прави? И добичето иска да го погальят, дори през оградата ще провре муцуната си за милувка. „На, погали ме!“

Генералът се засмя. „Именно, ще провре муцуната си: «Погали ме!»... Ха, ха, ха! У него не само муцуната му, ами цял е затънал и пак иска, дето се казва, насърчение... Ха, ха, ха, ха“. И снагата на генерала почна да се друса от смях. Раменете му, които бяха носили някога дебели еполети, се тресяха, сякаш и сега носеха дебели еполети.

Чичиков избухна също в междуметието на смеха, само че от почит към генерала той го пусна на буква „е“:

„Хе, хе, хе, хе, хе.“ И снагата му също се люлееше от смях, макар че раменете не се тресяха, защото не бяха носили дебели еполети.

– Ще окраде, ще ограби хазната, че отгоре на всичко, каналаята, и награда ще поиска. „Не може, каже, без насърчение, трудил съм се“... Ха, ха, ха, ха.

Болезнено чувство се изписа върху благородното, мило лице на момата. „Ах, татко! Не разбирам как можеш да се смееш! От тия безчестни постъпки мене ме обзема тъга и нищо повече. Когато виждам, че някои явно, пред очите на всички, вършат измама и хората не ги наказват с всеобщо презрение, не знам какво става с мене, ставам сърдита, дори лоша: мисля, мисля...“ И насмалко щеше сама да заплаче.

– Само, моля ти се, не се сърди на нас – рече генералът. – Ние съвсем не сме виновни за това. Нали? – каза той, като се обърна към Чичиков. – Целуни ме и си иди в стаята. Аз ей сега ще почна да се обличам за обяда. А ти – каза той, като погледна Чичиков в очите, – надявам се, ще останеш у мене да обяждаш?

– Ако само ваше превъзходителство...

– Без чинове, какви са тия приказки? Аз мога още, слава богу, да нахраня човека. Чорба има.

Като разпери сърчно двете си ръце във въздуха, Чичиков признателно и почтително направи с глава поклон надолу, тъй че за късо време всички предмети в стаята се скриха от погледа му и той можеше да види само носовете на собствените си чепици. След като постоя малко в това почтително положение и дигна пак главата си нагоре, той не видя вече Улинка. Тя бе изчезнала. На нейно място се бе появил един великан-камердинер с буйни мустаци и бакенбарди и със сребърен леген и кани в ръцете.

– Ти ще ми позволиш да се облека пред тебе, нали?

– Не само да се облечете, ами можете да извършите пред мене всичко, каквото, обича ваше превъзходителство.

Генералът съблече халата си с една ръка, засука ръкавите на богатирските си ръце и почна да се мие, пръскайки и пufтейки като патица. Вода и сапун хвърчаха на всички страни.

– Обичат, обират наистина, хората обичат насърчението – каза той, като изтриваше от всички страни шията си. – Погали го, погали го! Зер без насърчение няма и да краде! Ха, ха, ха!

Чичиков беше в неизразимо настроение. Изведнъж го налетя вдъхновение.

„Генералът е весел и добър човек – я да се опитам!“ – каза си той на ума и като видя, че камердинерът с легена излезе, извика:

– Ваше превъзходителство, понеже сте тъй добър към всички и внимателен, имам към вас една крайна молба.

– Каква?

Чичиков се озърна наоколо.

– Имам, ваше превъзходителство, един грохнал, престарял вуйчо, който притежава триста души селяни и две хиляди... и освен мен няма друг наследник. Поради старост той сам не може да управлява имението си, но и на мене не го отстъпва. И каква странна причина навежда! „Аз, каже, внука си не познавам, той може да е развейпрах. Нека ми докаже, че е надежден човек: нека спечели, каже, първом сам-самичък триста души, тогава ще му дам и моите триста души.“

– Че как, [той] значи, ще да е някой съвсем глупав? – попита генералът.

– Нека си бъде глупав, това е за него си. Но моето положение, ваше превъзходителство! Старецът се е свързал с някаква си икономка, а пък икономката има деца. Много ме е страх, че цялото имение ще отиде на тях.

Обезумял е твоят глупав вуйчо и нищо повече – рече генералът. – Само че аз не виждам с какво мога тука да ти помогна? – каза той, като гледаше учудено Чичиков.

– Аз ето какво съм намислил. Ако вие, ваше превъзходителство, ми продадете всички мъртви души от своето село в такъв вид, като да са живи, с продавателно, тогава ще мога да представя това продавателно на стареца и той ще ми даде наследството.

Сега генералът избухна с такъв смях, с какъвто надали някога се е смял човек. Както стоеше, тъй се тръшна той в едно кресло. Метна си главата назад и насмалко не се задави. Цялата къща се разтревожи. Изтърча камердинерът. Дъщеря му се притече изплашена.

– Татко, какво ти стана? – попита тя със страх, като го гледаше с недоумение в очите.

Ала генералът дълго не можа да издаде никакъв звук.

– Нищо, мила моя, не бой се. Върви си в стаята; ние ей сега ще дойдем да обяждаме. Бъди спокойна. Ха, ха, ха!

И като се задъхва на няколко пъти, генералският смях избухна с нова сила, носейки се от антрето до последната стая.

Чичиков беше в безпокойство.

– Вуйчото, вуйчото! Какъв нос ще му направиш! Ха, ха, ха! Вместо живи ще

получи мъртъвци! Ха, ха!

„Пак го прихванаха! Я го виж ти, какъв гъдел имал!“

– Ха, ха, ха! – продължаваше генералът. – Ама че магаре бил! Дошло му пък на ум такова искане: „Нека първом сам самичък от нищо спечели триста души, че тогава ще му дам триста души!“ Та той е цяло магаре!

– Магаре е, ваше превъзходителство.

– Ама и твоята хитрост – да почерпиш стареца с мъртви – бива си я! Ха, ха, ха! Какво не бих дал само да видя как ще му поднесеш продавателното за тях. Ами какъв е той? Как изглежда? Много ли е стар?

– На осемдесет години.

– Но се движи и е бодър, а? Той трябва да се държи още, защото при него нали живее икономка?

– Къде ще се държи! Като пясък се рони, ваше превъзходителство!

– Ама че глупак бил! Нали е глупак?

– Глупак е, ваше превъзходителство!

– Излиза ли вълн от къщата си? Ходи ли в обществото? Крепи ли се още на краката си?

– Крепи се, но с мъка.

– Ама че глупак! Ама здрав е все пак, нали? Има ли още зъби?

– Два зъба всичко, ваше превъзходителство.

– Ама че магаре бил! Ти, драги, не се сърди... Макар да ти е вуйчо, той е магаре.

– Магаре е, ваше превъзходителство, макар и да ми е роднина и ми е тежко да призная това, но какво да правя.

Чичиков лъжеше: съвсем не му беше тежко да признае, толкоз повече, че едва ли бе имал някога някакъв вуйчо.

– И тъй, ваше превъзходителство, ще ми...

Да ти дам мъртвите души ли? Че за тая измислица аз тебе ще ти ги дам със земята барабар, с жилището им! Вземи си цялото гробище! Ха, ха, ха, ха! Стариат, стариат! Ха, ха, ха, ха! Как ще бъде изигран вуйчо ти! Ха, ха, ха, ха!...

И генералският смях заехтя пак из генералските покои.*

[* По-нататък е пропуснато.]

ГЛАВА III

– Ако полковник Кошкарев е наистина луд, не е лошо – думаше си Чичиков, като се видя пак сред открити поля и пространства, когато всичко изчезна и остана само един небесен свод и два облака встрани.

– Ти, Селифане, разпита ли добре кой е пътят за полковник Кошкарев?

– Аз, Павел Иванович, както виждате, нямах време, зер все бях зает с бричката; но Петрушка разпитва кочияша.

– Ама че глупак! Казано ти е, на Петрушка няма какво да се облягаш, Петрушка е дръвник; Петрушка е глупав; Петрушка май и сега е пиан.

– Че туй не е кой знае каква философия! – рече Петрушка, като се обърна малко и гледаше накриво. – Нищо друго, освен да се спуснем от рида и да уловим през лъката.

– Ами ти освен бяла Рада нищо ли друго не си турил в устата? Хубавец си, голям хубавец! Няма що да се каже, ще учудиш с хубостта си Европа! – Като каза това, Чичиков поглади брадичката си и си помисли: „Каква разлика обаче между просветения гражданин и грубата лакейска физиономия!“

Каляската почна да се спуска от рида. Откриха се пак лъки и пространства, осеяни с трепетликови горички.

Потрепервайки леко на пъргавите пружини, удобният екипаж продължаваше предпазливо да се спуска по леката стръмнина и най-после се понесе през лъки, край воденици, затрополя тихо по мостовете и тръгна със слабо поклащане по неравната мека земя на ниските места. И нито една купчинка или буца не причиняваше натъртване на хълбоците. Удоволствие, а [не] каляска! В далечината се мяркаха пясъци. Покрай тях бързо профучаваха върбови храсти, тънки ели и сребристи тополи, чиито клонки

блъскаха седналите на капрата Селифан и Петрушка. Всеки миг те сваляха фуражката на последния. Строгийт служител скачаше от капрата, ругаеше глупавото дърво и стопанина, който го е посадил, но не искаше да привърже фуражката си или поне да я придържа с ръка, надявайки се, че това е за последен път и няма вече да се случи. Към споменатите дървета скоро се прибави брезата, а по-нататък и елата. Около корените гъстак; трева – синьо блатно цвете и жълто горско лале. Гората се стъмни и се канеше да се превърне в нощ. Но изведнъж отвсякъде между гранките и пъновете лъснаха пробляски светлина като светнали огледала. Дърветата почнаха да стават по-редки, проблясъците по-големи и ето пред тях лъсна езеро – водна равнина, четири версти широка. На отсрещния бряг на езерото бяха накацали дървените колиби на село. От водата се чуваха крясъци. Около двайсетина души, едни до пояс във водата, други до рамо и трети до гуша, теглеха към отсрещния бряг мрежа. Случило се бе нещо необикновено! Заедно с рибата се бе заплел някак в мрежата и един топчест човек, толкова висок, колкото и дебел, досъщ като диня или буре. Той беше в отчаяно положение и крещеше, колкото му глас държи: „Дебелако Денис, подай на Козма! Козма, вземи края от Денис! Не дърпай ти, Тома Големия! Иди нататък, дето е Тома Малкия! Дяволи недни! Ще скъсате мрежата!“ Динята, както се вижда, се боеше не за себе си, той не можеше да потъне поради пълнотата си и дори да би искал да се гмурне във водата, водата все пак би го издигала нагоре; пък ѝ да бяха седнали на гърба му още двама души, той все пак като упорита кратуна щеше да остане с тях над водата, като само попълква малко под тях и изпускайки из носа си мехури. Но той много се боеше да не се скъса мрежата и рибата да не избяга и затова освен другото няколко души – застанали на брега с опънати въжета – дърпаха и него.

– Трябва да е господарят, полковник Кошкарев – продума Селифан.

– Защо?

– Защото снагата му, благоволете да видите, е по-бяла, отколкото на другите, пък има и почтена пълнота като на господар.

Полека-лека изтеглиха заплетения в мрежата господар доста близо до брега. Като почувствува, че може да стигне дъното, той стъпи на краката си и в туй време зърна каляската, която минаваше през яза, и седящия в нея Чичиков.

– Обядвали ли сте? – извика господарят, като приближаваше с уловената риба към брега, цял омотан в мрежата, както лятно време дамска ръчичка в ажурена ръкавица, държейки едната си ръка над очите във вид на козирка за защита от слънцето, а другата по-ниско, подобно Венера Медицейска*, когато излиза от банята.

[* _Венера Медицейска_ – едно от скулптурните изображения на Венера, богиня на любовта и красотата в римската митология.]

– Не – отговори Чичиков, като приповдигна шапката си, и продължаваше да се покланя от бричката.

– Тогава благодарете богу! Тома Малкия, покажи есетрата. Остави мрежата, Тришка дебелако – извика [господарят]. – И помогни да извадят есетрата от коритото! Козма дебелако, върви да помагаш!

Двамата рибари приповдигнаха от коритото главата на някакво чудовище. „Видите ли какъв княз! Дошъл ни е от реката – крещеше валчестият господар. – Карайте в къщи! Кочияш, вземи по долния път през градината. Тичай, дебелако Тома Големия, да отваряш вратичката! Той ще ви придружи, а аз ей сега...“

Дългоногият бос Тома Големия, както си беше, по една риза, се затече пред каляската през цяло село, дето пред всяка къща бяха построени мрежи, сакове и кошове за риба: всички селяни бяха рибари; после отдръпна вратичката на една зеленчукова градина и през градините бричката излезе на мегдана, близо до селската черква. Оттатък черквата, малко по-далече, се виждаха покриви на постройки.

„Май чудатичък е този Кошкарев“ – мислеше си Чичиков.

– А ето и аз съм тук! – чу се глас от страни. Чичиков се обърна. Домакинът беше вече го настигнал с кола, облечен със зелен като трева памучен сюртук, с жълти панталони и шията без вратовръзка като купидон! Той беше седнал на страни във файтона и сам беше изпълнил цялата кола. Чичиков се накани уж да му каже нещо, но шишкавият домакин вече беше изчезнал. Файтонът му пак се показва на същото място, дето издърпваха рибата. Зачуха се пак гласове: „Тома Големия и Тома Малкия! Козма и Денис!“ Когато Чичиков наближи до портата на къщата, за голямо негово учудване шишкавият господин беше вече при вратата и го прие в прегръдките си. Как бе успял

той да прехвъркне тъй – бе непостижимо. Те се целунаха, по стар руски обичай, трикратно на кръст: домакинят беше човек от стария калъп.

– Нося ви много здраве от негово превъзходителство – каза Чичиков.

– От какво превъзходителство?

– От вашия роднина, от генерал Александър Дмитриевич.

– Кой е тоя Александър Дмитриевич?

– Генерал Бетришчев – отговори Чичиков малко учуден.

– Непознат – каза домакинят учуден.

Чичиков се учуди още повече.

– Че как тъй?... Надявам се поне че имам удоволствие да приказвам с полковник Кошкарев?

– Не, не се надявайте! Вие не сте дошъл у него, а у мене, Петър Петрович Петух! Петух Петър Петрович! – додаде домакинят.

Чичиков се вдърви.

– Каква е тази работа! – се обърна той към Селифан и Петрушка, които бяха зяпнали и опулили очи, единият седнал на капрата, а другият застанал до вратичката на каляската. – Каква е тази работа, глупаци? Не ви ли казах: за полковник Кошкарев... А пък това е Петър Петрович Петух...

– Момчетата са направили много добре! Вървете в готварницата: там ще ви дадат по чаша ракия – рече Петър Петрович Петух. – Разпрегнете конете и вървете тутакси в стаята на слугите.

– Мене ми е съвестно, такава неочаквана грешка... – рече Чичиков.

– Не е грешка. Вие по-напред опитайте какъв е обядът, па тогава ми кажете грешка ли е, или не. Моля, заповядайте – каза Петух, като улови Чичиков под ръка и го въведе във вътрешните стаи. От стаите изскочиха насреща им двама младежи с летни сюртуци тънки като върбови пръчки. Те бяха израсли цял аршин по-високо от баща си.

– Моите синове, гимназисти, дойдоха си за празниците... Николаша, остани ти с госта, а ти, Алексаша, ела с мене. – Като каза това, домакинят изчезна.

Чичиков се заприказва с Николаша. Николаша изглеждаше, че е бъдещ човек-отрепчица. Той веднага разказа на Чичиков, че нямало никаква полза да се учат в губернкската гимназия, че те с брата си искали да отидат в Петербург, защото в провинцията не струвало да се живее.

„Разбирам – помисли си Чичиков, – ще се свърши работата със сладкарниците и булевардите...”

– Ами как? – попита той гласно. – В какво състояние е имението на баща ви?

– Заложено – отговори на туй сам бащата, който пак се озова в гостната, – заложено.

„Лошо – помисли си Чичиков. – Така скоро няма да остане ни едно имение. Трябва да се бърза.”

– Напразно обаче – забеляза той във вид на съболезнование – сте побързали да го заложите.

– Не, нищо – отговори Петух. – Казват, имало сметка. Всички залагат: как тъй ще останеш назад от другите? При това все тука съм живял: чакай да се опитам да поживея малко и в Москва. На, и синовете също ме предумват, искат столична просвета.

„Глупак, глупак! – мислеше си Чичиков. – Ще пражоса всичко, па и децата си ще направи пражосници. А пък имението е добро. Като погледнеш – и на мужиците е добре, и тям не е лошо. А като се просветят там из разни ресторанти и театри, всичко ще отиде по дяволите. Що ли не си остане, зелникът му със зелник, в село!”

– А аз знам какво вие мислите – рече Петух.

– Какво? – попита Чичиков смутено.

– Вие мислите: „Глупак, глупак е тоя Петух. Покани ме на обяд, а обядът му и досега още не е готов.” Ще бъде готов, уважаеми. Докато остригана мома коси заплете и той ще втаса.

– Татко! Платон Михалич иде! – каза Алексаша, като гледаше в прозореца.

– Яхнал на дорест кон! – подзе Николаша, като се подаде от прозореца.

– Де е, де е? – завика Петух и отиде до прозореца.

– Кой е този Платон Михайлович? – попита Чичиков Алексаша.

– Наш съсед, Платон Михайлович Платонов, много добър човек, отличен човек –

отговори сам Петух.

През това време в стаята влезе самият Платонов, хубавеляк, левент, със светлоруса лъскава коса, която се виеше на къдрици. Едно куче-страшилище, на име Ярб, с раздрънкай меден гердан на шията и с голяма муцуна, влезе подир него.

– Обядвахте ли? – попита го домакинят.

– Обядвах.

– Че защо сте дошъл, да ми се смеете ли? Защо ми сте, като сте обядвал?

Гостът позасмяно каза:

– Ще ви утеша с това, че нищо не съм ял: нямам никакъв апетит.

– Пък да знаете каква риба уловихме! Какво есетрище ни падна! Какви караси, какви шарани!

– Човек дори се дразни, като ви слуша. Защо винаги сте тъй весел?

– Че защо пък да ми е тежко? Моля ви се! – рече домакинят.

– Как защо? Защото е отегчително.

– Малко ядете – това е причината. Я се опитайте хубавата да пообядвате. А пък и отегчението го измислиха напоследък; по-преди никой не го познаваше.

– Стига сте се хвалил! Тъй ли, пък вие никога не сте чувствували отегчение?

– Никога! Пък не знам, и време дори нямам за това. Събудя се сутрин – ето ти готвача, – трябва да се заръчва обяд, после чай, после с управителя, а после на риба, току-виж, и обядът дошъл. Следобяд не успяваш да похъркнеш – пак готвачът, трябва да се поръча вечеря; после дошъл готвачът – трябва да се заръча обяд за утре... Де има време за отегчение?

През цялото време на разговора Чичиков разглеждаше госта, който го учудваше с необикновената си хубост, със стройния си картинен ръст, с крехката си неизхабена младост, с девствената чистота на лицето си, което не бе загрозено нито с една прищица. Нито страст, нито скръб, нито дори нещо подобно на външение и безпокойство не бяха дръзнали да се докоснат до девственото му лице и да сложат върху му бръчка, ала заедно с това и не бяха го оживили. То си оставаше някак сънливо, макар че навремени ироническа усмивка го съживяваше.

– Аз също, ако ми позволите да се намеся – рече той, – не мога да разбера как тъй, при такава външност, каквато е вашата, човек може да почувствува отегчение. Разбира се, освен ако парите не стигат или ако враговете, които понякога са готови да посегнат дори на самия му живот...

– Повярвайте ми – прекъсна го хубавецът-гостенин, – че за разнообразие бих желал да имам понякога някаква тревога, някой поне да ме разсърди – и това го няма. Отегчително ми е и това си е.

– Значи, имението ви е с малко земя, с малко селяни?

– Съвсем не. Ние с брата си имаме около десет хиляди десетини и при тях повече от хиляда души селяни.

– Странно! Не разбирам. А може би недород, болести? Да не би мнозина от мъжки пол да ви са измрели?

– Напротив, всичко си е в най-добър ред и брат ми е отличен стопанин.

– И при това – да ви е отегчително? Не разбирам – забеляза Чичиков и сви рамене.

– Чакайте, ей сега ще пропъдим теготата – каза домакинят. – Тичай бърже, Алексаша, в готварницата и кажи на готвача по-скоро да ни изпрати банички. Ами де са лапнишаранът Емелян и хайдукът Антошка? Защо не донасят закуските?

Но вратата се отвори. Лапнишаранът Емелян и хайдукът Антошка се явиха, покриха масата, поставиха поднос с шест бутилки разноцветни настойки. Скоро около стъклата и подноса се нанизаха огърлица чинии с всякаква лакома стръв. Слугите се движеха пъргаво, постоянно донасяха нещо в захлупени чинии, през които се чуваше масло, което пращи. Лапнишаранът Емелян и хайдукът Антошка шътаха отлично. Тези прякори им бяха дадени само тъй – за насърчение. Господарят съвсем не обичаше да се кара, той беше добряк. Но русинът някак не може да мине без пиперлива дума. Тя му е потребна като чаша ракия за смилане на храната. Какво да се чини, такава си е натурата му: нищо блудкаво не обича.

След закуската дойде обядът. Тук добродушният стопанин стана истински разбойник. Щом забележеше у някого само едно късче, тутакси му слагаше друго, като думаше: „Без еш нито човек, нито птица може да живее на този свят.“ У когото имаше

две – тури му трето, говорейки: „Какво е това число две? Бог обича света троица.“ Изядеше ли гостът три – той му каже: „Де се е чуло и видяло талига с три колелета? Кой гради къща с три ъгъла?“ За четири той имаше също поговорка, за пет – пак. Чичиков изяде нещо около дванайсет резена и си мислеше: „Е, сега вече домакинът не ще има какво да каже.“ Надявай се! Домакинът, без да продума, изтърси му на чинията една част от гръбнака на теленце, печено на шиш, с бъбреците, и какво теленце!

– Две години съм го хранил с мляко – рече домакинът, – ходил съм подире му като подир син!

– Не мога – каза Чичиков.

– Вие първом го опитайте, па тогава кажете: не мога.

– Няма де да влезе, няма място.

– А бе то и в черквата нямало място, ама като влязъл градоначалникът, намерило се място. А пък било такава навалица, че яйце нямало де да падне. Вие само опитайте: това парче е като градоначалника.

Опита го Чичиков и наистина парчето беше нещо като градоначалника, намери му се място, а уж изглеждаше, че нищо не може да се помести.

„Е, как ще отиде в Петербург или Москва този човек? С такова гостоприемство за три години той ще изяде там всичко!“ Тоест той не знаеше, че това сега е усъвършенствувано: и без гостоприемство човек може да пропилее всичко не за три години, ами за три месеца.

Стопанинът току наливаше и наливаше: което гостите не допиваха, той го даваше на Алексаша и Николаша да го допиват и те мяха чашка след чашка: още отсега се виждаше, когато отидат в столицата, на каква област от човешките познания ще обърнат те внимание. С гостите пък стана друго: те едвам, с мъка се извлякоха на балкона и с мъка насядаха в кресла. Стопанинът, както седна в своето четириместно някакво кресло, тъй си заспа веднага. Угоената му собственост се обърна на ковашки мях и през отворената уста и носовите душници почна да издава такива звуци, каквито рядко дохождат на ума и на нов съчинител: и барабан, и флейта, и някакво покъсано бучене, същински кучешки лай.

– Ама че я засвири! – рече Платонов.

Чичиков се изсмя.

– Разумява се, като ядеш тъй, отде ще ти дойде тегота! По-скоро ще ти дойде сън, нали?

– Да. Обаче аз – вие ме извинете – не мога да разбера как тъй може човек да чувства тегота. Против теготата има толкова много средства.

– Какви?

– Че малко ли са за млад човек? Да танцува, да свири на инструмент... а ако не – да се ожени.

– За кого?

– Зер няма наоколо ви хубави и богати моми?

– Няма.

– Потърсете тогава в други места, поразходете се. – И богата мисъл веднага блесна в ума на Чичиков. – Ами ето едно прекрасно средство! – каза той, загледан в очите на Платонов.

– Какво?

– Пътуването.

Къде да пътувам?

– Че ако сте свободен, хайде да тръгнем заедно – каза Чичиков и си помисли вътрешно, гледайки Платонов: „Много хубаво ще бъде това. Тогава ще можем да делим разносните наполовина, а поправката на колата изцяло да оставя на негова сметка.“

– Ами вие закъде пътувате?

– Засега пътувам не толкова по своя работа, колкото по чужда. Генерал Бетрищев, мой близък приятел и, може да се каже, благодетел, ме помоли да навестя роднините му... Разбира се, роднините са си роднини, но отчасти, тъй да се рече, и за мой интерес: защото да види човек свят, кръговръщението на хората – кой каквото ще и да каже, ама това е жива книга, втора наука. – И като каза това, Чичиков взе да размисля така: „Наистина ще бъде хубаво. Може дори и всичките разноси да се прехвърлят на негова сметка, дори и да се возим на негови коне, а моите да се поохранят у него в село“.

„Пък защо ли да не се поразходя? – мислеше си в туй време Платонов. – У дома нямам никаква работа, стопанството и без туй е в ръцете на брат ми; ще рече, никакво разстройство. Защо наистина да не се проветря?“

– Ами съгласен ли сте – каза той гласно – да погостувате у брат ми един-два дена? Инак зер няма да ме пусне.

– С голямо удоволствие, дори и три.

– Е тогава дайте си ръката! Дохождам! – каза оживено Платонов.

Те се хванаха за ръце.

– Да вървим!

– Къде, къде? – извика домакинът, като се събуди и опули очи. – Не, господинчета! Поръчано е да бъдат снети колелата на каляската, а вашият жребец, Платон Михайлич, е пратен на паша на петнайсет версти далече оттука. Не, днес вие ще пренощувате у мене, па утре, след ранен обяд, вървете си поживо-поздраво.

Какво да правят с Петух? Трябваше да останат. Затова пък бяха възнаградени с чудна пролетна вечер. Стопанинът нареди разходка по реката. Дванадесет гребци с двадесет и четири весла ги понесоха с песни по гладката повърхнина на огледалното езеро. От езерото влязоха в реката, безпределна, с полегати брегове от двете страни, като се промъкваха постоянно под протегнати напреко през реката въжа за риболов. Нито една струйка не вълнуваше водата: само гледки безмълвно се низеха пред тях една след друга и горичка след горичка радваха погледите с живописно разхвърляните си дървета. Гребците дърпаха отведнъж двадесет и четири весла, вдигаха ги едновременно нагоре и ладията като от само себе си, като лека птица се носеше по неподвижната огледална повърхнина. Момъкът-запевач, широкоплещест юначага, третият от кормилото, започваше с чист, звънлив глас и извиваше сякаш из славеево гърло началния напев на песента; петима подземаха, шестима я издигаха и се разливаха тя, безпределна като самата Русия. И Петух, възбуден, пригласяше и извишаваше, дето не достигаше сила на хора, и дори сам Чичиков чувствуваше, че е русин. Само един Платонов си мислеше: „Какво ли е хубавото на тази тъжна песен? Навява на душата още по-голяма тъга“

Когато се връщаха, вече бе мръкнало. В здрача веслата удряха по водата, която вече не отразяваше, небето. Те доближиха в тъмно брега, по който бяха накладени огньовете; рибари варяха на пиростия чорба от живи, мятащи се още риби. Всичко вече се бе прибрало по къщите. Селските говеда и птиците отдавна бяха прибрани и прахът от тях се бе улегнал, а говедарите стояха при портата и чакаха да им донесат гърне мляко и да ги поканят на рибена чорба. В дрезгавината се чуваше тих глъч от хора, кучешки лай, който долиташе отнякъде, от чужди села. Месецът изгряваше и потъмнелите околности почваха да се осветяват и всичко се озари. Чудни картини! Но нямаше кой да им се любува. Николаша и Алексаша, наместо да литнат в това време край тях на два лихи коня да се надпреварват, мислеха за Москва, за сладкарниците, за театрите, за които им бе разказал един дошъл от столицата кадет; баща им мислеше как да нахрани по-добре гостите; Платонов се прозяваше. От всички най-жив излезе Чичиков. „Ех, наистина! Ще се снабдя и аз един ден със селце.“ И взеха да му се мяркат и женица, и чичончета.

А на вечерята пак преядоха. Когато Павел Иванович влезе в отредената му за спане стая и лягайки си в кревата, попипа кореми си: „Тъпан! – каза той. – Никакъв градоначалник вече не може влезна.“ А как се бе случило, че отвъд стената беше кабинетът на домакина. Стената бе тънка и всичко, каквото се приказваше там, се чуваше. Домакинът поръчваше на готвача за следния ден, уж като ранна закуска, един истински обяд – как го заръчваше! Би се отворил апетит и на мъртвеца.

– А че кулебяката* направи на четири ъгъла – говореше той, като мляскаше и поемаше дъх. – В един ъгъл тури ми ти мене хрилете на есетрата и гръбначните хрущали, в друг гречнева каша и гъбички с лучец, па и рибе мляко, а че и мозък, а че и каквото знаеш там такова... туй-онуй, което още трябва... А че от едната страна, разбираш, тя да се позачерви мъничко, а от другата я остави по-леко. А пък отдолу... поизпечи я тъй, че цялата да всмуче маслото, да го попие тъй, че цялата, знаеш, ей тъй да може туйнака – не да се рони, ами да се топи в устата като някакъв сняг, тъй че да не усетиш. – Като говореше туй, Петух мляскаше и цъкаше с уста.

[* Кулебяка – баница със зеле, риба, гъби и пр. – Б.пр.]

„Дявол да го вземе! Няма да ме остави да спя“ – мислеше си Чичиков и се зави

презглава да не чува нищо. Ала и през одеялото се чуваше:

– А пък покрай есетрата натурей цвекло на звездички, па и каймачец, и печурчици, па и още, знаеш, репички, моркови, бобец, па и още нещо такова, знаеш, туй-онуй, да има гарнитура, гарнитура всякаква повечко. А пък в свинските шерденчета тури ледец, да бухнат хубавичко.

Много още ястия заръча Петух. Току се чуваше: – А че поизпържи го, а че поизпечи го, а че остави го да се изпоти хубавичко! – Чичиков заспа на някакъв пуяк.

На другия ден гостите преядоха толкова, щото Платонов не можеше вече да язди кон. Жребца изпратиха с Петуховия коняр. Те седнаха в каляската. Муцу nestото куче тръгна лениво подир колата: и то беше преяло.

– Е, това вече е прекалено – каза Чичиков, като излязоха от двора.

„Но не чувствува тегота, ето кое е досадното!“ – (помисли) Платонов.

„Да бих имал като тебе седемдесет хиляди доход в годината – помисли си Чичиков, – не бих [допуснал] отегчението и да се мерне пред очите ми. Ето предприемача Муразов – лесно се казва – десет милиона... Ама че богатство!“

– Бихте ли се отбил у нас? Искане ми се да си взема сбогом от сестра си и от зетя си.

– С голямо удоволствие – каза Чичиков.

– Ако се занимавате със стопанство – рече Платонов, – ще ви бъде интересно да се запознаете. Не можете намери по-добър стопанин. В десет години издигна имението си [дотам], че вместо трийсет, сега получава двеста хиляди.

– Ах, че той е, разбира се, предпочетен човек! Много интересно ще ми бъде да се запозная с такъв човек. Разбира се! Та това е... Ами как се казва?

– Костанжогло.

– Ами неговото име и на баща му? Позволете да узная.

– Константин Федорович.

– Константин Федорович Костанжогло. Много интересно ще ми бъде да се запозная с него. Поучително е да се види такъв човек.

Платонов взе грижата да ръководи Селифан, което беше необходимо, защото Селифан едва се държеше на капрата. Петрушка на два пъти, както стоеше, тупна от каляската долу, тъй че стана нужда най-сетне да го привържат с въже за капрата. „Ама че говедо!“ – само повтаряше Чичиков.

– На, погледнете, почва неговата земя – каза Платонов, – съвсем друга гледка.

И наистина през цялото поле бе посадена гора – прави като стрели дървета, по-нататък друга, по-висока, също млада гора, зад нея стара гора; и все една от друга по-високи. После пак ивица поле, покрито с гъста гора, и пак по същия начин млада гора, и пак стара. И три пъти минаха през гора като през порти на стена. „Туй всичко е израсло за някакви осем или десет години, което у други и за дваисет [не би израсло].“

– Как е направил това?

– Попитайте го. Той е такъв агроном – у него нищо не е току-тъй. Остави, че познава добре почвата, той знае и какво съседство е потребно при сеитбата, до какъв вид жито какви дървета да стоят. Всяко нещо у него изпълнява наведнъж по три-четири длъжности. Гората освен че му е потребна за дървен материал, но му е нужна още да държи на нивите в еди-кое си място еди-каква си влага, да достави еди-колко си листен тор, да даде еди-каква си сянка. Когато настава суша наоколо, у него няма суша. Когато наоколо има недород, у него няма недород. Жално е, че аз самичък малко разбирам от тия неща, та не мога да ви разправам, ала у него има такива работи... Наричат го магьосник.

„Наистина той бил за чудо човек – си помисли Чичиков. – И много жално е, че този млад човек е повърхностен и не умее да разправи.“

Най-сетне селото се показва. Като някакъв град изглеждаше то с множеството къщи на три хълма, увенчани с три черкви; то навсякъде бе осеяно с исполински купи и кладни. „Да – рече на ума си Чичиков, – личи си, че тук живее стопанин-богаташ.“ Къщите здрави; улиците шосирани; ако се видеше някъде талига – талигата беше здрава и нова; срещаша се мужици с умен израз на лицето; рогатият добитък – отбор; дори селските свини изглеждаха като дворяни. Личеше, че тук именно живеят ония мужици, които гребат, както казва песента, с лопата среброто. Нямаше тук английски паркове

и морави с всякакви украси. Но както едно време редица хамбари и работнически постройките се простираха чак до самата господарска къща, за да може господарят да вижда всичко, каквото става около него; и най-сетне върху къщата се издигаше стъклена кула за оглеждане околността на петнадесетина версти разстояние. Пред къщи ги посрещнаха слуги, пъргави, съвсем не прилични на пияницата Петрушка, макар и да не носеха фракове, а казашки чекмени от синьо домашно сукно.

Домакинята изтича сама на входната площадка. Тя беше свежа, само кръв и мляко, хубава като божи ден; приличаше като две капки вода на Платонов, само с тази разлика, че не беше отпусната като него, а приказлива и весела.

– Добре дошъл, братко! Колко ми е драго, че дойде. Константин не е в къщи, но скоро ще си дойде.

– Ами къде е?

– В село има малко работа с някакви купувачи – говореше тя, като въвеждаше гостите в къщи.

Чичиков с любопитство разглеждаше жилището на тоя необикновен човек, който получаваше двеста хиляди приход, мислейки от жилището да открие свойствата на самия домакин, както по раковината човек заключава за мидата и охлюва, които някога са живели в нея и оставили своя отпечатък. Не можеше да се извади никакво заключение. Всичките стаи бяха прости, дори празни: ни фрески, ни картини, ни бронз, ни цветя, ни етажерки с фарфор, ни дори книги. С една дума, всичко показваше, че главният живот на оня, който обитава тук, преминава съвсем не между четирите стени на стаята, а в полето, и самите планове не се обмисляха предивременно, както правят сибаритите, разположени около огъня, при камината, в меки кресла, а му хрумваха там, на мястото на работата, и там, дето му хрумваха, там веднага се обръщаха в дело. В стаите Чичиков можа да забележи само следи от женско домакинство: на масите и столовете бяха турнати чисти липови дъски и върху тях бяха наслагани листовце от някакви цветове, приготвени за сушене.

– Каква е тая смет, сестро, дето е наслагана тука? – попита Платонов.

– Каква ти смет! – отговори домакинята. – Това е най-доброто средство против треската. Ние излекувахме миналата [година] всички мужици. Това пък е за настойка; а туй е за сладко. Вие се подигравате с моите сладка и туршии, ала после, когато ги ядете, сами ги хвалите.

Платонов отиде при фортепианото и почна да разгръща нотите.

– Боже, колко стари работи! – рече той. – Е, не те ли е срам, сестро?

– Извинявай, братко, отдавна нямам време да се занимавам с музика. Аз имам осемгодишна дъщеря, която трябва да уча. Да я дам в ръцете на чужденка-гувернантка, само и само да имам свободно време за музика – не, братко, извинявай, това няма да го направя.

– Каква си станала отегчителна сестро! – рече брат й и се приближи до прозореца. – А, ето го, иде, иде! – каза Платонов.

Чичиков също избърза към прозореца. До входа приближаваше около четирийсетгодишен, жив, мургав мъж със сюртук от камилско [сукно]. Той беше небрежен към облеклото си. Шапката му беше от вълнено кадифе. От двете му страни със снети шапки вървяха двама души от по-долно съсловие. Те разговаряха с него, като разправяха нещо: единият – прост мужик, другият – някакъв пришелец кулак и хаймана, със синя сибирка. Тъй като спряха до входа, разговорът им се чуваше в стаите.

– Вие най-добре ще направите следното: откупете се от вашия господар. Аз може да ви дам и назаем: после ще ми се изплатите.

– Не, Константин Федорович, какво ще се откупуваме? Вие сами ни вземете. У вас ние ще се научим на всичко. Такъв умен човек като вас в цял свят не може да се намери. А пък лошото е сега, че човек не може сам да се опази. Кръчмарите захванаха да приготвят такива настойки, че от една чашка ще вземе тъй да те дращи в корема и ще изпиеш цяло ведро вода; докато се сетиш, току-виж, всичко си пропилил. Много съблазън. Дяволът май върти света, бога ми! Всичко тъй правят, само и само да зашеметят мужика: и тютюн, и всякакви такива работи. Какво да се прави, Константин Федорович. Човек си – не можеш се удържа.

– Чувайте: ето каква е работата: все пак и у мене е робия. Наистина още от първия път работникът всичко получава: и крава, и кон, ала там е работата, че аз

съм възискателен към мъжците, както никои друг. Първото нещо у мене е да работи човек; за мене ли, или за себе си, ала никому не позволявам да се излежава. Сам аз работя като вол, и мъжците ми работят, защото знаем от опит, байно: ако не работи, всякакви глупости идат човеку на ум. Та вие помислете общо за това и поговорете [помежду си].

– Ама ние сме говорили вече за това, Константин Федорович. И старите думат: какво ще приказваме! Зер всеки мъжик у вас е богат, а това не е току-така; и свещениците ви са така милозливи. А пък у нас ни взеха и тях и няма кой да ни погребва.

– Все пак върви и поприказвай.

– Слушам.

– Та туйнака, Константин Федорович, вие бъдете тъй добри... Понамалете – думаше пришелецът кулак със синя сибирка, който вървеше от другата му страна.

– Аз вече казах, не обичам да се пазаря: аз не съм като друг някой помешчик, при когото отивате тъкмо когато има да плаща на заложената банка. Знам ви аз всички; вие водите списъци на всички помешчици, кой кога има падеж в банката. Какво чудно има тогава? Като се намерят натясно, те и за половин цена ще ви го продадат. А защо ми са на мене твоите пари? Моята стока може и три години да лежи: аз нямам да плащам на заложената банка.

– Така си е, Константин Федорович. А пък аз туйнанка, това го правя не с някаква корист, а защото искам и занаят да имам с вас работа. Заповядайте да вземете три хиляди пейчец. – Търговецът извади от пазвата си един пакет с кирливи асигнации. Костанжогло прехладнокръвно ги взе и без да ги брои, пъхна ги в задния джоб на сюртука.

„Хм – помиели Чичиков, – като носна кърпа!“ Костанжогло се показва на вратата на гостната. Той още повече учуди Чичиков с мургавостта на лицето си, с твърдостта на черната си коса, която на места беше преждевременно побеляла, с живия израз на очите си и някакъв жлъчен отпечатък на горещ южен произход. Той не беше чист русин. Той сам не знаеше отде са произлезли прадедите му. Не се занимаваше със своето родословие, защото намираше, че това не му влиза в работа и е излишно за стопанството. Той се мислеше за русин, пък и не знаеше друг език освен руски.

Платонов му представи Чичиков. Те се целунаха.

– Реших да се поразходя из някои губернии – рече Платонов, – да развеем ипохондрията.

– Много хубаво – каза Костанжогло. – Из кои места – продължи той, приветливо обърнат към Чичиков – предполагате сега да насочите своя път?

– Да ви призная – каза Чичиков, наклонил приветливо глава настрани и същевременно гладейки с ръка ръчката на креслото, – аз пътувам засега не толкова по своя работа, колкото по работа на другото: генерал Бетрищев, близък мой приятел и, може да се каже, мой благодетел, ме помоли да навестя негови роднини. Роднините, разбира се, са си роднини, но от друга страна, тъй да се каже, и за свой интерес; защото наистина, без да се говори вече за ползата, която човек може да извлече в хеморойдно отношение, да видиш свят, кръговръщението на хората – това е, тъй да се рече, жива книга, съща наука.

– Да, не вреди да надзърне човек и в други кътчета.

– Превъзходно благоволихте да забележите: именно тъй, действително не вреди. Виждаш неща, които не би видял; срещаш хора, които не би срещнал. А приказките с някои не се купуват и със злато, както например ей сега ми се представи случай. Към вас прибягвам, почтенейши Константи Федорович, научете ме, оросете жаждата ми с просветляване чрез истината. Очаквам като манна сладките ви думи.

– Но на що?... На що да ви науча? – каза Костанжогло смутено. – Аз сам съм се учил съвсем малко.

– На мъдрост, почтенейши, на мъдрост – на мъдростта да управлявам трудното кормило на селското стопанство, на мъдростта да извличам сигурни доходи, да добивам богатство не въображаемо, а действително, изпълнявайки с това дълга на гражданин, заслужавайки уважението на съотечествениците си.

– Знаете ли що – рече Костанжогло, като го гледаше замислено, – останете един ден у нас. Аз ще ви покажа цялото управление и ще ви разправа за всичко. Както ще видите, тук няма никаква мъдрост.

– Разбира се, останете – каза домакинята и като се обърна към братя си, додаде: – Братко, остани: къде ще бързаш?

– Мене ми е все едно. Какво, Павел Иванович?

– Аз също, аз с голямо удоволствие... Но има едно обстоятелство: роднината на генерал Бетрищев, някой си полковник Кошкарев...

– Та той е луд.

– Вярно, той е луд. И аз не бих отишъл при него, но генерал Бетрищев, близък мой приятел и, тъй да се каже, мой благодетел...

В такъв случай знаете ли какво? – каза [Костанжогло]. – Идете, до него няма и десет версти. Моят кабриолет стои готов впрегнат. Идете до него още сега. Вие ще успеете да се върнете за чая.

– Превъзходна мисъл! – извика Чичиков, като взе шапката си.

Докараха му кабриолета и за половин час той беше при полковника. Цялото село беше разхвърляно: постройки, постройки, купчини вар, тухли и греди по всички улици. Бяха изградени някакви здания, нещо като правителствени учреждения. На едно беше написано със златни букви: Депо за земеделски оръдия; на друго: Главна сметководна експедиция, по-нататък: Комитет за селски работи; Школа за нормална просвета на селяните. С една дума, дявол знае какво немаше!

Той завари полковника до една сметководна маса с перо в зъбите. Полковникът прие Чичиков извънредно любезно. Наглед той беше предобър, превежлив човек: почна да му разказва колко мъки и трудове му е струвало да докара имението си до днешното благосъстояние: с болка на сърце се оплака колко е трудно да накараш мужика да разбере, че просветеният разкош, изкуството, художеството докарват висша наслада човеку; че до ден-днешен не е могъл да застави селянките да носят корсет, а пък в Германия, дето той стоял с полка в 14-та година, дъщерята на воденичаря знаела да свири дори на фортепиано; но че въпреки всичкото упорство от страна на невежеството той без друго ще успее да постигне, когато неговият мужик кара плуга, същевременно да чете книга за гръмоотводите на Франклин* или Вергилиевите „Георгики“**, или „Химическото изследване на почвите“.

[* _Книга за гръмоотводите на Франклин_ – съчинение на американския учен Бенжамен Франклин (1706–1790).]

[** _Вергилиевите Георгики_ – „Георгики“ – поема на древноримския поет Вергилий, възпяваща земеделския труд.]

„Надявай се! – помисли си Чичиков. – А пък аз и досега още не съм прочел «Графиня Лавалиер»; все нямам време.“

Много други работи още разправи полковникът за това, как да се направят хората честити. За него парижкият костюм имаше голямо значение. Той си залагаше главата, че ако само половината руски мужици бъдат обути с немски панталони, науките ще се издигнат, търговията ще се повдигне и за Русия ще настъпи златен век. Чичиков го слуша, слуша, загледан внимателно в очите му, па каза най-сетне: „С този, чини ми се, няма що да се церемоним“ и тутакси му обясни, че тъй и тъй, той има нужда от такива и такива души, [за което] трябва да се направят еди-какви си продавателни и извършат всички формалности.

– Доколкото можах да забележа от вашите думи – каза полковникът, без да се смути ни най-малко, – това е молба, нали?

– Да, тъй.

– В такъв случай изложете я писмено. Молбата ще постъпи в канцеларията за рапорти и донесения. Канцеларията, като я регистрира, ще я препрати на мен; от мене тя ще отиде в комитета за селските дела; оттам, след като се направят справки, ще отиде при управляващия заедно със секретаря...

– Моля ви се! – извика Чичиков. – Та тъй може да се проточи бог знае колко! Пък и как да се разправи писмено за това? Това е такъв вид работа, че... Та душите са един вид... мъртви.

– Много хубаво. Вие така и напишете, че душите са един вид мъртви.

– Ама как тъй мъртви? Че така не може да се пише. Те, макар и да са мъртви, но трябва да изглеждат, като да са живи.

– Хубаво. Вие така напишете: но трябва или изисква се, желае се, иска се да изглеждат като живи. Без писмена процедура това не може да стане. Пример – Англия и дори сам Наполеон. Аз ще ви отредя комисионер, който ще ви придружи по всички

канцеларии. Той издрънка звънеца. Влезе един господин.

– Секретарю! Повикайте ми комисионера! – Дойде комисионерът, някакъв си нито мужик, нито чиновник.

Ето той ще ви придружи по всички най-необходими места.

Какво да се прави с тоя полковник? Чичиков реши от любопитство да отиде с комисионера да види всички тия най-необходими места. Канцеларията за подаване рапорти съществуваше само на име, с надпис, а вратата беше заключена. Началникът й Хрулев бил преместен в новооснования комитет за селските постройки. Мястото му било заето от камердинера Березовски, но той също бил някъде откомандиран от строителната комисия. Бутнаха се в департамента за селските дела – там пък ремонт; събудиха някакъв пиян човек, но от него не можах да научат нищо. „У нас е неразбория – каза най-после комисионерът на Чичиков. – Господаря го водят за носа. У нас за всичко разпорежда строителната комисия: откъсва всекиго от работата, праща го, дето си ще. Само в комисията по постройките е изгодно да бъде човек.“ Той, както се вижда, бе недоволен от строителната комисия. И наистина Чичиков видя: навсякъде строяха. По-нататък Чичиков не иска да гледа друго. Като се върна, той каза на полковника, че работата е тъй и тъй, че у него е каша и нищо не може да се разбере, а комисията за подаване рапорти съвсем я няма.

Полковникът кипна от благородно негодувание и стисна силно ръката на Чичиков в знак на благодарност. Тозчас той взе хартия и перо и написа осем най-строги запитвания: на какво основание комисията за постройките се е разпоредила самоволно с неподведомствени ней чиновници? Как е могъл главноуправляващият да допусне – един представител, преди да сдаде длъжността си, да отива да прави следствия? И как комитетът за селските дела е могъл да гледа равнодушно, че дори канцеларията за подаване рапорти и донесения не съществува?

„Е сега ще се забърка кашата!“ – помисли си Чичиков и се нареди да си отива.

– Не, аз няма да ви пусна. Сега вече собственото ми честолюбие е засегнато. Аз ще ви докажа що значи органическо, правилно устройство на стопанството. Ще натоваря с вашата работа такъв човек, който самичък струва колкото всички, свършил е университетски курс. Ето какви крепостни хора имам! А за да не губите скъпоценно време, най-покорно [ви моля] да поседите в моята библиотека – каза полковникът, като отвори една странична врата. – Тука има книги, пера, хартия, моливи, всичко. Ползвайте се, ползвайте се от всичко: вие сте господар. Просветата трябва да бъде открита за всички.

Тъй говореше Кошкарев, като го въвеждаше в книгохранилището. Това беше голям салон, отдолу догоре пълен с книги. Там имаше дори и препарирани животни. Книги от всички области: по лесовъдство, скотовъдство, свиневъдство, градинарство; списания по всички специалности, които се изпращат само да се запише абонамент, но никой не [ги] чете. Като видя, че всичко това не бяха книги за приятно времепрекарване, той се обърна към друг шкаф, но от трън, та на глог: там пък всичките книги бяха философски. Шест огромни томища се изпречиха пред очите му под надслов:

„Подготвителен увод в областта на мисленето. Теория на общността, на съвкупността, на същността и прилагането ѝ за разумяване органическите начала на обществената производителност.“ Каквата книга и да отвореше Чичиков, на всяка страница – проява, развитие, абстракт, затвореност и сливане. И дявол знае какво още нямаше! „Това не е за мене“ – си каза Чичиков и се обърна към третия шкаф, дето имаше книги по отдела на изкуствата. Тука той извади една огромна книга с нескромни митологически картини и почна да ги разглежда. Такъв вид картини се харесват на ергени от средна възраст, а понякога и на онези старци, които дразнят себе си с балети и разни възбудителни неща. Като прегледа една книга, Чичиков извади и друга от същия вид, но тъкмо в това време се появи полковник Кошкарев със сияещ вид и с хартия в ръка.

– Всичко е направено и е направено отлично! Човекът, за когото ви говорих, е безспорен гений. Заради това аз ще [го] поставя по-горе от всички само за него ще отворя цял департамент. Погледнете каква светла глава и как само за няколко минути той реши всичко.

„Е, слава тебе, господи!“ – помисли си Чичиков и се приготви да слуша.

Полковникът почна да чете:

– „Пристъпвайки към обмисляне възложеното ми от ваше високородие поръчение, чест имам с настоящото да ви доложа:

1-во. В самата молба на господин колежкия съветник и кавалер Павел Иванович Чичиков се съдържа недоразумение, защото душите в поменатите списъци са наречени по недоглеждане умрели. Под това те вероятно са благоволили да разбират ония, които наскоро ще умрат, но не умрелите. Пък и самото това название говори вече за емпирическо изучаване на науките, което се е ограничило сигурно само с първоначалното училище, защото душата е безсмъртна.“

– Шмекер! – каза Кошкарев с удоволствие, след като се поспря. – Тука той малко ви е поухапал. Но съгласете се, какво силно перо!

„2-ро. Никакви незаложени души по поименните списъци, не само които наскоро ще умрат, но и всякакви други в имението няма, защото всички в съвкупност не само са заложени без изключение, но са и презаложени с прибавка по сто и петдесет рубли на душа освен малкото селце Гурмайловка, което се намира в спорно положение по случай процеса с помещика Предишчев и поради това е под запрещение, за което е обявено в 42-и брой на «Московски ведомости».“

– Че защо не ми казахте това по-рано? Защо ме задържахте напразно? – забеляза сърдито Чичиков.

– Да! Но нали трябваше да видите всичко това през формата на канцеларската процедура. Това не е шега. Безсъзнателно и глупакът може да види, ала трябва съзнателно.

Разлютен Чичиков грабна шапката си и против всякакви приличия, през вратата бегом навън: той беше ядосан. Коларят стоеше готов с кабриолета: той знаеше, че няма защо да разпряга конете, защото за нахранване на конете трябваше писмено прошение, а резолюцията за даване овес щеше да излезе чак на другия ден. Полковникът обаче изскочи – учтив и деликатен. Той насила му стисна ръката, притисна я към сърцето си и му благодари, че му даде случай да види в действителност хода на процедурата, че е крайно нужно да се направи преглед и стягане, защото всичко е способно да задреме и пружините на управлението да ръждясат и отслабнат, че поради това събитие му е хрумнала щастливата идея да назначи нова комисия за наблюдение на строителната комисия, тъй че тогава никой вече не ще се осмели да краде.

Чичиков се завърна сърдит и недоволен късно, когато вече отдавна бяха запалили свещи.

– Какво тъй закъсняхте? – попита го Костанжогло, когато той се показва на вратата.

– За какво приказвахте тъй дълго с него? – запита Платонов.

– Откак съм се родил, не съм виждал такъв глупак – отговори Чичиков.

– Това е нищо – каза [Костанжогло]. – Кошкарев е утешително явление. Той е потребен затова, че в него се отразяват карикатурно и нагледно глупостите на всички умници, които, преди да научат нашето, са налупали всякакви дивотии в чужбина. Ето какви помещици се навъдиха сега: отвориша и канцеларии, и манифактури, и школи, и комисии, и дявол знае още какво! Ето какви

са тези умници! Уж бяха се поправили след френците от 12-та година, а сега, хайде пак разваляйте всичко. Защото взеха сами да развалят по-лошо от френците, тъй че сега дори Пьотър Петрович Петух може да се смята за добър помещик.

– Ами и той е заложил вече всичко в банката – каза Чичиков.

– Е, да, всичко в заложната банка, всичко ще отиде в заложната банка. – Като каза това, Костанжогло взе малко да се дразни. – Ето на, шапкарска, свещарска фабрика – чак от Лондон майстори изписал, търговец станал! Помещикът – такова почтено звание – манифактурист, фабрикант станал! Предачни машини... да вадят муселин за градските пачаври, за леките момичета...

– Че и ти имаш фабрики – забеляза Платонов.

– Кой ги е отварял? Сами се отвориша: натрупа се вълна, няма пазар и аз почнах тогава да тъка сукна, ама дебели, прости сукна и тука на нашите пазари ги разкупуват евтино, те са потребни за мужика, за моя мужик. Шест години наред промишленици хвърляха на брега ми рибени люспи – де да ги дяна? Започнах да варя от тях туткал и взех четирийсет, хиляди. Всичко, каквото правя, става така.

„Виж го ти – помисли си Чичиков, като го гледаше опулено, – каква жадна ръка имал.“

– Па залових се затуи, защото бяха надошли много работници, които щяха да

измрат от глад: случи се гладна година и все благодарение на тези фабриканти, които изпуснаха посевите. Такива фабрики, байно, могат много да се наберат. Всяка година нова фабрика според това от какво се натрупват остатъци и отпадъци. [Поогледай] само внимателно стопанството си: всяко нищожно нещо ще ти даде доход, а ти го отблъскваш, като думаш: „Не ми трябва!“ Но аз не строя за това дворци с колони и фронтони.

– Това е чудно... А най-чудното е, че всяко нищожно нещо дава доход – забеляза Чичиков.

– Разбира се! Ако само подхванеш работата просто, както си е, ала у нас всеки е механик, всеки иска да отключи ковчега с инструмент, а не просто. За това ще отиде нарочно в Англия: ето де е работата! Глупци! – Като каза това, Костанжогло плюна. – А пък като се върне от странство, ще стане сто пъти по-глупав.

– Ах, Константине! Ти пак се ядоса – каза с безпокойство жена му. – Знаеш, че това ти вреди.

– Че как да не се ядосва човек? Това не е нещо чуждо, ами близко до собственото ти сърце; неприятното е, че руският характер се разваля: на, сега пък в руския характер се е явило донкихотство, което досега никога не го е имало!

Просвета ще му дойде на ум, ще стане Дон Кихот по просветата: ще отвори такива училища, каквито и на глупака няма да хрумнат. Ще излезе от училището такъв човек, който за нищо не ще е годен, ни за село, ни за града, а ще бъде само пияница и с чувство за своето достойнство. С човеколюбие ще се занимава, ще стане Дон Кихот на човеколюбието: ще построи за милиони разни безсмислени болници и заведения с колони, ще се съсипе и ще доведе всички до просяшка тояга: на ти тебе човеколюбие!

На Чичиков не му трябваше просветата. Нему се искаше подробно да разпита как тъй всяко нищожно нещо дава доход, ала Костанжогло никак не го остави да каже дума: жлъчната реч тук се лееше из устата му и той не можеше вече да я спре.

– Мислят как да просветят мужика... Та ти първом го направи богат и добър стопанин, па тогава той сам ще се изучи. Просто не можете си представи доколко цял свят сега, в днешно време, е оглупял! Какво пишат сега тези драскачи! Ще пусне някой хлапак някое книжле и току всички се нахвърлят да го купуват. Ето що взеха да говорят: „Селянинът живее съвсем прост живот, трябва да бъде запознат с предметите на разкоша, да му се внушат потребности, по-високи от състоянието...“ Зер те самите благодарение на тоя разкош са станали пачаври, а не хора и са пипнали дявол знае какви болести, и няма осемнайсетгодишно момче, което да не е изпитало всичко: и зъбите му изпадали, и главата му гола като мехур – та сега им се дощяло и тия да заразят. Но слава богу, че у нас е останало поне здраво съсловие, което не се е запознало с тези щуротии! Ние просто трябва да благодарим богу затова. Та земеделецът ни е най-почтен – защо го закачате? Дай боже всички да бъдат земеделци!

– Значи, вие смятате, че със земеделие е по-доходно да се занимава човек? – попита Чичиков.

– По-законно е, а не по-доходно. Работи земята с пот на лицето – е казано. Тук няма какво да се мъдрува. Доказано е от опита на вековете, че в земеделската работа човек е по-нравствен, по-чист, по-благороден, по-висок. Не казвам да се не занимава човек с друго, а казвам в основата да легне земеделието – ето що! Фабрики ще изникнат от само себе си, и то законни фабрики ще изникнат – за онуй, което е потребно тука, да е под ръка на човека, на самото място, а не различните ония потребности, които похабиха сегашните хора. Не ония фабрики, които, за да се закрепят и сдобият с пазар, употребяват всички гнусни мерки, развращават, разлагат злочестия народ. И на, аз няма да се заловя с фабрикуване на никакви такива произведения, които внушават висши потребности, като тютюн, захар, каквото и да ми приказвате за тяхната полза, па ако ще да загубя и милион. Нека, ако в света се засее разврат, това да не става чрез моите ръце! Нека аз бъда чист пред бога... Аз двадесет години живея между народа, знам какви са последиците от тия неща.

– За мене най-чудното е, как тъй, при благоразумно управление, от останките, от късметата се получава, [че] всяко нищожно нещо дава доход?

– Хм! Политически икономисти! – продължаваше Костанжогло, без да го слуша, с израз на жлъчен сарказъм на лицето. – Добри политически икономисти! Глупец язди глупеца и като глупец кара. По-нататък от глупавия си нос не вижда! Магаре, а ще се покачи дори на катедра, ще турне очила... Глупак! – И в яда си той плюна.

– Всичко това е така и всичко е вярно, но само, моля те, не се ядосвай – рече жена му, – като че не можеш да говориш за това без да се гневиш!

– Като ви слуша човек, почтенейши Константин Федорович, вниква, тъй да се каже, в смисъла на живота, напипва самото сърце на работата. Но като оставим общочовешкото, позволете ми да ви обърна внимание на частното. Ако, да речем, стана помешчик и ми хрумне да забогатеея в късо време тъй, че с това, тъй да се каже, да изпълня съществената длъжност на гражданин, по какъв начин, как да постъпя?

– Как да постъпите, за да забогатеее ли? – подзе Костанжогло. – А ето как!...

– Хайде да вечеряме – каза домакинята, като стана от канапето и излезе на средата на стаята, увивайки в шала младото си измръзнало тяло.

Чичиков скочи от стола с пъргавината почти на военен човек, изви ръка, подаде я и поведе парадно домакинята през две стаи в трапезарията, дето на масата бе вече сложен супник, който, оставен без похлупак, разливаше приятно благоухание на супа от пресен зеленчук и първи пролетни корени. Всички седнаха около масата. Слугите бърже поставиха на трапезата всички ястия наведнъж в закрити сосиери и всичко, каквото трябва, и тутакси излязоха. Костанжогло не обичаше лакеите да слушат господарските [разговори], а още повече да го гледат в устата, когато той [яде].

Като изсърба супата и като изпи някаква чаша отлично питие, прилично на маджарско вино, Чичиков каза на стопанина така:

– Позволете ми, почтенейши, пак да ви обърна вниманието върху предмета на прекратения разговор. Аз ви питах как да направя, как да постъпя, как по-добре да се заловя...*

[* След това са загубени две страници.]

– Имение, за което да би поискал и четиридесет хиляди, аз бих му ги броил начаса.

– Хм! – Чичиков се замисли. – Ами защо сам вие – продума той малко стеснително – не го купувате?

– Не, трябва най-сетне да има мярка. Аз и без това имам много грижи около своите имения. А нашите дворяни и без това вече викат против мене, че като съм се ползвал от немотията и от разореното им положение, купувам земи на безценица. Всичко туй най-сетне ми омръзна, дявол да ги вземе.

– Колко изобщо хората са способни да злословят! – каза Чичиков.

– А не можете да си представите какво е в нашата губерния: мене не ме наричат другояче, освен вариклечко и скъперник първо качество. Себе си оправдават за всичко. „Аз, казва, наистина се разорих, но то е, защото живях с висшите потребности на живота, насърчавах промишлениците, тоест мошениците, които (_1 нрзб_); а пък иначе може да се живее подобно на свиня, като Костанжогло.“

– Бих искал аз да бъда такава свиня! – каза Чичиков.

– И глупости. Какви са тия висши потребности? Кого лъжат те? Той наистина ще накупи книги, но не ги чете. Работата ще се свърши с карти и пиянство. И всичко затуй, че не давам обеда и не им заемам пари. Обеди не давам, защото това би ми тежало: не съм свикнал на такива работи. Ако наминеш у мене да ядеш, каквото аз ям, заповядай. А че не давам пари назаем – това е лъжа. Ако при мене дойде някой, който наистина се нуждае, и ми разправи обстойно как ще се разпореда с парите ми, ако видя от думите му, че ще ги употреби умно и парите ще му донесат явна печалба, няма да му откажа и дори няма да взема лихва.

„Това, виж, трябва да се вземе за сведение“ – помисли Чичиков.

– И никога няма да откажа – продължаваше Костанжогло. – Но да прахосвам пари на вятъра, туй няма да го направя. Колкото за това, да ме прощават. Дявол да го вземе! Той нарежда някакъв си обяд на любовницата си или полудял да гизди с мебели къщата си, или ще отива с някоя безпътница на маскарад, или ще празнува някакъв юбилей за спомен, че е проживял напразно живота си, а ти върви му давай пари назаем!...

Тук Костанжогло плюна и насмалко щеше да каже някои неприлични, ругателни думи в присъствието на жена си. Строга сянка на тъмна ипохондрия помрачи лицето му. Надлъж и нашир по челото му се събраха бръчки, които изразяваха гневното вълнение на раздразнената жлъчка.

– Позволете ми, достопочтений, да ви насоча пак към предмета на прекъснатия разговор – каза Чичиков, като изпи още една чаша малиновка, която наистина беше

отлична. – Ако, да речем, аз взема същото това имение, за което вие благоволихте да споменете, то за колко време и как може по-скоро да забогатея до такава степен...

– Ако искате – подзе сурово и отсечено Костанжогло, пълен с душевно неразположение – да забогатеете скоро, никога няма да забогатеете; ако пък искате да забогатеете, без да съобразявате времето, ще забогатеете скоро.

– Гледай как било, значи! – каза Чичиков.

– Да – каза Костанжогло отсечено, точно тъй, като че ли се сърдеше на самия Чичиков, – трябва да имаш обич към труда. Без това нищо не може да се направи. Трябва да обикнеш стопанството, да! И, повярвайте, това никак не е трудно. Измислили хората, че в село било мъка... Та аз бих умрял от мъка да прекарам само един ден в града тъй, както прекарват те в тези свои глупави клубове, кръчми и театри. Глупци, магарешко поколение! Един стопанин не може, няма време да се отегчава. В неговия живот няма нито един пръст празнота – всичко е пълно. Самото това разнообразие в работата – и при това каква работа! Работа, която наистина възвишава духа. Както и да е, но тук човек върви наред с природата, с годишните времена, той е съучастник и събеседник на всичко, което става в творението. Вижте работата през цялата година: как още преди да настъпи пролет, всичко вече е нащрек и я чака: подготовката на семената, сортиране, премерване зърното по хамбари, изсушаване, определяне новите участъци земя. Всичко се преглежда отнапред и всичко се пресмята още в началото. А като се разпука ледът и протекат реките, и изсъхне всичко, та земята почва да бухва – из градини и бахчи заработи мотиката, а по нивята ралото и браната, садене, сеитби и посеви. Разбирате ли що е това? Дребна работа! Бъдещата родитба сеят! Сеят блаженство за цялата земя! Прехраната на милиони хора! Сетне настъпва лято... Почва да се коси, да се коси... После изведнъж закипява жетва: след една ръж иде друга ръж, а после пшеницата, ечемикът, овесът. Всичко кипи, не може да се пропусне нито минута: и двамазет очи да имаш, за всички има работа. А като се свърши всичко и почне да се вози на гумното, да се трупат на кладни, па есенна оран, поправка на хамбарите за през зимата, на сушините, на оборите и в същото време всички женски [работи] и като направиш сметка на всичко и видиш какво е направено – та това е... А пък зимата! Вършитба по всички гумна*, превозване овършаното жито от сушините в хамбарите. Ще идеш на воденица, на фабрика, ще идеш да надзърнеш на работния двор, ще идеш да видиш и мужика, как се блъска там. Да, за мене, ако един дърводелец владее секирата добре, аз просто съм готов да стоя пред него два часа: тъй ме весели работата. А пък като видиш още и с каква цел се върши всичко това, как всичко около тебе се умножава и умножава, принасяйки плод и доход, аз дори не мога и да разправа – какво става у тебе. И не за това, че се увеличават парите. Парите са си пари. Но защото всичко това е работа на твоите ръце, защото виждаш, че ти си причината на всичко, ти си творецът и от тебе като от някакъв маг навсякъде се пръска изобилие и добро. Та къде можете намери такова наслаждение? – каза Костанжогло и лицето му се изправи нагоре и бръчките му се изгубиха. Като цар в деня на тържественото си коронясване той цял сияеше и от лицето му сякаш лъчи излизаха. – В цял свят не ще намерите такова наслаждение! Тук именно човек подражава на бога; бог е оставил за себе си творчеството като най-висшата от всички наслади и иска от човека да бъде също такъв творец на благоденствие наоколо си. И това наричат дотеглива работа!... Като песен на райска птичка слушаше Чичиков сладкозвучните думи на домакина. Устата му преглъщаше слюнки. Дори очите му станаха мазни и изразяваха сладост и той би слушал безкрай.

[* В Русия, понеже зимата настъпва рано, вършитбата става в закрити помещения, дето снопите се очукват. – Б.пр.]

– Константине! Време е да ставаме – каза домакинята, като стана от масата. Всички станаха. Чичиков подаде ръката си извита и поведе обратно домакинята, но вече липсваше сръчност в обръщенията му, защото мислите му бяха заети с важни въпроси.

– Каквото и да разправяте, ала все пак е отегчително – думаше Платонов, като вървеше подире им.

„Гостът не е глупав човек – мислеше домакинята. – (1 нрзб) внимателен, сериозен в думите и не е някой самохвалко.“ И като помисли това, той стана още по-весел, сякаш сам се стопли от своя разговор и сякаш празнуваше, че е намерил човек, който умее да слуша умни съвети.

Когато след това всички се настаниха в една удобна стаичка, осветена със свещи, срещу балкона и стъклената врата към градината, и звездите, които блестяха над вършините на заспалата градина ги гледаха, Чичиков се усети тъй приятно прикътан тук, както не беше бивал отдавна: сякаш подир дълги скитания родната му стряха бе го приела и той бе получил накрай всичко желано, захвърлил скитническата тояга и е казал: „Стига вече!“ Такова обаятелно разположение на душата му докараха разумните приказки на гостоприемния домакин. За всеки човек има думи, които му са някак по-близки и по-родни от другите думи. И често неочаквано в някое глухо, затънтено кътче, в пълно безлюдие, ще срещнеш човек, чиито топли приказки ще те накарат да забравиш и невъзможния път, и неприветните места за нощуване, и непристойността на съвременния шум, и лъжливостта на имамите, които мамят човека. И веднъж за всякога живо ще се запечата вечерта, прекарана по тоя начин, и върнатата памет ще запази всичко: и кой е бил там, и кой на кое място е седял, и какво е имало в ръцете му, и стените, ъглите и всяка дреболия.

Така и Чичиков запомни всичко тая вечер: и тая мила, просто наредена стаичка, и добродушния израз, изписан по лицето на умния домакин, па дори картинките на хартията, с която бяха облепени стените, и лулата с кехлибарен мундшук, която подадоха на Платона, и дима, който той почна да пуца в дебелата муцуна на Ярб, и кихането на Ярб, и смеха на миловидната домакиня, прекъсван с думите: „Стига, не го мъчи“, и веселите свещици, и щуреца в ъгъла, и стъклената врата, и пролетната нощ, която ги гледаше отвън, облегната на върховете на дърветата, обсипана със звезди, огласяна от славеи, които извиваха високо песните си из глъбините на зеленолистния гъстак.

– Сладостни са за мене вашите думи, достопочтений Константин Федорович! – каза Чичиков. – Мога да кажа, че в цяла Русия не съм срещал човек, подобен на вас по ум.

Костанжогло се усмихна. Той сам чувствуваше, че тия думи не бяха неверни.

– Не, ако искате да знаете, ние имаме наистина един човек, за когото може да се каже – умен човек и комуто аз не мога да обърна чехлите.

– Че кой може да бъде той? – попита Чичиков учудено.

– Нашият прекупвач Муразов.

– Втори път вече чувам за него! – извика Чичиков.

– Това е човек, който може да управлява не едно имение на помешчик, но цяла държава. Да имах държава, веднага бих го направил министър на финансите.

– И при това, казват, човек, който е надхвърлил всяка вероятност: разправят, че бил спечелил десет милиона.

– Какви ти десет! Четиридесет са надминати. Скоро половината Русия ще бъде в негови ръце.

– Що думате! – викна Чичиков, като опули очи и зяпна.

– Без друго. Това е ясно. Бавно богатее оня, който има някакви си стотина хиляди; а който има милиони, неговият радиус е голям, каквото залови, дава двойно и тройно; полето му, попрището му е твърде пространно. Няма и съперници. Няма кой да се мери с него. Каквата цена той определи за нещо, такава си остава, няма кой да я бие.

– Господи боже мой! – каза Чичиков и се прекръсти. Той гледаше Костанжогло в очите, беше почнал да се задъхва. – Непостижимо за ума! Мисълта се вкаменява от страх! Учудват се на мъдростта на промисъла при разглеждане на една буболечка, а за мене по-чудно е това, че в ръцете на смъртен могат да се въртят такива големи суми. Позволете да попитам относително едно обстоятелство: кажете ми, в самото начало всичко туй е било придобито не без грях, нали?

– По най-безукорен път и по най-справедливи начини.

– Не вярвам! Не е за вярване! Да бяха хиляди, но милиони...

– Напротив, хилядите трудно се намират без грях, но милионите се печелят лесно. Милионерът няма защо да прибегва до криви пътища: отивай си по правия път и вземай всичко, каквото срещнеш отпреде си. Друг не може да го вземе: не е всекиму по силите – няма съперници. Радиусът е голям, нали ви казвам: каквото залови, излиза двойно или тройно повече от [неговото]. А пък от хилядите какво? Десет, двадесет процента.

– И което е най-непостижимото, че цялата работа започнала от копейка!

– Другояче не може да бъде. Това е законният ред на нещата – каза [Костанжогло]. – Който се е родил с хиляди, възпитавал се е с хиляди, той вече няма да припечели, той е придобил различни прищевки и какви не щеш още работи! Трябва да се почва отначало, а не от средата, от копейката, а не от рублата, отдолу, а не отгоре. Само тъй ще изучиш добре хората и живота, дето ще се въргалиш отсетне. Като изтърпиш върху собствената си кожа туй-онуй и като узнаеш, че всяка копейка е със златен гвоздей забита, и като минеш всички митарства, тогава ще поумнееш и ще се школуваш [тъй], че вече не ще направиш грешка в никое начинание и не ще хлътнеш. Вярвайте, това е истина. Трябва да се почва от началото, а не от средата. Не вярвам оня, който казва: „Дайте ми сто хиляди и веднага ще забогатее“, той удря наслука, а не на сигурно. Трябва да се почва от копейката.

– В такъв случай аз ще забогатее – каза Чичиков, като помисли неволно за мъртвите души. – Защото наистина почвам от нищо.

– Константине, време е да оставим Павел Иванович да си почине и поспи – каза домакинята, – пък ти все приказваш.

И без друго ще забогатее – каза Костанжогло, без да слуша домакинята. – Ще потекат към вас реки, реки от злато. Няма да знаете какво да правите доходите си.

Като магьосан седеше Павел Иванович; мислите му се въртяха в златната област на блянове и мечти. По златния килим на бъдещите печалби разигралото му се въображение извезваше златни украшения, отекваха и в ушите му думите: „Реки, реки ще потекат от зла [то].“

– Наистина, Константине, време е Павел Иванович да спи.

– Но тебе какво ти е? Хайде, иди си, ако искаш – каза домакинята и се спря, защото из цялата стая се разнесе гръмовито хъркането на Платонов, а след това и Ярб подкара още по-гръмовито. Като забеляза, че наистина е време да се спи, той смушка Платонов, като му каза: „Хайде, стига си хъркал!“ и пожела на Чичиков лека нощ. Всички се разотидоха и скоро заспаха по леглата си.

Само на Чичиков не му се спеше. Мислите му бдяха.

Той обмисляше как да стане помешчик не на фантастично, а на същинско имение. Подир разговора с домакиня всичко му стана тъй ясно! Възможността да забогатее му се струваше тъй очевидна! Трудната работа по стопанството ставаше сега тъй лесна и понятна и тъй изглеждаше свойствена на самата му натура! Само да се продадат в заложената банка тези мъртъвци и да купи [не фантастично имение!]. Той вече се виждаше действащ и управляващ именно тъй, както поучаваше Костанжогло – пъргаво, предвидливо, без да въвежда нищо ново, докато не е проучил основателно всичко старо, като наглежда всичко със собствените си очи, като опознае всички мужици, като махне от себе си всички излишества и се отдаде само на труд и стопанисване. Още отсега той предвкушаваше онова удоволствие, което ще чувствава, когато се установи строен ред и всички пружини на стопанската машина се раздвижат с пъргав вървеж, като се подтласкват една друга. Ще закипи труд; и както в пусната воденица бързо се мели от зърното брашно, ще почнат непрекъснато да се мелят и от всякакви вехтории и боклуци пари в брой и брой. Чудният стопанин стоеше пред него всекиминутно. Той беше първият човек в Русия, към когото Чичиков почувствува лично уважение. Досега той уважаваше човека или за високия чин, или за големите му имоти; собствено заради ума той не бе уважавал досега нито един човек: Костанжогло беше първият. Той разбра, че с него няма защо да върши някакви дяволии. Занимаваше го друг проект – да купи имението на Хлобуев. Десет хиляди той имаше, петнайсет хиляди предполагаше да се опита да заеме от Костанжогло, тъй като той сам каза, че е готов да помогне на всеки, който иска да забогатее; останалите ще се намерят някак или като заложи в заложената банка, или тъй, просто ще накара да го чакат. Па и така може: върви и се разправяй със съдилищата, ако ти се ще! И той дълго мисли за това. Най-сетне сънят, който вече цели четири часа държеше цялата къща, както се казва, в прегръдките си, взе и Чичиков в своите прегръдки. Той заспа дълбоко.

ГЛАВА IV

На другия ден всичко се нагласи от хубаво по-хубаво. [Костанжогло] на драго сърце даде десет хиляди без лихва, без поръчителство, просто с една разписка. Тъй

готов беше той да помага всекиму, който иска да печели. Той показва на Чичиков цялото си стопанство. Всичко беше просто и толкова умно! Всичко бе наредено тъй, че вървеше от само себе си. Ни една минута от времето не се губеше напразно, ни най-малка нередовност не се случваше на селянина. Помешчикът, като всевиждащ бог, веднага го дигаше на нозе. Никъде нямаше мързеливци. Селякът!... Какъв умен израз на доволство имаше той [_2 нрзб_], когато браздеше, сееше и ореше.

Дори и Чичиков не можеше да не остане поразен от това, колко много бе направил тоя човек – тихо, без шум, без съчиняване на проекти и трактати за създаване на благополучие за цялото човечество и как безплодно пропада животът на столичния жител, който или се кланя церемонно по паркета, или е желан посетител на гостните салони, или пък съчинител на проекти, който от своя топъл ъгъл диктува предписания [_2 нрзб_] за държавата. Чичиков изпадна напълно във възторг и мисълта да стане помешчик все повече се затвърдяваше у него. Костанжогло не само че му показва всичко, но сам поиска да придружи Чичиков у Хлобуев, за да разгледат заедно имението. Чичиков беше много весело разположен. Подир хубавата закуска потеглиха всички, като се качиха и тримата в каляската на Павел Иванович; кабриолетът на Костанжогло вървеше отподире празен. Ярб тичаше напред и подгонваше птиците из пътя. Цели 15 версти се простираха от двете страни на пътя горите и орната земя на Костанжогло. По цялото протежение имаше гори, размесени с ливади. Ни една тревица тук не беше безполезна, всичко както в божия свят приличаше на градина. Ала когато започна земята на Хлобуев, неволно мълкнаха: вместо гори – ошмулени от добитъка храсти, слаб овес, загнил и задушен от къклица. Най-сетне се показаха неоградени стари къщи и посред тях каменен необитаван дом. Личеше, че не е имало от какво да се направи покрив. И къщата си бе останала покрита със слама и почерняла. Стопанинът живееше в друга едноетажна къща. Той изтича да ги посрещне в стар сюртук и пробити обувца, опърпан и отпуснат, но в лицето му имаше нещо добро. Той се зарадва, когато видя гостите, като бог знае на какво: сякаш видя свои братя, с които отдавна се е разделил.

– Константин Федорович! Платон Михайлович! Колко ме задължавате с посещението си! Чакайте да видя хубаво! Зер наистина аз мислех, че никой няма да ми дойде, всички ме избягват като чума: мислят, че ще им искам заем. Ох, тежко, тежко, Константин Федорович! Виждам, сам съм виновен за всичко. Какво да се прави? Заживях съвсем като свиня. Извинете, господа, че ви приемам в такава премяна: обувката ми, както виждате, с дупки. С какво ще заповядате да ви почерпя?

– Без церемонии. Ние идем у вас по работа. Ето ви купувач. Павел Иванович Чичиков – каза Костанжогло.

– Драго ми е от душа да се запозная. Дайте да стисна ръката ви.

Чичиков му подаде и двете.

– Бих искал много, почтенийши Павел Иванович, да ви покажа имението, което заслужава внимание... Но чакайте, господа, позволете да ви попитам: обядвали ли сте?

– Обядвахме, обядвахме – каза [Костанжогло], като искаше да се откачи. – Да не се бавим, ами да тръгнем още сега.

– Да вървим, да вървим – Хлобуев взе в ръка шапката си. – Да идем да разгледаме моето безредие и безпътство.

Гостите си туриха шапките и всички тръгнаха из селската улица.

От двете страни гледаха слепи колибки с мънички [прозорци], запушени с навуца.

– Да идем да разгледаме моето безредие и безпътство – думаше Хлобуев. – Разбира се, вие сте направили добре, че сте обядвали. Ще повярвате ли, Константин Федорович, една кокошка нямам в къщи – дотам стигнах!

Той въздъхна и сякаш разбра, че малко съчувствие ще има от страна на Константин Федорович, взе под ръка Платонов и тръгна с него напред, като го притискаше здраво към гърдите си. [Костанжогло] и Чичиков останаха отподире и хванати под ръка, тръгнаха отдалечко след тях.

– Тежко, Платон Михайлович, тежко! – думаше Хлобуев на Платонов. – Не можете си представи колко тежко! Без пари, без хляб, без обувца – та за вас това са думи от чужд език. Не щях и да знам за всичко туй да бях млад и сам. Но когато всички тия несгоди почнат да те мачат на старини, а до себе си имаш още жена, пет деца, ще ти стане тежко, по неволя ще ти стане тежко...

– Ами ако продадете селото, това ще поправи ли работите ви? – попита Платонов.

– Какво ще поправи! – каза Хлобуев, като махна с ръка. – Всичко ще иде за дългове, а за мене няма да остане и една хиляда.

– Че какво ще правите тогава?

– Бог знае.

– Но как така не предприемате нищо, за да се отървете от тия обстоятелства?

– Че какво да предприема?

– Как тъй, вие може да заемете някаква служба.

– Та аз съм губернский секретар. Какво място могат да ми дадат? Ще ми дадат нищожно място. Как ще взема само петстотин рубли заплата! Та аз имам жена, пет деца.

– Станете управител на някое имение.

– Че кой ще ми повери имение: аз прахосах своето!

– Е, да, но щом ви заплашва глад и смърт, все трябва да се предприеме нещо. Аз ще попитам моя брат дали не може чрез някого в града да ви издействува някаква служба.

– Не, Платон Михайлович – каза Хлобуев, като въздъхна и стисна силно ръката му. – Не ме бива сега за никъде: отпаднах, преди да остарее, и кръстът ми ме боли от предишни грехове, и ревматизъм имам в рамото. Закъде съм? Защо да се разорява хазната? И без това за доходни места сега се навъдиха много службаши. Пази боже, ако трябва да се увеличат данъците на бедното население, за да ми дадат заплата.

„Ето плодовете на безпътното поведение! – помисли си Платонов. – това е по-лошо от моята сънливост.“

А през това време, когато те си говореха по тоя начин, Костанжогло, като вървеше с Чичиков отподире им, излизаше от кожата си от яд.

– Ето, погледнете – каза Костанжогло, като сочеше с пръст – до каква бедност е докарал мужика! Нито талига, нито кон. Случи ли се мор по добитъка, няма какво да жалиш своето богатство: продай всичко свое, но снабди мужика с добитък, за да не остане нито ден без средства за работа. А сега и с години не можеш поправи положението. И мужикът вече е станал мързелив, впиянчил се е. Та само с това, че си го оставил една година без работа, ти вече си го развратил навеки: той вече свиква с дрипите и скитничеството. А пък я земята каква е? Поразгледайте земята! – думаше той, като сочеше ливадите, които скоро се показаха зад колибите. – Каква влага! Да съм аз – ще посея лен и ще изкарам само лен за пет хиляди; ряпа ще засея, от ряпа ще изкарам четири-пет хиляди. А пък на, гледайте – по склона покарала ръж, това е все поникнало от оронени зърна. Той не сее жито, аз зная. А пък в тия долове... Та тук аз ще насадя такива гори, че гарван върха им да не стигне. И такава земя-съкровище да зарежеш! Хе, та ако няма вече с какво да се оре, копей с мотика някаква градина, от градината ще се храниш. Само вземи в ръце мотиката, накарай жена си, децата си, ратаите да копаят, умри (говедо) на работа! Ще умреш поне, като изпълниш дълга си, а не тъй – след като се натъпчеш като свиня на обяд! – Като каза това, Костанжогло плюна и болната жлъчка засени челото му с мрачен облак.

Когато приближиха и застанаха над стръмнината, обрасла с дива акация, и далеч лъсна завоят на реката и тъмният планински склон, и в перспектива се показа наблизо част от скритата в дърветата къща на генерал Бетрищев и зад нея обраслата с гора къдрава планина, покрита със синкавия прах на далечините, по която Чичиков изведнъж се досети, че това трябва да е на Тентетников (той каза).

– Ако тук се засадят гори, тая селска гледка може да надмине по красота...

– Ама вие обичате хубавите гледки! – каза Костанжогло, като изведнъж го погледна строго. – Вижте, ако гоните все гледки, ще останете и без хляб, и без гледки, гледайте ползата, а не красотата. Красотата сама ще дойде. Пример за това са градовете: и досега най-добри и най-хубави са ония градове, които са се строили сами, дето всеки си е строил според потребите и вкусовете; а ония, които са строени по конец, те са просто казарми... Зарежете (красотата), гледайте нуждите...

– Жално е, че ще трябва дълго да чакам, а тъй ми се иска поне (веднъж) да видя всичко в онзи вид, както ми се ще...

– Какво, нима вие сте някой двадесет и пет годишен момък! Въртележка, петербургски чиновник... Чудно!... Търпение! Шест години наред работете: садете, сейте,

ровете земята, без да почивате нито минута. Трудно, трудно е. Но затова после, като размърдате хубавичко земята и тя сама почне да ви помага, тогава – то не е като някакъв милион, не, любезний, на вас въвн от вашите някакви си седемдесет ръце ще работят още седемстотин невидими. Всичко десеторно! Сега аз не мърдам ни един пръст, всичко става само по себе си. Да, природата обича търпението: и това е закон, който е даден от самия бог и който задоволява търпеливите.

– Като ви слуша, човек чувствава прилив от сили. Духът му се издига.

– Гледай как е орана тази земя! – викна Костанжогло с остро чувство на скръб, като посочи склона. – Не мога повече да стоя тука: смъртна мъка е за мене да гледам тази безредица и този пущинак. Сега вие можете да свършите с него и без мене. Вземете по-скоро от този глупак това съкровище. Той само безчести божия дар. – И като каза това, Костанжогло се помрачи от жлъчното чувство на развълнувания си дух, сбогува се с Чичиков, настигна стопанина и почна също да се сбогува.

– Моля ви се, Константин Федорович – заговори зачуденият стопанин, – току-що дойдохте и хайде пак назад!

– Не мога. Абсолютно необходимо е да бъда у дома – каза Костанжогло. Сбогува се, качи се на кабриолета си и си отиде.

Изглежда, че Хлобуев разбра причината, поради която той си замина.

– Не можа да изтърпи Константин Федорович – каза той, – на стопанин като него не е приятно да гледа такова безпътно управление. Повярвайте, Павел Иванович, че дори жито не съм засял тази година. Като честен човек ви казвам! Семе нямаше, пък и нямаше с що да се оре. Противно е да ме гледа човек. Вашият брат, Платон Михайлович, казват, бил отличен стопанин; за Константин Федорович няма що и да се говори! Той е един вид Наполеон. Често си мисля наистина защо ли толкова ум отива в една глава! Барем капчица от него да беше в моята, глупавата. Тука, господа, гледайте по-предпазливо по моста, да не се цамбурнете в блатото. Поръчах през пролетта да се поправят дъските. Най ми е жал за горките мужици; за тях трябва пример, но какъв пример ще вземат от мене! Какво да се прави. Вземете ги, Павел Иванович, в свое разпореждане. Как да ги приуча на ред, когато аз сам съм безреден? Аз отдавна бих ги пуснал на свобода, но няма никаква полза от това. Виждам, че по-рано те трябва да бъдат в такова състояние, че да могат да живеят. Трябва строг и справедлив човек, който (да) поживее с тях по-дълъжко и със собствения си пример за неуморна деятелност*... Русинът, по себе си виждам, не може без подтикване, просто ще задреме, ще се разкисне.

[* Недовършено.]

– Чудно е – каза Платонов – защо русинът е способен да задреме и се разкисне тъй, че ако не наглеждаш простия човек, той може да стане и пьяница, и вагабонтин?

– От недостиг на просвета – забеляза Чичиков.

– Бог знае от що. Та нали ние сме просветени, в университет сме ходили, а за какво ни бива? На, какво съм се научил аз? Не само не съм се научил да живея в ред, ами и нещо повече, – научил съм изкуството да харча колкото може повече пари за всякакви нови изтънчености, повече съм се запознавал с такива предмети, за които трябва пари, научих се само да харча за всевъзможен комфорт. Дали защото съм се учил безразсъдно? Не, защото така са и другите ми другари. Двама-трима души извлякоха истинска полза, и то може би затуй, защото и без това бяха умни, а другите само се мъчат да научат онова, което разваля здравето и прахосва пари. Бога ми! И какво вече си мисля: понякога, право да ви кажа, ми се струва, че русинът е просто някакъв си пропаднал човек! Искаш всичко да направиш и нищо не можеш. Все си мислиш – от утрешния ден ще почнеш нов живот, от утрешния ден ще захванеш с диета и нищо не излиза: още същия ден вечерта тъй ще преядеш, че само мигаш с очи и езикът ти не може да се обърне – седиш като кукумявка и гледаш всички – истина! И така са всички.

– Да – каза Чичиков и се засмя, – тази история се случва.

Ние съвсем не сме родени за благоразумие. Аз не вярвам някой от нас да е бил благоразумен. И когато видя, че някой дори живее почтено, събира и трупа парици, не вярвам и това. На старини дяволът и него ще забърка: ще прахоса всичко изведнъж. И всички са така наистина: и просветени, и непросветени. Не, нещо друго ни липсва, но какво – сам не зная.

Като приказваха така, те обиколиха селските къщи и след това минаха с

каляската из ливадите. Местата щяха да бъдат хубави, ако не бяха обезлесени. Откриха се гледки: встрани засиня единият скат на възвишенията – същите, дето Чичиков бе ходил наскоро. Ала нито селото на Тентетников, нито на генерал Бетрищев не можаха да се видят. Те бяха затулени от хълмовете. Като се спуснаха долу в ливадите, дето имаше само върбалак и ниски тополи – високите дървета бяха изсечени, – те се отбиха в една лоша воденица, видяха реката, по която можеха да се спускат дървета, ако изобщо имаше какво да се спуска. Тук-там пасяха мършави говеда. Като разгледаха, без да стават от каляската, те отново се върнаха [в] селото, дето видяха на улицата един мужик, който, след като се почеса с ръка по-долу [от гърба], тъй се прозя, че дори подплаши пуйките на кмета. Прозаявка личеше върху постройките. Покривите също се прозяваха. Като ги гледаше, Платонов се прозина. Кръпка върху кръпка. Върху една хижа наместо покрив лежеше цяла врата. В стопанството се прилагаше системата на Тришкиновия кафтан: изрязваха се ръкавите и пешовете, за да се изкърпят лактите.

– Такова е моето стопанство – рече Хлобуев. – Да видим сега къщата. – И ги поведе към жилището. Чичиков мислеше, че ще видим и там дрипи и неща, които предизвикват прозевки, но за учудване в стаите беше подредено. Като влязоха в стаите на къщата, те бяха поразени от някакво смешение на сиромашия с бляскави модни дреболии. Някакъв Шекспир седеше върху маситницата; на масата лежеше гиздава ръчка от слонова кост за чесане на собствения гръб. Домакинята беше облечена с вкус и по модата. Четири деца, също облечени добре, и дори с гувернантката, всички бяха миловидни, но по-добре да бяха се облекли в груби рокли, прости рубашки и да тичаха из двора и да не се отличаваха по нищо от бездомните селски деца. При домакинята скоро дойде гостенка, някаква хлевоуста бърбица. Дамите отидоха в своите стаи. Децата отърчаха след тях. Мъжете останаха сами.

– Та каква ще бъде вашата цена? – каза Чичиков. – Нека призная, аз питам, за да чуя най-последната цена, защото имението е в много по-лошо положение, отколкото очаквах.

– В най-лошо, Павел Иванович – каза Хлобуев. – И това още не е всичко. Няма да крия от вас: от сто души, записани в списъка, само петдесет са живи – тъй се разпореди у нас холерата. [Други] се отлъчиха безпашпортно, така че смятайте ги умрели. Защото, ако се търсят чрез съдилищата, цялото имение просто ще остане по съдилищата. Затова и аз ви искам само трийсет и пет хиляди. Чичиков, разбира се, почна да се пазари.

– Моля ви се, как трийсет и пет? За това нещо трийсет и пет! Задоволете се с дваисет и пет хиляди.

Платонов го досрамя.

– Купете го, Павел Иванович – каза той. – За имението всякога може да се даде тази [цена]. Ако вие не дадете за него трийсет и пет хиляди, ние с брата ще съберем пари общо и ще го купим.

– Много добре, съгласен съм – каза Чичиков уплашен. – Добре, но само с условие, половината пари – подир година.

– Не, Павел Иванович! Това, виж, не мога да приема. Половината ми дайте сега, а останалите след [петнайсет дни]. Зер толкова пари ще ми даде заложната банка. Само че ще има да храня пиявиците.

– Но как наистина? И аз не знам, имам в себе си всичко на всичко десет хиляди – каза Чичиков, каза и слъга: той имаше в себе си всичко дваисет заедно с парите, заети от Костанжогло, но жал му беше някак да даде толкова много пари наведнъж.

– Не, моля ви се, Павел Иванович! Казвам ви, че ми са необходими петнайсет хиляди.

Аз ще ви заема пет хиляди – подзе Платонов.

– Е, като е така! – каза Чичиков и си помисли: „Добре е, тъкмо навреме дава назаем.“ Донесоха ковчежето от каляската и веднага от него бидоха извадени 10 000 за Хлобуев: останалите пет, обещано му бе, че ще му се донесат утре; тоест обещано, а предполагаше се да се донесат три, а другите – сетне, тъй, подир два-три дена, пък ако може и да се просрочи повечко. Павел Иванович особено не обичаше да изпуска пари от ръцете си. Ако пък някоя крайна необходимост налагаше, все пак му се струваше, че е по-добре да даде парите утре, а не днес, тоест той постъпваше като всинца ни. И нам е приятно май да поразкараме някой просител: нека си по-натрие

гърба в антрето! Чунким не може пък да почака! Какво ни влиза в работата, че може би за него всеки час е скъп и от това страдат неговите работи! Ела, братко, утре, зер днес нямам време.

– Де ще живеете вие после? – попита Платонов Хлобуев. – Имате ли си друго селце?

– Ще трябва да се преселим в града: там си имам една къщица. Трябва да направя това за децата: ще им трябва учители. Тук може да се намери [учител] по закон божий; но по музика, танци, колкото щеш пари дай, не можеш намери.

„Хляб няма да яде, пък децата си ще учи да танцуват!“ – помисли Чичиков.

„Чудно нещо!“ – помисли Платонов.

– Ала трябва да полеем с нещо сделката – каза Хлобуев. – Ей, Кирюшка, донеси, драги, една бутилка шампанско.

„Хляб няма да яде, пък шампанско има?“ – помисли Чичиков.

Платонов пък не знаеше що да мисли. С шампанско [Хлобуев] се беше снабдил по необходимост. Той беше пратил в града: какво да прави – в дюкянчето не давали квас на вересия, а му се искало да пие. А пък французинът, който неотдавна бил дошъл с разни вина от Петербург, давал на всички на вересия. Нямало какво да се прави, трябвало да се вземе шампанско.

Донесоха шампанско. Изпиха по три чаши и се развеселиха. Хлобуев се отпусна: стана мил и умен, почна да сипе остри и анекдоти. В думите му пролича такова познаване на хората и света! Тъй хубаво и вярно виждаше много неща, тъй майсторски и сърчно очертаваше с по няколко думи съседите-помешчици, тъй ясно виждаше недостатъците и грешките на всички, тъй хубаво знаеше историята на разорилите се господари: и защо, и поради какво са се разорили, тъй оригинално и смешно умееше да предава най-малките им привички, че те и двамата бяха напълно омагьосани от неговите думи и бяха готови да го признаят за най-умния човек.

– Чудно ми е – каза Чичиков, – как вие, с такъв ум, не намирате средства и обороти?

– Колкото за средствата, има средства – каза Хлобуев и тозчас им струпа цял куп проекти. Те всички бяха толкова безсмислени, тъй странни, тъй малко общо имаха с познаване хората и света, че оставаше им само да свият рамене и да казват: „Боже мой! Какво необхватно разстояние между познаването на света и [умението да се ползуваш от това познаване]!“ Всичко се основаваше върху нуждата да се намерят отнякъде наведнъж сто или двеста хиляди. [Тогава], струваше му се, всичко би се наредило както трябва и стопанството би тръгнало, и всички дупки биха се закърпили, и доходите ще могат да се очетворят, и той сам ще се улесни да изплати всичките си дългове. И той завършваше: – Но какво да се прави? Няма такъв благодетел, който да се реши да даде двеста или барем сто хиляди назаем. Види се, сам бог не иска.

„Ба, има си хас – помисли Чичиков – на такъв глупак бог да изпрати двеста хиляди!“

– Имам една тримилионна леля – каза Хлобуев. – Набожна бабичка е: на черква и манастири дава, но на ближния си май не обича да помага. От старото време жена, която струва да се види. Само до четиристотин канарчета държи. Кученца, хрантутници и слуги, каквито вече няма. Най-младият от слугите има може би шестдесет, макар тя да му вика: „Ей, момче!“ Ако някой гостенин някак не се държи добре, тя ще каже на трапезата да го прескочат с ястието. И го прескачат. Такава една.

Платонов се усмихна.

– Ами как се казва тя и де живее? – попита Чичиков.

– Живее тука, в нашия град, Александра Ивановна Ханасарова.

– Че защо не се обърнете към нея? – каза Платонов съчувствено. – Аз мисля, че ако тя влезе в положението на вашето семейство, не би могла да ви откаже.

– Ба, не може. Коравичка натура си е моята леля. Това е кремък баба, Платон Михайлович! При това и без мене има угодници, които се увиват около нея. Там има един, който се готви да става губернатор. Излязъл неин роднина... Моля ти се, заповядай – каза той изведнъж, като се обърка [към Платонов], – идната неделя давам обяд на всички висши чиновници в града...

Платонов опули очи. Той още не знаеше, че в Русия, в градовете и столиците, се въздят такива мъдреци, чийто живот е просто необяснима загадка. Всичко, изглеждаме прахосал, потънал до гуша в дългове, отникъде никакви средства, а пък

дава обяд и всички, които обядват, казват, че тоя обяд е последният, че още утре стопанинът ще бъде замъкнат в затвора. Минават 10 години след това, мъдрецът все още се крепи на света, още повече от преди е затънал до гуша в дългове и пак тъй дава обяд, на който всички обядващи мислят, че е последен и всички са уверени, че още утре стопанинът ще бъде замъкнат в затвора.

Хлобуевата къща в града представляше необикновено явление. Днес свещеник с одежди отслужваше там молебен, утре френски актьори правят репетиция. Някой ден не можеше да се намери троха хляб; друг – голям прием на всички артисти и художници и великодушна софра на всички. Случваха се понякога такива тежки времена, че друг на негово място отдавна би се обесил или застрелял, ала него го спасяваше религиозното настроение, което по странен начин се съчетаваше в него с безпътния му живот. В тия горчиви минути [той] четеше жития на страдалци и мъченици, възпитавали духа си да стои високо над нещастията. В това време душата му цяла се размекваше, духът му се умиляваше и очите му се наливаха със сълзи. Той се молеше и – чудно нещо! – почти всякога му дохождаше отнякъде неочаквана помощ: или някой от старите му приятели си спомняше за него и му пращаше пари; или някаква непозната пътница, неочаквано чула историята му, със стремително великодушие на женското сърце му изпращаше богата помощ; или някъде се решаваше в негова полза някое дело, за което той никога не беше дори чувал. Благоговейно признаваше той тогава необятното милосърдие на провидението, отслужваше благодарствен молебен и пак почваше безпътния си живот.

– Жал ми е за него, наистина ми е жал – каза Платонов на Чичиков, като се простиha с него и си заминаха.

– Блуден син! – каза Чичиков. – За такива хора няма защо да се жали.

И скоро и двамата престанаха да мислят за него. Платонов затуй, че лениво и полусънно гледаше на положението на хората, също както на всичко в света. Сърцето му състрадаваше и се свиваше, когато виждаше чуждите страдания, ала впечатленията някак не се запечатваха дълбоко в душата му. Подир няколко минути той не мислеше вече за Хлобуев. Той не мислеше за Хлобуев, защото не мислеше и за самия себе си. Чичиков не мислеше за Хлобуев, защото наистина всичките му мисли бяха заети с извършената не на шега покупка. Както и да е, но изведнъж, като се видя не вече въображаем, а същински, действителен владетел на едно не вече въображаемо имение, той стана замислен и предположенията и мислите му станаха по-важни и даваха неволно значителен израз на ли-[цето му]. „Търпение и труд! [Не е мъчно] нещо това: то ми е познато, тъй да се каже, още от пелени. Не са нови за мене тези работи. Но ще имам ли сега на тия години толкова търпение, колкото на младини?“ Както и да е, той мислеше как ще се почне [?] сеитба, как той ще зареже всички глупави инициативи. Как ще става сутрин рано, как ще даде нарежданията си до изгрев слънце, как весело ще гледа тоя растеж и цъфтеж на имението си; как весело ще гледа после и децата си. „Вярно, това е истинският живот! Прав е Костанжогло.“ И от тия мисли сякаш самото лице на Чичиков ставаше по-хубаво. Така само мисълта за неща, които са съобразни с нормалното, облагородява човека. Но както винаги се случва с човека, след една мисъл – тутакси хрумва друга, противоположна. „Може да се постъпи дори така – помисли [Чичиков], – отначало да се продаде по части най-хубавата земя и после да се заложи имението заедно с мъртъвците в заложната банка. Може дори и сам да се измъкна, без да платя на Костанжогло.“ Чудна мисъл! Не че Чичиков [я] нямаше, но тя изведнъж, сама по себе си, му се изпречи, дразнейки го и усмихвайки му се, и взирайки се в него. Непристойница! Немирница! И кой е творец на тези мисли, които неочаквано се втурват?... С една дума, покупката във всеки случай беше изгодна. Той почувствува удоволствие – удоволствие от това, че стана сега помещик, помещик не въображаем, но действителен, помещик, който вече, има и земя, и места за експлоатиране, и хора, хора не мечтани, пребиваващи във въображението, а съществуващи. И малко по малко той почна и да подскача, и да потрива ръце, и да подмигва сам на себе си.

– Стой! – извика неочаквано другарят му на кочияша. Тая дума го накара да се опомни и да се озърне наоколо си: те отдавна вече пътуваха през прекрасна гора; угледна брезова ограда се простираше отъясно и отляво. Белите [стволове] на брезите и трепетликите, лъскави като снежна ограда от колове, стройно и леко се издигаха върху нежната зеленина на отскоро развилите се листа. Славейте в превара пееха из гората. Горските лалета се жълтееха из тревата. Той не можеше да разбере как е

попаднал в това красиво място, когато до преди малко гледаше открити полета. Между дърветата се мяркаше бяла зидана черква, а на другата страна се виждаше [зад] гората решетка. В края на алеята се показва един господин, който идеше срещу тях, с фуражка, с чепат бастун в ръце. Едно английско куче с дълги, тънки крака тичаше пред него.

— Ето и брат ми — каза Платонов. — Спри! — И слезе от колата. Чичиков също. Кучетата вече успяха да се близнат. Тънконогийт чевръст Азор лизна с пъргавия си език Ярб в муцуната, сетне лизна ръката на Платонов, сетне скочи върху Чичиков и го лизна по ухото. Двамата братя се прегърнаха.

— Моля ти се, Платоне, какво правиш с мене? — каза спрелият се брат, когато казваха Василий.

— Как какво? — отговори равнодушно Платон.

— Но какво наистина? Три дена вече те няма никакъв! Конярят на Петух докара жребеца ти. „Замина — каза — с един господин.“ Барем една дума да си казал: къде отиваш, защо, за колко време? Моля ти се, братко, как може да се постъпва тъй? А пък аз бог знае какво не премислих в тия три дни!

— Е, какво да направя? Забравих — каза Платонов. — Ние наминахме у Константин Федорович. Той те поздравява, сестрата — също. Павел Иванович, да ви представя брат ми Василий. Братко Василий! Това е Павел Иванович Чичиков.

Двамата поканени да се запознаят си стиснаха ръце, снеха шапки и се целунаха.

„Кой ли ще бъде тоя Чичиков? — мислеше братът Василий. — Брат ми Платон е непридирчив в познанствата.“ И той изглежда Чичиков, доколкото позволяваше приличието, и видя, че тоя човек наглед беше доста благонамерен.

От своя страна Чичиков също изглежда, доколкото позволяваше приличието, брата Василий и видя, че той е по-нисък от Платон, косите му са по-тъмни и по лице далеч не е тъй красив, но в чертите на лицето му имаше много повече живот и одухотвореност, повече сърдечна доброта. (Но на тия неща Павел Иванович малко обръщаше внимание.). Личеше, че той е по-малко сънлив от брат си.

— Аз реших Вася, да се поразходя заедно с Павел Иванович по светата Рус. Дано това някак разсее ипохондрията ми.

— Че как тъй изведнъж си се решил? — каза озадаченият брат Василий и насмалко щеше да прибави: „И при това да пътуваш с човек, когато виждаш пръв път, който може би е някой долен човек и дявол знае какво!“ Пълен с недоверие, той изглежда изкриво Чичиков и видя изумително благоприличие.

Те свърнаха надясно през портата. Дворът беше старовремски, къщата също старовремска, каквито сега не строят — със стрехи и висок покрив! Две грамадни липи растяха сред двора и го покриваха почти наполовина със сянката си. Под тях имаше множество дървени пейки. Цъфнали люляци и диви череши като бисерна огърлица обкръжаваха двора заедно с оградата, скрита съвсем под техните цветове и листа. Господарската къща беше съвсем затулена, само вратите и прозорците миловидно гледаха отдолу през клоните. През правите като стрели стволоче на дърветата се белееха готварниците, килерите и зимниците. Всичко беше в зеленина. Славейте подсвиркваха високо и огласяваха цялата гора. В душата неволно се вливаше някакво безметежно, приятно чувство. Всичко напомняше ония безгрижни времена, когато всички са живели добродушно и всичко е било просто и несложно. Братът Василий покани Чичиков да седне. Те-седнаха на пейките под липите.

Едно момче на около 17 години, с красива червена памучна риза, донесе и постави пред тях шишета с разноцветни плодови квасове от всички видове, ту гъсти като масло, ту шипящи като лимонада. Като остави стъклата, то взе мотиката, подпряна до дървото и отиде в градината. Братята Платонови също както и зет им Костанжогло, нямаха същински слуги: те всички бяха градинари, всички домашни работници изпълняваха поред тази длъжност. Братът Василий постоянно разправяше, че слугите не са съсловие: всеки може да донесе туй или онуй и няма защо да се държат за това особени хора, че русинът е добър и пъргав и не е ленив дотогава, докато ходи по риза и забун, но щом се облече в немски сюртук, изведнъж става несръчен и бавен, и мързелив, и ризите си не променя, и съвсем преставя да ходи на баня, и спи със сюртука си, и под немския сюртук се развъждат безбройно множество и дървеници, и бълхи. Може би той беше прав в това. В тяхното село народът се обличаше особено контешки: накитите по главите на жените бяха обсипани със злато, а ръкавите на

ризите им – като шевиците на турските шалове.

– Това са квасовете, с които отдавна се слави нашият дом – каза братът Василий.

Чичиков си наля чаша от първото стъкло – същински липец*, който той беше пил някога в Полша; искри като шампанското, а газът просто рязва с една приятна миризма от устата в носа. „Нектар!“ – каза той. Изпи чаша от другото стъкло – още по-хубав.

[* _Липец_ – питие от бял липов мед. – Б. р.]

– Питие над питиетата – каза Чичиков. – Мога да кажа, че у вашия почтен зет Константин Федорович пих най-хубавата ракия, а у вас – най-хубавия пивоквас.

– Тя и наливката* е пак наша, сестрата я прави. Майка ми беше от Малорусия, близо до Полтава. Сега вече всички са отвикнали да домакинствуват сами. Накъде и към кои места смятате да заминете оттука? – попита братът Василий.

[* _Наливка_ – ракия, в която са стояли плодове. – Б. р.]

– Пътувам – каза Чичиков, като се поклащаше леко върху пейката и се гладеше с ръка по коляното – не толкова по своя работа, колкото по работа на други хора. Генерал Бетрищев, мой близък приятел и, може да се каже, благодетел, ме помоли да навестя някои негови роднини. Роднините, разбира се, са си роднини, но отчасти и за себе си, защото, без да говоря повече за ползата в хемороидно отношение, да видиш света и коловъртежа на хората е вече само по себе си, тъй да се каже, жива книга [и втора наука].

Братът Василий се замисли. „Приказва този човек малко усукано, ала в думите му има истина“ – помисли [той]. След малко мълчание той каза на Платон:

– Аз започвам да мисля, Платоне, че пътуването може наистина да те размърда. Ти не страдаш от друго, а от душевна летаргия. Ти просто си заспал не от пресищане или умора, а от недостиг на живи впечатления и усещания. Аз пък съвсем наопаки. Аз бих желал не тъй живо да чувствавам и да не вземам всичко, каквото се случи, толкова присърце.

– Та защо вземаш всичко присърце! – каза Платон. – Ти си търсиш безпокойства и сам си съчиняваш тревоги.

– Как ще съчинявам, когато и без това на всяка крачка се срещам с неприятности? – каза Василий. – Чу ли каква работа ни устрои Леницин, когато те нямаше? Завзел празното място. Първо, това празно място аз за никакви пари... Там всяка пролет на Томина неделя става сбор, с него са свързани спомените на селото; а за мене обичаят е свято нещо и съм готов да жертвувам всичко за него.

– Не знае и затова го е взел – каза Платон, – нов човек, току-що пристигнал от Петербург; трябва да му се обясни и разтълкува.

– Знае, хубаво знае. Аз пратих да му кажат, но той отговорил с грубост.

– Трябвало е сам да отидеш да му разправиш. Поговори сам с него.

– А, не. Той си дава много голяма важност. Не отивам аз при него. Ако искаш, иди ти.

– Аз бих отишъл, но нали не се меся... Той може и да ме подведе, и да ме измами.

– А че, ако обичате, да отида пък аз – каза Чичиков. – Кажете каква е работата.

Василий го погледна и помисли: „Какъв любител на пътуване!“

– Вие само ми кажете с две думи що за човек е той – каза Чичиков – и каква е работата.

– Съвестно ми е да ви възложа такава неприятна поръчка. Според мене той е долен човек: от простите, дребновладелчески дворяни от нашата губерния, служил в Петербург, оженил се там за нечия незаконородена дъщеря и заважничил. Искан да дава тон. Ала по нас няма глупави хора: модата не е закон за нас и Петербург не е черква.

– Разбира се – каза Чичиков, – а самата работа в какво се състои?

– Видите ли, нему наистина му трябва [земя]. И ако не постъпеше тъй, аз бих му отстъпил даром друго, а не празно място... А сега, заядлив човек, ще помисли...

Според мене по-добре е да се поговори: може би работата... На мене са възлагали разни работи и не са се разкайвали... На, и генерал Бетрищев също...

– Но мене ми е съвестно, че трябва да говорите с такъв човек...*

[* Тук в ръкописа има пропуснато.]

...* и като се гледа особено, че това ще бъде тайна – каза Чичиков, – защото не толкова самото престъпление, колкото лошият пример е вредоносен за съблазън.

[* Началото на фразата е загубено.]

– А, това е тъй, това е тъй – каза Леницин, като наклони главата си съвсем на една страна.

– Колко е приятно да срещнеш единомислие! – каза Чичиков. – И аз имам една работа, и законна, и незаконна в същото време: наглед уж незаконна, а по същество законна. Чувствайки нужда от залог, не искам никого да вмъквам в риск да плаща после по две рубли за жива душа. Може да се случи да хлътна, което – боже опази – е неприятно за един владеец, и аз реших да се възползувам от избягалите и мъртвите, още неизличени от списъците, та едновременно да направя и християнско дело, и да сменя от бедния владеец тежестта да плаща данъци за тях. Ние само помежду си ще направим формално продавателно като за живи.

„Това обаче е нещо толкова много странно“ – помисли Леницин и се отмести със стола малко назад.

– Работата обаче е... от такъв род, че... – почна [той].

– Но лош пример за съблазън не ще има, защото ще бъде тайно – отговори Чичиков – и при това между благонамерени хора.

– Но все пак обаче работата някак си...

– Но лош пример никакъв – отговори пряко и открито Чичиков. – Работата е от такъв род, както ей сега разсъждавахме: между хора благонамерени, на благоразумни години и, струва ми се, с добър чин, и при това тайно – И като говореше това, той го гледаше открито и благородно в очите.

Колкото и да беше извъртлив Леницин, колкото и да беше вещь изобщо в делопроизводствата, но тука той някак си попадна в пълно недоумение, толкова повече, че по някакъв странен начин като че ли се омота в собствените си мрежи. Той никак не беше способен за несправедливостите и не би искал да направи нищо несправедливо дори и скритом.

„Какъв чуден случай! – мислеше той вътрешно. – Върви завързвай тясна дружба дори с добри хора! Ето ти задача!“

Но съдбата и обстоятелствата като че нарочно благоприятствуваха на Чичиков. Сякаш тъкмо за да помогне на тази затруднителна работа, в стаята влезе младата домакиня, съпругата на Леницин, бледна, сухичка, нисичка, но облечена по петербургски, голяма любителка на хора *comme il faut**. След нея бе внесен на ръце от дойката първенецът ѝ, плод на нежната любов на скоро бракосъчетаните съпрузи. С ловкото си доближаване, с подскачане и навеждаме главата на една страна Чичиков съвсем очарова петербургската дама, а след нея и детето. Изпърво то насмалко щеше да се разплаче, но с думите: „Агу, агу, душке“ и с щракане на пръсти, и с корналиновото печатче от часовника си Чичиков сполучи да го примамва в ръцете си. Сетне той почна да го вдига до самия таван и възбуди с това у детето приятна усмивка, която извънредно много зарадва двамата родители. Но от внезапното удоволствие или от нещо друго детето изведнъж извърши една лоша работа.

[* *Comme il faut* – с добро държане.]

– Ах, боже мой! – извика жената на Леницин. – То изцапа целия ви фрак!

Чичиков погледна: целият ръкав на съвсем новия му фрак беше изцапан. „Да пукнеш дано, дяволче недно!“ – помисли си той разядосан.

Домакинът, домакинята, дойката – всички изтичаха за одеколон, от всички страни се заловиха да го изтриват.

– Нищо, нищо, няма нищо! – думаше Чичиков, като се мъчеше да придаде на лицето си колкото е възможно весел израз. – Може ли да развали нещо детето в това златно време на възрастта си? – повтаряше си той, а в същото време мислеше: „Пък гледай как, дяволът му неден, ми изхаби дрехата, вълци да го ядат макар, проклетото му каналийче!“

Това наглед незначително обстоятелство съвсем склони домакинята в полза на Чичиковата работа. Как да откажеш на такъв гост, който оказва толкова невинни ласки към детето и великодушно заплати със собствения си фрак. За да не даде лош пример, решиха се да свършат работата секретно, защото не толкова самата работа, колкото съблазънта е опасна.

– Позволете и на мене, като награда за услугата, да ви заплатя също с услуга.

Искам да бъда ваш посредник по работата ви с братя Платонови. Вам ви трябва земя, нали тъй?...

[ЗАКЛЮЧИТЕЛНА ГЛАВА]*

[* Тази глава е от по-раншната, не както на другите глави, редакция.]

Всички в света нагласяват своите работи. Комуто каквото трябва, това и намира, казва пословицата. Тършуването из сандъците беше извършено с успех, така че нещичко от тази експедиция премина в собственото ковчеже. С една дума, беше нагласено благоразумно. Чичиков не че открадна, а се възползува. Зер всеки от нас се възползува от нещо: този от държавната гора, онзи от спестовните суми, един краде от децата си заради някоя пътуваща актриса, друг от селяните заради мебели Хамбс* или за карета. Какво да се прави, когато толкова много примамки са се развъдили на света? И скъпи ресторанти с лудешки цени, и маскаради, и разходки, и танци с циганки? Зер мъчно е да се въздържиш, когато всички от своя страна вършат същото, пък и модата заповядва – иди, че се въздържай! Човек не е бог, така и Чичиков, подобно на нарасналия брой хора, които обичат всевъзможния комфорт, извъртя работата в своя полза. Разбира се, трябваше да замине извън града, но пътищата се развалиха. Между туй в града щеше да почне друг панаир – само дворянски. Предишният беше повече конски и говежди, за сурови и разни други селски произведения, купувани от търговци на добитък и от кулаци. Сега всичко, което е било купено от Нижегородския панаир, от търговци на луксозни и фабрични стоки, беше докарано тука. Надойдоха унищожители на руските кесии, французи с помади и французойки с шапки, унищожители на спечелените с кръв и труд пари – тия египетски скакалци, според израза на Костанжогло, които не стига, че ще изядат всичко, ами ще оставят и яйцата си, като ги заровят в земята.

[* _Мебели от Хамбс_ – Хамбс, петербургски мебелист.]

Само недородът и нещастният...* задържаха мнозина помешчици в селата. Затова пък чиновниците, тъй като те не страдат от неплодородие, се разпуснаха; жените им, за зла чест, също. Прочели достатъчно различни книги, пръснати напоследък с цел да внушат всякакви нови потребности на човечеството, те бяха почувствували необикновена жажда да изпитат всички нови, наслади. Един французин беше открил ново заведение – някаква нечувана в губернията публична градина с вечеря уж с необикновено евтина цена и половината на кредит. Това беше достатъчно [не само] началниците на канцелариите, но дори и всички канцеларски чиновници, с надежда за бъдещи рушвети от просителите...** Зароди се желание да се поперчат един пред друг с коне и кочияши. Ах, това стълкновение на съсловията заради веселби!... Въпреки лошото време и кишата гиздави каляски летяха назад и напред. Отде се взеха те, бог знае, но и в Петербург не биха се посрамили... Търговците, продавачите леко подигаха шапки и канеха госпожите. Твърде нарядко се виждаха брадати хора с кожени рунтави калпаци. Всичко беше с европейски вид, с бръснати бради, всичко увехнало [?]*... и с гнили зъби.

[* Изпуснато в ръкописа.]

[** Изпуснато в ръкописа.]

– Заповядайте, моля ви се! Благоволете само да влезете в дюкяна! Господине, господине! – подвикваха тук-там малки момченца.

Ала с презрение ги гледаха вече запознатите с Европа посредници; само понякога с чувство на достойнство казваха: „Штакет“ или: „Тук има сукна зибер, клер и черни.“

– Имате ли сукна тъмночервен цвят с точици? – попита Чичиков.

– Отлични сукна – каза търговецът, като приповдигна с една ръка шапката си, а с другата посочи дюкяна. Чичиков влезе в дюкяна. Сръчно подигна дъската [до масата] и се озова от другата ѝ страна, гърбом към стоката, натрупана от пода до тавана едно връз друго, и с лице към купувача. Подпрян леко на двете си ръце и леко полюлявайки целия си корпус върху тях, той каза:

– Какви сукна обичате?

– С маслинен или тъмнозелени точици, да се доближават, тъй да се каже, до цвета на боровинки – каза Чичиков.

– Мога да ви уверя, че ще получите най-първо качество, по-добро от което може да се намери само в просветените столици. Момче, подай онова сукно отгоре, 34 номер. Не е то, не е то, драги! Ти какво тъй се държиш все по-високо от сферата си като някакъв пролетарий! Хвърли го тука! Ето сукненцето! – И като го разгъна от другия му край, продавачът го поднесе до самия нос на Чичиков, така че той можа не само да поглади с ръка копринената му лъскавина, но дори да го помирише.

– Хубаво е, но все пак не е това – каза Чичиков. – Аз съм служил в митница, та искам най-хубавото качество, което имате, и при това да е с повече точки и не към тъмнозелено, а да се доближава към цвета на боровинки.

– Разбрах: вие наистина желаете този цвят, който сега почва да е на мода. Имам сукно от отлично качество. Предупреждавам ви, че има висока цена, но и високи достойнства.

Европеецът се покатери. Топът падна. Разгъна го той с изкуството на старите времена, като дори забрави временно, че е от по-късно поколение, и го изнесе на светло, дори излезе вън от дюкяна и го показа там, примижавайки на светлината, и каза:

– Отличен цвят! Сукно с цвят – наварински дим с пламък.

Сукното бе одобрено; за цената се спазариха, макар че тя беше „с прификс“*, както казваше продавачът. Сега той сръчно го раздра с две ръце. Обви го в хартия, по руски, с неимоверна бързина. Вързопчето се завъртя под тънката връвчица, която го обхвана с един животрептящ възел. Ножиците прерязаха връвчицата и всичко отиде в каляската. Продавачът повдигаше фуражка. Приповдигащият фуражка има [?] причина: той извади от джоба парите.

[* _С прификс_ – цена определена.]

– Покажете ми черно сукно – чу се глас.

– Ето ти, дявол да го вземе, и Хлобуев – каза си Чичиков и се обърна гърбом, за да не го видят, понеже намираше за неблагоприятно от своя [страна] да влиза с него в каквото и да било обяснение относно наследството. Но Хлобуев вече го видя.

– Какво е това, Павел Иванович, вие като че ли нарочно ме избягвате? Никъде не мога да ви намеря, а пък работата е от такъв [род], че трябва да поговорим сериозно.

– Почтении, почтении – каза Чичиков, като му стисна ръката, – повярвайте, че все искам да поговоря с вас, но никак нямам време. – А сам мислеше: „Дявол да те вземеше!“. И изведнъж видя Муразов, който влизаше.

– Ах! Афанасий Василиевич! Как сте със здравето?

– Вие как сте? – каза Муразов, като сне шапка. Търговецът и Хлобуев снеха шапки.

– А бе кръстът ме боли, пък и сънят ми никак не е добър. Дали защото малко се движа...

Но Муразов вместо да се вдълбочи в причината за внезапните болки на Чичиков, се обърна към Хлобуев:

– А пък аз, Семьон Семьонович, като видях, че вие влязохте в дюкяна, дойдох подире ви. Искам да поговоря с вас за туй-онуй. Не обичате ли да наминете към мене?

– Как не, как не! – каза Хлобуев бързо и излезе с него.

„За какво ли могат да разговарят“ – помисли [Чичиков].

– Афанасий Василиевич е почтен и умен човек – каза продавачът – и си знае работата, но просветителност няма. Защото търговецът е негоциант, а не е какъв да е търговец. Тука с него е съединен и бюджетът, и реакцията, а инак ще излезе просто паупуризм*. – Чичиков махна с ръка.

[* _Паупуризм (пауперизъм)_ – обедняване.]

– Павел Иванович, търся ви навсякъде – зачу се гласът на Леницин. Продавачът почтително сне шапка.

– Ах, Федор Федорович!

– За бога, хайде у дома; трябва да поговоря нещо с вас – каза той. Чичиков го погледна – лицето му беше съвсем променено. Като се разплати с продавача, той излезе от дюкяна.

– Вас чакам, [Семьон Семьонович] – каза Муразов, като видя влизащия Хлобуев, – заповядайте при мене в стаичката. – И той поведе Хлобуев в стаичката, позната вече на читателя, по-непретенциозна от която не можеше да се намери и у чиновник,

който получава седемстотин рубли годишна заплата.

– Кажете, предполагам, че сега вашите затруднения са намалели? След смъртта на леля ви вам ще да се е паднало нещо.

– Как да ви кажа, Афанасий Василиевич? Не зная дали моите затруднения са намалели. Паднаха ми се всичко петдесет души селяни и трийсет хиляди в пари, с които трябваше да разплатя част от дълговете си – и сега пак нямам нищо. А главното е, че работата с това завещание е една от най нечистите. Тука, Афанасий Василиевич, са извършени такива мошеничества! Аз ще ви разправам ей сега и вие ще се почудите, като узнаете какво се върши. Този Чичиков...

– Позволете, [Семьон Семьонович], преди да говорим за този Чичиков, позволете да поговорим собствено за вас. Кажете ми колко според вашето заключение би било за вас задоволително и достатъчно, за да се избавите съвсем от тези затруднения?

– Моите затруднения са големи – каза Хлобуев. – За да се избавя от затрудненията, да се разплатя съвсем и да имам възможност да живея по най-умерен начин, трябва ми най-малко 100 хиляди, ако не и повече, с една дума, това ми е невъзможно.

– Е добре, ако ги имате, как бихте заживели тогава?

– Бих си наел една квартирка, бих се заловил за възпитанието на децата си. За себе си няма вече що да мисля: моята кариера е свършена, вече за никъде не ме бива.

– И все пак животът ви ще бъде празен, а в празността дохождат изкушения, за които не би помислил човек, ако е зает с работа.

– Не мога, за нищо ме не бива, като замаян съм, кръстът ме боли.

– Но как ще живеете без работа? Как може да се живее на света без служене, без място? Моля ви се! Погледнете, всяко творение божие, всеки предмет все служи на нещо, има свое предназначение. Дори камъкът, и той съществува, за да се употребява в работата, а човек, най-разумното същество, да остава без полза – редно ли е това?

– Е, да, но аз все пак не съм без работа. Аз мога да се заема с възпитанието на децата.

– Не, Семьон Семьонович, не! Това е най-мъчното нещо. Как ще възпитава деца оня, който сам себе си не е възпитал? Децата може да се възпитават само с примера на собствения живот. А вашият живот може ли да им бъде пример? Или да се научат как да прекарват времето си [в] празнота и да играят на карти? Не, Семьон Семьонович, дайте децата на мене: вие ще ги развалите. Помислете сериозно: празността ви е погубила, вие трябва да бягате от нея. Как може да живее човек на света несвързан с нищо? Все трябва да се изпълнява някакъв дълг. Надничарят – и той служи. Той яде черен хляб, но сам си го добива и чувства интерес към своето занятие.

– Бога ми, опитвах се, Афанасий Василиевич, мъчих се да надделея! Какво да се прави! Остарях, станах неспособен. Е, как да постъпя! Нима да ида на служба? А че какъв ще ми бъде халът на четирийсет и пет години да седна на една маса с начеващите чиновници? При това аз съм неспособен за подкуп – и на себе си ще преча, и на другите ще навредя. А те вече са си образували и касти. Не, Афанасий Василиевич, мислих, опитвах, прекарвах на ум всички места – навсякъде ще бъда некадърен. Може би само в старопиталището...

– Старопиталището е за онези, които са работили, а на оня, които са се веселили през цялата си младост, се отговаря както мравките на щуреца: „Иди сега поиграй!“. Пък и в старопиталището, и там се трудят и работят, не играят на вист. Семьон Семьонович – каза Муразов, като го гледаше втренчено, – вие мамите и себе си, и мене.

Муразов го гледаше право в лицето, но бедният Хлобуев нищо не можеше да отговори. На Муразов му дожаля за него.

– Слушайте, Семьон Семьонович... Но вие се молите, ходите на черква, аз зная, не пропускайте нито литургия, нито вечерня. Макар че не ви се иска да ставате рано, ставате и отивате, отивате в четири часа сутринта, когато никой не е още станал.

– Това е друга работа, Афанасий Василиевич. Аз зная, че не правя това за хората, а за оня, който е наредил да съществуваме всички в тоя свят. Какво да правя! Аз вярвам, че той е милостив към мене, че колкото и да съм гаден и противен, той може да ме прости и приеме, когато хората ме ритнат с крак и най-добрият от приятелите ми измени, а отгоре на всичко [още] каже, че ми е изменил с добро

намерение.

По лицето на [Хлобуев] се изписа огорчение.

Старецът се просълзи, но нищо не му възрази.

– Тогава послужете на оня, който е тъй милостив. Нему е угоден и трудът, както и молитвата. Заловете каква да е работа, но я заловете, като да я вършите за него, а не за хората. Просто вземете макар и вода да къцате в чутура, но мислете, че правите това за него. Ползата от това ще бъде преди всичко, че за лошото няма да остава време – за губене на карти, за гуляи с ненаситници, за светски живот. Ех, Семьон Семьонович! Вие знаете ли Иван Протапич?

– Зная го и го уважавам много.

– Добър търговец беше: половин милион имаше, ала като се видя в голямо изобилие, разпусна се. Почна да учи сина си по френски, дъщеря си омъжи за генерал. И не отиваше в дюкяна или на борсовата улица, а щом видеше приятел, току го замъкнеше в трактира да пият чай. И фалира. Пък и бог прати нещастие на сина му... Сега, видете ли, той е служащ у мене. Почна наново. Работите му се поправиха. Пак би могъл да търгува с петстотин хиляди. „Служащ бях и служащ искам да умра. Сега, казва, станах здрав и бодър, а тогава завъдих шкембе и ми се яви водна болест... Не!“ – казва. И сега чай не туря в устата. Шчи и каша, и нищо повече, да. А пък се моли тъй, както никой от нас не се моли, и помага на бедните тъй, както никой от нас не помага; а друг някой иска да помага, ала си е прахосал парите.

Горкият Хлобуев се замисли. Старецът хвана двете му ръце.

– Семьон Семьонович! Да знаете колко ми е жал за вас. През всичкото време съм мислил за вас. И ето, слушайте. Вие знаете, че в манастира има един монах-отшелник, който никого не вижда. Тоя човек е с голям ум, такъв ум, какъвто не съм срещал. И когато даде съвет... Аз почнах да му говоря, че имам един такъв приятел, но името не казах, че той е болен от туй и туй. Той почна да слуша и изведнъж ме прекъсна с думите: „По-напред божията работа, че тогава своята. Черква строят, а пари няма: трябва да се съберат пари за черквата!“ И затръшна вратата. Почнах да мисля какво значи това. Не желае, види се, да даде съвет. Па наминах към архимандрита. Още не съм влязъл и първата му дума е: дали не познавам някой човек, комуто да се възложи да събира помощи за черквата, който да бъде дворянин или търговец по-възпитан от другите, и който ще гледа на това като на спасение за душата си? Аз просто веднага се сетих. „Ах, боже мой! Та това значи, че отшелникът отрежда тази длъжност на Семьон Семьонович. За неговата болест пътуването е полезно. Като ходи с книга от помешчика при селянина и от селянина при помешчика, той ще узнае и кой как живее, и кой от що се нуждае, така че ще се върне после, изходил няколко губернии, и ще познава местността и края по-добре от всички, които живеят в градовете... А такива хора са потребни сега.“ На, князът ми казваше, че той би дал много да намери такъв чиновник, който да знае работите не по книга, а да знае точно как са те всъщност, защото в книгите, казват, нищо вече не се виждало; толкова било забъркано всичко.

– Вие ме смутихте и забъркахте съвсем, Афанасий Василиевич – каза Хлобуев, като го гледаше изумен. – Аз не вярвам дори че вие наистина на мене говорите това, за тази работа е нужен неуморим, деятелен човек. При туй как да зарежа жена, деца, които няма що да ядат?

– За съпругата и децата не се безпокойте. Аз ще ги взема под своя грижа и децата ще имат учители. Наместо да ходите с торба и да просите милостиня за себе си, по-благородно и по-хубаво е да просите за бога. Аз ще ви дам една проста [бричка], не бойте се, че ще тръска: това е за вашето здраве. Ще ви дам пари за из път, за да можете пътем да дадете на ония, които се нуждаят повече от другите. Така ще можете да сторите много добри дела, вие няма вече да се излъжете, а комуто дадете, той наистина ще заслужава. По такъв начин, пътувайки, вие ще узнаете всички какви са и що са. Това не е като някой чиновник, от когото всички се боят и от когото [се крият]; а с вас, като знаят, че просите за черква, ще разговарят на драго сърце.

– Виждам, това е прекрасна мисъл и аз много бих [желал] да изпълня поне част от нея, но наистина струва ми се, че това е свръх силите ми.

– Че кое е по силите ни? – каза Муразов. – Нищо няма по силите ни, всичко е свръх силите ни. Без помощ отгоре нищо не може. Но молитвата събира сили. Като се прекръсти, човек казва: „Господи, помилуй!“ – гребе и доплува до брега. Затова няма

какво да се мисли дълго; това трябва да се вземе просто за божия повеля. Колата след малко ще бъде готова, а вие отърчете при отца архимандрита за книга и за благословия и хайде на път.

Подчинявам ви се и приемам това само като божие указание. „Господи, благослови!“ – каза той вътрешно и почувствува, че бодрост и сила почнаха да проникват в душата му. Самият му ум сякаш почна да се събужда с надежда за изход от своето печално безизходно положение. В далечината почна да му се мярка светлина...

Но нека оставим Хлобуев и да видим Чичиков...

А през това време в съдилищата наистина постъпваха заявления подир заявление. Оказаха се роднини, за които никой не беше чувал. Както птици се трупат на мърша, тъй всички се струпаха върху безбройното богатство, останало подир старата: доноси против Чичиков за фалшивостта на последното завещание, доноси за фалшивостта ѝ на първото завещание, улики в кражба и скриване на суми. Явиха се даже улики против Чичиков за купуване на мъртви души, за пропускане контрабанда още когато служил в митницата. Изровиха всичко, разузнаха предишната му история. Бог знае отде помиришали и научили всичко туй, ала имаше улики дори за такива неща, за които той си мислеше, че освен него и четирите стени никой не знаеше. Засега всичко това беше още съдийска тайна и не беше дошло до ушите му, макар че записката от предания му юрисконсулт, която той скоро получи, му даде донякъде да разбере, че кашата ще се забърка. Записката беше с кратко съдържание: „Бързам да ви уведомя, че по работата ще има разпавии, но помнете, че никак не бива да се тревожите. Главното е – спокойствие. Ще наредим всичко.“ Тази записка го успокои съвсем. „Тоя човек е цял гений“, каза Чичиков. За довършване на всичко хубаво в това време шивачът донесе дрехите му. [Чичиков] усети силно желание да се погледа в новия фрак с цвят на наварински пламък с дим. Обу панталоните, които го обхванаха чудесно от всички страни така, че просто – изрисувай го. Бедрата му тъй силно се изпънаха, прасетата също, сукното обхвана всички подробности и им придаде по-голяма гъвкавост. Като затегна отдире коланчето, коремът му стана като тъпан. Той го тупна с четката и добави: „Гледай какъв глупак! А изцяло той е истинска картина.“ Фракът беше сякаш ушит още по-хубаво от панталоните: нито една гънка, всички страни бяха обтегнати, талията добре пристегната и извита. На забележката на Чичиков, [че] под дясната мишница малко го стиска, шивачът само се усмихваше: от това още по-хубаво се пристягаше талията. „Бъдете спокоен, бъдете спокоен за работата – повтаряше той с нескрито тържество, – освен в Петербург никъде не могат ви го уши така.“ Шивачът сам беше от Петербург и бе написал на табелата си: „Чуждестранец от Лондон и Париж“. Той не обичаше да се шегува и затова искаше с двата града изведнъж да запуши устата на всички други шивачи, така че занапред никой да не се покаже с такива градове, а нека се пише от някакъв си „Карлсеру“ или „Копенхар“.

Чичиков се разплати великодушно с шивача и като остана сам, почна свободно да се разглежда в огледалото като артист, с естетично чувство и *сop amoge**. Оказа се, че всичко изглежда някак по-хубаво, отколкото по-рано: бузите по-интересни, брадичката по-привлекателна, бялата яка даваше тон на бузата, атлазената синя връзка даваше тон на яката, новомодните гънки на нагръдника даваха тон на връзката, богатата кадифена [жилетка] даваше [тон] на нагръдника, а фракът с цвят на наварински дим с пламък, лъскав като коприна, даваше тон на всичко. Извърна се надясно – хубаво! Извърна се наляво – още по-хубаво! Талията такава, като у някой камерхер или у някой такъв господин, който бръщолеви само по френски, който дори и когато се разсърди, не смее да изругае по руски, а ще я изтърси на френски диалект: такава деликатност! Той приведе глава малко на една страна и се опита да заеме поза, като че се обръща към дама на средна възраст и с модерно образование: излизаше просто картина. Художнико, вземи четката и рисувай! От удоволствие той извърши още тук едно леко подскачане, нещо като антраша. Шкафът потрепера и стъкълцето с одеколон тупна на земята: но това не причини никакво безпокойство. Той нарече, както и се падаше, глупавото стъкълце глупак и си помисли: „При кого сега най-напред да се яви човек? Най-добре...“ Но изведнъж в антрето се чу нещо като дрънкане на ботуши с шпори и един жандарм с пълно въоръжение, [като че] той представляваше цяла войска: „Има заповед още сега да се явите при генерал-губернатора!“ Чичиков просто замръзна. Пред него стърчеше страшилище с мустаци, с конска опашка на главата, през едното рамо ремък, през другото ремък, а огромна

сабя виси отстрани. Нему се стори, че от другата страна висеше пушка и дявол знае що: цяла войска само в едно лице! Той се опита да възразява, но [страшилището] грубо каза: „Заповядано е още сега!“ През вратата към антрето той видя, че там се мяркаше и друго страшилище, погледна през прозореца – и екипаж. Какво да прави? Тъй, както и беше във фрака с цвят от наварински пламък с дим, трябваше да се качи и цял разтреперан, тръгна към генерал-губернатора, и жандармът с него.

[* _Соп амоге_ – с любов.]

В чакалнята не му дадоха дори да се опомни.

– Вървете! Князът вече ви чака – каза дежурният чиновник. Пред него в мъгла се мярна чакалнята с куриери, които приемаха пакети, сетне салонът, през който той мина, като си мислеше само: „Ето как ще ме пипне и без съд, без нищо – право в Сибир!“ Сърцето му затуптя с такава, сила, с каквато не бие дори у най-ревнивия любовник. Най-сетне съдбоносната врата се разтвори: показа се кабинетът с портфейли, шкафове и книги и князът, разгневен като самия гняв.

– Страшен човек! Страшен! – каза Чичиков. – Той ще ме погуби, както вълкът агнето.

– Аз ви пощади, позволих ви да останете в града, когато трябваше да идете в затвора, а вие се опетнихте отново с най-безчестно мошеничество, с което някога се е опетнявал човек! – Устните на княза трепереха от гняв.

– Че с каква, ваше сиятелство, най-безчестна постъпка и мошеничество? – попита Чичиков, треперейки с цялото си тяло.

– Жената – каза князът, като го доближи и го гледаше право в очите, – жената, която е подписвала по ваша диктовка завещанието, е заловена и ще бъде поставена на очна ставка с вас.

На Чичиков му притъмня.

– Ваше сиятелство! Ще кажа цялата истина. Аз съм виновен, наистина виновен съм, но не съм толкова виновен: мене ме подведоха врагове.

Вас не може никой да ви оклевети, защото у вас има много повече мръсотии, отколкото може [да измисли] най-последният лъжец. Вие цял живот, мисля, не сте вършили нито една работа, която да не е безчестна.

Всяка копейка, която имате, вие сте я добивали по най-безчес[тен начин], има разбойничество и безчестна работа, за които има бич и Сибир! Не, стига толкова вече! Още тази минута ще бъдеш заведен в затвора и там, наред с последните мерзавци и разбойници, ще [трябва] да чакаш разрешението на своята съдба. И това все пак е милост, защото [ти] си няколко [пъти] по-гаден от тях; те са само с антерии, кожухчета, а ти... – Той погледна фрака с цвят от наварински дим с пламък и като посегна към връвта, позвъни.

– Ваше сиятелство – извика Чичиков, – смилете се! Вие сте баща на семейство. На мене – съжалете старата ми майка!

– Лъжеш! – извика гневно князът. – Ти и тогава така ме молеше заради деца и семейство, които никога не си имал, а сега – заради майка.

– Ваше сиятелство! Аз съм мерзавец и последен негодник – каза Чичиков с глас...

* – Аз наистина лъгах, аз нямам нито деца, нито семейство, но бог ми е свидетел, винаги съм искал да имам жена, да изпълня дълга си като човек и гражданин, та наистина да заслужи после уважението на гражданите и началството... Но какво нещастно стечение на обстоятелствата! Ваше сиятелство! С пот и кръв трябваше да изкарвам насъщното си съществуване. На всяка крачка съблазни и изкушения... Врагове и убийци, и грабители... Целият ми живот е бил като буен вихър или кораб сред вълни по волята на ветровете. Аз съм човек, ваше сиятелство!

[* Недовършено.]

Сълзи като ручей бликнаха изведнъж из очите му. Той се строполи в краката на княза тъй, както си беше: с фрака от наварински пламък с дим, с кадифената жилетка, с атлазената връзка, с чудесно ушитите панталони и прическата, която пръскаше сладък дъх на най-хубав одеколон, и се удари по челото.

– Махни се от мене! Извикай войници да го вземат – каза князът на влезлия прислужник.

– Ваше сиятелство! – викаше [Чичиков] и прегръщаше с две ръце ботушите на княза.

Тръпки минаха по цялото тяло на княза.

– Махнете се, ви казвам! – рече той, като правеше усилия да изтръгне краката си от прегръдките на Чичиков.

– Ваше сиятелство! Няма да мръдна оттука, докато не получа милост – говореше Чичиков, като не пушаше ботуша на княза и дори се потътри заедно с крака по пода със своя фрак от наварински пламък с дим.

– Махнете се, ви казвам! – рече той с онова необяснимо чувство на отвращение, каквото изпитва човек при вида на някое безобразно насекомо, което не се решава да смачка с крак. Той разтърси крака си тъй, че Чичиков почувствува удар от обувката в носа, устните и закръглената си брадичка, но не изпусна ботуша и с още по-голяма сила [го] държеше в своите прегръдки. Двама здравеняци жандарми със сила го откъснаха, взеха го под ръка и го поведоха през всички стаи. Той беше бледен, бит, в онова безчувствено страшно състояние, в което изпада човек, когато вижда пред себе си черната неизбежна смърт, това страшилище, противно на нашата натура...

При самите врати на стълбата насреща му идеше Муразов. Изведнъж лъч от надежда се мярна. В един миг с неестествена сила той се изскубна от ръцете на двамата жандарми и се хвърли в нозете на смаяния старец.

– Павел Иванович! Какво ви е?

– Спасете ме! Водят ме в затвора, на смърт...

Жандармите го хванаха и поведоха, без да го оставят дори да чуе по-нататък.

Прогизнал, влажен килер с мирис на ботушите и навуцата на гарнизонните войници, една небоядисана маса, два мръсни стола, прозорче с желязна решетка, из покъртена печка, през разтрозите на която само пушеше, а топлина не даваше – ето обиталището, дето биде хвърлен нашият [герой], който вече бе почнал да вкусва от сладостите на живота и да привлича вниманието на съотечествениците с тънкия нов фрак от наварински пламък с дим. Не го оставиха дори да се разпорежи и да вземе със себе си необходимите вещи, да вземе ковчето, дето бяха парите, може би достатъчни... Книжката, продавателните за мъртвите души – всичко беше сега у чиновниците. Той се тръшна на земята и безнадеждна тъга като червей обви сърцето му. С растяща бързина тя почна да смуче това с нищо незащитено сърце. Още един ден на такава скръб – и на белия свят не би имало вече Чичиков. Но и над Чичиков нечия всеспасяваща ръка не дремеше. Подир час вратата на затвора се разтвори, влезе старецът Муразов.

Ако на измъчен от палеща жажда, потънал в прах от дълъг път, изнурен и изнемогнал пътник някой налее в засъхналото му гърло струя изворна вода, той не би се тъй освежил, не би се съживил тъй, както се съживи горкият [Чичиков].

– Спасителю мой! – каза Чичиков и изведнъж от пода, върху който беше се тръшнал от разкъсваща го скръб, улови ръката му, бързо я целуна и притисна към гърдите си. – Бог да ви награди, че посетихте клетника!

Той се обля в сълзи.

Старецът го гледаше със скръбно болезнен поглед и само думаше:

– Ах, Павел Иванович! Павел Иванович, какво сте направили?

– Какво да се прави! Погуби ме проклетата! Не знаех мярка; не съумях овреме да се спра. Проклетият сатана ме прелъсти, изкара ме извън границата на разума и на човешкото благоразумие. Сгреших, сгреших! Но само как могат така да постъпват? Дворянин, дворянин, без съд, без следствие, да хвърлят в затвор!... Дворянин, Афанасий Василиевич! Как може да не ми дадат време да намина у дома си, да се разпоредя за нещата си? Та там сега всичко остана, без да има кой да го пази. Ковчето ми, Афанасий Василиевич, ковчето! Та там е цялото ми богатство. С пот придобито, с кръв, с години трудове и лишения... Ковчето ми Афанасий Василиевич! Всичко ще ми изкрадат, ограбят! О, боже! И безсилен повече да удържи порива на нова, нахлула в сърцето му скръб, той зариде високо с глас, който преминаваше през дебелия стени на затвора и се отекваше глухо в далечината, скъса атлазената си вратовръзка и като хвана с ръка яката си, скъса и фрака си от наварински пламък с дим.

– Ах, Павел Иванович! Колко ви е ослепило това богатство! Заради него вие не сте виждали страшното си положение.

– Благодетелю, спасете ме, спасете ме! – отчаяно почна да вика горкият Павел Иванович, като падна в краката му. – Князът ви обича, за вас той ще направи всичко.

– Не, Павел Иванович, не мога, колкото и да искам, колкото и да желая. Вие

сте попаднали под неумолимия закон, а не под властта на някой човек.

– Изкуси ме лукавият сатана, изверг на човешкия род!

Той блъсна главата си в стената, а с ръка тъй удари масата, че разкърпави юмрука си; но не почувствува нито болезките в главата, нито жестокостта на удара.

– Павел Иванович, успокойте се, помислете как да се примирите с бога, а не с хората; помислете за клетата си душа.

– Но каква съдба, Афанасий Василиевич! Имало ли е друг човек с такава съдба? С търпение, може да се каже, кърваво съм добивал всяка копейка, с труд, с труд, а не съм ограбил някого, нито съм обрал хазната, както правят други. Защо съм се мъчил за копейката? За да [преживея в доволство останалите си дни, да оставя на децата си, които мислех да добия за благото, за служба на отечеството]. Ето за какво исках да придобия! Кривнах, наистина кривнах... какво да се прави? Ала кривнах чак когато видях, че по прав път не се сполучва и че по крив път е по-пряко. Ала аз се трудих, измайсторях се. Ако съм вземал, вземал съм от богатите. А тия мерзавци, които са по съдилищата, вземат с хиляди от хазната, Ограбват не богати хора, обират последната копейка на онзи, който няма нищо!... Какво е това нещастие, кажете ми наистина – винаги, когато почнеш да се добираш до плодове и, тъй да се каже, вече ги достигааш с ръка... изведнъж буря, подводен камък, разбиване на парчета целия кораб. На, имах вече около три[ста] хиляди капитал. Триетажна къща имах вече, два пъти вече купувах село... Ах, Афанасий Василиевич! Защо такава съдба? Защо такива удари? Нима и без това моят живот не беше като кораб сред вълните? Де е справедливостта на небесата? Де е наградата за търпението, за безпримерното постоянство? Та аз на три пъти почвах отново; след като изгубех всичко, почвах отново от копейка, когато друг на мое място отдавна би се пропилил от отчаяние и би изгнил в кръчмата. Колко неща трябваше да се надвият, колко неща да се изтърпят! Всяка [копейка] съм добивал, тъй да се каже, с всички сили на душата си!... На другите наистина им върви по-лесно, но за мене всяка копейка както казва поговорката, е забита със златен гвоздей и тази със златен гвоздей забита копейка аз съм спечелил, бог ми е свидетел, с такава желязна неуморност...

Той не довърши, заради високо от нетърпима и сърдечна болка, падна на един стол, откъсна съвсем увисналата, разкъсана пола на фрака и я запокити на една страна и като зарови ръце в косите си, за които по-рано тъй много се грижеше, почна да ги скубе безжалостно, наслаждавайки се от болката, с която искаше да заглуши неугасимата с нищо болка на сърцето.

Муразов дълго седя мълком при него, гледайки тая необикновена [скръб], която той виждаше за пръв път. А злочестият ожесточен човек, който неотдавна подхвърчаше наоколо със свободната сръчност на светски и военен човек, се блъскаше сега в раздърпан, непристоен [вид], с разкъсан фрак и разкопчани панталони, [с] окървавен, разбит юмрук, изливашки хули срещу враждебните сили, които пречат на човека.

– Ах, Павел Иванович, Павел [Иванович]! Какъв човек би излязъл от вас, ако по тоя същи начин и със сила и търпение бихте се трудили, но на добра работа, с някоя по-хубава цел! Боже мой, колко добро бихте направили! Ако поне някой от ония хора, които обичат доброто, употребеше толкова усилия за него, колкото вие, за да добиете своята копейка, и съумееше тъй да пожертвува за доброто, и собственото си самолюбие и честолубие, без да жали себе си, както вие не сте се жалили за добиване своята копейка – боже мой, как би процъфтяла нашата земя!... Павел Иванович, Павел Иванович! Не е жално това, че сте виновен пред другите, жално е, че пред самия себе си сте виновен – пред богатите сили и дарби, с които сте надарен. Вашето предназначение е било да бъдете велик човек, а вие се опропастихте и погубихте.

Има тайни на душата. Колкото далеко и да се е отклонил заблуденият от прекия път, колкото и да се е ожесточил безвъзвратният престъпник, колкото и дълбоко да тъне в своя порочен живот, но ако го упрекнеш със самия него, с неговите достойнства, опозорени от него, у него [всичко] неволно се поколебава и той цял се разтърсва.

– Афанасий Василиевич – каза клетият Чичиков и го хвана с две ръце, – о, да можех да се освободя, да върна имота си! Кълна ви се, бих почнал отсега нататък съвсем друг живот! Спасете ме, благодетелю, спасете ме!

Но какво мога да направя аз? Трябва да воювам със закона. Да речем, че аз се реша на това, но князът е справедлив – той за нищо не ще отстъпи.

– Благодетелю! Вие можете всичко да направите. Не е законът, който ще ме уплаши – пред закона аз ще намеря средства – но това, че невинно съм хвърлен в затвора, че ще пропадна тука като куче и че имотът ми, книгата ми, ковчежето ми... Спасете ме!

Той прегърна нозете на стареца и ги обля със сълзи.

– Ах, Павел Иванович, Павел Иванович – каза старецът Муразов, като клатеше [глава], – как ви е ослепил този имот! Заради него вие не усещате и клетата си душа.

– Ще помисля и за душата, но спасете ме!

– Павел Иванович!... – каза старецът Муразов и спря. – Да ви спася, не ми е по силите – вие сам виждате. Но ще се помъча, колкото мога, да облекча участието ви и да ви освободя. Не зная ще сполуча ли, но ще се помъча. Ако, дай боже, сполуча, Павел Иванович, аз ще ви поискам награда за трудовете си: зарежете всички тия ламтежи за такива печалби. Честна дума ви казвам, че ако бих изгубил, всичкия си имот – а аз имам имот повече от вас, – не бих заплакал. Бога ми, [работата] не е в тоя имот, който могат да ми конфискуват, а в онзи, който никой не може да ми открадне и отнеме! Вие сте поживял на света доста. Вие сам наричате живота си кораб сред вълни. Вие имате вече с какво да преживеете останалите си дни. Заселете се в някое тихо кътче, близичко до черква и до прости, добри хора; или ако ви е овладяло силно желание да оставите подире си потомци, оженете се за някое бедно, добро момиче, свикнало на умереност и просто домакинство. Забравете този шумен свят и всички негови примамливи прищевки, нека и той ви забрави; в него няма успокоение. Вие виждате: всичко в него е враг, изкусител или предател.

– Непременно, непременно! Аз вече исках, аз вече се готвех да заживея живот както трябва, мислех да се заловя за стопанство, да направя живота си умерен. Демонът – изкусител ме прелъсти, отби ме от правия път, сатана, дявол, изчадие!

Някакви незнайни дотогава, непознати чувства, необясними за него, бликнаха у него, сякаш нещо в него искаше да се пробуди, нещо далечно, нещо... предварително [?] задушено още в детинството от суровите, мъртви поучения, от неприветността на тъжното детство, от пустинността на родното жилище, от безсемеината самота, от нищожността и бедността на първите впечатления и сякаш онова, което бе потиснато от суровия поглед на съдбата, погледнала го тъжно през някакво мътно, затрупано със сняг от зимна буря прозорче, искаше да се отскубне на свобода. От устата му се изтръгна стон и закрил лице с две ръце, той каза със скръбен глас:

– Истина, истина!

– И познаването на хората, и опитността не помагат на незаконните неща. А пък ако за това имаше и законно основание!... Ех, Павел Иванович, защо се погубихте така? Събудете се: още не е късно, има още време...

– Не, късно е, късно е! – застана той с глас, от който Муразов усети, че сърцето му ще се пръсне. – Почвам да чувствавам, че усещам, че не вървя както трябва и че далеч съм се отклонил от правия път, но вече не мога! Не, не съм добре възпитан. Баща ми ме поучаваше, биеше ме, караше ме да преписвам нравствени правила, а сам пред мене крадеше дървен материал от съседите и дори ме караше да му помагам. Заведе пред очите ми крива тъжба; разврати едно сираче, на което бе опекун. Примерът е по-силен от правилата. Виждам, чувствавам, Афанасий Василиевич, че не водя живот, какъвто трябва, но нямам вече и голямо отвращение от порока: огрубя натурата ми, няма обич към доброто, оная прекрасна склонност към богоугодни дела, която става натура, привычка... Нямам такова желание да работя за доброто, каквото имам за добиване богатство. Говоря ви истината – какво да се прави. Старецът силно въздъхна.

– Павел Иванович! Вие имате толкова воля, толкова търпение. Лекът е горчив, но болният го взема, защото знае, че иначе няма да оздравее. У вас няма любов към доброто – правете добро насила, без любов към него. Това ще ви се зачете като още по-голяма заслуга, отколкото на оня, който прави това от любов към него. Принудете [се] само няколко пъти, сетне ще придобиете и любов. Повярвайте, всичко става. Казано е – Царството се взема с усилия. Човек трябва да употреби сила, насилствено трябва да си проправя път към него, да го взема насилствено. Ех, Павел Иванович! Та у вас има тая сила, която липсва у другите, това желязно търпение – и вие ли не ще надделеете? Та вие, мисля, бихте могъл да бъдете цял богатир. Защото сега хората са

без воля, всички са слаби.

Личеше, че тези думи пронизаха самата душа на Чичиков и засегнаха нещо славолюбиво на дъното ѝ. Ако не решителност, то поне нещо силно и прилично на нея блесна в очите му.

– Афанасий Василиевич! – каза той твърдо. – Ако само ми измолите избавление и средства да замина оттук с някакво имущество, давам ви дума да почна друг [живот]; ще си купя едно селце, ще стана стопанин, ще събирам пари не за себе си, а за да помагам на другите, ще правя добро, колкото ми стигат силите; ще забравя себе си и всякакви градски преяждания и пиршества [_1 нрзб_], ще заживея прост, трезвен живот.

– Бог да ви подкрепи в това намерение! – каза зарадваният старец. – С всички сили ще се помъча да измоля от княза освобождението ви. Ще сполуча ли, или не – това бог [знае]. Във всеки случай вашата съдба навярно ще бъде смекчена. Ах, боже мой! Прегърнете ме, позволете ми да ви прегърна. Как ме зарадвахте наистина! Е, хайде, сбогом, още сега отивам при княза.

Чичиков остана сам.

Цялата му природа се разтърси и размекна. Разтапя се и платината, най-твърдият от металите, който най-дълго от всички се противи на огъня; когато трябва да се усили огънят в горнилото, надуят меховете и нетърпимата горещина се качва до [горе], упоритият метал побелява и се превръща и той в течност; омеква и най-красивият мъж в пещта на нещастията, когато, усилявайки се, те разтопят с буйния си огън закоравялата природа...

„Сам не умея и не чувствавам, но ще употребя всичките си сили, за да дам на другите да почувствуват; сам съм лош и нищо не умея, но всички сили ще употребя, за да настроя другите; сам съм лош християнин, но [ще употребя] всички сили, за да не вкарам другите в съблазън. Ще се трудя, ще работя на село с пот на лицето си и честно ще се заловя така, че да имам добро влияние и върху другите. Та наистина да не съм съвсем негоден? Имам способности за стопанство, имам качества на спестовност, пъргавина и благоразумие, дори постоянство. Трябва само да се реша...”

Така мислеше Чичиков и с полусъбудените сили на душата си сякаш напипваше нещо. Сякаш природата му с някакво тъмно чувство почна да долавя, че има някакъв дълг, който човек трябва да изпълнява на земята, който може да се изпълнява всякъде, на всеки ъгъл, при всякакви обстоятелства, смущения и движения около човека. И трудолюбивият живот, отдалечен от шума на градовете и от ония съблазни, които човекът е измислил от празнота, забравил труда, тъй ясно почна да изпъква пред него, че той вече почти забрави цялата неприятност на своето положение и може би беше готов дори да благодари на. провидението за този тежък [удар], стигаше само да го пуснат и да му дадат поне част... Но еднокрилата врата на мръсния килер се отвори, влезе една чиновническа особа, някой си Самосвистов, епикуреец, левент, цял аршин широк в плещите, със стройни нозе, отличен другар, гуляйджия и фогаджия, както се изразяваха за него самите му другари. Във военно време този човек би направил чудеса: да го проводиш някъде, за да се промъкне през непроходими, опасни места, да открадне някой топ под носа на неприятеля – това беше тъкмо за него работа. Но поради липса на военно поприще, дето би станал може би честен човек, той с всички сили вършеше гадости. Непостижимо нещо! Странни убеждения и правила имаше той: с другарите си беше добър, никому не изменяше и като дадеше дума, удържаше я, но смяташе по-високото си началство нещо като неприятелска батарея, през която трябва да се промъкнеш, ползувайки се от всякакви слаби места, проломи или опущения.

– Знаем всичко за вашето положение, всичко чухме – каза той, като видя, че вратата зад него се затвори плътно. – Нищо, нищо! Не се бойте: всичко ще се поправи. Всички ще почнем да работим за вас и сме на ваша услуга. Трийсет хиляди за всички – нищо повече.

– Нима? – извика Чичиков. – И аз ще бъда съвсем оправдан?

– Иди си, прати ме командирът да изкарам вместо тебе смяната.

Смениха се и той застана сам с пушката. Само това и трябваше. В това време вместо предишната жена се яви друга, която нищо не знаеше и не разбираше. Предишната я бяха скрили някъде така, че и отсетне не можаха да узнаят де се е дянала. А когато Самосвистов се подвизаваше като воин, юрисконсултът правеше чудеса

на гражданското поприще: даде на губернатора да узнае странично, че прокурорът пише донос против него; на полицейския чиновник обади, [че] един чиновник, който живее тук тайно, пише доноси против него; чиновника, който живееше тайно, увери, че има още по-таен чиновник, който пише донос против него, и докара всички в такова положение, че всички трябваше да се обърнат към него за съвет. Стана такава неразбория: трупаха се донос след донос и почнаха да се откриват такива работи, каквито и слънцето не е виждало, и дори такива, каквито никога не е имало. Всичко влезе в действие и работа: и кой бил незаконороден син, и от какъв род и звание, и кой има любовница, и чия жена подир кого се влачи. Скандали, съблазни и всичко тъй се забърка и заплете заедно с Чичиковата история с мъртвите души, че по никой начин не можеше да се разбере кое от тези дела беше най-главната дивотия: и двете изглеждаха еднакви по качества. Когато най-сетне почнаха да постъпват книжа до генерал-губернатора, горкият княз нищо не можа да разбере. Един твърде умен и пъргав чиновник, който бе натоварен да направи извлечение, насмалко щеше да полудее: по никакъв начин не можеше да се улови нишката на работата. В това време князът беше загрижен с много други работи, една от друга по-неприятни. Излезе, че в една част на губернията има глад. Чиновниците, проводени да раздават храни, не се разпоредили май тъй, както трябва. В друга част на губернията се раздвижиха разколници. Някой пуснал между тях, че се бил родил антихрист, който не давал мира и на мъртвите, и купувал някакви мъртви души. Каяха се и грешаха и под предлог, че искат да заловят антихриста, убиваха неантихристите. На друго място селяните се разбунтуваха против помешчиците и капитан изправниците. Някакви скитници пръснали между тях слухове, че настъпва такова време, когато селяните трябва да бъдат помешчици и да се облекат с фракове, а помешчиците да се облекат с аби и да станат селяни, и една цяла община, без да му мисли, че тогава ще станат твърде много помешчиците и капитан-изправниците, отказала да плаща данъци. Трябваше да се прибегне до насилствени мерки. Горкият княз беше най-разстроен душевно. В това време му доложиха, че дошъл закупвачът.

– Нека влезе – каза князът. Старецът влезе. – Ето ви вашия Чичиков! Вие държахте за него и го защитавахте. Сега той е заплетен в такава работа, на каквата и най-последният крадец няма да се реши.

– Позволете да ви доложат, ваше сиятелство, че аз не разбирам твърде добре тая работа.

– Фалшифициране на завещание и още как! За такава работа публично наказание с пръчки.

– Ваше сиятелство, ще кажа не за да защитавам Чичиков, ала това е работа недоказана: следствието още не е свършено.

– Има улика: жената, която е била нагласена наместо умрялата, е заловена. Аз искам да я разпитала нарочно пред вас.

Князът позвъни и даде заповед да повикат жената.

Муразов млъкна.

– Най-безчестна работа! И за срам, замесени са първите чиновници в града, самият губернатор. Той не трябва да бъде там, дето са крадците и безделниците! – каза князът с жар.

– Но губернаторът е наследник, той има право да претендира; а това, дето други са се прилепили от всички страни, това, ваше сиятелство, е човешка работа. Умряла, богата жена, а не направила умно и справедливо разпореждане; струпали се от всички страни любители да закачат нещо – това е човешка работа...

– Но защо да се правят мръсотии?... Подлеци! – каза князът с негодувание. – Нямам ни един чиновник добър, всички са мръсници!

– Ваше сиятелство! Та кой ли от нас е както трябва добър? Всички чиновници в нашия град са хора, имат достойнства и мнозина добре познават работата си, но никой не е опазен от греха.

– Слушайте, Афанасий Василиевич, кажете ми – аз познавам само вас като честен човек – каква е тая страст у вас да защитавате всякакъв род мръсници?

– Ваше сиятелство – каза Муразов, – който и да е човекът, когото вие наричате мръсник, той все пак е човек. Как да не защитавах човека, когато знаеш, че той прави половината злини от грубост и незнание? Та ние вършим несправедливости на всяка крачка и всяка минута ставаме причина за нещастия на другото, дори и не с

лоши намерения. И ваше сиятелство също извършихте една голяма несправедливост.

– Как! – извика учудено князът, съвсем поразен от такъв неочакван обрат на разговора.

Муразов спря, замълча, сякаш съобразяваше нещо, и най-сетне каза:

– Ами на, например по делото на Дерпеников.

– Афанасий Василиевич! Престъпление против коренните държавни закони, равно на измяна на отечеството!

– Аз не го оправдавам. Но справедливо ли е това, момъкът, който поради неопитност бил примамен и подведен от други, да бъде осъден тъй, както и оня, който е бил един от главатарите? Зер еднаква участ сполетя и Дерпеников, и някой си Вороной-Дряной, а престъпленията им не са еднакви.

– За бога... – каза князът, явно развълнуван. – Вие знаете ли нещо по това? Кажете го. Аз тъкмо неотдавна се отнесох към Петербург за смекчаване на неговата участ.

– Не, ваше сиятелство, аз не го казвам, защото знам нещо, което вие не знаете. Макар че наистина има едно такова обстоятелство, което би послужило в негова полза, но той сам няма да се съгласи, защото с това би пострадал пък друг. А аз мисля само това дали вие тогава не благоволихте да побързате? Извинете, ваше сиятелство, съдя по своя слаб разум. Вие няколко пъти ми заповядахте да говоря откровено. При мене, когато бях още началник, имаше мнозина работници, и лоши, и добри. [Трябва да се вземе под внимание] също така и предишният живот на човека, защото, ако не разгледаш всичко хладнокръвно, а го навикаш още от пръв път, само ще го изплашиш, пък и няма да добиеш истинско признание: а когато го разпитах по човешки, както брат брата, всичко сам ще изкаже и дори няма да моли за смекчение и няма да има ожесточение против никого, защото ясно вижда, че не аз го наказвам, а законът.

Князът се замисли. В това време влезе един млад чиновник и се изправи почтително с папка. Грижа и труд бяха изписани на младото му и свежо още лице. Личеше, че той ненапразно служеше за особени поръчки. Той беше един от малцината, които се занимаваха с делопроизводство *сop amoге*. Не изгаряйки нито от честолюбие, нито от желание за печалби, нито от подражание на другите, той служеше само защото беше убеден, че трябва да бъде тук, а не на друго място, че затова му е даден животът. Да следи, да разчлени на части и като хване всички нишки на най-заплетеното дело, да го разясни – това беше неговата работа. И трудовете, и страданията, и безсънните нощи му биваха възнаградени изобилно, ако цялото дело най-сетне почнеше да се изяснява пред него, съкровениите причини да изпъкват и той чувствуваше, че може да го предаде цяло с няколко думи, отчетливо и ясно, така, че всекиму да бъде очевидно и разбрано. Можеше да се каже, че никой ученик не се радваше толкова, когато пред него се разкриваше най-трудна фраза и изпъкваше истинският смисъл на някоя мисъл на велик писател, колкото се радваше той, когато пред него се разплиташе някое заплетено дело. Затуй...*

[* След това в ръкописа има голям пропуск.]

„...“ с храна в ония места, дето има глад; тази част аз я познавам по-добре от чиновниците; ще разгледам самолично кому какво трябва. И ако позволите, ваше сиятелство, аз ще поговоря и със сектантите. С мене, с прост човек, те ще разговарят по-драгоvolно и така, бог знае, може би ще помогна да се уреди работата с тях миролюбиво. А чиновниците не могат я оправи: ще се заведе преписка, пък при това те вече тъй са се заплели в книгата, че от тях не могат да виждат дори работата. А пари от вас няма да взема, защото, бога ми, срамота е в такова време да мисля за печалба, когато хората умират от глад. Аз имам запас готова храна; аз и сега вече съм пратил в Сибир и за идното лято ще докарат още.“

[* Началото на фразата липсва в ръкописа.]

– Вас само бог може да награди за такова служене, Афанасий Василиевич. А аз няма да ви кажа нито дума, защото – вие сам можете да чувствувате – всяка дума тук е безсилна. Но позволете ми да кажа едно нещо за тая молба. Кажете сам: имам ли право да оставя тази работа без внимание и справедливо ли, честно ли ще бъде от моя страна да простя негодниците?

– Ваше сиятелство, бога ми, та не бива да се наричат те, толкова повече, че между [тях] има мнозина твърде достойни хора. Затруднителни са положенията на

човека, ваше сиятелство, много, много затруднителни. Случва се тъй, че един човек изглежда съвсем виновен; а като вникнеш, излиза, че дори не бил той.

– Но какво ще кажат те самите, ако ги оставя? Защото между тях има такива, които след това още повече ще вдигнат нос и ще казват дори, че са ме уплашили. Те първи ще покажат неуважение...

– Ваше сиятелство, позволете ми да ви дам своето мнение: съберете ги всички, дайте им да разберат, че всичко ви е известно и изложете им собственото си положение точно по същия начин, както благоволихте да го представите сега пред мене, и ги попитайте за съвет: какво би направил всеки един на ваше място?

– Но вие мислите, че на тях ще бъдат достъпни по-благородни чувства, освен интриги и желание да печелят пари? Повярвайте, те ще ми се смеят.

– Не мисля, ваше сиятелство. У [руския] човек, дори и у онзи, който е по-лош от другите, все пак чувството е справедливо. Освен ако е само някой чифутин, а не русин... Не, ваше сиятелство, вие няма защо да се прикривате. Кажете точно тъй, както благоволихте пред мене. Защото те ви хулят като човек честолобив, горд, който не иска да чуе нищо, уверен в себе си, та нека видят всичко, както си е. Какво ще загубите от това? Вашето дело е право. Кажете им тъй, като че не пред тях, а пред самия бог правите изповедта си.

– Афанасий Василиевич – каза князът замислен. – Аз ще помисля върху това, а засега много ви благодаря за съвета.

– А Чичиков, ваше сиятелство, благоволете да го освободите.

– Кажете на тоя Чичиков да се измита оттука колкото може по-скоро и колкото по-надалеко, толкова по-добре. Защото него никога не бих простил.

Муразов се поклонил и отиде от княза право при Чичиков. Той намери Чичиков вече добре разположен, зает твърде спокойно с доста добрия си обяд, който му бе донесен в порцеланови съдини от някаква доста добра готварница. От първите фрази на разговора старецът веднага забеляза, че Чичиков е успял да поприказва с някого от дълбокоумните чиновници. Той добре разбра, че тука се е намесило невидимото участие на вещия юрисконсулт.

– Слушайте, Павел Иванович – каза той, – аз ви донесох свобода при условие, че веднага ще напуснете града. Съберете всичките си партушини – и много ви здраве, не отлагайте нито минута, защото работата ще стане още по-лоша. Аз зная, вас тук един човек ви настройва, но ще ви кажа под секрет, че сега се открива още едно такова дело и вече никакви сили не могат те спаси. Нему се иска да удави и други, за да не му е мъчно, но работата е към разчистване. Аз ви оставих в добро настроение, по-добро, отколкото сега. Съветвам ви не на шега. Бога ми, работата не е в богатството, за което се карат хората и се колят един друг, сякаш може да се уреди тукашният живот, без да се помисли за другия живот. Повярвайте, Павел Иванович, че докато хората не изоставят всичко, за което се хапят и ядат един друг на земята, и не помислят да благоустроят душевното си богатство, не ще се установи благоустройство и на земното богатство. Ще настъпи време на глад и бедност както за целия народ, така и за всекиго поотделно... Това е ясно. Каквото и да казвате, но тялото зависи от душата. Как можеш да искаш, да върви както трябва? Помислете не за мъртвите души, а за своята жива душа и добър ви час из нов път! Аз също заминавам утре. Побързайте, инак – без мене ще бъде лошо.

Като каза това, старецът излезе. Чичиков се замисли. Значението на живота пак му се стори немаловажно. „Муразов е прав, каза той, време е по нов път!“ Като каза това, той излезе от затвора. Часовоят понесе след него ковчежето, другия дюшек [?] и бельото. Селифан и Петрушка се зарадваха на освобождението на господаря си като на бог знае що.

– Е, драги – каза Чичиков, като се обърна милостиво [към тях], – трябва да събираме вещите си и да заминаваме.

– Да тръгваме, Павел Иванович – каза Селифан. – Пътят трябва да е вече отворен: доста сняг падна. Време е наистина да се махнем от тоя град. Така ми омръзна той, че дори не ми се гледа.

– Върви при коларя да постави колата на плазове – каза Чичиков и сам отиде в града, но не искаше да се отбива при никого за сбогом. Срам го беше след цялото това събитие, толкова повече, че из града за него се чуваха сума най-неблагоприятни истории. Той избягваше всякакви срещи и се отби тихичко само при оня търговец, от

когото бе купил сукното с цвят на наварински пламък с дим, взе още четири аршина за фрак и панталони и отиде сам при същия шивач. За двойна [цена] майсторът се реши да усили старанията си и остави да работи цяла нощ на свещи цялото шивашко народонаселение с игли, ютии и зъби и на другия ден фракът бе готов, макар и малко късно. Конете бяха запрегнати. Ала Чичиков премери фрака. Той беше хубав, съвсем като първия. Но, уви! Той забеляза, че на главата му вече се белееше нещо гладко и тъжно пошепна: „Защо трябваше да се предавам тъй силно на отчаяние? И съвсем не бе потребно да късам косите си.“ Като се разплати с шивача, той напусна най-сетне града в някакво странно положение. Той не беше предишният Чичиков: той беше някаква развалина от предишния Чичиков. Вътрешното състояние на душата му можеше да се сравни със срутена постройка, която е съборена, за да се съгради от нея нова, но новата още не е почната, защото още не е дошъл планът на архитекта и работниците стоят в недоумение. Един час преди него замина старецът Муразов в бричка със сандък от рогозка заедно с Потапич, а един час подир Чичиковото заминаване излезе, заповед, че по случай заминаването си за Петербург князът иска да види всички до един чиновници.

В големия салон на генералгубернаторския дом се събра цялото чиновническо съсловие на града, от губернатора до титулярния съветник: началници на канцеларии и отделения, съветници, асесори. Кислородов, Красноносое, Самосвистов, невземащи, вземащи, кривили душата си, полукривили и съвсем некривили. Всички очакваха с вълнение и тревога генерал-губернатора. Князът се яви ни мрачен, ни светъл; погледът му бе твърд като стъпката му. Цялото чиновническо събрание се поклони, мнозина – до пояс. Като отвърна с лек поклон, князът почна:

– Заминавайки за Петербург, сметнах за прилично да се видя с всички вас и дори да ви обясня отчасти причината. Тук у нас се забърка една твърде развращаваща работа. Аз мисля, че мнозина от тия, които са пред мене, знаят за коя работа говоря. Тая работа повлече откриването и на други, не по-малко безчестни работи, в които се замесиха най-сетне дори и такива хора, които досега аз смятах за честни. Известна ми е също така скритата цел да се заплете всичко по такъв начин, че да бъде съвсем невъзможно да се реши по формален ред. Зная също и кой е главната [причина] и с чие тайно...*, макар че той много изкусно е скрил своето участие. Но работата е там, че аз мисля да проследя всичко това не формално по книгата, а с военен бърз съд, както във военно [време] и надявам се, че царят ще ми даде това право, когато изложи цялото това дело. В подобен случай, когато няма възможност да се разгледа делото по граждански ред, когато шкафите с [книжата] биват изгаряни и най-сетне с излишно множество лъжливи странични показания и с лъжливи доноси се мъчат да затъмнят и без туй достатъчно тъмното дело – аз смятам военния съд за единствено средство и желая да зная вашето мнение.

[* Не е дописано.]

Князът спря, като [че] очакваше отговор. Всички стояха, забили очи в земята. Мнозина бяха бледни.

– Известно ми е също едно дело, макар авторите му да са напълно уверени, че то никому не може да бъде известно. Неговото производство ще върви вече не по книгата, защото ищец и адвокат ще бъдат самият аз и ще представя очевидни доказателства.

Някой между чиновнишкото събрание трепна; някои от по-боязливите също се смутиха.

– От само себе си се разбира, че главните подстрекатели ще бъдат лишени от чинове и имоти, а други – уволнени от служба. От само себе си се разбира, че покрай тях ще пострадат и мнозина невинни. Какво да се прави? Делото е твърде безчестно и крещи за правосъдие. Макар да знам, че това не ще бъде дори и урок на другите, защото вместо изгонените ще се явят други и ония, които досега са били честни, ще станат безчестни и ония, които ще бъдат удостоени с доверие, ще измамат и изменят – въпреки всичко аз съм длъжен да постъпя жестоко, защото правосъдието крещи за възмездие. Зная, че ще ме обвинят в сурова жестокост, че аз трябва да се обърна по такъв [начин] само в едно безчувствено оръдие на правосъдието, в секира, която трябва да падне върху главите на [виновните].

По всички лица мина неволна тръпка.

Князът беше спокоен. Нито гняв, нито възмущение бе изписано по лицето му.

– Сега същият оня, в чиито ръце е съдбата на мнозина и когото никакви молби не бяха в сила да склонят, същият той сега се [хвърля] в нозете ви и моли всинца ви. Всичко ще бъде забравено, изгладено, простено; аз сам ще бъда застъпник за всички, ако изпълните една моя молба. Ето моята молба. Знам, че с никакви средства, с никакви заплашвания, с никакви наказания не може да се изкорени неправдата; тя се е вкоренила вече твърде дълбоко. Безчестното деяние да се вземат подкупи е станало необходимост и потребност дори и за такива хора, които не са родени да бъдат безчестни. Знам, че на мнозина вече е почти невъзможно да отиват против общото течение. Но сега аз съм длъжен както в решителната и свещена минута, когато трябва да се спасява отечеството, когато всеки гражданин носи всичко и жертвува всичко – аз съм длъжен да отправя позив поне към ония, в чиито гърди има още руско сърце и които разбират що-годе думата благородство. Няма какво да се приказва тук кой от вас е повече виновен! Може би съм най-много виновен аз; може би аз много строго съм ви приел в началото; може би с излишна подозрителност съм отблъснал ония от вас, които искрено са искали да ми бъдат полезни, макар че и аз от своя страна можех да направя същото. Ако те наистина обичаха справедливостта и доброто на своята земя, не трябваше да се оскърбяват и от надменността на моята обноска, трябваше да задушат в себе си собственото си честолюбие и да пожертвуват своята личност. Невъзможно бе да не забележех в такъв случай тяхната самоотверженост и висока любов към доброто и да не приемех най-сетне от тях полезни и умни съвети. Все пак по-скоро подчиненият е длъжен да се приспособи към нрава на началника, отколкото началникът – към нрава на подчинения. Това е поне по-законно и по-леко, защото подчинените имат един началник, а началникът има стотина подчинени. Но да оставим сега настрана кой от кого е повече виновен. Работата е, че нам се е паднало да спасяваме нашата земя, нашата земя гине не от нашествие на двадесет другоплеменни езици*, а от самите нас; че покрай законното управление вече се е образувало друго управление, много по-силно от всяко законно. Установени са особени условия, всичко е оценено и дори цените се знаят от всички. И никакъв управник, ако ще би да е дори по-мъдър от всички законодатели и управници, няма сили да поправи злото, колкото и да ограничава действията на лошите чиновници с поставяне за надзиратели добри чиновници. Всичко ще бъде безуспешно, докато всеки от нас не почувствува, че той също така, както в епохата на народните въстания, се е въоръжавал против... така е длъжен да въстава против неправдата. Като русин, като свързан с вас чрез еднокръвно родство, чрез една и съща кръв, аз се обръщам сега към вас. Аз се обръщам [към] ония от вас, които що-годе разбират какво е благородство на мислите. Аз ги каня да си спомнят дълга, който предстои на човека, каквото място и да заема той. Аз ги каня да разгледат по-отблизо своя дълг и задълженията на земната си служба, защото това на всички вече ни се вижда неясно и ние едвам...**

[* _Нашествието на двадесетте другоплеменни езици_ – нашествието на Наполеон, в армиите на когото имало войски от различни националности.]

[** Тук ръкописът свършва.]

ПРИЛОЖЕНИЯ

ПОВЕСТ ЗА КАПИТАН КОПЕЙКИН

(Позволената от цензурата редакция)

„Подир войната в дванадесета година, господинчо мой – тъй почна началникът на пощата, макар че в стаята имаше не един господин, а тъкмо шестима, – подир войната в дванадесета година заедно с ранените бил изпратен и капитан Копейкин. Вятърничава глава, свадлив като дявол, обиколил и гауптвахтите, и арестите, опитал всичко. При Красное ли било, или при Лайпциг, но можете да си представите: в боя му откъснали ръка и крак. Да, тогава още не бяха успели да направят по тоя въпрос за ранените никакви, знаете, разпореждания: тоя някакъв си инвалиден капитан бил създаден, можете да си представите, един вид по-късно. Капитан Копейкин гледа: трябва да се работи, само че ръката му, разбирате ли, останала лявата. Позаобиколил къде тях, у бащини си, баща му казва: «Нямам с какво да те храня», можете да си представите, «аз сам едва си изкарвам хляба». Тогава моят капитан Копейкин решил да отиде,

господинчо мой, в Петербург, да прави постъпки по канален ред, дали няма да му се даде някаква помощ... И тъй с обози там някак, знаеш, или с военни коли, с една дума, господинчо мой, домъкнал се той криво-ляво до Петербург. И тъй, можете да си представите: тоя някой си, т.е. Копейкин, се озовава изведнъж в столицата, подобна на която, тъй да се каже, няма в света! Изведнъж пред него един свят, сравнително казано, някакво жизнено поле, приказна Шехеразада, разбирате ли, една такава. Изведнъж някакъв си там, можете да си представите, Невски прешпект, или там, знаете ли, някаква си Горохова, дявол да го вземе, или там една такава някаква Литейна; тук стрела такава някаква във въздуха, там мостове висят, дяволска работа, можете да си представите, без всякакво допиране, тоест – с една дума, Семирамида, господинчо, и туйто! Поблъскал се той да наеме квартира, само; че всичко това страшно солено: пердета, щори, дяволии такива, разбирате ли, килими – Персия, господинчо мой, такава... С една дума, сравнително тъй да се рече, тъпчеш с нозете си капитали. Вървиш по улицата, а носът ти вече усеща, че мирише на хиляди; а на моя капитан Копейкин цялата му асигнационна банка, разбирате ли, се състои от някакви десетина синички и малко дребни сребърни пари. Е, с тия пари не можеш купи село, т.е. може би ще го купиш, ако добавиш около четиридесет хиляди, а пък четиридесетте хиляди ще трябва да заемеш от френския крал. Както и да е там, настанил се той в ревелския трактир за рубла на денонощие; обядът – чорба, малко кълцано говеждо... Вижда, не бива да се застоява. Разпитал е де да се обърне. Да, де да се обърне. Казват му, че висшето началство сега не било в столицата, то цялото, разбирате ли, е в Париж, войските още не са се върнали, а има, казват му, временна комисия. Опитайте дано там могат да сторят нещо. Ще отида в комисията, казва Копейкин, ще река: тъй и тъй, проливал съм кръвта си един вид, сравнително казано, жертвувал съм живота си. И ето, господинчо мой, станал той един ден по-рано, по-остъргал брадата си с лява ръка, защото, ако иде да плаща на берберин, това ще бъде един вид разноски, навлякъл си мундирчето и с дървения си крак, можете да си въобразите, тръгнал за комисията. Разпитал де живее началникът. Ей там, казват му, къщата на крайбрежната улица: колибка, разбирате ли, селска: стъкълца на прозорците, може да си представите, триметрови големи огледала, мрамори, лакове, господинчо мой... с една дума, умопомрачение! На вратата някаква металическа дръжка, комфорт от най-първо качество, така че по-рано трябва да изтичаш до бакалницата и да купиш за грош сапун, та после един вид около два часа да си търкаш с него ръцете и чак след туй можеш да я похванеш. Сам вратарят на входната площадка с жезъл: една такава графска физиономия, батистена якичка, като охранен тлъст мопс някакъв си... Моят Копейкин се намъкнал как да е с дървения си крак в приемната и се свил там в едно ъгълче, за да не бутне с лакът, можете да си представите, някоя Америка или Индия – една такава позлатена, относително казано, порцеланова ваза такаванка. Е, разбира се, той стоял там много, защото дошъл още толкова рано, когато началникът един вид току-що бил станал от леглото и камердинерът му бил поднесъл някакъв сребърен леген за разни, разбирате ли, умивания такиванка. Моят Копейкин чакал около четири часа, когато ето че влиза дежурният чиновник и казва: «Началникът ей сега ще дойде.» А в стаята вече пълно и с еполети, и с акселбанти, яйце да хвърлиш, няма де да падне. Най-сетне, господинчо мой, влиза началникът. Е... можете да си представите: началникът! По лицето му, тъй да се каже... е, съобразно със званието му, разбирате ли... с чина... и изразът такъв, разбирате ли. Във всичко столични маниери; доближава се до едного, до друг: «Вие – за какво, вие – за какво, какво обичате, каква е вашата работа?». Най-после, господинчо мой, отива при Копейкин: «Тъй и тъй, казва Копейкин, кръв съм проливал, изгубих един вид ръка и крак, не мога да работя, осмелявам се да моля дали не може да ми се даде някаква помощ, някакви такива нареждания за относително, тъй да се рече, възнаграждение, пенсия ли, да го речем, разбирате ли?» Началникът вижда: човекът е с дървен крак и десният му ръкав празен, пристегнат към мундира. «Добре, казва, наминете тия дни!» Моят Копейкин е във възторг: е, мисли си, работата е наред. В едно такова, можете да си въобразите, настроение подскача по тротоара: отбил се в Палкиновия трактир да изпие една чаша водка, обядвал, господинчо мой, в «Лондон», поръчал си котлет с каперси, кокошка с разни джунджурии, поискал бутилка вино, вечерта отишъл на театър, с една дума, разгулял се здравата. Гледа, по тротоара върви някаква англичанка, стройна като лебед, можете да си представите, такава една. Моят Копейкин, кръвта му, знаете, се

разиграла, по едно време щял да хукне подир нея с дървения си крак: куцук-куцук, но не, казал си, засега по дяволите женкарството, нека остане за после, когато получа пенсия, а сега май много се изхарчих. А между това, моля да се забележи, той пропилял за един ден едва ли не половината от парите си! След три-четири дена явява се той, господинчо мой, в комисията, при началника. «Дойдох, казва, да узная: тъй и тъй, поради сполетелите ме болести и поради раните... проливал съм един вид кръвта си»... и други такива, разбирате ли, в служебен слог. «Вижте, казва началникът, преди всичко трябва да ви съобща, че по вашата работа нищо не можем да направим без разрешение на висшето начальство. Нали виждате какво, е времето сега. Военните действия, сравнително тъй да се рече, още не са свършени напълно. Почакайте да се върне господин министърът, потърпете. Тогава, бъдете уверен, не ще ви забравят. А ако нямате средства за прехрана, вземете, казва, колкото мога...» Е, и, разбирате ли, дал му, то се знае, не много, но с умереност, значи, би могъл да изкара до понататъшните там разрешения. Но на моя Копейкин друго му се искало. Той вече мисли, че още утре просто ще му дадат някоя такава сума от хиляда рубли: на, гълъбче, пий и се весели; а вместо това чакай. А пък и в ума му, разбирате ли, вече и англичанка, и суплети, и котлети всякакви. И ето той излязъл от входната площадка такъв навъсен, като куче, което готвачът е полял с вода, е, опашката му между краката и ушите увиснали. Защото петербургският живот вече го позамаял, той вече опитал нещичко. А пък сега живея дявол знае как, без никакви, разбирате ли, сладости, А той – млад човек, жив, апетитът му просто вълчи. Мине край някакъв такъв ресторант: готвачът там, можете да си представите, чужденец, французин такъв един с открита физиономия, долните му дрехи от холандско платно, престилката му по белота равна един вид на снеговете, прави там някакъв такъв един фензерв котлети с трюфели, с една дума – разсупе-деликатес такъв, че просто сам себе си, тоест да изядеш от апетит. Мине ли край Милютиновите магазини, там от прозореца поглежда един вид такава една съомга, вишнички по пет рубли парчето, грамадна диня, цял дилижанс се е подал от прозореца и, тъй да се рече, търси глупак, който да плати сто рубли, с една дума – на всяка крачка съблазън, сравнително тъй да се рече, лигите ти текат, а той – да чака. Та представете си неговото положение: от една страна, тъй да се рече, съомга и диня, от друга страна му поднасят горчивата гозба под името «утре». Е, мисли си той, каквото щат да правят те, а пък аз ще отида, казва, ще вдигна цялата комисия, всички началници, ще кажа: както искате. И наистина: досаден човек, един такъв нахал, ум, разбирате ли, няма в главата си, а много бърза. Отива той в комисията «Какво има, казват му, за какво идете пак? Нали ви се каза.» – «Все пак, дума той, аз не мога, казва да поминувам как да е. Аз имам нужда, казва, да изям и котлетче, една бутилка френско вино и да се позабавлявам, да отида на театър, разбирате ли?» – «Тук, казва началникът, ще ме извините. За тия работи има, тъй да се рече, един вид търпение. Засега са ви дадени средства за прехрана, докато излезе резолюцията, и не ще съмнение, вие ще бъдете възнаграден както трябва: защото досега не е имало пример у нас в Русия, човек, който е принесъл, сравнително, тъй да се рече, услуги на отечеството, да бъде оставен без подслон и прехрана. Но ако искате още сега да си порадвате душицата с котлети и да ходите на театър, разбирате ли, тогава извинете. В такъв случай сам си търсете средства, гледайте сам да си помогнете.» Но моят Копейкин, можете ли да си въобразите, пет пари не дава. Думите просто не влизат в него. Вдигнал такъв шум, разперушил всички! Почнал да чеше и да реже всички тия секретари, всички: вие, казва, сте това, казва! Вие, казва, сте онова, казва! Вие, казва, не си знаете задълженията! Вие, казва, сте изменници на закона, казва! Всички начесал. Случил се там някакъв чиновник, разбирате ли, от някакво друго, съвсем чуждо ведомство – а той, господинчо мой и него! Дигнал такъв един бунт. Какво ще правиш с такъв дявол? Началникът вижда, че трябва да прибегне, сравнително тъй да се каже, към строги мерки.

«Добре, казва, ако не искате да се задоволите с онова, което ви дават, и да чакате един вид спокойно тук в столицата решението на съдбата си, аз ще ви препратя в местожителството ви. Да се повика, казва, фелдегерът, да го препрати в местожителството му!» А пък фелдегерът е вече там, разбирате ли, зад вратата: двуметров такъв един мъжага, ръчищата му, можете ли да си въобразите, от самата природа създадени за разпавии с файтонджиите – с една дума, такъв един дантист... И

ето, вкарват го раба божия в каручката, и с фелдегера. Е, мисли си Копейкин, поне няма да плащам пътни, благодаря и за това. Пътува той, господинчо мой, с фелдегера и пътувайки с фелдегера, един вид, тъй да се каже, разсъждава сам със себе си:

«Добре, казва, ето на, ти казваш сам да си потърся средства и да си помогна, добре, казва, аз, казва, ще намеря средства!» Но как са го закарали на мястото и къде именно са го закарали, нищо не се знае. Така, разбирате ли, и слуховете за капитан Копейкин потънали в реката на забравата, в някаква си такаванка Лета, както я наричат поетите. Но позволете, господа, тъкмо тук почва, може да се каже, нишката на завръзката на романа. И тъй, де се е дянал Копейкин, не се знае: но не минали, можете да си представите, два месеца и в рязанските гори се появила шайка разбойници, и главатар на тая шайка бил, господинчо мой, не някой друг...”

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ НА ПЪРВИЯ ТОМ ОТ „МЪРТВИ ДУШИ“ ОТ АВТОРА КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

Който и да си ти, читателю мой, каквото и положение да заемаш, каквото и да е званието ти, удостоен с висок чин ли си, или човек от простото съсловие, ако бог те е просветил с четмо и в ръцете ти е попаднала вече моята книга, моля те да ми помогнеш.

В книгата, която е пред тебе, която навярно си прочел вече в първото й издание, е изобразен човек, взет пак от нашата държава. Той обикаля нашата Руска земя, среща се с хора от всякакви съсловия, от благородните до простите. Взет е главно, за да се покажат недостатъците и пороците на руския човек, а не достойнствата и добродетелите му, и всички хора, които са наоколо му, са взети също, за да се покажат нашите слабости и недостатъци; по-добрите хора и характери ще бъдат в другите части. В тая книга много работи са описани погрешно, не така, както са и както наистина стават в Руската земя, защото аз не съм могъл да науча всичко: човешкият живот не е достатъчен, та един човек да може да научи и стотната част от онова, което става в нашата земя. При това поради собствената ми немарливост, незрялост и привързаност, станали са много всевъзможни грешки и пропуски, така че на всяка страница има какво да се поправи: моля те, читателю, да ме поправиш. Не пренебрегвай тая работа. Каквото и високо образование да имаш ти самият и какъвто и възвишен живот да водиш, и колкото и нищожна да ти се е видяла моята книга, и колкото и дребна работа да ти се стори да я поправиш и да пишеш бележки за нея – аз те моля да го направиш. А ти, читателю, с неголямо образование и от просто звание, не смятай, че си толкова невежествен, та да не можеш да ме поучиш за нещо. Всеки човек, който е живял и видял света, и се е срещал с хора, забелязва нещо, каквото друг не е забелязал, и научава нещо, каквото другите не знаят. Затова не ме лишавай от забележките си: не е възможно да не намериш да кажеш нещо по повод някое място в цялата книга, стига само да я прочетеш внимателно.

Колко хубаво би било например, ако поне един от ония, които са богати с опит и познаване на живота и познават средата на ония хора, които съм описал, би направил бележките си по цялата книга, без да пропусне нито един лист от нея, и би почнал да я чете само като вземе перо в ръка и сложи пред себе си хартия за писане, и след прочитането на няколко страници би си припомнил целия свой живот и живота на всички хора, с които се е срещал, и всички случки, станали пред очите му, и всичко, каквото лично е видял или е чул от друго, което прилича на изобразеното в моята книга или пък противоположно нему, би описал всичко това точно в такъв вид, в какъвто се е явило то в паметта му, и би пращал всеки лист, щом бъде изпълнен, докато прати по тоя начин цялата книга. Каква грамадна услуга би оказал той! Той не бива да се безпокои за стила или красотата на изразите; въпросът е за делото и за верността на делото, а не за стила. Няма защо също така да се стеснява пред мене, ако би му се поискало да ме укори или да ми се скара, или да ми посочи вредата, която вместо полза съм причинил с необмислено и невярно изобразяване на каквото и да било. За всичко ще му бъде благодарен.

Добре би било също така, ако би се намерил някой от висшето съсловие, отделен чрез всичко и чрез самия живот и образованието си от оня кръг хора, който е изобразен в моята книга, но затова пък познаващ живота на съсловието, в което той

самият живее, и би се решил по същия начин да прочете отново книгата ми и мислено да си спомни всички хора от висшето съсловие, с които се е срещал през живота си, и да се взре внимателно и види дали няма някаква прилика между тия съсловия и дали не се повтаря понякога във висшето общество същото, което става в низшето? И да опише всичко, каквото му дойде на ум по тоя повод, тоест всяка случка от висшето общество, която потвърждава или опровергава това, как тя е станала пред очите му, без да пропуска нито хората с техните нрави, склонности и навици, нито заобикалящите ги бездушни предмети, от облеклото до мебелите и стените на къщите, в които те живеят. Аз трябва да познавам това съсловие, което е цветът на народа. Не мога да издам последните томовете от книгата си, докато не изуча що-годе руския живот от всичките му страни, макар дотолкова, доколкото ми е необходимо да го познавам за книгата си.

Не би било зле също така, ако някоя, който е надарен със способността да си въобразява или да си представя живо разните положения на хората и да ги проследява мислено в разни поприща, с една дума, който е способен да се задълбочава в мисълта на всеки четен от него автор или да я развива, би проследил внимателно всяко лице, описано в моята книга, и би ми казал как трябва то да постъпва в тия и тия случаи, какво трябва да се случи с него по-нататък, ако се съди по началото, какви нови обстоятелства могат да се явят пред него и какво би било добре да се добави към описаното вече от мене: бих искал да взема всичко това в съображение, когато последва ново издание на тая книга в друг и по-добър вид.

За едно нещо много моля оногова, който би искал да ме снабди с бележките си да не мисли, когато пише, че ги пише за човек, равен нему по образование, който има еднакви с него вкусове и мисли и може да съобрази много работи самичък без обяснение; вместо това нека си въобразява, че пред него стои човек, много по-необразован от него, не учил почти нищо. Най-добре дори да си представи вместо мене някой селски дивак, който е прекарал целия си живот в затытена провинция, комуто трябва да се дава най-подробно обяснение за всяко обстоятелство и да се говори с прости думи, като на дете, като внимава всяка минута да не употребява изрази, които са над разбирането на детето. Ако оня, който почне да прави бележки за моята книга, постоянно има пред вид това, неговите бележки ще станат значителни и по-интересни, отколкото той сам мисли, а на мене ще принесе истинска полза.

И тъй, ако се случи моята сърдечна молба да бъде зачетена от читателите ми и между тях се намерят наистина такива добри души, които биха поискали да направят всичко тъй, както аз искам, ето как могат да ми пратят бележките си: като направят отначало пакет на мое име, да го завият сетне и друг пакет или на името на ректора на С. Петербургския университет негово превъзходителство Пьотър Александрович Плетньов, като го адресират направо в С. Петербургския университет, или на името на професора на Московския университет негово високородие Степан Петрович Шевирьов, като го адресират в Московския университет, в зависимост от това кой град им е по-близо.

А всички, сътрудници на списания и изобщо литератори, като им благодаря искрено за техните предишни отзиви за моята книга, които въпреки известна неумереност и увлечения, присъщи на човека, все пак принесоха голяма полза както на ума, така и на душата ми, моля да не ме лишат и тоя път от бележките си. Искрено ги уверявам, че всичко ще приема с благодарност, каквото кажат за мое просветяване или поучение.

ОТКЪСИ ОТ ПЪРВОНАЧАЛНАТА РЕДАКЦИЯ НА ТОМ ВТОРИ ОТ „МЪРТВИ ДУШИ“

ГЛАВА I

Към стр. 174 – 176.* Вместо: От това читателят може да види ~ не може да всади Фьодор Иванович.

[* Отпратките към дадените страници е според изданието: Н. В. Гогол. Мъртви души. Народна култура, С., 1966 г. – Б. НомаD]

От тоя дневник читателят може да види, че Андрей Иванович Тентетников принадлежеше към рода на ония хора, каквито в цяла Рус има много и имената на които

са: дебели, лентяи и други подобни.

Дали такива характери се раждат от само себе си, или се създават сетне, още не се знае. Мисля, че вместо отговор по-добре ще бъде да разкажа историята на детинството и възпитанието на Андрей Иванович. В детинството си той бе остроумно, талантливо момче, ту живо, ту замислено. По една щастлива или нещастна случайност той попадна в такова училище, дето директорът беше в известно отношение необикновен човек, въпреки някои чудноватости. Александър Петрович имаше дарбата да усеща природата на руския човек и знаеше езика, на който трябва да му говори. Никое от децата не си отиваше от него с клюмнала глава; напротив, дори след най-строго мърене то изпитваше някаква бодрост и желание да заглади направената лоша постъпка и грешка. Множеството негови възпитаници на пръв поглед бяха толкова палави, непринудени и живи, че човек би могъл да ги сметне за безредна, необузdana дружина; но би се измамил: в тая волна дружина властта на един човек беше премного силна. Нямаше немирник и лудетина, който да не отиде сам при него и да не му разправи всичките си немирства. Той познаваше най-малкия трепет на техните помисли. Всичките му постъпки бяха необикновени. Той казваше, че в човека преди всичко трябва да се събуди честолюбието – той наричаше честолюбието сила, която тласка човека напред – без което не можеш да го подтикнеш към дейност. Много немирства и лудории той съвсем не възпираше: в първоначалните лудории виждаше развиващи се душевни свойства. Те му бяха необходими, за да види какво именно се крие в детето. Така умният лекар спокойно гледа появяващите се временни припадъци и изривите, които се показват по тялото, и не ги премахва, но се вглежда внимателно, като иска да узнае със сигурност какво именно се крие вътре в човека.

Той имаше малко учители: повечето от науките преподаваше сам. И трябва да се признае, че без всякакви педантски термини, широки схващания и гледища, с които обичат да парадират младите професори, с малко думи той умееше да предаде същината на науката, така че и на малолетния да бъде ясно за какво именно му е потребна науката. Той твърдеше, че за човека е най-необходима науката на живота, че само когато я усвои, той ще узнае с какво предимно трябва да се занимава. Тъкмо тая наука на живота той бе направил предмет на отделен курс по възпитание, дето постъпваха само най-отличните. По-малко способните той пускаше да постъпят на служба още след първия курс, като твърдеше, че няма нужда да ги мъчи много: стига им, ако са се научили да бъдат търпеливи, работливи, изпълнителни, без да са добили надменност и някакви надежди за по-нататък. „Но с умните, но с даровитите ще трябва дълго да се занимавам“ – казваше той обикновено. И в тоя курс Александър Петрович ставаше съвсем друг и още от самото начало възвестваше, че досега от тях е искал прост ум, а сега ще поиска висш ум – не оня ум, който знае да се пошегува с глупака и да се посмее, но който знае да понесе всяко оскърбление и премълчи пред глупака, да не се ядосва. И тук той почна да иска онова, което другите искат от децата. Тъкмо това той наричаше висше стъпало на ума. Да запазиш сред всички огорчения високото спокойствие, което човек трябва да има постоянно – ей това той наричаше ум! И в тоя курс Александър Петрович показва, че добре познава науката на живота. От науките бяха избрани само ония, които са способни да направят от човека гражданин на своята земя. По-голямата част от лекциите се състоеше от разкази за онова, което очаква човека занаят, на всички поприща и стъпала на държавната служба и на частните занятия. ~ Той посочваше на учениците си, без да крие нещо, в цялата им голота, всички огорчения и пречки, които се издигат пред човека в неговия път, всички изкушения и съблазни, които му предстоят. Той знаеше всичко, сякаш сам беше опитал всички звания и служби. С една дума, той им чертаеше съвсем не розово бъдеще. Чудно нещо! Дали защото честолюбието беше вече тъй силно възбудено в тях, дали защото в самите очи на необикновения наставник имаше нещо, което казваше на младежа напред! – тая чудна думичка, която върши такива чудеса с руския човек – дали нещо друго, но от самото начало младежът търсеше само мъчнотии, жадувайки да действа само там, дето е трудно, дето трябва да покаже голяма душевна сила. В техния живот имаше нещо трезво. Александър Петрович правеше с тях всякакви опити и проверки, ту сам им нанасяше чувствителни оскърбления, ту чрез другарите им, но като разбираха това, те ставаха още по-предпазливи. От тоя курс излязоха малцина; но тия малцина бяха здравеняци, минали през огъня хора. В службата те се задържаха на най-несигурните места, докато мнозина, много по-умни от тях, не изтърпяваха,

захвърляха службата поради дребни лични неприятности, захвърляха я съвсем или без да подозират, се озоваваха в ръцете на рушветчий и мошеници. Но възпитаните от Александър Петрович не само не се поколебаваха, но помъдрели от познаването на човека и на душата, добиваха високо нравствено влияние дори върху рушветчий и лоши хора. Ала горкият Андрей Иванович не можа да опита това учение. Едва бе удостоен като един от най-добрите да бъде преместен в тоя горен курс – изведнъж – нещастие. Необикновенният наставник, който само с една ободрителна дума го хвърляше вече в сладък трепет, се разболя внезапно и умря. В училището всичко се промени. На мястото на Александър Петрович постъпи някой си Фьодор Иванович, добър и старателен човек, но със съвсем друг поглед върху нещата. В свободната непринуденост на децата от първия курс той съзря нещо необузвано. Той почна да въвежда между тях някакъв външен ред, искаше от младите хора някаква безмълвна тишина. По никой начин да не ходят иначе освен по двама; почна дори да размерва с аршин разстоянието от двойка до двойка. На трапезата, за добър вид, беше разпределил всички по ръст, а не по ум, така че на глупаците се падаха най-добрите късове, а на умните – остатъците. Всичко това предизвика ропот, особено когато новият началник, сякаш напук на своя предшественик, заяви, че за него умът и добрите успехи в науките не значат нищо, че той гледа само поведението, че ако някой се учи лошо, но се държи добре, той ще предпочете него пред умния. Ала тъкмо онова, към което се стремеше, Фьодор Иванович не можа да го постигне.

Към стр. 179 – 180. Вместо: Като научи за пристигането ~ Ала това не продължи много.

Като научи за пристигането на господаря, населението на цялото село се събра пред входната площадка. Пъстри шалчета, забрадки, кърпи, селски горни дрехи, бради от всички видове: като търнокоп, като лопата и като клин, червеникави, руси и бели, като сребро, покриха целия площад. Селяните завикаха: „Благодетелю, дочекахме те!“. Жените заизвиваха: „Злато, сребро наше скъпо!“ Ония, които бяха застанали по-далеч, дори се сбиха от усърдие да си пробият път напред. Една хилава бабичка, прилична на сушена круша, се мушна между нозете на другите, пристъпи към него, плесна с ръце и писна: „Мъничкият ни! Какъв си ми слабицьк! Съсипали са те проклетите немци!“ – „Махай се, жено!“, – извикаха веднага брадите във вид на търнокоп, лопата и клин. „Виж я ти къде се е пъхнала, дъртата!“ Някой добави към това такава една думичка, от която само руският селянин можеше да не се засмее. Господарят не се стърпя и се разсмя, но все пак дълбоко в душата си бе трогнат. „Толкова обич! И за какво? – мислеше си той. – За това, че никога не съм ги виждал, никога не съм се грижил за тях! Но от днес си давам дума да споделя с вас труда и занятията ви! Ще направя всичко, за да ви помогна да станете онова, което трябва да бъдете, което вашата добра, скрита във вас самите природа, ви е предназначила да бъдете – за да не бъде напразна любовта към мене, да бъда наистина ваш хранител!“

И действително Тентетников не на шега почна да стопанисва и да се разпорежда. Той видя непосредствено, че управителят беше наистина баба и глупак с всички качества на лош управител, т.е. държеше грижливо сметка за кокошките и яйцата, преждата и платното, донасяни от жените, но нищо не разбираше от прибирането на жътвата и сеитбата, а отгоре на всичко подозираше всички селяни, че ще посегнат на живота му. Той изгони глупавия управител, избра на мястото му друг, пъргав, остави дреболиите, обърна внимание на главното, намали данъка, плащан от селяните, намали дните на ангарията, остави на селяните повече време да работят за себе си и си мислеше, че сега всичко ще тръгне в най-отличен ред. Почна сам да се меси във всичко, да се явява на нивите, на хармана, в плевниците, на мелниците, на пристанището, при натоварването на шлеповете и плоскодънните лодки. „Я гледай, че той бил бързоход!“ – почнаха да говорят селяните и дори да се почесват по тила, защото от дълговременното глупаво управление всички се бяха доста измързеливили. Но това не трая дълго.

ГЛАВА II

Към стр. 195 – 196. Вместо: Не разбирам ~ сама да заплаче.

– Ти, татко, имаш извънредно добра душа и рядко сърце, но постъпваш така, че

някой може да помисли за тебе съвсем друго. Ти си готов да приемеш човек, за когото сам знаеш, че е лош, само защото говори хубаво и знае да ти се докарва.

– Мила моя! Нима искаш да го изгоня – каза генералът.

– Защо ще го изгонваш, но защо и ще го обичаш?!

– Тук нямате право, ваше превъзходителство – каза Чичиков на Улинка, като наведе леко глава в страни и с приятна усмивка. – По християнски тъкмо такива трябва да обичаме. – И като се обърна към генерала, каза веднага, но сега вече с малко лукава усмивка: – Чувал ли сте някога, ваше превъзходителство, какво значи – „обикни ни чернички, защото белички всеки ще ни обикне“?

Не, не съм чувал.

Извънредно любопитен анекдот, ваше превъзходителство – каза Чичиков с лукава усмивка. – В имението, ваше превъзходителство, на княз Гукзовски, когото, не ще съмнение, ваше превъзходителство благоволявате да познавате...

– Не го познавам.

– Имаше управител, ваше превъзходителство, немец, млад човек. По случай доставка на новобранци и по друга работа той трябвало да ходи в града и, разбира се, да понамазва съдебните чиновници. Но и те го обикнали, гощавали го. И ето веднъж на обяд у тях той казва: „Е, господа, заповядайте някой път и при мене. в имението на княза.“ Те рекли: „Ще дойдем.“ Наскоро след това случило се на съда да излезе на следствие по една работа, станала във владението на граф Трехметиев, когото, ваше превъзходителство, не ще съмнение, също благоволявате да познавате.

– Не го познавам.

– Следствие те не произвели, но в пълен състав се отбили в стопанския двор, при старика, графския иконом. И три дни и три нощи непрекъснато играли на карти. Самоварът и пуншът, разбира се, не слизали от масата. Много били дотегнали вече на стария. За да се отърве някак от тях, той им казал: „Вие, господа, да бяхте отишли при князовия управител, немеца: той е тук наблизо.“ – „Наистина“ – казват те и полупияни, небръснати и сънени, както си били, качват се на талигите и при немеца... А немецът, ваше превъзходителство, трябва да знаете, тогава тъкмо се беше оженил: оженил се беше за институтка, младичка, префинена (Чичиков изрази на лицето си префиненост). Седят си те двамата и пият чай, без да мислят за нещо, изведнъж вратата се отваря – и се втурва тълпа.

– Въобразявам си – какви са били хубави! – каза генералът със смях.

– Управителят просто се слисал, казва: „Какво обичате?“ – „А – казват. – Такъв ли си бил!“ И изведнъж, при тая дума, промяна на физиономията... „По работа! Колко ракия варихте в имението? Покажете книгите!“ Оня – насам-нататък. „Ей, да дойдат поемни лица!“ Взели го, вързали го и го закарали в града. И немецът прекарал година и половина в затвора.

– И таз хубава! – каза генералът.

Улинка плесна с ръце.

– Жена му се втурнала за ходатайства! – продължи Чичиков. – Но какво може да стори една неопитна млада жена? Добре, че се случили добри хора, които я посъветвали да се спогоди с добро. Той се отървал с две хиляди и с едно угощение. И на угощението, когато всички вече се развеселили, и той също, те му казват: „Не те ли е срам да постъпваш така с нас? Ти би искал да ни виждаш все спретнати и обръснати, и във фракове. Не, обикни ни чернички, защото белички всеки ще ни обикне.“

Генералът се изсмя шумно; Улинка болезнено простена.

– Не разбирам, татко, как можеш да се смееш! – каза тя бързо. Гняв помрачи прекрасното й чело. – Една безчестна постъпка, за която не знаая де би трябвало да бъдат пратени всички...

– Мила моя, аз съвсем не ги оправдавам – каза генералът. – Но какво да правя, като е смешно! Как беше то: „Обикни ни белички?“

– Чернички, ваше превъзходителство – поде Чичиков.

– „Обикни ни чернички, защото белички всеки ще ни обикне.“ Ха, ха, ха, ха! – И туловището на генерала почна да се клати от смях. Раменете, които някога носеха тежки еполети, се тресяха, сякаш и днес носеха тежки еполети.

Чичиков също издаде междуметие на смях, но от уважение към генерала той го пусна на буквата е: „Хе, хе, хе, хе!“ И туловището му също почна да се люлее от

смях, макар че раменете не се тресяха, защото не бяха носили тежки еполети.

– Представям си колко хубав е бил небръснатият съд! – каза генералът, като продължаваше да се смее.

– Да, ваше превъзходителство, както и да е, пили без изтрезняване – каза Чичиков, продължавайки да се смее.

Улинка се отпусна в креслото, затули с ръка прекрасните си очи, сякаш се ядосваше, че няма с кого да сподели негодуванието си, и каза: „Не зная, мене ми е само неприятно.“

Наистина извънредно странни бяха по своята противоположност ония чувства, които кипяха в сърцата на тримата разговарящи хора. На единия беше смешна тромавата недосетливост на немеца. На другия му беше смешно, че мошениците се бяха измъкнали по смешен начин. На третия бе тъжно, че една несправедлива постъпка бе извършена безнаказано. Нямахме само четвърти, който да се замисли тъкмо над тия думи, които бяха предизвикали смях у единия и тъга у другия. Какво значи обаче, че и в падението си загиващият мръсен човек иска да бъде обикнат? Животински инстинкт ли е това? Или слабият вик на душата, заглушен от тежкия гнет на подлите страсти, вик, който все пак се промъква през вдървяващата се кора на мерзостта и ридае още: „Брате, спаси ме!“ Нямахме четвъртия, на когото да бъде най-тежко за загиващата душа на неговия брат.

– Не зная – каза Улинка, като махна ръце от лицето си, – мене ми е само неприятно.

ГЛАВА III

Към стр. 214 – 215. Вместо: Виж го ти! ~ Без да се гневиш.

„Дявол да го вземе! – помисли Чичиков, като го погледна с широко отворени очи. – Каква граблива лапа!“

– Че аз и сгради за това не строя; аз нямам здания с колони и фронтони! Не изписвам майстори от чужбина. Но за нищо на света няма да откъсна селяните от земеделската работа; на моите фабрики работят само в гладни години, все пришълци, за парче хляб. Много такива фабрики могат да се устроят. Разгледай само внимателно стопанството си и ще видиш – всеки парцел ще влезе в работа, всевъзможните непотребни неща ще дадат доход, така че после само отхвърляш и казваш: не ми трябва!

– Това е поразително – каза Чичиков, като се изпълни със съчувствие, – поразително! Поразително! А най-поразително е, че всички неприятни неща дават доход.

– Хм? Не само това!... – Скудронжогло не завърши думите си: жлъчката му се обади и му се поиска да укори съседните помешчици. – Ето на, един умник – какво, мислите, е отворил в имението си? Благотворителни

заведения, каменна сграда в село. Христолюбиво дело!... Щом искаш да помагаш, помагай всекиму да изпълни този дълг, но не го откъсвай от християнския дълг. Помогни на сина да приюти у дома си своя болен баща, а не му давай възможност да се отърве от него. По-добре дай му възможност да подслони у дома си ближния и брат си, дай му пари за това, помогни му с всички сили, а не го откъсвай: той ще остане съвсем назад от всякакви християнски задължения. Просто Дон Кихот във всички области!... В благотворителното заведение се харчат по двесте рубли годишно на човек! ... Че аз с тия пари се наемам да издържам в селото си десет души! – Скудронжогло се ядоса и плю.

Чичиков не се интересувахе от благотворителното заведение: той искаше да заговори за това как всички непотребни неща дават доход. Но Скудронжогло вече се беше ядосал, жлъчката му кипна и думите му потекоха.

– А ето друг Дон Кихот на просветата: отваря училища! Има ли например нещо по-полезно за човека от знанието да чете и да пише? А той какво направи? При мене идват селяни от неговото село. „Какво е това – казват. – Бащице, какво е това? Синовете ни съвсем престанаха да ни слушат, не искат да ни помагат в работата, всички искат да стават писари, а пък то – само един писар трябва.“ Ето какво излезе!

Чичиков не се интересувахе и за училищата, но Платонов поде този въпрос: „Но

това, че сега не трябва писари, не бива да ни спира: по-късно ще потрѣбват. Трѣбва да работим за потомството.”

– Ти поне, братко, бъди умен! За какво ви е това потомство! Всички се мислят за някакви си Петър Велики. Ти гледай наблизо пред себе си, а не мисли за потомството, помъчи се да направиш селянина заможен и богат, та той да има време да се учи по своя воля, а не с прѣчка в ръка да му казваш: „Учи се!“ Дявол ги знае от кой край започват!... Но, слушайте: ето, бъдете ни вие съдия... – Сега Скудронжогло се приближи до Чичиков и за да го накара да вникне в работата по-добре, взе го на абордаж, с други думи – мушна прѣста си в петелката на фрака му. – Е, какво може да бъде по-ясно от това? Ти имаш селяни, за да ги покровителствуваш в техния селски бит. Но в какво се състои битът? Какви са занятията на селянина? – Земеделието ли? Тогава гледай той да бъде добър земеделец. Ясно ли е? Ала не, намериха се умници, които казват: „Трѣбва да го измъкнем от това състояние. Той води прекалено груб, прост живот: трѣбва да го запознаем с лукса.“ Не стига, че благодарение на тоя лукс сами са станали парцали, а не хора, и са хванали дявол знае какви болести, и вече няма нито едно осемнадесетгодишно хлапе, което да не е опитало всичко: и зѣби няма, и косата му окапала – ами сега искат да заразят и тия. Но, слава богу, у нас е останало поне едно здраво съсловие, което не се е запознало с тия приумици. Ние просто трѣбва да благодарим на бога за това. Да, за мене земеделците са най-почтени от всички. Дай боже всички да бъдат земеделци.

– Значи, вие смятате, че най-изгодно е човек да се занимава със земеделие? – попита Чичиков.

– Най-законно, а не най-изгодно. Обработвай земята пот на челото си – това е казано на всички ни: това не е казано напразно. Опитът на вековете е доказал вече, че в земеделското звание човек има по-чисти нрави. Дето земеделието е легнало в основата на обществения бит, там има изобилия и доволство; няма бедност, няма разкош, а има доволство. Обработвай земята – е казано на човека, труди се... какво има тука за умуване! Аз казвам на селянина: „За когото и да се трудиш, за мене ли, за себе си ли, или за съседа, не е важно, само се труди. Аз съм твой пръв помощник в работата ти. Ако нямаш добитък, на ти кон, на ти крава, на ти каруца. Готов съм да те снабдя с всичко, каквото ти трѣбва, но да се трудиш. За мене е смърт, ако твоето стопанство не е уредено и ако виждам у тебе безредие и бедност. Няма да позволя безделие: затова аз съм над тебе, за да се трудиш.“ Хм! Мислят да увеличат доходите си със заведения и фабрики! Не, ти помисли първо всеки твой селянин да бъде богат, тогава и ти самият ще бъдеш богат без фабрики и без заводи и без глупави [начинания].

ГЛАВА IV

Към стр. 232 – 234. Вместо: Видите ли ~ Вам ви трѣбва земя, нали тъй?

– А всъщност всичко това е празна работа. Той няма достатъчно земя – и затова е заграбил чужда пустош, тоест надявал се е, че тя не е потребна и че собствениците ѝ са забравили за нея. А сякаш нарочно нашите селяни от памтивека се събират там да празнуват Томина неделя. Тъкмо поради това аз съм готов да пожертвувам други, по-добри земи, отколкото да дам тая. За мене обичаят е светиня.

– Значи, вие сте готов да му отстъпите други земи?

– Тоест, ако той не бе постъпил така с мене; но той иска, както виждам, да се разправя със съда. Добре, ще видим кой ще спечели. Макар и на плана да не е толкова ясно, но свидетелите старци са още живи и помнят.

„Хм! – помисли си Чичиков. – Както виждам, и двамата са стоки.“ И каза гласно:

– А пък мене ми се струва, че тая работа може да се уреди миролюбиво. Всичко зависи от посредника. Книга...*

[* Продължението в ръкописа е загубено.]

...* – че и лично за вас ще бъде твърде изгодно да припишете например на мое име всички умрели души, които се числят във вашите имения по списъците на последното преброяване, така че аз да плащам данъците за тях. А за да не се създаде някакъв лош пример за съблазняване, вие ще направите това прехвърляне чрез крепостен акт, като че тия хора са живи.

[* Началото на фразата е загубено в ръкописа.]

„И тази хубава! – помисли си Леницин. – Това е нещо крайно чудновато.“ И дори се поотмести със стола си малко назад, защото беше съвсем смаян.

– Съвсем не се съмнявам, че ще бъдете напълно съгласен с тази работа – каза Чичиков, – защото тази работа е съвсем така, както току-що говорихме. Тя ще бъде извършена между солидни хора тайно и няма да има лош пример за никого.

Какво да прави? Леницин се намери в затруднено положение. Той съвсем не можеше да предвиди, че изказаното преди малко мнение ще го доведе до такова бързо осъществяване на дело. Предложението беше крайно неочаквано. Разбира се, в тази постъпка не можеше да има нищо вредно за никого. Все едно, помешчиците бяха заложили и тези хора наред с живите; значи, хазната не може да има някаква загуба. Разликата е това, че щяха да бъдат в едни ръце, а иначе биха били в различни. Но все пак той изпитваше затруднение. Той познаваше законите и беше търговец, и то почтен търговец. Не би решил работата криво за никакви подкупи. Но сега той се спря, защото не знаеше какво име да даде на това действие – дали е право, или не право.

Ако някой друг би се обърнал към него с такова предложение, той би могъл да каже: „Това е глупост, празна работа! Не искам да играя на кукли или да се шегувам.“ Но гостът толкова вече му се бе харесал, те толкова добре се бяха разбрали по много работи около успехите на просветата и на науките – как да му откаже? Леницин се намираше в извънредно затруднително положение.

Но в това време, сякаш за да помогне в нещастieto, в стаята влезе младата чипоноса домакиня, съпругата на Леницин, и бледа, и слабичка, и нисичка, и облечена с вкус като всички петербургски дами. Зад нея бавачката внесе на ръце дете-първенец, плод на нежната любов на неотдавна бракосъчеталите се съпрузи. Чичиков, разбира се, веднага се доближи до дамата и не само с подходящ поздрав, а и с приятно привеждане на главата си встрани твърде я разположи в своя полза.

Сетне се затече към детето. То захвана да реве, ала Чичиков успя да го вземе на ръце с думите. „Агу, агу, миличък!“, с щракане на пръстите си и с халцедоновия печат от часовника си. Като го взе на ръце, той почна да го вдига нагоре и с това възбуди в детето приятна усмивка, която зарадва много двамата родители.

Но дали от удоволствие, или от нещо друго, детето изведнъж направи нещо лошо. Жената на Леницин извика: „Ах, боже мой! Той повреди целия ви фрак!“

Чичиков погледна: ръкавът на съвсем новия фрак беше целият повреден. „Да те вземе мътната, дяволче проклето!“ – избърбори ядосано той на ума си.

Домакинът и домакинята, и бавачката – всички се завтекоха за одеколон; почнаха да го бършат от всички страни.

– Нищо, нищо, съвсем нищо – казваше Чичиков. – Какво е виновно невинното дете? – И в същото време си казваше мислено: „И колко добре ме улучи, проклетото мръсниче.“

– Златна възраст! – каза той, когато вече съвсем го обърсах и приятният израз се върна на лицето му.

– Наистина – каза домакинът, като се обърна към Чичиков също с приятна усмивка – какво може да бъде по-завидно от детската възраст: никакви грижи, никакви мисли за бъдещето...

– Едно състояние, което човек е готов веднага да приеме – каза Чичиков.

– Без да му мисли много – каза Леницин.

Но и двамата като че лъжеха. Да бяха им предложили такава размяна, те веднага биха се отказали. И наистина какво удоволствие е да седиш в ръцете на бавачката и да цапаш фраковете.

Младата домакиня и първенецът се оттеглиха с бавачката, защото трябваше да се изчистят някои неща и по него: като награди Чичиков, той не забрави и себе си.

Това незначително наглед обстоятелство склони домакина още повече на страната на Чичиков. Как наистина да откаже на такъв приятен, общителен гост, който оказва толкова нежно внимание на неговото дете и тъй великодушно плати със собствения си фрак. Леницин си мислеше така: „Защо пък наистина да не изпълня молбата му, щом е такова неговото желание?“

Към стр. 234 – 239. Вместо: Всички в света нагласяват ~ да видим Чичиков...

В същото време, когато Чичиков, в нов персийски халат от златиста термалама, изтегнат на дивана, се пазареше с пристигналият контрабандист-търговец от еврейски произход и с немски изговор, а пред него лежаха вече купеният топ от най-доброкачествено холандско платно за ризи и две картонени кутийки с най-отличен сапун от първоразредно качество (тоя сапун беше същият, който той някога купуваше в Радзивилловската митница, той наистина имаше качеството да придава на бузите непостижима нежност и поразителна белота), в същото това време, когато той купуваше като познавач тия необходими за възпитания човек продукти, чу се грохот от пристигаща карета, който се отекна с леко раздрусване на прозорците и стените на стаята, и влезе негово превъзходителство Алексей Иванович Леницин.

– Предоставям на преценката на ваше превъзходителство да кажете какво е платното и какъв е сапунът, и какво е това нещо, което купих вчера! – При тия думи Чичиков сложи на главата си фесчето, везано със злато и мъниста, и застана като персийски шах, изпълнен с достойнство и величие.

Но без да отговори на въпроса, негово превъзходителство каза със загрижен вид:

– Трябва да поговоря с вас по работа – Почтеният търговец с немски изговор бе веднага изпратен и те останаха сами.

– Знаете ли каква неприятност? Намерено е друго завещание на старата, направено преди пет [години]. Половината от имението се дава на манастира, а другата – на двете възпитанички по половина и повече нищо никому.

Чичиков остана слисан.

– Но това завещание е празна работа. То не значи нищо. То е унищожено от второто.

– Ала в последното завещание не е казано, че с него се унищожава първото.

– То се подразбира от само себе си. Последното унищожава първото. Това са глупости. Това първо завещание не го бива за нищо. Аз зная добре волята на покойната. Аз бях при нея. Кой го е подписал? Кой са били свидетели?

То е засвидетелствувано, както се полага, в съда. Свидетели са бившият съдия по съвест Бурмилов и Хаванов.

„Лошо – помисли си Чичиков, – Хаванов, казват, е честен, а Бурмилов е стар лицемер, чете в празник Апостола в църква.“

– Но глупости, глупости – каза той гласно и веднага почувствува, че е решен на всичко. – Аз зная тая работа по-добре: аз присъствувах при последните минути на покойната. Аз зная това най-добре. Готов съм лично да се закълна.

Тия думи и решителността му успокояха за минута Леницин. Той беше много развълнуван и дори бе почнал да подозира дали не е имало от страна на Чичиков някаква фабрикация по въпроса за завещанието. Сега сам се укори за подозрението. Готовността да се закълне беше явно доказателство, че Чичиков е невинен. Ние не знаем дали Павел Иванович наистина би намерил мъжество да се закълне в евангелието, но има мъжество да го каже.

– Бъдете спокоен, аз ще поговоря по тоя въпрос с някои юрисконсулти. От ваша страна сега не трябва да се предприема нищо; вие трябва да бъдете съвсем настрана. А пък сега аз мога да живея в града, колкото ми се иска.

Чичиков веднага заповяда да му докарат колата и отиде при юрисконсулта. Тоя юрисконсулт беше необикновено опитен човек. От петнадесет години той беше под съд и тъй можа да се нагласи, че невъзможно бе да го уволнят от длъжност. Всички знаеха, че би трябвало шест пъти да бъде пратен на заточение за подвизите си. Той бе заподозрян във всичко и от всички страни, но не можеха да бъдат представени никакви явни и доказани улики. Тук наистина имаше нещо тайнствено и той смело би могъл да бъде сметнат за магьосник, ако описаната от нас история беше от времената на невежеството.

Юрисконсултът го порази със своя студен вид, с омазания си халат, представляващ пълна противоположност на хубавите мебели от махагон, на златния часовник под стъкления капак, на полилея, прозираш през тюления калъф, който го предпазваше, и изобщо на всичко, което беше наоколо и носеше върху си ярък печат на европейска просвета.

Без да се възпира обаче от скептичната външност на юрисконсулта, Чичиков обясни затруднителните пунктове на делото и изобрази в примамлива перспектива благодарността, която без друго щеше да последва за добрия съвет и участието.

Юрисконсултът отговори на това, като представи несигурността на всичко земно и също тъй изкусно даде да се разбере, че жеравът в небето не значи нищо, а човек трябва да има синигер в ръката си*. Скептичната студенина на философа веднага изчезна. Той се оказа извънредно добродушен човек, извънредно приказлив и извънредно приятен в разговорите си, който по изкусните си изрази не отстъпваше дори и на Чичиков.

[* Непреводима игра на думи: на руски „синица“ значи и синигер, и синя банкнота от пет рубли. – Б. пр.]

– Позволете, вместо да завеждате дълго дело – вие навярно не сте разгледал добре самото завещание: там навярно има някаква добавка. Вземете го за известно време у дома си. Макар че е забранено, разбира се, да се вземат подобни работи в къщи, но ако помолите добре някои чиновници... Аз от своя страна ще употребя влиянието си.

„Разбирам“ – помисли Чичиков и каза:

– Наистина не помня добре дали там има добавка, или не – Сякаш той самият не беше писал това завещание.

– Най-добре проверете. Но във всеки случай – продължи той твърде добродушно – бъдете винаги спокоен и не се смущавайте от нищо, дори и да се случи нещо по-лошо. Никога и в нищо не се отчайвайте, няма непоправима работа. Гледайте мене: аз винаги съм спокоен. Каквито и обвинения да се отправят срещу мене, спокойствието ми е непоколебимо – Лицето на юрисконсулта-философ излъчваше наистина необикновено спокойствие, така че Чичиков много...*

[* Изречението не е довършено.]

– Разбира се, това е най-важното нещо – каза той. – Но съгласете се все пак, че може да има такива случаи и дела, такива дела и клевети от страна на враговете и такива затруднителни положения, че всяко спокойствие ще хвъркне.

– Повярвайте ми, това е малодушие – отговори твърде спокойно и добродушно философът-юрист. – Гледайте само производството на делото да почива изцяло на документи, да няма нищо на думи. И щом видите, че делото отива към развързка и е удобно за разрешаване, гледайте не да се оправдавате и защищавате – не, просто да го объркате с нови вмъкнати и, тъй да се рече, странични обстоятелства.

– Тоест да...

– Да го объркате, да го объркате – и нищо повече – отговори философът. – Да вмъквате в това дело странични, други обстоятелства, които да заплетат в него и други хора, да го направите сложно – и нищо повече. И нека след това пратеният от Петербург чиновник го проучва, нека го проучва! – повтори той, поглеждайки с необикновено удоволствие Чичиков в очите, както учителят поглежда ученика, когато му обяснява някое интересно място от руската граматика.

– Да, добре, ако се намерят такива обстоятелства, които да могат да замъглят работата – каза Чичиков, гледайки също с удоволствие философа в очите като ученик, който е разбрал примамливото място, обяснявано от учителя.

– Ще се намерят обстоятелства, ще се намерят! Повярвайте... От често упражнение умът става досетлив. Преди всичко помнете, че ще ви помагат. От сложността на делото печелят мнозина: ще трябва и повече чиновници, и заплатата им ще бъде повече... С една дума, да се вмъкнат в делото повече лица. Нищо от това, че някои ще попаднат напразно: нали лесно могат да се оправдаят... те трябва да отговорят срещу документите, те трябва да се откупят... Ето ти и печалбата... първата работа е да се обърка делото. То може да се заплете така, да се обърка всичко така, че никой нищо да не разбере. Защо съм спокоен аз? – Защото зная: щом работите ми се влошат, аз ще намеся всички в делото си – и губернатора, и вицегубернатора, и полицейския началник, и ковчежника – всички ще забъркам. Аз познавам всички техни обстоятелства: и кой на кого се сърди, и кой на кого се муси, и кой кого иска да вкара в затвора. Сетне, ако щат, нека се измъкнат. Но докато те се измъкнат, други ще успеят да спечелят пари. Защото раците се ловят само в мътна вода. Всички само това чакат, да се забърка делото. – Тук юристът-философ погледна Чичиков в очите пак с оная наслада, с която учителят обяснява на ученика още по-примамливо място от

руската граматика.

„Не, този човек е наистина мъдрец“ – мислено си каза Чичиков и се раздели с юрисконсулта в най-приятно и най-добро разположение на духа.

Напълно успокоен и насърчен, той се отпусна с нехайна сръчност върху еластичните възглавници на каляската, заповяда на Селифан да свали гюрука (при юрисконсулта беше отишъл с вдигнат гюрук и дори със закопчано чергило) и се разположи съвсем като някой хусарски полковник в оставка или като самия Вишнепокромов – изкусно подвил единия крак под другия, извъръщайки приятно към срещнатите хора лицето си, което светеше изпод новата копринена шапка, кривната малко над ухото. На Селифан бе заповядано да кара към пазара. Търговците, както дошлите от другаде, така и местните, застанали пред вратите на дюкяните си, почтително сваляха шапки и Чичиков не без достойнство им отвръщаше, като приповдигаше своята. Мнозина от тях му бяха вече познати. Някои, макар и да бяха дошли от другаде, очаровани от ловкостта на господина, който знаеше как да се държи, го поздравиха като познати. Панаирът в града Тфуславл никога не свършваше. Свършил беше панаирът на коне и земеделският, почваше сега панаир на манифактура за по-просветените господа. Търговците, които бяха дошли с каруци, смятаха да се връщат вече с шейни.

– Заповядайте, заповядайте! – казваше пред дюкяна за сукна един немски сюртук с московска кройка, като се превземаше учтиво, гологлав, с разперена ръка, хванал леко кръглата си брадичка и с израз на изтънчена просвета по лицето си.

Чичиков влезе в дюкяна.

– Я ми покажете, любезни, някое сукненце.

Доброжелателният търговец веднага вдигна отварящата се дъска на тезгяха и като си направи по този начин проход, намери се в дюкяна с гръб към стоката и с лице към купувача. Застанал с гръб към стоката и с лице към купувача, търговецът, гологлав, с шапка в ръка, още веднъж поздрави Чичиков. Сетне сложи шапката си, наведе се приятно, а с двете ръце се облегна на тезгяха и каза:

– Какъв вид сукна? От английско производство ли предпочитате, или местна фабрикация?

– От местна фабрикация – каза Чичиков, – само че от най-добро качество, което се нарича английско.

– Какви цветове ще пожелаете да имате? – попита търговецът, като се полюшваше все тъй приятно на двете си ръце, опрени на тезгяха.

– Тъмни, маслиненни или тъмнозелени, приближаващи се, тъй да се рече, към боровинките – каза Чичиков.

– Мога да ви кажа, че ще получите нещо първокачествено, по-добро от което няма да намерите в двете столици – каза търговецът, като се извърна [?] да свали отгоре топ плат; хвърли го изкусно на тезгяха, разгъна го от другия край, поднесе го към светлината и го поглади с ръка. – Какво преливане на цвета! Най-моден, последен вкус! – Сукното блестеше като копринено. Търговецът беше подушил, че има пред себе си познавач на сукна и не поиска да почне от десетрублевите.

– Не е лошо – каза Чичиков, като поглади леко плата. – Но знаете ли, почтений, я ми покажете веднага онова, което показвате последно, и на цвят да е повече такова... повече възчервено, да има повече точки.

– Разбирам: вие искате наистина такъв плат, който днес е на мода в Петербург. Имам едно сукно с отлично качество. Предупреждавам ви, че цената му е висока, но и качеството е високо.

– Покажете го...

– За цената ни дума.

Топът падна отгоре. Търговецът го разгъна с още по-голямо изкуство, хвана другия край и го разгъна като копринен плат, поднесе го на Чичиков така, че той можа не само да го разгледа, но дори да го помирише, като каза само:

– Ето, това е сукно! Цвят наварински дим с пламък.

Споразумяха се за цената. Железният аршин, подобен на магьоснически жезъл, веднага отмери на Чичиков плат за фрак и за панталони. Като резна малко с ножиците, търговецът изкусно раздра с две ръце сукното по цялата му широчина и като свърши това, поклони се на Чичиков с най-очарователен и приятен израз. Сукното веднага бе сгънато и завито изкусно в хартия; пакетът се завъртя на лекия канап. Чичиков

понечи да бръкне в джоба си, но усети, че нечия твърде деликатна ръка приятно прегърна кръста му и ушите му чуха:

– Какво купувате тук, почтений?

– А, приятно неочаквана среща! – каза Чичиков.

– Приятна среща – каза гласът на оногова, който го беше прегърнал през кръста. Това беше Вишнепокромов. – Тъкмо щях да отмина дюкяна, без да погледна, когато изведнъж виждам познато лице – как да се откажа от приятното удоволствие! Няма какво да се каже, тая година сукната са несравнено по-хубави. Не е ли срам и позор! По-рано никой път не можех да намеря... Готов съм да дам тридесет рубли, четиридесет рубли... вземи, ако щеш, петдесет, но дай нещо хубаво. Според мене или трябва да има нещо, което да е наистина отлично, или по-добре да нямаш нищо. Не е ли така?

– Точно така! – каза Чичиков. – Че за какво ще се трудиш, ако не за да имаш нещо хубаво?

– Покажете ми сукно на средни цени – чу се зад тях глас, който се стори на Чичиков познат. Той се обърна: беше Хлобуев. Личеше, че купуваше сукно не от каприз, а защото дрешката му беше много изтъркана.

– Ах, Павел Иванович! Позволете ми най-после да поговоря с вас. Човек никъде не може да ви срещне. Идвах у вас няколко пъти – все ви няма и няма.

– Почтений, аз бях толкова зает, че бога ми, нямам време – той се огледа встрани как да се измъкне от разговора и видя, че в дюкяна влиза Муразов. – Афанасий Василиевич! Ах, боже мой! – каза Чичиков. – Каква приятна среща! – И след него Вишнепокромов повтори: – Афанасий Василиевич! – [Хлобуев] повтори: – Афанасий Василиевич! – И най-после благовъзпитаният търговец, отдалечавайки шапката от главата си, колкото стигаше ръката му, и цял издаден напред, продума: – Афанасий Василиевич, най-дълбоката ми почит! – По лицата се изписа оная услужливост, която кучешката порода хора проявяват към милионерите.

Старецът поздрави всички и се обърна направо към Хлобуев:

– Извинете: като видях отдалеч, че влязохте в дюкяна, реших да ви обезпокоя. Ако имате сетне време и ви е на път край моята къща, моля ви се, отбийте се за малко. Имам да ви кажа нещо.

Хлобуев каза:

– Много добре, Афанасий Василиевич.

– Какво хубаво време имаме, Афанасий Василиевич – каза Чичиков.

– Нали, Афанасий Василиевич – поде Вишнепокромов. – То е нещо необикновено.

– Да, благодарение на бога, не е лошо. За сеитбата трябва да повали малко.

– Много, много е необходимо – каза Вишнепокромов, – дори и за лова е хубаво.

– Да, никак не е лошо да повали малко – каза Чичиков, комуто съвсем не трябваше да повали, но е приятно да се съгласиш с човек, който има милион.

– Просто свят ми се вие – каза Чичиков, – като си помисля, че тоя човек има 10 милиона. Просто невероятно.

– Все пак то е нещо противозаконно – каза Вишнепокромов. – Капиталите не бива да бъдат в едни [ръце]. Сега това е въпрос на трактати в цяла Европа. Имаш ли пари – сподели ги с другите. Давай угощения, балове, уреди благотворително производство на артикули, за разкош, което дава хляб на майстори, на занаятчии.

– Не мога да разбера това нещо – каза Чичиков. – Десет милиона, а живее като прост селянин! Че с тия десет милиона какво ли не може да се направи! Тъй можеш да се наредиш, че да нямаш друго общество освен генерали и князе.

– Да – добави търговецът, – наистина това е липса на просвета. Щом търговецът е почтен, той вече не е търговец: той е един вид вече негоциант. Тогава вече съм принуден да взема и лежа в театъра. И дъщеря си няма да дам на прост полковник – не, само на генерал ще я дам. За какво ми е полковникът? Обядът трябва да ми се доставя вече от сладкар, а не от готвачка...

– Да, да, моля ви се! – каза Вишнепокромов. – С десет милиона какво ли не може да се направи? Дайте ми десет милиона и ще видите какво ще направя!

„Не – помисли си Чичиков, – виж, ти няма да направиш нищо свястно с десетте милиона. Да бих имал десет милиона, наистина щях да направя нещо.“

„Да, ако имах аз десет милиона – помисли си Хлобуев, – нямаше да постъпя сега така, както по-рано – нямаше да ги пропиляя тъй безумно. След такъв страшен опит

разбираш цената на всяка копейка. Сега не бих постъпил така... – И сетне, като помисли, сам се запита: – Наистина ли бих се разпоредил сега по-умно? – и като махна с ръка, добави: – Дявол да го вземе! Мисля, че бих ги пропилял също както и по-рано.“ И като излезе от дюкяна, гореше от желание да знае какво ще му съобщи Муразов.

– Вас чакам, Пьотр Петрович! – каза Муразов, като видя влизащия Хлобуев. – Заповядайте в моята стаичка – и той заведе Хлобуев в познатата вече на читателя стаичка, по-непретенциозна от която не би могла да се намери и у чиновник, получаващ седемстотин рубли годишна заплата.

– Кажете, аз мисля, че сега положението ни е по-добро? От леля си вие сте наследил нещичко.

– Как да ви кажа, Афанасий Василиевич? Не зная дали положението ми е по-добро. Получих само петдесет души селяни и тридесет хиляди пари, с които трябваше да платя част от дълговете си – и сега пак нямам абсолютно нищо. А главното е, че работата с това завещание е съвсем нечиста. Тук, Афанасий Василиевич, са извършени [големи] мошеничества. Ей сега ще ви разкажа и ще се почудите какви работи стават. Тоя Чичиков...

– Позволете, Пьотр Петрович: преди да говорим за тоя Чичиков, позволете да поговорим за вас самия. Кажете ми: с колко, по ваше мнение, [бихте] се задоволили и би ви стигнало, за да поправите положението си напълно?

– Моето положение е тежко – каза Хлобуев. – За да се оправя, да платя дълговете си напълно и да имам възможност да живея по най-умерен начин, ще ми трябват поне 100 хиляди, ако не повече. С една дума, това е невъзможно за мене.

– Е, ами ако ги имяхте, как бихте наредили тогава живота си?

– Тогава бих си наел едно малко жилище, бих се заловил да възпитавам децата си; за себе си не мога да мисля, моята кариера е свършена, не ме бива вече за нищо.

– Че защо не ви бива за нищо?

– Какво да правя? Сам разсъдете: аз не мога да почна като канцеларски писар. Забравихте ли, че имам семейство. Аз съм на четиридесет, кръстът вече ме боли, измързеливил съм се; а по-голяма служба няма да ми дадат; защото не се ползувам с добро име. Да ви призная, аз самият не бих взел доходна служба. Макар и да съм лош човек, и картоиграч, и всичко, каквото искате, но подкуп няма да вземам. Аз не мога да работя заедно с Красноносое и със Самосвистов.

– Но все пак, извинете, не мога да разбера как може човек без път; как ще вървиш не из път; как ще пътуваш, когато под нозете ти няма земя: как ще плуваш, когато лодката не е във вода? А животът е пътешествие. Извинете, Пьотр Петрович, но ония господа, за които говорите, те все пак вървят по някакъв път, все пак се трудят. Да речем, че някак са се отбили от пътя. както се случва с всеки грешен човек; но има надежда, че пак ще го намерят. Който върви – не може да не стигне, има надежда, че ще намери пътя. Но как ще попадне на някакъв път оня, който стои със скръстени ръце? Защото пътят няма да дойде при него. Как ще живееш на тоя свят, без да си прикрепен към нещо? Все някакъв дълг трябва да се изпълнява. Защото дори и надничарят изпълнява служба. Той яде евтин хляб, но нали го печели и чувствава ползата от своето занятие.

– Повярвайте ми, Афанасий Василиевич, разбирам пълната справедливост на думите ви, но казвам ви, че в мене е умряла свършено всяка дейност; не виждам, че мога да принеса някаква полза комуто и да било на тоя свят. Чувствувам, че съм съвсем безполезно нещо. По-рано, докато бях по-млад, струваше ми се, че цялата работа е в парите, че да имам на ръка стотици хиляди, бих ощастливил множество хора: бих помогнал на бедни художници, бих отворил библиотеки, полезни заведения, бих събрал сбирки. Аз съм човек нелишен от вкус и знания, че в много работи бих могъл да се разпоредя по-добре от ония наши богаташи, които вършат всичко това безсмислено. А сега виждам, че и то е суета, че и в това няма много смисъл. – Не, Афанасий Василиевич, за нищо не ме бива. съвсем за нищо, казвам ви. Не съм способен и за най-малката работа.

– Чуйте, Пьотр [Петрович]! Но нали се молите, ходите на черква, не изпускате, зная, нито литургия, нито вечерня. Макар и да не ви се става рано, ставате все пак и отивате – отивате в четири часа сутринта, когато никой още не става.

– То е друго нещо. Афанасий Василиевич. Това го правя за спасение на душата

си, защото съм убеден, че така поне с нещо ще изкупя празния си живот, че колкото и да съм лош. смирените ми молитви и известно насилие над себе си все пак значат нещо пред бога. Нека ви кажа, че се моля – дори и без вяра, но все пак се моля. Долавям само, че има господар, от когото зависи всичко, както добитъкът, с който орем, познава с усет оногова, който го запръга.

– Значи, вие се молите, за да угодите на оногова, комуто се молите, за да спасите душата си, и това ви дава сили и ви кара да ставате по-рано от леглото си. Повярвайте, че ако бихте се заловили за службата си така, както бихте служили с нея на оногова, комуто се молите, бихте имали дейност и никой от хората не би могъл да ви охлади.

– Афанасий Василиевич, пак ще ви кажа – това е друго. В първия случай виждам, че все пак върша нещо. Казвам ви, че съм готов да постъпя в манастир и ще изпълнявам там най-тежките трудове и подвизи, каквито ми наложат, защото не е моя работа да разсъждавам и съм уверен, че ще отговарят [ония], които са ме накарали да го върша: там аз се подчинявам и зная, че се подчинявам на бога.

– Но защо не разсъждавате така и по светските работи? Нали и в тях трябва да служим на бога. Дори и ако служим някому другиму, ние му служим само защото сме уверени, че така заповядва бог, а иначе не бихме му служили. Какво друго са способностите и дарбите, които са различни у всеки човек? Нали това са оръдията на нашите молитви: тук – с думи, а там – с дело. Но вие не можете да постъпите в манастир, вие сте прикрепен към света, имате семейство.

И Муразов млъкна. Хлобуев също не каза нищо.

– Значи, вие смятате, че ако имаште например двеста хиляди, [бихте] могъл да заздравите живота си и да го карате отсега нататък по-разумно?

– Тоест поне ще се заловя за онова, което може да се направи – ще се заловя за възпитанието на децата си, ще мога да им доставя добри учители.

– Ами да ви кажа ли в отговор на това, Пьотр Петрович, че след две години пак ще затънете в дългове?

Хлобуев помълча малко и почна бавно:

– Все пак след такива изпитания...

– Какво значат изпитанията? – каза Муразов. – Нали ви познавам. Вие сте човек с добра душа: ще дойде при вас някой приятел, ще поиска пари назаем – ще му дадете; видите ли беден човек – ще поискате да му помогнете; дойде ли ви на гости приятен човек – ще поискате да го нагостите по-добре и ето, че ще се подчините на първото си желание, а ще забравите сметките. И позволете най-сетне да ви кажа, че не сте в състояние да възпитавате и децата си. Само оня баща, който вече е изпълнил дълга си, може да възпитава децата си. А и съпругата ви... тя има добра душа... тя съвсем не е възпитана тика, че да възпитава деца. Мисля дори – извинете ме, Пьотр Петрович – дали няма да бъде вредно за децата ви и това дори, че те ще бъдат с вас!

Хлобуев се замисли: той почна мислено да се разглежда от всички страни и най-после разбра, че Муразов има право донякъде.

– Знаете ли, Пьотр Петрович? Оставете това на мене – децата, работата; оставете и семейството си, и децата си: аз ще се погрижа за тях. Защото положението ви е такова, че вие сте в мои ръце; защото работата клони към гладна смърт. Сега вече трябва да се решите на всичко. Познавате ли Иван Потапич?

– И много го уважавам, макар че той ходи с полушубка – каза [Хлобуев].

– Иван Потапич беше милионер. Омъжи дъщерите си за чиновници, живееше като цар; а като фалира – какво да прави – стана служащ. Не му беше весело да мине от сребърното блюдо към проста паница: струваше му се, че не му се иска нищо да върши. Сега Иван Потапич би могъл да яде от сребърно блюдо, но вече не иска. Той би натрупал отново пари, но казва: „Не, Афанасий Иванович, сега вече служа не на себе си и [не] за себе си, а защото бог така [отсъди]. Не искам да върша нищо по своя воля. Слушам ви, защото искам да слушам бога, а не хората, и защото бог говори само чрез устата на най-добрите хора. Вие сте по-умен от мене и затова не аз отговарям, а вие.“ Ето какво казва Иван Потапич; а той, да си кажа правото, е няколко пъти по-умен от мене.

– Афанасий Василиевич! И аз съм готов [да призная] вашата власт над себе си, ваш слуга съм и каквото искате: отдавам се на вас. Но не ми давайте работа свръх силите ми, аз не съм Потапич и казвам ви, че за нищо добро не ме бива.

– Не аз, Пьотр Петрович, ще [ви] наложа работа и тъй като бихте искал, както сам казвате, да послужите, [ето] ви едно богоугодно дело. На едно място се строи черква с доброволни пожертвования от благочестиви хора. Парите не стигат, трябва да се съберат нови. Облечете една проста полушубка... нали сега сте прост човек, разорен дворянин и същински просяк: няма защо да се церемоните? И тръгнете с проста каручка с книги в ръка по градове и села. Ще получите от архиерея благословия и прошнурована книга и на добър ви час.

Пьотр Петрович бе смаян от тая съвсем нова длъжност. Все пак той, дворянин от древен род, да тръгне с книга в ръка и да проси за черква! Да се друса в талига с това разклатено здраве! Но същевременно [не можеше] и да помисли да се измъкне и отклони; работата беше богоугодна.

– Замислихте ли се? – каза Муразов. – С това вие ще изпълните две служби: едната служба на бога, а другата на мене.

– Каква служба на вас?

– Ето каква. Тъй като ще отидете по ония места, дето аз още не съм ходил, ще научите на самото място всичко: как живеят там селяните, де са по-богати, де търпят немотия и в какво състояние са всички. Нека ви кажа, че обичам селяните, може би защото и аз самият съм селянин по произход. Но работата е там, че между тях са се завъдили всевъзможни безобразия. Разколници и най-различни скитници ги смущават, някои ги настройват срещу властите, а когато човек е притеснен, той лесно се бунтува. Нима е мъчно да подбудиш един човек, който наистина страда. А работата е там, че уреждането на сметките трябва да почне не отдолу. Лошо е, когато тръгнеш на бой с юруци: тогава няма да има никаква полза – ще спечелят само крадците. Вие сте умен човек, ще разгледате, ще научите де човек наистина страда от другите, а де от собствения си неспокоен нрав и сетне ще ми разкажете всичко. За всеки случай ще ви дам една малка сума за раздаване на ония, които наистина страдат без вина. Ще бъде също така полезно вие да ги утешите с думи и да им обясните по-добре, че бог заповядва да търпим безропотно и да се молим, когато сме нещастни, а не да буйствуваме и да се разправяме сами. С една дума, говорете им, без да ги възбуждате против някого, а като примирявате всички. Ако видите у някого омраза против когото и да било, употребете всички усилия.

– Афанасий Василиевич! Работата, която ми възлагате – каза Хлобуев, – е света работа: но помислете кому я възлагате. Тя може да се възложи само на човек с почти свет живот, който [да знае] вече да прощава на другите.

– Че аз не казвам да изпълните всичко това, а по възможност, което можете. Работата е там, че все пак вие ще се върнете от ония места с големи познания и ще имате представа в какво положение се намира оня край. Един чиновник никога не се сблъсква с истината и селянинът няма да бъде откровен с него. А пък вие, молейки помощи за църквата, ще се отбиете при всекиго – и при еснафа, и при търговеца, и ще имате случай да разпитате всекиго. Казвам ви това, защото сега генерал-губернаторът има особена нужда от такива хора: и освен всички канцеларски повишения ще получите такава служба, дето животът ви не ще бъде без полза.

– Аз ще се опитам, ще положа старания, колкото ми стигат силите – каза Хлобуев. И в гласа му пролича ободрение, гърбът му се възправи и главата му се приповдигна като на човек, пред когото свети надежда. – Виждам, че бог ви е надарил с проумяване и вие познавате някои работи по-добре от нас, късогледите хора.

– А сега позволете да ви попитам – каза Муразов, – какво нещо е Чичиков и каква е тая [работа]?

– [За] Чичиков ще ви разкажа нечувани работи. Той върши такива неща... – Знаете ли, Афанасий Василиевич, че завещанието било лъжливо? Намерено е истинското, според което цялото имение принадлежи на възпитаничките.

Какво казвате? Кой е изкалъпил лъжливото завещание?

– Там е въпросът, че тая работа е много мръсна! Казват – Чичиков и че завещанието било подписано след смъртта: наели някаква жена вместо покойната и тя го подписала. С една дума, извънредно нечиста работа. Казват, че са постъпили хиляди молби от разни страни. Маря Еремеевна имала сега много кандидати; двама чиновници вече се биели за нея. Ето каква е работата, Афанасий Василиевич!

– Не съм чул нищо такова, а работата наистина не е много чиста. За мене, да си призная, Павел Иванович Чичиков е извънредно загадъчен [човек] – каза Муразов.

– И аз подадох от свое име молба, за да напомня, че има близък наследник... „Мене ако питат, нека всички се сбият помежду си – мислеше си Хлобуев, когато си отиваше. – Афанасий Василиевич не е глупав. Той навярно ми е дал тая задача, след като е обмислил. Да я изпълня – и това е.“ И той почна да мисли за пътуването, докато Муразов все още си повтаряше: „За мене Павел Иванович Чичиков е извънредно загадъчен човек! С тая воля и настойчивост, ако се залови за добро дело!“

БЕЛЕЖКИ

I

Работата над „Мъртви души“ била почната през есента на 1835 година. Замисълът на поемата бил даден на Гогол от великия руски поет Пушкин. Сам Гогол определя огромната роля на Пушкин в създаването на „Мъртви души“. „Той отдавна ме убеждаваше да се заловя за голямо съчинение и най-сетне веднъж, след като му прочетох едно неголямо описание от една неголяма сцена, което обаче го поразил повече от всичко, което му бях чел по-рано, той ми каза: «Как е възможно с вашата способност да проумявате човека и с няколко черти да го обрисувате изведнъж целия, като жив, как с тая способност да не се заловите за голямо съчинение! Това е просто грях!...» Тогава Пушкин дал на Гогол «своя собствен сюжет, от който самият той искал да направи нещо като поема, и който, по неговите думи, не би дал на никой друг. Това бил сюжетът на „Мъртви души“... „Пушкин смяташе, че сюжетът на «Мъртви души» е подходящ за мене – пише Гогол, – защото дава пълна свобода да се пропътува заедно с героя цяла Русия и да се изкарат на свят множество най-разнообразни характери.“*

[* Н. В. Гогол, Авторская исповедь.]

Без да отлага, Гогол се заловил за новото произведение. Скоро той съобщил на Пушкин: „Почнах да пиша «Мъртви души». Сюжетът се разточи в извънредно дълъг роман и изглежда, че ще бъде много смешен... Искане ми се да покажа в този роман цяла Русия, макар и само от една страна“.*

[* Писмо до А. С. Пушкин от 7 октомври 1835 г.]

Гогол успял да прочете на Пушкин първите глави в техния първоначален вид и поетът, който винаги се смеел, когато Гогол четял, почнал да става постепенно все по-мрачен и помрачен, а накрая станал съвсем мрачен. А когато четенето свършило, той казал със скръбен глас: „Боже, колко е тъжна нашата Русия!“.* Пушкин не могъл да чуе продължението. Той загинал наскоро.

[* Н. В. Гогол. Избрани места от писма с приятели (третото писмо по повод на „Мъртви души“).]

Поемата напредвала бавно и авторът ревниво я пазел от чужди любопитни погледи. Едва в края на 1839 г., в Петербург, той прочел няколко глави в дома на своя другар от Нежинския лицей Н. Я. Прокопович.

През март 1840 г. станало четене в Москва у С. Т. Аксаков. Гогол чел поемата си по първия ръкопис, половината от който (главите II–VI) се е запазил почти изцяло до наше време.* Авторът преработил един препис от първия ръкопис, като внесъл многобройни поправки и добавки. В този втори ръкопис се запазил почти пълният текст на поемата; липсват само част от първата глава и отделни места от другите глави.** Този ръкопис, от който не бил останал ни един лист без поправки на автора, трябвало да бъде преписан отново. Отначало преписвачът преписвал самостоятелно текста, но после почнал да преписва под диктовката на Гогол, който едновременно поправял текста на отделни места. Това ставало в Рим. П. В. Аненков, който помагал тогава на Гогол, си спомня: „Аз седях до кръглата маса, а Николай Василиевич, сложил пред себе си тетрадката на същата маса, малко по-далече, цял потъваше в нея и почваше да диктува отмерено, тържествено, с такова чувство и пълнота на израза, че главите от първия том на «Мъртви души» придобиха в моята памет особен колорит.“***

[* Запазени са във Всесъюзната библиотека „В. И. Ленин“.]

[** Запазени в обществената библиотека „М. Салтиков-Шчедрин“, Ленинград.]

[*** П. В. Аненков. Литературные воспоминания. Л., 1928, стр. 80.]

След като този (трети) ръкопис бил завършен, авторът още един път го преработил и той получил същия вид, както предходният ръкопис. Трябвало и той да

бъде преписан. Създал се четвърти ръкопис, който отново се подхвърлил на поправка от автора. За печатницата поемата трябвало да се препише още един път. И тъкмо петият ръкопис на „Мъртви души“ отишъл на набор.*

[* Третият ръкопис, диктуван от Гогол, е запазен отначало в Нежин, в музея „Гогол“, после постъпил в Украинската академия на науките в Киев, четвъртият ръкопис се намира в обществената библиотека „М. Салтиков-Шчедрин“, а наборният – в библиотеката на Московския университет.]

Случило се неочаквано за автора усложнение с цензурата. „Забраняват целия ръкопис“ – съобщил Гогол на П. А. Плетнъов и подробно описал в това писмо всички цензурни митарства и главните обвинения, отправени към поемата от страна на цензорите.* „Какво присъствие на духа трябваше да съсредоточи в себе си, за да устоя! И устоях“** – пише той тогава.

[* Писмо до П. А. Плетнъов от 7 януари 1842 г. В това обширно писмо има и други интересни подробности.]

[** Писмо до М. Б. Балабина, февруари 1842 г.]

Най-после цензурата пустила поемата без „Повест за капитан Копейкин“. Гогол преживял тежко забраняването на „Повестта“ и решил да я защитава на всяка цена. За тази цел той я поправил така, че „повече никаква цензура не може да се заяде: генералите и другото изхвърлих.“* Новата редакция на „Повестта“ била разрешена. Към заглавието на цялата поема цензорът прибавил смекчаващо начало: „Приключенията на Чичиков или Мъртви души“. Първото издание излязло от печат на 21 май 1842 г. За това си спомня С. Т. Аксаков: „Мъртви души“ бързо се пръсна в Москва и после по цяла Русия. Книгата се разграбваше. Впечатленията бяха различни, но еднакво силни. Можеше да се раздели публиката на три части. Първата, в която се включваше образована младеж и всички хора, способни да разберат голямата цена на Гогол, го посрещнаха с възторг. Втората част се състоеше, тъй да се каже, от хора озадачени, които, свикнали да се забавляват със съчиненията на Гогол, не можеха веднага да разберат дълбокото и сериозно значение на поемата му; те намираха в нея много карикатурни неща и... основавайки се на дребни грешки, смятаха много неща за неверни и неправдоподобни. Трябва да се каже, че някои от тези хора, като прочели „Мъртви души“ за втори път и дори за трети път, се отказаха напълно от своето първо неприятно впечатление и почувствуваха изцяло правдивостта и художествената красота на произведението. Трета част от читателите се озлоби срещу Гогол – тя бе познала себе си в различните лица на поемата.“**

[* Писмо до Н. Я. Прокопович от 9 април 1842 г.]

[** С. Т. Аксаков. История моего знакомства с Гоголем. М., 1890, стр. 66 – 67.]

«Мъртви души», според думите на Херцен, «разтърси цяла Русия.»* Поемата на Гогол, разобличаваща помешчическо-крепостния строй в Русия, която показвала в цялата грозота паразитната класа на собствениците на крепостните селяни, страшния свят на маниловци, ноздревци, собакевичевци, плюшкиновци – предизвикала ожесточена борба в печата.

[* А. И. Герцен. «О развитии революционных идей в России.» Соч. под ред. М. Лемке, т. VI, стр. 378.]

Реакционната критика (Булгарин, Сенковски, Полевой и др.) обвинявала Гогол, че клевети Русия, тя твърдяла, че «Мъртви души» е бездарно, пошло произведение, което няма нищо общо с руската действителност. «Голяма част от списанията... – пише Белински по повод тая критика – употребява всичките присъщи ней средства, за да унижи първия поетически талант в съвременната руска литература.»*

[* «Отечественные записки», 1842, г., № 9.]

Белински вижда силата и дълбочината на Гоголовото произведение именно в «неговата вярогност на действителността». Защищавайки Гогол от нападките, великият критик пише за «Мъртви души»: «Досега не е имало по-значително за руската общественост произведение*.» «Мъртви души» е творение чисто руско, национално, изтръгнато от тайните на народния живот, толкова правдиво, колкото и патриотично, което безпощадно смъква булото от действителността и излъхва страстна, неспокойна кръвна обич към плодовитото зърно на руския живот, творение необятно художествено по концепция и изпълнение, по характера на действащите лица и по подробностите на руския бит – и в същото време дълбоко по мисъл, социално, обществено и

историческо.“**

[* „Отечественные записки“, 1842, № 11.]

[** Пак там, № 7.]

В периода на работата над първата част на поемата у Гогол вече зреел замисълът на втората част. „Огромно, голямо е моето творение и не е близък краят му“ – пише той на дванадесети ноември 1836 г.* и няколко дни по-късно съобщава, че „поемата трябва да бъде дълга“, в „няколко тома“.** Всичко това са отделни загатвания и едва много по-късно, когато Гогол бил зает с приготвянето „на пълно пречистване на първия том“, той пише на С. Т. Аксаков на 28 декември 1840 г.: „А през това време по-нататъшното му продължение се изяснява в главата ми по-пречистено, по-величествено и сега виждам, че може би с течение на времето ще постигна нещо колосално, ако слабите ми сили позволят.“ Колкото по приближавала към завършване работата над първия том, толкова по-често, по-подробно и по-уверено говори авторът за замисления втори том. „Сега не съм в състояние да се занимавам с нищо друго освен с единствения постоянен мой труд – пише Гогол на П. А. Плетньов на 17 март 1842 г. – Той е значителен и голям и вие не съдете за него по тая част, която се приготвя сега да бъде представена на света (ако само се свърши нейното непостижимо странствуване из цензурата). Това е само входната площадка на оня дворец, който се строи в мене.“***

[* Писмо до В. А. Жуковски.]

[** Писмо до М. П. Погодин от 25 ноември 1836 г.]

[*** Почти дословно повторил тая мисъл Гогол в писмо до Жуковски при изпращането му на излезлия вече първи том (писмо от 26 юли 1842 г.).]

Втората част на поемата била почната едва в края на 1843 г. „Аз продължавам да работя, тоест да нахвърлям на хартия хаоса, от който трябва да излезе създаването на «Мъртви души»“ – пише Гогол в началото на декември 1843 г.*1 Работата вървяла „бавно и съвсем не така, както би желал“*2 авторът. Най-плодотворно по негово признание*3 било времето от есента на 1844 г. до средата на януари 1845 г. След това настъпва упадък на творческите сили вследствие на бързо влошаващото му се здраве. Гогол „мъчил себе си, насилвал се да пише, страдал от тежко страдание, виждайки безсилието си“.*4 Оплаквания от упадък на творческите сили се долавят и в по-късните писма на тази година. Стъпка по стъпка приближавала първата от двете катастрофи в съдбата на Гоголевата поема.

[*1 Писмо до В. А. Жуковски от 2 декември 1843 г.]

[*2 Писмо до Н. М. Язиков от 14 юли 1844 г.]

[*3 Писмо до В. А. Жуковски от 2 декември 1843 г.]

[*4 Писмо до А. О. Смирнова от 2 април 1845 г.]

Изгарянето на ръкописа на втората част се отнася към юли 1845 г. От изгарянето оцеляла една тетрадка, съдържаща, последната глава от първата редакция. От тази оцеляла заключителна глава може да се забележи, особено като се съпостави с бележниците, които съдържат значителен материал към втората част на „Мъртви души“, че унищожената първа редакция много се отличава от следващата (за която може да се съди по запазените първи четири глави).

За изгорения в 1845 г. ръкопис Гогол пише: „Щом пламъкът отнесе последните листа от моята книга, съдържанието веднага възкръсна като феникс от огъня в пречистен и светъл вид и аз изведнъж видях в какво безредие беше още онова, което смятах за хубаво и стройно. Появяването на втория том в тоя вид, в каквото беше, би причинило по-скоро вреда, отколкото полза... Да се нарисуват няколко прекрасни характера, които разкриват високото благородство на хора като нас, няма да доведе до нищо. Това ще събуди само празна гордост и самохвалство... Има времена, когато никак не трябва да се говори за възвишеното и прекрасното, без да се покажат ясно, като бял ден, пътищата и пътеките към него за всеки човек поотделно. Последното обстоятелство беше малко и слабо развито във втория том на «Мъртви души», а би трябвало да бъде едва ли не най-главното: и затова е изгорен.“

До края на 1847 г. по-нататъшната работа на Гогол над втория том на „Мъртви души“ не излизала от стадия на събиране материали и чернови подготовки, за което свидетелствуват писмата на Гогол от онова време.*

[* Н. В. Гогол. Избрани места от писма с приятели (четвърто писмо по повод на „Мъртви души“).]

Едва в края на 1848 г. работата над „Мъртви души“ навлязла в нова фаза. „Започвам сериозно да обмислям този труд, за който бог ми е дал възможност и сили“ – пише той на 18 ноември на А. О. Смирнова. „Съобразявам, мисля и обмислям втория том на «Мъртви души»“ – пише Гогол на следния ден на Плетньов. А на 14 май 1849 г. Гогол съобщава вече на Жуковски, че „нетърпеливо“ очаква възможността да му прочете „всичко, което е успял да създаде сред колебания и тревоги“. Тази нова редакция на „Мъртви души“ Гогол прочел през лятото на 1849 г. в калужкото имение на Смирнова.

Подробности по четенето са дошли до нас в спомените на брата на Смирнова, Л. Арнолди, който излага също така и съдържанието на главите, които не са се запазили.*

[* Л. Арнолди. Мое знакомство с Гоголем, „Русский вестник“, 1862 г. № 1. стр. 74–78.]

След това в продължение на последните три години Гогол отново преработвал поемата и неведнъж чел на свои приятели отделни глави (има сведения за шест четени от него глави).*

[* С. Т. Аксаков. История моего знакомства с Гоголем, стр. 186 и сл. и „Отчет императорской публичной библиотеки“ за 1893 г., стр. 68.]

От работата в последния период до нас са стигнали само, изпъстрени с поправки, четирите първи и заключителната глава, а също и няколко отделни чернови скици към заключителната глава. Създаденият тогава цял завършен текст на втория том, преписан на чисто от собствената ръка на Гогол,* бил изгорен от него в Москва, в дома на граф А. П. Толстой, на Никитския булевард, на 11 февруари 1852 г.

[* А. Тарасенков. „Последние дни жизни Гоголя“, 2-е изд. М. 1902, стр. 10–19.]

В запазените откъслечи от втория том на „Мъртви души“, писан в периода на прелом в миросгледа на Гогол, той се опитвал да нарисува положителни герои. Тоя замисъл той изказал още в първия том на поемата.

Това намерение разтревожило тогава Белински. „Много, твърде много е обещано, толкова много, че няма отде да се вземе онова, с което да се изпълни обещаното, защото тия неща още ги няма в света“* – пише Белински след излизането на първия том. Както предвидил големият критик опитът на Гогол да нарисува идеални герои от света на помещическо-крепостната действителност излязъл несполучлив. Но наред със слабите и фалшиви изображения на положителните лица във втория том на „Мъртви души“ има такива страници, които, по твърденията на Чернишевски, „трябва да бъдат причислени към най-хубавото, което ни е дал някога Гогол, които предизвикват възторг със своята художествена стойност и което е още по-важно, с правдивостта и силата на благородното си негодувание“.**

[* „Отечественные записки“, 1842, №11.]

[** Н. Г. Чернышевский, „Очерки гоголевского периода русской литературы“. Полное собр. соч., т. III, 1947, стр. 13.]

II

Изданията на първия том на „Мъртви души“, направени още през живота на Гогол (1842 и 1846 г.), излезли със значителни цензурни осакатявания, съдържат освен това голямо количество повече или по-малко съществени грешки.

Първото сверяване на текста на „Мъртви души“ с ръкописите е направено от Н. С. Тихонравов и В. И. Шенрок за десетото издание на съчиненията на Гогол. Тогава били внесени поправки в основния текст и напечатани черновите варианти на поемата.

За настоящото издание текстът на поемата е сверен с всички съществуващи ръкописи. Всяка дума е сверявана с всички преписи, като се почне от автографа на първия ръкопис и се свърши с ръкописа за набор (за първата част).

В резултат на тази работа в основния текст на първия том са поправени 228 грешки (изопачени, поставени в друг ред, пропуснати думи, фрази, а понякога дори цели пасажки).

Направеният анализ на ръкописите позволява да се уясни характерът на грешките и причините за появяването им. Безспорно изопачаванията, пропускането на думи и дори на цели изречения са произлезли по вина на преписвачите, които неведнъж са принуждавали с грешките си автора при поправянето на извършените от тях преписи да

изменя своя първоначален текст. Ще посочим един пример: епизодът с часовника в глава трета (у Коробочка). Текстът на първия ръкопис (автограф) е: „Като погледна в ъгъла, той тутакси се успокои, защото се досети, че на стенния часовник бе текнало да бие. Подир съскането тозчас последва хъркане и най-после, като се понапъна с всички сили, той удари два часа с такъв звук, сякаш някой удряше с пръчка по счупено гърне.“ Преписвачът е пропуснал на две места по няколко думи и се е получил напълно безсмислен текст: „Като погледна, че на стенния часовник му е текнало да бие. След съскането последва скоро хъркане. И накрая звук, като че някой удряше с пръчка по гърне.“ Поправяйки приготвеното копие, Гогол не забелязал това изопачаване и в поправеното копие останало така. Едва по-късно, диктувайки по това поправено копие следващата редакция на поемата, той обърнал внимание на тази безсмислица и дал нов текст (вж. стр. 55). Имало не малко случаи, когато изопачаванията не били толкова значителни, авторът не забелязвал грешката и тя оставала и в окончателния текст. Понякога грешката на преписвача или пропускането на неразбрани от него думи предизвиквала нова редакция на даден откъслек, понякога по-слаба в художествено отношение от предишната редакция. Но тук това е волята на автора и не бива да се внасят каквито и да било поправки.

Ала грешките, незабелязани от автора, но изопачаващи явно текста, са поправени в настоящото издание. Посочваме три най-интересни и характерни примера.

Глава пета

Първият печатан текст.

„Но като видяха, че работата не върви и не помогна никакво шибане, чичо Митяй и чичо Миняй яхнаха и двамата средния, а на логоя качиха Андрюшка.“

Поправен текст.

„Но като видяха, че работата не върви и не помогна никакво шибане, __чичо Митяй и чичо Миняй яхнаха и двамата логоя__, после чичо Митяй и чичо Миняй яхнаха и двамата средния, а на логоя качиха Андрюшка“ (вж. Стр. 117).

Преписвачът е пропуснал подчертания от нас в дясната колонка текст, като е нарушил с това замисъла на автора да покаже всичките варианти със средния кон и с логоя (отпаднал е вариантът, когато двамата са седнали на логоя). Гогол, поправяйки копие, не е обърнал внимание на изпуснатото.

В същата глава (_Разговорът на Чичиков със Собакевич_)

„— Не, аз виждам, че не искате да ги продадете; сбогом! — Моля, моля! — каза Собакевич, като не пускаше ръката му и настъпи крака му...“

„— Не, аз виждам, че не искате да ги продадете; сбогом! — __Моля, моля! — каза Собакевич, като го хвана за ръката и го въведе в гостната. Моля, ще ви кажа нещо. Защо се безпокоите, аз казах всичко.__ Моля, моля! — каза Собакевич, като не пускаше ръката му и настъпи крака му...“ (вж. стр. 135).

Преписвачът машинално е прескочил през два пасажа на следващия след тях, който почва със същите думи: „Моля, моля!“ От това пропускане станал е логически неоправдан изразът: „като не пускаше ръката му“, тогава, когато в пропуснатия пасаж е казано предварително: „като го хвана за ръката“.

Глава осма (_Балът, описание на дамските накити_)

„... останалото всичко бе прикрито с необикновен вкус: някаква лекичка вратовръзка от панделка, по-лека от оня сладкиш, известен под името целувка...“

„... всичко отначало бе прикрито с необикновен вкус: или някаква лекичка вратовръзка от панделка, __или шарф__, по-лек от оня сладкиш, известен под името

целувка..." (вж. стр. 215)

Преписвачът е пропуснал думите: „или шарф“, като е нарушил стройността на цялото изречение. Разбира се, „по-лек“ от сладкиш е бил шарфът, а не „вратовръзката от панделка“.

В настоящото издание първият том на „Мъртви души“ се печата по първото издание на поемата от 1842 г. с поправки по всички ръкописи. „Повест за капитан Копейкин“ се печата от редакцията преди цензурата.

Друго е положението с текста на втората част от „Мъртви души“. Запазил се е само автографът (пет глави, намерени от С. П. Шевирьов след смъртта на Гогол и отделни откъси от отделни глави)* и затова не е могло да има грешки на преписвачите.

[* Ръкописите от втория том се пазят във Всесъюзната библиотека „В. И. Ленин“.]

Вторият том на „Мъртви души“ излиза от печат за пръв път като допълнение към излязлото в 1885 г. второ събрание съчиненията на Гогол. Текстът е бил приготвен от С. П., Шевирьов, който обаче допуснал на редица места неточности, предизвикани или от неправилното прочитане на трудно разбираемия, с няколко слоя авторски поправки ръкопис, или от редакторски произвол в комбинирането на различни думи. За настоящото издание е взета последната редакция, съобразена с последните добавки с молив.

Текстът на двете части на „Мъртви души“, приготвен за академическото издание на събраните съчинения на Гогол, за пръв път се печата от Гослитиздат.

В приложенията към първия том се печатат „Повест за капитан Копейкин“ в тая редакция, която е била разрешена от цензурата и влязла в първото издание на „Мъртви души“, както и предговорът на Гогол към второто издание, излязло в 1846 г. В приложенията към втория том се печатат шест откъса от първата редакция. При всеки откъс са показани страниците на основния текст, а също и първите и заключителните думи на онова място, на което отговаря даденият вариант (началото и краят са съединени със знака ~).

Липсващите в ръкописа на втория том думи, най-често недописани от бързина, но необходими за смисъла, са вмъкнати в прави скоби. В няколко случая зачеркнати от автора, но важни за смисъла думи са включени в текста също с прави скоби.

Неразбраните думи са отбелязани в прави скоби с курсив, при което цифрата означава броя на неразбраните думи: [_2 нрзб_]. Около думите, за правилното прочитане на които липсва увереност, е поставен [?].

Мъчноразбираемите за днешно време думи, които се срещат в текста, са обяснени по-долу (посочена е страницата, на която думата се среща за пръв път).

Стр. 4 _Колежки съветник_ – граждански чин 6-и клас (на основание таблицата за ранговете, чиновниците се делили на 14 класа)

Стр. 5. _Драмата на г. Коцебу_ – една от многобройните пиеси на немския драматург Август Коцебу (1761–1819 г.). Имал на врата си Ана – орден „Св. Ана“ 2-ра степен, който се носел на врата. Звезда – орден „Станислав“ 1-ва степен.

Стр. 5. _Статски съветник_ – чиновник от 5 клас.

Стр. 9. _Пасаж_ – произшествие.

Стр. 10. _Надворен съветник_ – чин 7 клас.

Стр. 13. _Флигеладютант_ – адютант на царя.

Стр. 16. _„Сын отечества“_ – историческо, политическо и литературно списание с консервативно направление. Издавало се от Н. Греч от 1812 до 1818 год.

Стр. 21. _Негоция_ – търговска сделка.

Стр. 30. _Овидий_ – стар римски поет, автор на „Метаморфози“ – поеми за чудновати превъплъщения.

Стр. 31. _Колежка секретарша_ – жена на чиновник от 10 клас.

Стр. 41. _Бордо_ – французко вино.

Стр. 41. _Клико_ – марка на френско шампанско.

Стр. 41. _Двойно клико_ – най-висок сорт шампанско.

Стр. 46. Колежки регистратор – най-долният граждански чин.

Стр. 48. „Малбруг на поход тръгна“ – старинна французки песенчица. Малбруг – херцог Малборо, английски пълководец.

Стр. 49. _Субтилен_ – лек, изящен.

Стр. 54. _Щабсротмистър_ – офицерски чин в кавалерията и жандармерията.

Стр. 58. _Капитан-изправник_ – началник на местната полиция в околията.

Стр. 63. _Маврокордато, Миаули, Канари, Колокотрони_ – видни дейци на националноосвободителните борби на Гърция против турското владичество (20-те години на XIX век).

Стр. 63. _Бобелина_ – предводителка на гръцки отред.

Стр. 63. _Масон_ – член на тайна организация с нравствено-религиозен характер, възникнала в 18-ти век и отразяваща настроенията на буржоазията и свързаните с нея групи на дворянството.

Стр. 74. _Сибирка_ – късо връхно палто, пристегнато в пояса и с гънки.

Стр. 92. _Държавна асигнация_ – банкнота от хиляда рубли.

Стр. 98. _Както някога Вергилий се бил заел да послужи на Данте_ – има се предвид „Божествената комедия“ на Данте (1265–1321), в която Вергилий спасява поета от зверовете и го води от ада в чистилицето.

Стр. 104. _Вертер и Шарлота_ – герои от романа на Гьоте (1749–1832). „Страданията на младия Вертер“.

Стр. 106. _Ланкастерска школа за взаимно обучение_ – Джозеф Ланкастер, английски педагог (1771–1838). Ланкастерската система за взаимно обучение се състояла в това, че учителят обучавал най-добрите ученици, а те занимавали по-слабите.

Стр. 107. „Юнгови «нощи»“ – най-известното произведение на английския поет Едуард Юнг (1684–1765). Ключ за природните тайни – съчинение от немския писател-мистик Карл Екартсхаузен (1752–1803).

Стр. 115. _Инкомодите_ (фр.) – неудобство, затруднение.

Стр. 118. _Безе_ (фр.) – целувка.

Стр. 119. _Котилъон_ – старинен танц, състоящ се от няколко фигури.

Стр. 124. _Сконапел истоар (изкълчен френски израз)_ – това, което се нарича история.

Стр. 125. _Риналдо Риналдини_ – легендарен разбойник, герой на романа „Риналдо Риналдини“ от немския писател Вулпиус (1762–1827).

Стр. 125. _Орьор_ (фр.) – ужас.

Стр. 137. _Шехеразада_ – героиня от арабските приказки „Хиляда и една нощ“.

Семирамида – легендарна асирийска царица. Генерал-аншеф – висш военен чин.

Стр. 137. _Фензерв_ – пикантен сос.

Стр. 140. _Лета_ – в гръцката митология реката на забравата.

Стр. 142. _Апокалиптически цифри_ – мистичното число 666, с името в Апокалипсиса (една от книгите на Новия завет) е означено името на антихриста.

Стр. 145. „Херцогиня Лавалиер“ – роман от френската писателка Жанлис (1746–1830).

Стр. 152. „Не са бели снеговете“ – народна песен.

Стр. 155. _Солон_ – древногръцки мъдрец.

Стр. 158. _Писмо с подписа на княз Ховански_ – шеговито наименование на подкупите.

Стр. 159. _Червена_ – банкнота от 10 рубли.

Стр. 162. _Брабантски дантели_ – дантели, които се изработват в Брабант (Белгия).

ВТОРИ ТОМ

Стр. 194. _Камея_ – гравирани скъпоценни камъци с изпъкнало художествено изображение.

Стр. 199. _Венера Медицейска_ – едно от скулптурните изображения на Венера, богиня на любовта и красотата в римската митология.

Стр. 210. _Книга за гръмоотводите на Франклин_ – съчинение на американския учен Бенжамен Франклин (1706–1790). Вергилиевите Георгики – „Георгики“ – поема на

древноримския поет Вергилий, възпяваща земеделския труд.

Стр. 234. _Мебели от Хамбс_ – Хамбс, петербургски мебелист.

Стр. 236. _С прификс_ – цена определена.

Стр. 236. _Паувпуризъм (пауперизъм)_ – обедняване.

Стр. 254. _Нашествието на двадесетте другоплеменни езика_ – нашествието на Наполеон, в армиите на когото имало войски от различни националности.

В. ЖДАНОВ

Е. ЗАЙДЕНШУР

\$id = 9020

\$book_id = 67

Източник: Моята библиотека / <http://chitanka.info/text/9020>

Разпознаване и корекция: ira999, 2008

Допълнителна корекция: NomaD, 2008

Сканиране: ?

__Издание:__

Издателство „Народна култура“, 1966